

4
78

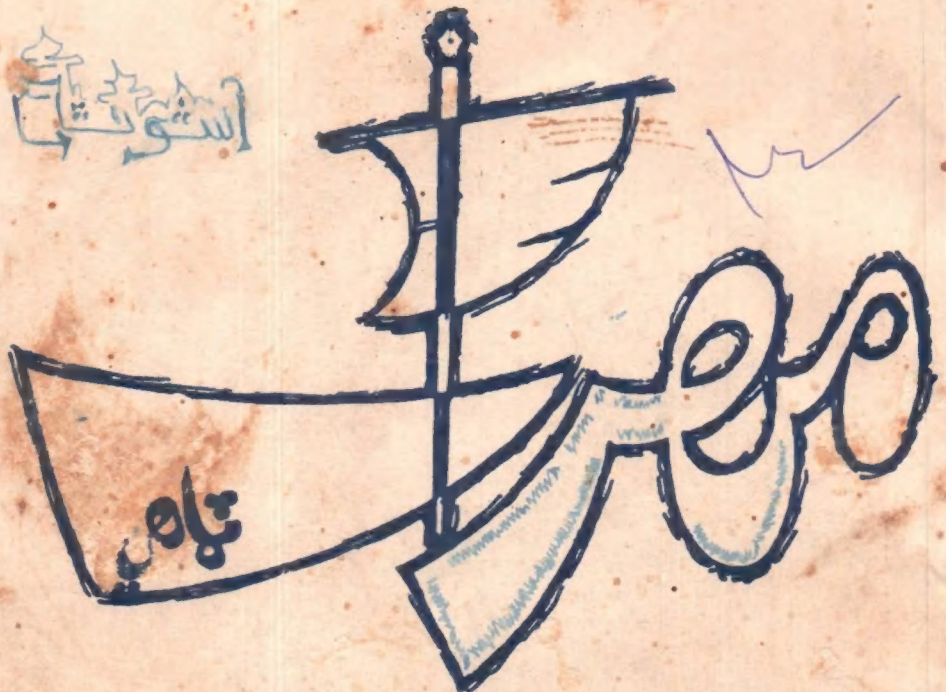
آکٲوبر،

نومبر ۴

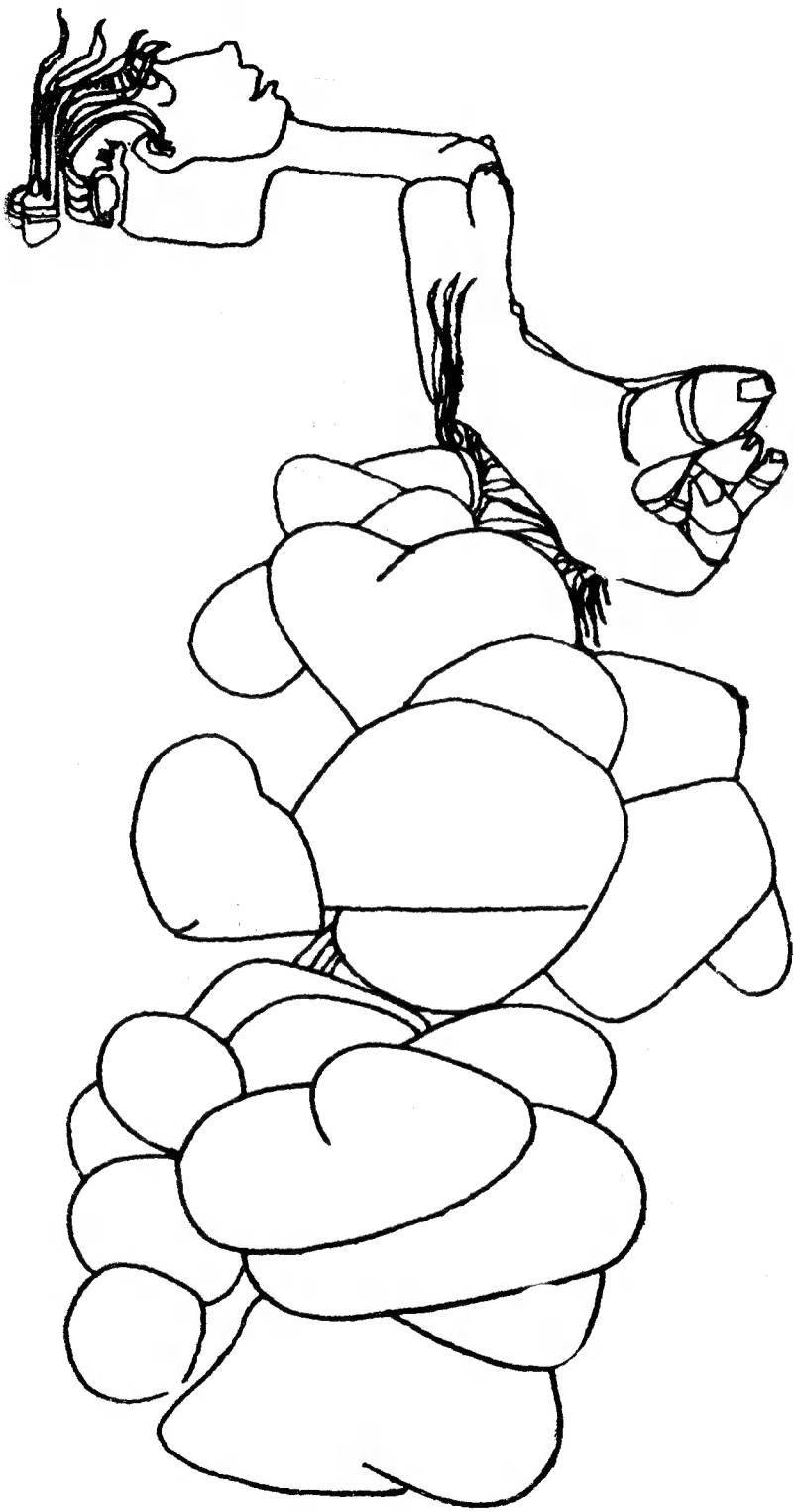
ډسمبر

1978ع

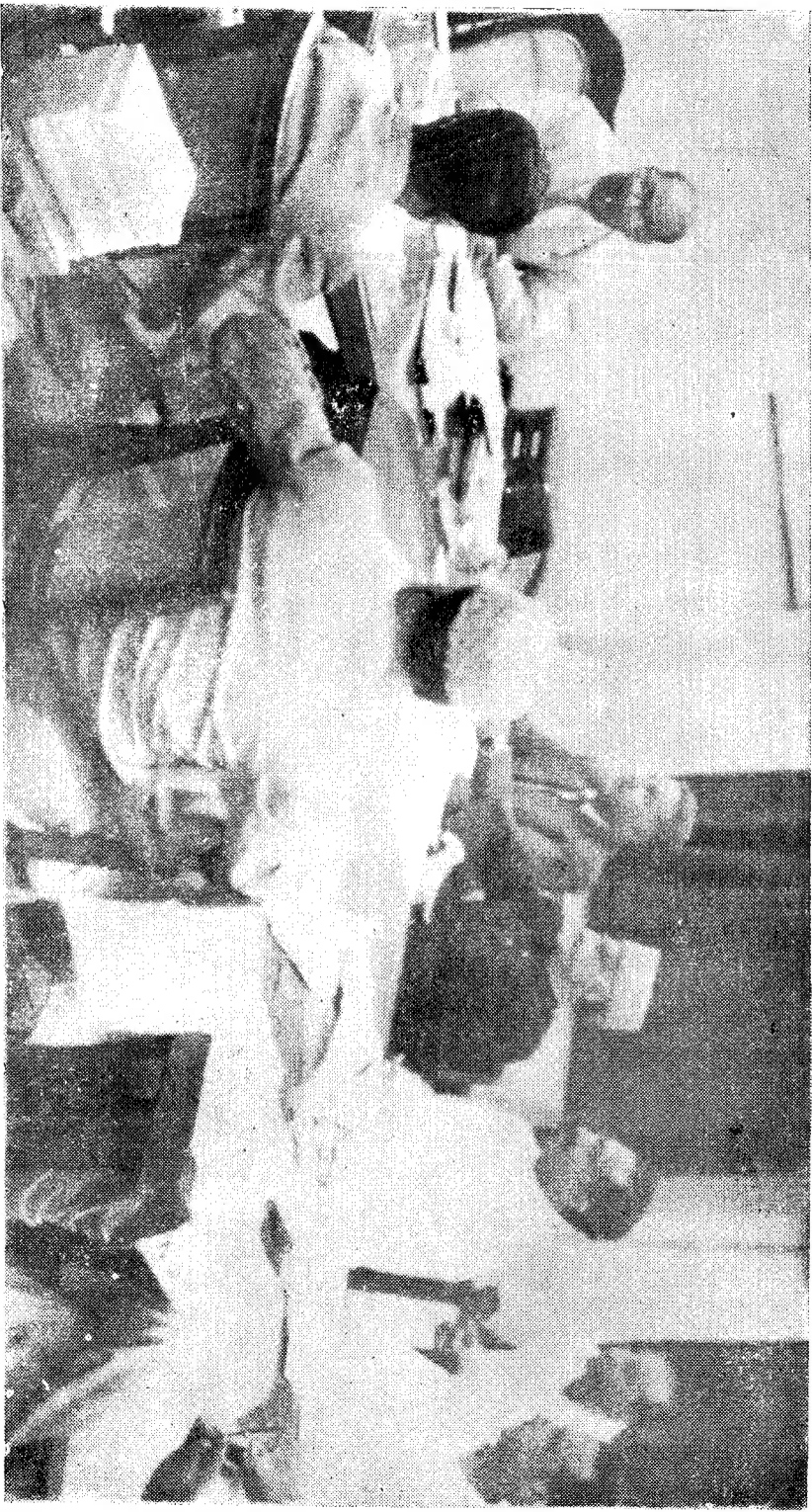
آلشې ښار

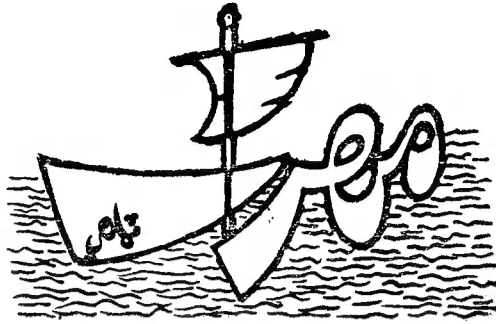
ٲاٲ

اوسر (وکاس Evolution) چترکار: بنگی

28- آڪٽوبر 1961ع تي سنڌي ادبي بورڊ جي هڪ ميٽنگ: تڏهوڪي ڪمشنر حيدرآباد ڊويزن ۽ بورڊ جي چيئرمين سرحدو نياز احمد ان جي صدارت ڪئي. فوٽو ۾ سامهون: تڏهوڪو سيڪريٽري سيد شاھ محمد شاھ ۽ سينيئر سيد ميران محمد شاھ، مختدوم محمد زمان طالب الموليٰ، عبدالغفور پروڳڙي...

سنڌي ادبي بورڊ جو علمي ۽ ادبي دستاويز

[نمبر 4]

[جلد 27]

آڪٽوبر، نومبر ۽ ڊسمبر

1978ع

•

ايڊيٽر: امداد حسيني

مئنيجنگ ايڊيٽر: ظفر حسن

اسسٽنٽ ايڊيٽر: ڀرڻو "ناشاد"

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ يونيورسٽي ڏيوڪمپس، ڄامشورو سنڌ.

پوسٽ باڪس نمبر 12، حيدرآباد سنڌ.

ساليانو چندو 20-00 روپيا

قيمت في پرچو 6-00 روپيا

ستاء

● سوچ - لوچ — امداد حسيني : ● لطيفي لات : ● فن - فنڪار :

[1] شاعري

مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ: 9؛ سليم ڪاڙهوي: 11؛ محمد ابراهيم 'داغ' ٺڪڙائي: 13؛ عبدالرحمان منگيو: 14؛ استاد بخاري: 15؛ نثار بزمي: 16؛ احمد خان آصف، واجد، فيض الله: 17؛ غلام حسين رنڪريز، حيات جتوئي، سازملا ڪاتيار، مسڪين راشدي: 18؛ بشير احمد شاد: 19؛ مظهر جلباڻي: 20؛ سارنگ، مير محمد پيرزادو: 21؛ راغي چنا، بهار علي هريمي، اشرف آصف: 22؛ اڪبر سومرو، شاد عباسي، درگاهي ديوانو: 23؛ ج. ع. سنگهائي، ولي رام ولپ: 24؛ سرڪش سنڌي، اياز گل: 25؛ زينت بروهي، شهنواز ميمڻ، شاني: 26؛ مختار ملڪ، رسول بخش قريشي: 27؛ راشد سوراڻي، تاج جويو: 28؛ سروپ چندر شاد: 29؛ انور پيرزادو: 31؛ تنوير عباسي: 32؛ آثار آرائين، مائيٽو اولو: 34؛ ناگپال: 35؛ زبيده ميتلو، ڪيلاش: 36؛ ملڪ آکاڻي، اڌل سومرو: 37؛ نورالهدى شاهه: 38؛ امداد حسيني: 39؛ سحر امداد: 42؛ نصير مرزا: 49؛ مهر پروين: 54؛ شفيع چانڊيو: 62؛ امين ٿيپو، مصري: 85؛ بلقيس عارباڻي: 88؛ اطهر قريشي، نظام الدين زائر، ذوالفقار سيال، آزاد جتوئي: 105.

[2] ڪهاڻيون/ناٽڪ/گالھ ٻولھ/خاڪو

علي بابا -- مؤ رها نوت ماڻهو: 43؛ روپوش -- حليم بروهي: 47؛ شوڪت حسين شورو -- چٽيءَ جيترو آسمان: 50؛ طارق عالم -- پيلو ڌنڌ: 55؛ ولي رام ولپ -- فوڪس کان ٻاهر زندگي: 63؛ مدد علي سنڌي -- دل اندر درياو: 67؛ حبيب الله مرزا -- پراڻو ڪوٽ: 76؛ سانول -- مھراڻ: 80؛ سحر امداد -- نا-سور: 86. ● اياز عالم اڙو -- ذات جي ڏيهه (ناٽڪ): 89؛ درياھ جو پٽ (گالھ ٻولھ) -- امداد حسيني: 100؛ ستر -- جهڙيا (خاڪو) -- امداد حسيني: 102.

[3] ترجمو

شاهه حسين جون ڪافيون -- امداد حسيني: 106؛ امن جي آس م -- ولي رام ولپ: 107.

[4] مقالا/مضمون

ڊاڪٽر لبي بخش خان بلوچ -- قاضي قادن جا بيت نئين تحقيق جي روشني م: 112؛ ڊاڪٽر عبدالڪريم سنڊيلو -- قاضي قادن: 149؛ تنوير عباسي -- قاضي قادن جو ڪلام: 156؛ ● دوست ڏيپلائي: ٿاريل ۽ ٿر: 163. ● آديسي آئي ويا: 169؛ سچاڻ: 171.

[5] اڀياس/تبصرا

قاضي خادم -- سچ تريءَ هيٺان: 173؛ سليم احمد -- هاتل م بغاوت: 176؛ سائڪ -- ٽڪل جذبن جو موت: 179؛ عبدالرحمان قريشي -- گالهيون من اندر جون: 181؛ ناگپال -- ساڻي: 182. ● فورم: 187؛ ● پڙهندڙن وٽان: 188.

[ٽائيمل ڊزائين ۽ انڊريون چتر: بٽڪي. بٽڪ ٽائيمل: قيس اڙو]

سوچ-لوچ

سوچ ڀريو مھراڻ

مُلاحِظو مھراڻَ جو، مُورَ مَ لاءِ مَناءُ،
سامونڊِي! سَنِيالَ ڪِي! سَمُهڻَ آيَءَ ساءُ،
جاڳِي جِيءَ رَ مَناءُ، تاري وانءَ ترازَ ڪِي.

78 جو هي چوٿون ۽ ڀڄاڙ ڪو پرڇو جڏهن پڙهندڙن جي اکين اڏو هوندو، تڏهن 78 جو سورج ڪڏهوڪو آلهي چڪو هوندو—۽ 31 ڊسمبر 78 جي رات جي ڪُڪ مان 79 جو سونَ ورن سورج جنم به وٺي چڪو هوندو—78 جي ان ڀڄاڙ ڪي رات، 12 وڳي، جڏهن گهڙيال جا ڪاٺا ٺيڪ هڪٻئي مٿان هئا، تڏهن رڳو هڪ لعطي لاءِ پنهنجي اندر ۾ جهاتي به هائيسين؟ اهو به ڪو ويچار هوسين، ته گذريل سال اسان جي پلڻ ۾ ڇا هائي ويو؟ ٻوليءَ، ادب ۽ فن متعلق اسان جي هٿ ڪهڙيون اهم رٿائون هيون؟ ۽ الهن تي ڪيتريقدر عمل ٿي سگهيو؟ ڪلا-ڪيتر جي مختلف ڏسَن: ساهت، سنسڪيت ۽ چترڪاريءَ ۾ اسان جي وِڪ ڪيترو اڳتي وڌي؟ زندهه قومون ته ٻل ٻل جو حساب رکنديون آهن.

جڏهن ماضي، مستقبل کي جنم ڏيئي اسان جي هٿن مان نافر واري گوهي ڏيئي ڪسڪي رهيو هو، تڏهن مومل جهڙي ماڳ ڏانهن ويندڙ مارڳ تي ڪيڏي آتساهه سان ڀير ڌريوسين؟ سڀاڻ جي آجيان لاءِ اکين ۾ ڪهڙا آمنگ ڪٿي جاڳندا رهياسين؟ يا ماڳهين ايندڙ خطرن کان بي خبر رليي ٿاڻيو سَٿا رهياسين؟

پهڙياٽا! پيهي، تو له قَبَنَه يُون ڳالهڙ يُون،
سَچِيُون راتِيُون سَمُهين، پَرُ سَڪاڻَ ڏِي پِي،
صَباحَ مِي پِي پِي، پَرُ پُچَندَءَ خَبَرُون.

پر اسان وٽ ڳالهيون ڦهنديون رهيون آهن. ڀڄائو ته اهي رهيو، پر ڪنهن به فرد/ اداري جي ڪارڪردگيءَ بابت ڪجهه به ڪڇڻ جي معنيٰ آهي ته اٽهي لاءِ وير پرائڻ: ”سچ چئو ۽ وير هرايو“ جڏهن ته اسان جي چوڌاري ”ناليءَ ڪٺوي“ واري ڪار آهي.

مھراڻ

مصلحتون آهن؛ ذاتي وٽ/اڏوٽ ئي پرک جو معيار وڃي رهيو آهي؛ گروهه بند يون آهن؛ ذاتي مفاد آهن. ادب ۾ وڌيڪن کي لئوئي اسين پاڻ ادبي وڌيڪا پنهنجي ويهي رهيا آهيون. ان صورتحال ۾ ڪنهن به ڌڻ وٽان اها دعويٰ ته سنڌي ۾ اعليٰ ادب سرجي رهيو آهي، صحيح ڪونهي. هتي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي، ته ائين صحيح ڇو ڪونهي؟

سنڌي ٻولي پاڪستان جي هڪ قديم ۽ شاهوڪار ٻولي آهي ۽ پاڪستاني ٻولين جي ڪلدستي ۾ سهڻي ۽ تازي گل جهان آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ لطيف جهڙو شاعر آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ لوڪ ادب جو ذخيره، دنيا جي ٻين ٻولين کان وڌيڪ آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ مختلف موضوعن تي ڇپيل مواد توڙي پيشڪش جي لحاظ کان اعليٰ ڪتاب موجود آهن. نئين دؤر جي تقاضائن موجب سنڌي ٻولي هڪ اهم ۽ زبردست ڪردار ادا ڪري سگهي ٿي — ان هولي به سنڌي ٻولي اڃا آهو اوچو ٻڌ نه سائي سگهي آهي، جنهنجي هوءَ حقدار آهي!

صفائيءَ ۾ اسان وٽ هڪ جملو گهڙيو ٺهيو رکيو آهي: ”وسيلو محدود آهن.“ پر ڳالهه رڳو محدود وسيلن جي ئي ناهي. ڳالهه انهن جي صحيح استعمال جي آهي. ٽي. وي جو ئي مثال وٺو. اڄ به گهڻو ڪري ٽي. وي تي سنڌي پروگرام جو وقت وڌايو وڃي. اها به هڪ جائز گهڻو آهي؛ پر ڪڏوڪڏ سنڌي پروگرامن جي معيار سڌارن جي گهڻو ٻڌڻ ڪرڻ چڱائي.

ظاهر آهي ته اها هڪ ڪنپير صورتحال آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ، ادب ۽ آرٽ جي گهڻگهڻ لاءِ ڳڻتيءَ جوڳي ٻڌڻ. ان جي تدارڪ لاءِ ضروري آهي، ته سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب سان واڳيل سمورن مسئلن تي ڪٽلي ڳالهائون وڃي. بيهڪ جي نشانين کان وٺي لفظ کي معنيٰ ڏيڻ تائين — صورتخطيءَ کان وٺي ادب جي اقتصادي حالت تائين — سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب کي درپيش مسئلن جي حل لاءِ ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن ته ائين ڪرڻو ئي هوندو — هوءَ ڇو نه اڄ ئي بلڪ هاڻ ئي ائين ڪجي؛ پر اهو سڀ سچائيءَ ۽ ايمالداريءَ سان ٿيڻ گهرجي.

دراصل ڪنهن به مسئلي جو بنيادي حل اهو ئي هوندو آهي ته: اسين پنهنجو پاڻ کي سچ چئي ڏيڻ جو ساھس ڌاريون. اسان ادب کي ڏٺو ڇاهي؟ آڳاٽو ڇاهي؟ انهن سوالن جي جوابن لهن کان پوءِ ئي اسان ۾ سچ ٻڌڻ جي هٿر هوندي — ۽ ادب ۾ اها هڪ نئي روايت ٿيندي.

هتي جيڪڏهن توهان اهو چئو ته: ”ان سموري عرصي ۾ سواءِ دير جي روايت کي قائم رکڻ جي خود مهراڻ جي ڪهڙي ڪارڪردگي رهي آهي؟“ ته ان جو جواب ڏاڍو سولو — پر چوڻ لائق ناهي. ان دير جي ڪارڻ جو وستار ٿڪائيندڙ وقت ۽ ٻئي جو زبان ئي ٿيندو، ادارو ان دير کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ آهي.

ان سموري عرصي ۾ مهراڻ کي ليڄ علمي ۽ ادبي دستاويز بڻائڻ جي جاکوڙ هئي ڪئي ايم. لکنڊڙ ۽ پوهنڊڙ ان جاکوڙ ۾ سون سان هڪ ئي هاجاريءَ ۾ جوڙيل آهن، ان

عرصي ۾ مون ته اهڙي ڄاتو آهي، ته ڇڙوڇڙ ٻڙهندڙ حلقو ڪنو ڪرڻ اهڙو ڪو ڪن ڪم ناهي. اداري ٻارن پهرين ناهي ۽ ۾ هلايل خبرداري مهڻ جي ڪاميابي ان جي ساڳ آهي. ٻڙهندڙ جو ته ڇڙو ڌيان ڇڪائڻو آهي. ان ٻوليءَ جي ڳالهائيندڙن کي رڳو سندن فرضن جي پادگيري ڏيارڻي آهي.

ان سطح تي به ٻڙهندڙ جي اهميت مون وٽ لکندڙ کان وڌيڪ آهي. هڪ ڏڏ لکندڙ جي ڀيٽ ۾، اهو سڄاڻ ٻڙهندڙ ئي آهي، جيڪو ڪنهن به تخليق جي وجود ۾ ٻيئي، ان جي صحيح مسئلہ - ڪٿڻ ڪري سگهي ٿو. ۽ اها هڪ حقيقت آهي ته ويجهڙائيءَ ۾ اسان وٽ سڄاڻ ٻڙهندڙ جي ڀيٽ ۾ ڏڏ لکندڙ وڌيڪ آڀڙيو آهي.

ٽي ائين ٿو ته ڪيترائي ٻڙهندڙ يڪدم لکندڙ بڻجي وڃن. ۽ قافيا ملائي 'ٺٺو' يا 'الوسيان' ٽائپ جي 'وائي' رهڙيو وٺن. گهڻا ته شاعريءَ جي شروعات ئي ٿري نظر سان ٿا ڪن. ان کان پوءِ مٿان سندن 'ڪهاڻي' اچي ٿي ڪڙڪي. انهن کان سنڌي ادب جو سڀ کان پهريون ۽ آخري مسئلو آهي - "سندن ڇپجڻ" ٿيڻ جي ڌلي ۾. همت افزائيءَ طور ڇپڻ ادب ۾ ڪا سٺي روايت ته ڪانهي! پنهنجي لکڻين جو سڀ کان پهريون نقاد لکندڙ پاڻ هوندو آهي. جيڪڏهن توهان موضوع، لفظن ۽ صنف سان انصاف ڪري سگهڻ جي سگهه ساريو ٿا، مطالعي، مشاهدي ۽ تجربن کي اظهار ڇاهيو ٿا، ته ان لاءِ ٻوليءَ جي گهري ڄاڻ به ضروري آهي. جيڪڏهن ڪنهن به لفظ کي ٻڌل ۽ پڙهيل معنيٰ ۾ ئي ڪير ڪتب آڻي ٿو، ته اهو لفظ جي حرمت کان واقف ڪونهي.

هتي هڪ ڳالهه اڳواٽ ئي ڪري ڇڏيان، ته مون کي سڀني لکندڙن لاءِ عزت ۽ عقيدت آهي. پوءِ اهو ڪهڙي به مڪتب فڪر جو ڪٿي ڇو نه هجي (هتي مان گروهه يا ٽولو لفظ استعمال نٿو ڪريان) سڀني لکندڙن سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي خدمت ۾ ڪم ڪئي آهي. ڪيترن هنڌن تي انهن سان اختلاف ڪري سگهجي ٿو ۽ اها ادب ۾ هڪ صحيح علامت آهي ۽ ساڳئي وقت ادب کي متحرڪ رکڻ لاءِ ضروري پڻ آهي؛ پر سنڌي ادب ۾ سدائين اتفاق و اختلاف کي هلايو پئي ويو آهي ۽ ائين سنڌي ٻوليءَ جي سائي ستابي پئي ۽ مان لاپ وٺڻ پدران ان کي پيلو پئي ويو آهي. ان سموري ڪٿا ۾ ڏک جو ڏيک اهو ئي آهي، ته اهو سڀڪجهه ڏاڍن سهڻن نعرن ۾ پئي ڪيو ويو آهي. ٿوري ۾ ائين ڪٿي چئجي ته اسين جنهن ڌار تي بيٺل آهيون، ان کي ئي ڪهي رهيا آهيون.

ڪيترن ٻڙهندڙن کي ڌارين لفظن جي واهي تي مٿيان لکي آهي. مان مڃان ٿو ته لفظن جي چونڊ جي سڄي جوابداري لکندڙ تي آهي. هن کي پنهنجي اکر اکر سان سڄو ۽ ڪرو رهڻ گهرجي. مان اهو به مڃان ٿو ته ڪيترائي ڌارين لفظ فیشن طور ڪتب آندا ويا آهن؛ پر 'لفظ' جي ان واهي تي ساڳيو اصول 'سنڌي لفظ' تي به لاڳو ٿئي ٿو. ڪوبه لفظ ڌاريون

يا پنهنجو فيشن يا پراء طور اڄوڳو ۽ هروڀرو ڪتب آيو آهي، ته اصولي طور تي ان جي مخالفت ڪرڻ گهرجي. سٺي ليکڪ مان مراد: هي معنوي نيت سنڌي اڪرن جو ڏيڻ ڪڏهن به ناهي.

اڄ جڏهن سڀ رسالا ٽپ آهن، تڏهن **مهراڻ** جون جوابداريون تهاڻين وڌي ٿيون وڃن. ساڳي ڳالهه لکندڙ ۽ پڙهندڙ سان پڻ لاڳو سمجهڻ گهرجي. انڌي تقليد ۽ ورجائپ، مهل ٻينديءَ جي آڱري روايت کي جنم ڏيندي آهي. ۽ ادب لاءِ اهو هڪ اهڙو خطرو آهي، جنهن کي جيڪڏهن اڻندي ئي پنجنو نه ڏٺو ويو، ته پوءِ نئين ادب جو حشر به روايتي ۽ ترقي پسند ادب کان گهڻو پري ڪونهي.

ڪيتريون ئي اهڙيون صنفون آهن، جيڪي قلم جي چٽيءَ لاءِ واجهائي رهيون آهن، جيئن: ڳالهه، ٿاڻر، ساروڻيون، خاڪا، ڳالهه ٻولهي، خط، ڊائري، نوٽڪ... لکندڙ کي انهن صنفن ڏانهن به ڌيان ڏيڻ کپي. ائين ادب ۾ variety ايندي ۽ ساڳئي وقت ادب کي نوان موضوع پڻ ملندا، پر ان ڏس ۾ اهر ڳالهه اها ئي آهي ته، فرض ادا ڪرڻ ۽ آڱ لهرائڻ، ۾ جيڪو فرق آهي، ان کي سمجهيو وڃي.

بهرحال **مهراڻ** لکندڙ ۽ پڙهندڙ جي وچ ۾ ڳانڍاپي جو اهم ڪردار ادا ڪيو آهي. **مهراڻ** لکندڙ جي سوچ کي پڙهندڙ ڏانهن Convey ڪرڻ ۽ منجهس لوج پيدا ڪرڻ ۾ ڪامياب ويو آهي، اهڙي مون کي هڪ آهي. دراصل مون چوڻ اهو پئي چاهيو ته اها ڪاميابي لکندڙ، پڙهندڙ، پريس ورڪرز... سڀني جي گڏيل ڪوششن ۽ محنتن جو ڦل آهي ۽ پڙهندڙ به وڪون اڳتي وڌي **مهراڻ** جي آڃيان ڪئي آهي. تخليق توڙي تحقيق ۾ اهميت اهڙين تحريرن کي آهي، جن کي وڌيڪ پڙهڻ تي دل ٿئي. ۽ منهنجي هارن ڪوشش اها ئي آهي، ته **مهراڻ** ۾ اهڙو وکر وهائجي، جيڪو ڪڏهن به پئي پراڻو نه ٿئي. ان ڪوشش ۾ ڪيتريقه رڪاميابي ملي آهي، ان جو فيصلو **مهراڻ** جي سڃاڻ پڙهندڙن تي ٿو ڇڏيان.

● هنده ۾ ڇپيل ”قاضي قاد جو ڪلام“ سنڌي ادب جي هڪ اهم تصنيف آهي. شري هيري لڪر جنهن آڪير ۽ محنت سان، قاضي قادن جي ڪلام کي، پراڻي ديوانگري لپيءَ ۾ لکيل دستخطي نسخي تان آڌاري، سوڌي ۽ سنواري سنڌيءَ ۾ پيش ڪيو آهي، ان لاءِ هن ڪمرون لهڻيون. سنڌ جي عالمن ”قاضي قادن جو ڪلام“ جي ان جي شان سان وٺان آڃيان ڪئي آهي. **مهراڻ** جي هن پرچي ۾ ان تصنيف بابت سنڌ جي سرڪ عالمين ڊاڪٽر لبي بخش خان بلوچ، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنڌ هلي ۽ تدوير عباسيءَ جا اهم مقالا شامل آهن. سنڌ جي نامياري عالم ۽ محقق ڊاڪٽر لبي بخش خان بلوچ صاحب جو مقالو ان تصنيف جو هر پهلو کان هڪ مڪمل آڀياس آهي، جنهنجو پهريون ڀاڱو هتي پيش ڪيو ويو آهي، ٻيو ڀاڱو ايندڙ پرچي ۾ پيش ڪيو ويندو.

● بڻڪي ۽ قيس پنهنجا چتر عطبي طور ڏنا آهن، جنهن لاءِ سندن ٿورائتو آهيان.

— امداد حسيني

لطيفي لات

سجڻ سنڀئون ڪن، لوڪان ليکي ونگيون
سنڌي سڀو-ريتن، پَر پروڙن ڏاڪڙو.
(آسا-د-3، ب-8)

گولہ رَ هٿ لہ ڀير، وِره منجهن وهڻو،
ڪڙو ۾ قطارون ڪري، سورن لايو سِرَ
مون جن گهاري ڪير، هيڪلي رءُ سڄڻ؟
(رپ-د-1، ب-3)

جاء لہ سڄو ڏينهن، هنڙو اوڻي وڳڻ جن،
مون ڀريان سين ليهن، چٽڪ ڪارڻ نہ ڪيئو.
(رپ-د-1، ب-7)

مون منجهڻي مينهن، ڪوہ ڪريند بس ڪڪرين؟
سر لو سارو ڏينهن، مون ڀريان جو نہ لهي.
(رپ-د-1، ب-10)

چٽڙ رهي نہ چٽ، ويٺن واکيو نہ رهي،
رئيءَ لتجي لٽ، هنڙو واٽ وِرتڪ جن.
(رپ-د-1، ب-12)

چيتاريان چٽڪن، وِساريان نہ وسري،
ويرو تار ڏم ڪن، سجڻ پگي هٿا جن.
(رپ-د-1، ب-14)

گولي ۽ گولي، ڀرين پٿارين گج جن،
جي مَنَ مڄوڻي، سي ڪئن وِجن وسري؟
(رپ-د-2، ب-3)

الدر اندريون، جن سي والجهي لس ۾،
مون تن تيتريون، تہ ڪئن ميلبو مڄڻ؟
(رپ-د-2، ب-4)

آتر ڏلي اوت نہ مون سوڙ، لہ گٽرو،
چارئي چئي پوت، مون رڙهيندي رات گئي.
(رپ-د-2، ب-8)

جي ڪو ڏم ڪري، تہ ڏونگر ڏورن ڏاڪڙو،
چٽڙ ڪن ڏڙي، سوڪڙيون ستن ڪي!
(ڪاهوڙي-د-1، ب-9)

سولھڀ ۾ سڀ گهڻا، منجهڻ ماڪي هو،
پرو تڙهين پوءِ، جو آجهي پوءِ آن تان.
(ڪاهوڙي-د-3، ب-4)

صورت گهڻا سهڻا، ٺاڻا سندن ٿوه،
رٿو ڏئي رومح، جو ڪاڻي سو ڪامي مري.
(پروو سنڌي-د-1، ب-9)

جيءُ منهنجو جن، انگڙيارو وڌيو،
پڄاڻان ڀرين، سڀان سڄو نہ ٿئي!
(حسيني-د-9، ب-2)

ڪاڻي ۾ ڪاڻيو، مٺي ۽ منگر ۾ ڏيو،
هيڪر آجهايو، ڏيئي پُتر لهار جڻن.
(حسيني-د-9، ب-6)

”شاه جو رسالو“ ڪلياڻ آڏواڻي
(چونڊ: سحر امداد)

فن-فنڪار: مقصد، پرک جو مله

— سوليزينٽسن

... اسان به فن کي هٿن ۾ کنيو، الهيءَ کي ڏاڍي خود اعتمادي سان پنهنجي ميلڪ سمجهندا آهيون؛ تيزيءَ سان ان جو مقصد متعين ڪري وٺندا آهيون؛ نئين سر الهيءَ جي تعمير ۽ تشڪيل ڪندا آهيون؛ ان جا پٿر ناما ٺاهيندا آهيون؛ الهيءَ کي روڪ ڇيڻ تي وڪرو ڪندا آهيون؛ سگهارن جي خوشامد ڪندا آهيون. ڪڏهن ان کي لاج ڳالھ ۽ ڪلبن ۾ تفريحي مقصدن لاءِ کڻي ويندا آهيون ۽ ڪڏهن روڪ ٻا ڏنڊي جي استعمال سان، انهن مان جيڪو به مقصد هجي -- غير مستقل سياسي يا محدود سماجي گهرجن کي پورو ڪندا آهيون؛ پر فن اسان جي انهن عملن ڪري ٺاهيا ٿو ٿئي. ان ڪري او پنهنجي فطرت کان سڱ ٿو ڇڻي. پر هر ڀيري هر استعمال سان او پنهنجي پراسرار اندروني، روشنيءَ جو ڪجهه حصو اسان جي جهوليءَ ۾ وجهي ٿو.

... اهي سڀئي ماڻهو جيڪي اها اڳڪٿي ڪندا آهن ته فن وڪري رهيو آهي، ان جون هيٺون بي معنيٰ ٿي چڪيون آهن ۽ اهو ته او مري رهيو آهي، غلطيءَ تي آهن ۽ غلطي تي ئي رهندا. اسان مري وينداسين پر فن باقي رهندو. ڇا اسان فنا ٿيڻ کان اڳ ان جي سڀني پهلون ۽ الهيءَ جي مقصدن کي سمجهي سگهنداسين.

... هر شيءِ جو لائق هئڻ ضروري ناهي. ڪي شيون اسان کي لفظن کان ماورا علائقن ۾ وٺي وڃن ٿيون. فن، سرد ۽ آدامس دل کي گرم ڪري الهيءَ کي اعليٰ روحاني تجربن لاءِ وصال ڪري ٿو، فن جي وسيلي اسان تي ڪڏهن ڏنڊي طور تي، مختصر طور تي، اهڙا اڪشاف ٿين ٿا، جن تائين عقل جي رسائي ان ٿيڻي آهي.

... فن ٻاري جي سڃاڻيءَ جي پرڪ خود ان جي ذات ۾ هڪڙي هوندي آهي. جڙتو، گئل پئبل تصور مثال جي روپ ۾ پرڪ جي معيار سان پنهنجي ٿا ٺهڪن، اهي ٺڪرا ٺڪرا ٿي ويندا آهن، بيمار ۽ پيلا پئجي ويندا آهن. انهن کي ڪوبه نه قبوليندو. اهي فن ٻارا جي سڃاڻين سان جنم وٺندا آهن، زندهه ۽ سگهاري صورت ۾ پيش ڪيا ويندا آهن، اسان کي پنهنجي وس ڪيو ڇڏين. اسان کي آوَس ڪيو وجهن ته اسان انهن ۾ دلچسپي وٺون -- ۽ ڪو اهڙو شخص ڏکهي عرصي کان پوءِ به نه آڻندو جو انهن کي رد ڪري سگهي.

- ترجمو: ولي رام وليپ

مخدوم محمد زمان "طالب الموليٰ"

غزل

دل ٿي ڏڙڪي اچي دلدار جي در کي ويجهو،
جوستان هو نه ڏسي ڏيڏو تر کي ويجهو.
تاهي دهر جي ڪثرت کان هي حالات ٿيا،
مان پڄي ڪونه سگهيس شهه شڪر کي ويجهو.
تنن ئي جالي جو نه حاصل ٿي سگهيو صبح وصال،
جيئن وڃي ڪونه سگهي شام سحر کي ويجهو.
هو پري آهه هميشه کان پري ئي رهندو،
جيئن اچي ڪين سگهي شمس قمر کي ويجهو.
ڪوهر عشق تي هر وقت نهايت مون ڪئي،
ڪونه هرگز مان ويس مير ۽ زر کي ويجهو.
شاعري ذهن جي احساس جو نالو آهي،
مون وڃي آهه ڏٺو حسن بشر کي ويجهو.
ڇو ڀلا 'طالب الموليٰ' رهي غم-گين هردم،
آهي مولا ته سندس دست نگر کي ويجهو.

ڏٺاسون زماني ۾ دالا ديوالا،
ڪي دالا ديوالا ڪي ديوالا دالا.

ڪهروڻ ٿا ته آهاد ڪريون ويراڻا،
طبيعت محبت ڪئي وحشيالا.

اچن ٿا سوين ياد پنهنجا فسالا،
هو پنهنجا فسانا هو گذريل زمالا.

اوهان سرد مهري ۾ آرامي آهيو،
اسان جا اهي جذبا تازا ٿوالا.

اچا تائين احساس دردن ڪي آهن،
هنيا جي لگاهن جا ٿو تازيالا.

حقيقت ۾ آهن ۽ ڏانهون ئي آهن،
جهان وارا سمجهن ٿا نغما ٿرالا.

ڪئي سون لـ شاهن جي ڪا دست بوسي،
وسن شال ساقين سنڌا آشيالا.

سڄي عمر اڄ تائين اينهين ئي گذري،
اسان جون اميدون اوهان جا بهالا.

اچا پهريون سجدو ئي پورو ٿو ٿئي،
هجن ٿا ڪٿي باقسي فرضي ۽ وگالا.

هي مخدومي پيري جو آهي ڪو پردو،
طبيعت فقيرانا پا عاشقانا.

اي مولا، سنڌ ۾ طالب مولا ٿر ٿئي،
ڏجهين کيس دارين جا پئي خزاڻا.

سليم ڳاڙهوي

نساچ

زلدڪي رهگذارن ۾ تڙهي رهي
آه آڀري رهي
ساز وڃندا رهيا، راڳ جاري رهيو، جام ڦرندا رهيا.
چير چمڪي رهي
نساچ ٿيندو رهيو
باهه پڙڪي رهي، شمع روئندي رهي
محفلن ۾ ڪي راکاس ڪيلندا رهيا
ڪي پتنگن جا البوم چلندا رهيا
ڪن جا عشرت ڪڍا رت مان روشن رهيا، ڪن جي خس خاني جي
خاڪو چڻندي رهي.

لڄ ٿيندو رهيو
چير چمڪي رهي
اهرن جا وڏا ڏند ٽولندا رهيا، وحشتن جا گهٽا ميڙ مڙندا رهيا.
دنگ دلڪن مٿان جام جاري رهيا، مٺ به چڻندي رهي، گرگ ڳولندا رهيا.
ڪٺ لڏندا رهيا، شور وڌندو ويو، جوش جاڳي پيو
هوش ويندو رهيو
روح ريهون ڪيون
ڪنهن جون آهون اڳيون، ڪنهن جون دالهون اڳيون، ڏاهه جي روهه ۾
سڀ غم ڀري ويون.

ڪيئي اڪڙيون پٺيون، ڪيئي ڳوڙها ڳڙيا،
ڪنهن جي دامن مٿان لال ليڪا لڙيا
ڪيئي سڌ ڪا سڙيا
ڪيئي آڇا پڌا، ڪيئي آسون ٽٽيون،
ڪي جوانيون لٽيون، ڪي ڪهاڻيون ڳڻيون،
وارڪولي شرافت رڻي زار زار
بي سڪون، بيقرار،
زخمر ٽمندا رهيا، داغ ڀرندا رهيا.
خوب تاڙيون وڳيون
چير چمڪي رهي
نساچ جاري رهيو

ڪافي

ڪوئي علم نه ڄاڻان اڳ جو، ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو
ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو.
هڪ واٽ ڏکي، ٻي واري، ٽين ڪاري رات ڪٽاري،
وڃي ڪاڏي منزل ماري، پتو ڪونه پوي ڳو وڳ جو.
ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو.
منهنجو دوست دلاور تون ئي، منهنجي روح جو رهبر تون ئي،
منهنجي پيار جو پرور تون ئي، اهو راڳ سندر رڳ رڳ جو.
ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو.
تنهنجون اندر منجهه اڪيران، منهنجي ساهه ۾ اڀرن سيران،
کٽي آءُ آئي جون هيران، ٻنڌ ڪول وري چڱ چڱ جو.
ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو.
تنهنجي لاءِ سليم سڏايان، تنهنجي نور جو طالب آهيان،
تنهنجا گيت غزل ٿو ڳايان، سهڻو ساڻي تون جڳ جڳ جو.
ڏس مون کي ڏئي وڃ دڳ جو.

گيت

ٻيڙي ٻار آڪار، او مانجهي، ٻيڙي ٻار آڪار.
انڊڙي ٻيڙي، ڪُن ٿا ڪڙڪن، سامهون آهي سڀر،
ڪاريون راتيون، واٽ اٿائون، وير مڙهون وير،
سوچي سمجهي ونجهه هلائڻ، غفلت ۾ نه گذار،
او مانجهي، ٻيڙي ٻار آڪار.
وک وک تي هڪ واڳو ويٺو، چوليءَ چوليءَ چوهم،
مانگر مڇ ڪسي مارڻ ڪارڻ، بازن ڪي ڪر لوهم،
ڪاهج ڪاهج، سڙه ڪسي ساهج، همت مور نه هار،
او مانجهي، ٻيڙي ٻار آڪار.
ٻيڙيءَ وارا غم جا ماريان، تنهنجي لاري لاري،
هيشن جو هڏو ڪي ٿي هل، ٻيڙي ٻار آڪاري،
سچ جو ساڻي سچن کي سونهي، ڪوڙن سان ڪر ڪار،
او مانجهي، ٻيڙي ٻار آڪار.
ٻائي آخر ٻائي ٿيندو، چوليون چوهم، ڇڏيندو پون،
هار ڳچيءَ ۾ توڪي پوندا، سويون پير چمڪيندو پون،
ٻل ٻل توڪي ٻار آڪاري، نينهن منجهان نه نهار،
او مانجهي، ٻيڙي ٻار آڪار.

محمد ابراهيم داغ ٽڪڙاڳي

ڪافيون

ساري ساه ٿو منگهارن ڪي ۽ تن ويڙهين ولهارن ڪي.

ڪي قيد منجهان اي مير عمر ۽ هتي توڪي پيئندا منهنجا پنهور،
شل تنهنجا ڪيرن اهي ڪوٽ قصر ۽ سونهي ڪين ستم سردارن ڪي!

اڃ اهو اتر کان هيءَ ڪٿلي، ۽ وڻ ٿن ڪي وسڻ جي ڪير ملي،
ڏي موڪل مون ڪي مير ڪيلي ۽ وڃي ويڙه ڏسان وسڪارن ڪي.

ڪري ياد وطن اڪيون روز روئن، ۽ ٻيون پنهنجي وطن لئي واجهه وجهن،
جڏهن رات پڇي تڏهن نيل وڃن، ۽ نٿو صبر اچي سيڪ وارن ڪي.

من داغ وصل جو واءُ وري، ۽ شل ٿوري عمر جو ڪوٽ ڪيري،
له ڪا دانهن اثر ٿي منهنجي ڪري، ۽ وڃي پٽ سان پڄان پنهورن ڪي.

■

آيو پار اڳڻ ڪوڙين ڪرم ڪري، ڏسي جنهن ڪي سندم هتي دلڙي ٿري.

تنهنجي گهورن تان آه گهور وڃان، ۽ جيسين جيئري هٿان تنهنجا ٿورا مڃان،
تنهنجا پير پرين اهي ڇو نه چمان، ۽ جيڪي ائين وٽس محبوب پري.

تنهنجي حسن جو آهي هر جا هٿل، ۽ ڪري ريس نه تو سان ڪوبه ڪنول،
ويهم سچ چڙهي منهنجا محب مٿل، ۽ متان مون کان پرين ٿين ٻل به پري.

تنهنجا ٿورا نه ٿورا پيائيندس، ۽ ڪري قرب ڪمال ڪمائيندس،
وري پير نه پير ٿي هٿائيندس، ۽ تو سان داغ لپائي لينهن مري.

عبدالرحمان عبد منگيو

(نظم)

اڃ ائين ئي اوچتو منڙا اڻاڻا ياد پيا
ست آئي ساهه ڪي، پڪوڙا پراڻا ياد پيا!
باغ، ٻوٽا، سڙچيرون، گل گلابي هت ڏسي،
ڪرڙ، ڪالديرا، ڪهڙو ۽ لڪر لاڻا ياد پيا!
ٿور، هڙبو، ڦوڊلو، ٻالڪ، ٽماٽا ۽ قريون،
سرله، ڇانيو، ساڳ، سهڻو، جهل ڏاڻا ياد پيا!
ٺاراسيون، ڪيلا ۽ ڏاڙهون، صوڪ، سردا هت ڏسي،
ريڙيون، ونڪا، چيڙ، ڪدرا، هنداڻا ياد پيا!
هيٺ سدائين هوڻن تي ”سالنا سنگل“ جو شور،
مالي ٻاجهر جي مٿان مڪڻ جا ڇاڻا ياد پيا!
چالهم ”گوليمار“، ”ٻوٽيا“ هتي ٻيون هي زهر لاءِ،
ڏڏ، ڏولرا، ڪهر، گيهه سڀ ان ڪاڻا ياد پيا!
مشنري هر جاءِ حرعت ۾ ڏسي، حيرت واري،
ڳوٺ پنهنجي ڇا ڦٽل ڇرخا، آڏاڻا ياد پيا!
پلنگ، پٿرائيون ۽ صوفيا ميت بخمل جا ڏسي،
هرمچي ۽ ڪالو-پوري جا وڇاڻا ياد پيا!
ڪوڙ وارا شان شوڪت شهر وارن جا ڏسي،
ڪوري، شيدي، موچي، ماچي ۽ مهاڻا ياد پيا!
شهر جي چالاڪين ۽ چالبازين کان پري،
ڳوٺ جا سي صاف دل سادا ڳوٺاڻا ياد پيا!
منهنجي مارڻ کي ڪٿو، روابو مليل آڏاڻي،
شام چو موٽڻ لاءِ ساڻا سي مياڻا ياد پيا!
اڃ به ڪيئي بيسجن ٻيا ظلم جي جالدهه ۾،
تن کي ساري مون کي اڃ ماضيءَ جا گهاٽا ياد پيا!
ظلم جي طوفان ساڻ وڻ تان هليا ويا سڀ پڪي،
تار جهڙين ٻيا ٿئي ڳيرا آڏاڻا ياد پيا:

استاد بخاري

● کير ٿو ڪنهن کي سڃاڻي ههڙي هاڻيڪار هاڙهي رات ۾

رات جا

چارئي طرف ڪاري به آ

چارئي بهر چاري به آ

ڪهڙي به آ

ڪهڙي به آ

ڪهڙي به آ

ڪير ٿو ڪنهن کي سڃاڻي، ههڙي رهڙن رات ۾.

سج

پنهني ويو بهائڙن جي پٺيان - ڪو وقت ٿيو

چنڊ

الائي ڪهڙي چور ۾ - ڏور - چڪنا چو آ

تارا ويچارا

جي آهن پتڪڙا، هر چمڪڻا چمڪڻا

سي

ستي ڪوراڙ ڪارولپار جهڙو آهن وڏا اوڙاه ۾

هڪ لٿو هٿ سان ملي

اک لٿي اک کي ڏسي

هڪ ته گهڙڪهه اولدا

پيو گجگاهه پيلا - پات... پات!

وات هولي لاهي وات!

ڪيئن ڪجي؟

وڌڻو به آ اڳتي ضرور

ملڻو به آ محبوب سهڻي ماڻ سان

ڪيئن ڪجي

هٿ

ڪيئن ڪجي؟

او ڪري پتو وڃ، اڄ پيرن مٿان پيلا پيرن،

روشنايون روشنائون ٿي وڃن

واهرو - واهون - ملن!

فرض کریں.....

فرض ڪريو مان ڪانءُ هجان ها
 ڀيرين جا ڀينگار ڪٿان ها
 سڪ جا ساڻن سلام ڪٿان ها
 عشق وٽان انعام ڪٿان ها
 حسن وٽان الزام ڪٿان ها
 آمد جا اظهار ڪريان ها
 ڀيرون سان گڏ ڀار ڪريان ها
 خير جون خبرون مان آڻيان ها
 من جي مطلب کي مائيان ها
 رٿائن کي مان ڀرجيان ها
 هن دلين کي ڀرجيان ها
 وچ ۾ ويهي ڳالهائين ها
 ساهه ٻڌي مان سرچاين ها
 ها ها مگر مان ڪانءُ ڀر ناهيان

فرض ڪريو مان جيڪي آهيان
 سو نه هجان ها
 درد جون دانهون ڪير ڪري ها؟
 مظلومن لاءِ ڪير مري ها؟
 ٿڌيون آهون ڪير ڀري ها؟
 زهر جا ڀيالا ڪير پيئي ها؟
 جنگجالن ۾ ڪير جيئي ها؟
 دل تي ٻٽر ڪير رکي ها؟
 سوريءَ کي سڏ ڪير ڏئي ها؟
 ”بزمي“ نالو ڪير رکي ها؟
 هٿڙيون ڳالهيون ڪير ڪري ها؟
 اڪڙيون آليون ڪير ڪري ها؟

فرض ڪريو مان ڇو ر هجان ها
 گلڙن جو رنگ چورايان ها
 ڍولن جو ڍنگ چورايان ها
 الفت جو انگ چورايان ها
 بلبل جي لئي چورايان ها
 شام جي سخي چورايان ها
 صبح جي صورت چورايان ها
 مازن مان سڙ چورايان ها
 گيتن جا گڙ چورايان ها
 سهڻيون دلينون چورايان ها
 سونهن سمنوري چورايان ها
 پيار سڄو ئي چورايان ها
 امن اسان کي چورايان ها
 ٿر جي ٿاڌل چورايان ها
 مڙيون گالهون چورايان ها
 ها! مگر مان ڇو ر به ناهيان

-مرض ڪريو مان لالڳ هجان ها
 زردارن کي ڏنگ هٿان ها
 سردارن کي ڏنگ هٿان ها
 مظلومن کي ڪونه ڏنگيان ها
 مزدورن کي ڪونه ڏنگيان ها
 مجبورن کي ڪونه ڏنگيان ها
 هٿ وڌن کي ڏنگ هٿان ها
 مان ڏاڍن کي ڏنگ هٿان ها
 محتاجن کي ڪونه ڏنگيان ها
 ٻيواهن کي ڪونه ڏنگيان ها
 بي يارن کي ڪونه ڏنگيان ها
 بي دردن کي ڏنگ هٿان ها
 دل وارن کي ڪونه ڏنگيان ها
 دلدارن کي ڪونه ڏنگيان ها
 ها! مگر مان فالڳ به ناهيان

احمد خان آصف

هن بازار جون مايون

’هن بازار‘ جون مايون آهن
سهڻيون بهڪڻ ٻايون آهن
مُرڪن ٿيون ته گمان ٿو گذري
مُڪڙيون ڄڻ مَسڪايون آهن
پورپون، گورپون، جن کي ڏسندي
حورون خود هيرڪايون آهن
ڇا سُونهن سندن ڇا ويس سندن
پريون هن شرمايون آهن

هي به ته ڪنهن جون پينر آهن
هي به ته ڪنهن جون ڇايون آهن
مُڙدن جي ڪنهن منصوبي سان
ويچارپون هت آيون آهن
موتي عصمت جو وڪڻن ٿيون
مُله ڇا؟ ڪوڏيون ٻايون آهن
رَت جا ڳوڙها هي مُرڪن ٿيون
بيٺيون ميندي لاهون آهن
عورت اوجھڙ ٻاڻ نه ٻولندي
مُڙدن ٻاڻيون ڇايون آهن
’آصف‘ گل باغن ۾ سولهن
مُڪڙيون هيت مُرجهايون آهن!

واجد

■ عرصو اڳ

منهنجو در ڪٽڪاڻي

ڇيو هُئي!

’آپ تان آخري تارو ٽٽي پيو!‘

پر مان چُپُ ٻهاڙ جيان!

وتره وهامها

اڄ وري تو منهنجو در ڪٽڪايو

چئي ته: ’چنڊ آسمان مان ٽٽي ڪري پيو!‘

پر مان چُپُ ٻهاڙ جيان!

ماڻهن ڄاتو، اڄ کان پوءِ

تون موٽي مور نه ايندين

پر مان ڄاڻان ٿو

سيجَ جي مرد ٿيڻ جي سٺ ڏيڻ لِيءِ

موٽي ايندين!

فيض الله

ٻه نظم

(1)

پن ڪٿان ٿو، شعر لکڻ لِيءِ

پر ڪاگر تي

تنهنجو چيتر ٿو چٽجي وڃي!

(2)

ڏکڻ گهليو آ

مينهن آڪاميو آ

■ حرڪتي ٻار

ڪاري هيٺان

ان چٽي

جهرڪيون ڦاسائن ٿا!

■ واڻي

غلام حسين رنگريز

ڪوڙ ڪري سچ زير ڪيئي،
 ٻارن جهڙي عادت تنهنجي،
 ڪاري ڪري آئي آپ تي،
 ڪيڏو هي انڌير ڪيئي!
 ڊاهي ڏينگا ڏهر ڪيئي!
 سچ سان ڪهڙو وير ڪيئي!

■ ٻه نظم

حيات جتوئي

● ڪو سوڍو چڙهيو سوريءَ تي
 جو ڪنوار ڪنن ۾ پٽو ٺاه
 مينديءَ جا وڻ ٿي وڃي ويا
 ال، پٽن ۾ ڪيڙو ٺاه

● ڇوري ايڏي لنڊ ڪرين
 ڪهڙا خواب سجايا ٿئي
 وڻ آئي ٿي ويل وڃي
 پوءِ ڄا سڌا اڃا ٿي
 ٿير ٿير لائي ٿا ٻڌائڻ ڄا
 سالون ڄا هي سمها ٿي

رت ريتا بادل آپ تي
 ۽ رتي هوا ۾ آڌري ٿي
 ڪجهن ڪجهو آ ڪالهايو
 ڪا باهه ۾ پوئي پوري ٿي

■ واڻي

ساز ملاڪاڻياري

ٻاه ڪنڊن جو هٿس بادل،
 مون ڏي والگي ڪوله منجهان وريو،
 ال سانگيڙن لاءِ ڪا مار لڌي،
 ال تاجيءَ پيئي پٽ مارو،
 ال 'ساز' وطن ۾ ٺاهه ڏيان،
 وٽس وٽس بادل وٽس!
 ال مارن ڇو ڪئي پٽس بادل!
 ڏج جهالگيڙن ڪي جٽس بادل!
 جن جي ويهائين ۾ رٽس بادل!
 پوءِ تڏه ڪالهه ڪٿس بادل!

● غزل

مسڪين راشدي

اڀهر شل سڪ توڪي هوءَ،
 آجرو آجرو من آ منهنجو،
 ماڻهو ٺاهن مڃي سهڻا،
 هر هڪ دل ۾ ڪهڻيل ڪهڻيل،
 مون کي ڏمڪ ٻه ڀارا آهن،
 ڪهڙا ڦاٽل ڀيرا آهن،
 ڪي ڪي سوتين داڻا آهن،
 تنهنجا منهنجا سڏڪا آهن.

بشير احمد شاد

وقت

وقت وڏو پهروهي ساليدي والگر روپ مٽائي سائين!

وقت وٺي ڪي آه پلا ڪنهن آندو ماڳ ورائي سائين!

وقت عمر جي انگن ڪي هت جيتوڻيڪ وڌائي ٿو،

همر حياتيءَ جي ليڪن ڪي، ڏينهن ڏينهن ڪيڏائي ٿو،

رائين ڏينهن جو چڪر چڻ، دنيا ڪي سمجهائي ٿو،

وبل وٺي لاهي ورتي، اُت ڪر ڪا ڪار پٽائي ٿو،

وقت خريدي ڪهر سگهي ٿو، توڙي لڪ لٽائي سائين!

وقت وٺي ڪي آه پلا ڪنهن آندو ماڳ ورائي سائين!

ڪرت ڪهاڙي، صليب پالو، تيز-تڪي تلوار ميان،

لازڪ پردي جهڙي آهي، ڪاغذ جي ديوار ميان،

ڪين رکيو آ ڪنهن جي ڪارڻ، وقت وڏي رفتار ميان،

بنا لغام چٽي گهوڙي تي، ٿڌ-ٿڌيلو هسوار ميان،

وٺي وقت ويائي چيڪو، تنهن ڪي وقت وچائي سائين!

وقت وٺي ڪي آه پلا ڪنهن آندو ماڳ ورائي سائين!

وقت جي ويرين ۾ ويڙهيل هي ماضيءَ جا آثار ڏسو،

لينوا پابل جا ڪنڊر ۽ ابلورا جا غار ڏسو،

اهرام مصر جي عظمت ۽ هوءَ چين سندي ديوار ڏسو،

موهن ڪاهو هڙپهه توڙي مڪليءَ جا اسرار ڏسو،

وقت وڃي ٿو گذري ليڪن پنهنجي ياد رهائي سائين!

وقت وٺي ڪي آه پلا ڪنهن آندو ماڳ ورائي سائين!

ڪنهن ڪي وقت هماليه جيان ڪيو اوچو ڪنهن ڪي زير زمين،

وقت ڪيو ڪنگال مان ڦيري ڪنهن ڪي ڪڏهن تخت نشين،

وقت ڪيو ڪنهن جي لاءِ آهي ڌرتيءَ ڪي هت بهشت برين،

وقت بڻيو دوزخ جو دونهون لهسيا ڪوڙين ساه جبين،

وقت تي ويساه ڪين ڪجو، ڪنهن مهل به ڪٿي ڪاڻي سائين!

وقت وٺي ڪي آه پلا ڪنهن آندو ماڳ ورائي سائين!

وقت اسان تي ايندڙ بھجي شھر ھتي شمشان ڪي !!
 وقت ڪڏھن ٻوڏ آندي وسندا ويڙھا ھت ويران ڪيا
 وقت ڪڏھن آ ٻاھ ٿي پڙڪيو ڪي ھتي ھت نقصان ڪيا
 بارش طوفان بجلي بھجي ڪيئي گھر ويران ڪيا.

وقت ھتي سؤ روپ وٺي ھر روپ ۾ ھاڻ ستائي سائين!
 وقت وٺي ڪي آھ ڀلا ڪنھن آندو ماڳ ورائي سائين!

وقت وٺي ڪي ھاڻ وساري حال ڪي ھاڻ سنواريون ڀار
 ڪوتاهين ۽ ڪمزورين کان لٽن سر پاڻ سڌاريون ڀار
 نئين حوصلي لٽن امنگ سان نئين سچ ڏانھن ٺھاريون ڀار
 ھرھڪ غافل ڪي ڏولڏاڙي محنت لاءِ اٿاريون ڀار

شاد رھڻ لاءِ شرط اھو آ ھرڪو پاڻ ملھائي سائين!
 وقت وٺي ڪي آھ ڀلا ڪنھن آندو ماڳ ورائي سائين!

مظھر جلباڻي

پيار

پيار مٿانھون پيار آتم ۽ پيار شرم آ پيار سرم.

پيار ۾ ٻولي آھ صداقت ۽ پيار ۾ ٻولي آھ عبادت
 پيار ۾ جيئن آھ عبادت ۽ پيار ۾ جيئن آھ عبادت
 پيار ۾ آھي دين ڌرم ۽ پيار ۾ آھي دين ڌرم

پيار ۾ آھي سچ ۽ سمورو ۽ پيار ۾ آھي سچ ۽ سمورو
 آڻ ٻين جھون آھ اڌورو ۽ پيار ۾ آھي سچ ۽ سمورو
 پيار ۾ آھي پيار ڪرم ۽ پيار ۾ آھي پيار ڪرم

پيار ۾ آھي دين ايمان ۽ پيار ۾ آھي دين ايمان
 پيار ۾ آھي جو لادان ۽ پيار ۾ آھي جو لادان
 پيار ۾ آھي پيار حرم ۽ پيار ۾ آھي پيار حرم

پيار ۾ آھي رات ۽ پيار ۾ آھي رات
 پيار ۾ آھي رات ۽ پيار ۾ آھي رات
 پيار ۾ آھي رات ۽ پيار ۾ آھي رات

سارنگ

مير محمد پيرزادو

(غزل)

سوچون وڪريل ٿوهر ٻر ۾
 گهٽيل دانهون ٻٽر ٻٽر ۾
 آپ ۾ بادل، مور رڙي ڇڻ
 ڊيل ڊمڪي ٿي ڏهر ڏهر ۾
 دمڪ جي ڦرتي ٿي هي شاعر
 ڪنوئين جيان چمڪات ڪڪر ۾
 پڇرو ٿنڌو، پوءِ به نه آڏو
 سگهه نه ڪائي جنهنجي ٻر ۾
 هٿ ۾ گهٽو، لڙڪا ڪن ۾
 گيت چن ٿي، آڳا اندر ۾
 مينهن سنڌي مٽ ٻڌندو ٻڌندو
 ٿوندو سالون آيو ٿر ۾
 ڪالهه شڪاريءَ جو وه لٽاڙي
 تيتير نه ٻولي اڃ ڪو تر ۾
 ڪاٺر گولي ٿو ٻيو چر ۾
 موتي ملندا اولهي جر ۾
 سولهن نه چائي ننڍ وڏائي
 ڪنول ڪيڙي ٿو گدلي سر ۾

● اکين جي آڪاس تي

بادل پر جي آيا
 ڦرتي جهڙن ٺوٺ ڳلن تان
 جيئن جيئن وسند
 تيئن تيئن ٿيندا
 منظر سارا
 اُٺو آف فوڪس

■ نيٺ ليئن سان ٿا ملائي ڇڏيون

اڃ چوڻ لاءِ ڪجهه بچيو ناهي!

■ اندران اندران بهران

بهران به به بهڪان
 گل تي ڳوڙهو وسي ته مان
 چيڪي مٽيءَ جيئن مهڪان
 صدين کان ڊوڙيو آهيان
 ٺوٺيءَ وانگر ٻيو سهڪان!

● لڙڪا لڪائي ليئن منجهه

مڪ تي مَرڪ سجائي مون
 خوشبو جان ٻڪڙي ويهي
 ڳالهه گهڻي لڪائي مون
 پوءِ به پٺتي رهجي ويس
 وِڪت گهڻي وقائي مون
 سڀئي ڪانڌي ڪونه ٿيا
 جن ليه جان جلائي مون
 جيڪو منهنجو ناهي ٿيو
 تنهن سان لئون لڪائي مون

غزل

راهي چنا

ذات مندو مان ڏوهي سائين،
 وڪ وڪ تي ٿو واکا ڪريان،
 هار پرين کان هير ڪهڙي ڪا،
 آءُ ميندرا حال ته اوريون،
 پيار ڪري پڇتايون ڇا لسي،
 کنوڻ کنوي ٿي برسبو بادل،
 روز ازل کان هياسا آهيون،
 من جو پنهي قيد له ٿيندو،
 منهنجا گيت سدائين ڪهايل،
 ڪيسين رهندا ڊپ آجهائيل،
 صدين کان آساهه سڪايل،
 ميڙيو ڪاڪ ڪنول ڪوماين،
 روح جي آهي راند رچايل،
 چئن چئن چمڪي ٿي ٻايل،
 اوت اچا هين ليڻ آجهائيل،
 ڪڙڪي ٻئي ڪاري ڪوئل.

پيار علي پريمي

جنجڀون هر جڪڙيل آهيون،
 ٻرن تي ويساهه اسان جو،
 ڪٽل مل ڪي آگرين جان،
 ڏيه اندر رڌي آهيون،
 شل هي جاگي جنگ 'پريمي'،
 ٻاڙن کان ئي آڪڙيل آهيون،
 وهن منجهه وڪوڙيل آهيون،
 هڪٻئي کان سڀ وچڙيل آهيون،
 ڪهر تڙ هولي ڌڙيل آهيون،
 لهن ٻن منجهه ٻيوڙيل آهيون.

اشرف آصف

رت مينديءَ رتي سڌو سوريءَ ڪيا،
 مڪندي مڪندي مرد تنهن ڏي ويا،
 اوچتو ٿي وئي ماڻ ٿي ماڻ آ،
 سچ آهي ڪهڙي، ڪا به ڪانهي صدا،
 هن ڪلا کان سوا هي ڪوي آئين،
 جسم ڪان روح جا چڻ ٿي سلسلا،
 ائين ٻن تي هئا ساڪ جا هي ڦڙا،
 رات جا ڪي لڙي لڙڪ آهن هيا،
 جي هجي وس اهو مان ڪڪر ٿي ٻوان،
 هيءَ ڌرتي ڇڏي، ٻيو گهمان تي گهٽا!

اڪبر سومرو

تصوير

ڪينواس تي تنهنجي تصوير

سڄڻ!

وار ڪڪر گهاٽا

ڪن ڪارولپار

سڄڻ

چپ ڳاڙها گل

مٿان ڇهين تون به

پنهي ويندن جهير

سڳو ڪارو لڪ به

تون هٿين ۽ مان هٿس

لڳي سنڌوءَ هير

ڪينواس تي تنهنجي تصوير.

●

شاد عباسي پورڙائي

ڏيڙو

ٿماهي ”مهراڻ“

ادب جي باغ جي

سڳند ۽ سرهاڻ.

ٿيماهي ”مهراڻ“

عشق وارن جي

الفت جو اهڃاڻ.

درگاهي ديوانو ساگر

ساگر

مها ساگر

ليرو ليرو اونهو اٿاھ

ان جي لهرن ۾ آ ڀٽو

پر بت اي پرواه

ساگر

اهڙو اولهو

جهڙي منهنجي سوچ

لهريون لڙن ٿيون

گڏجي وڙهن ٿيون پر بت سان

پر پر بت ساگر اوچي گات

پر بت جي ۽ پر تي

آئون وهاڪل وينو آهيان

سوچيان وينو

ڇولن ۾ پي شڪتي آهي

پر بت ۾ پي ٻل

آئون آتم السان ٿو سڏجان

مون ۾ ڪهڙو ٻل!

ظفر الدين عباسي

ڏيڙو

اڙهي ”مهراڻ“

ڄڻ

ملهر چهران.

●

رات پيئندي جنڊ

ڪومل هڙن والنگيان

ليقون ليقون ٿيو چنڊ.

ج.ع. منگواڻي

وايون

اوڪو اوڪو، جيون اوڪو
 هلچل ڌاران ماڻهو ڪوڪو،
 جيون اوڪو.
 ڏيو به دوڪو، وٺو به دوڪو،
 جيون اوڪو.
 ماڳهن جان سندن آڇوڪو،
 جيون اوڪو.

هیر ڪٺلي ڙي، هیر ڪٺلي ڙي.

ڦٽ پراڻا هيا آڪيلي ڙي،
 هیر ڪٺلي ڙي.

روهن ۾ وٺي سوچ رلي ڙي،
 هیر ڪٺلي ڙي.

لين نمائا هيا آڻلي ڙي،
 هیر ڪٺلي ڙي.

ڏيڙو

ليڪ جو ليڪ،
 اهڙو جهڙو—
 سچ جو تپڪ.

وٺو ساوڻ سينهن
 گاه ڦٽو ۽ ساه ۾
 ساڻو ٿيو نينهن.

ولي رام ولي

ڪجهه ڪوٽائون

شهرت کان
 پتر هڻي
 ڪاريون ڏنر
 لڏڪون آچلي
 ڳاٽ اوچو ڪير
 پر هو بي نانءُ ماڻهو
 ڪنڌ لوائي
 مات ۾ هليو ويو
 مون ڏلو؛
 ماڻهن سندس چرڻ ڇهيا؟

شهر ۾
 ڪيس ڪير به
 نٿو سڃاڻي
 هوندو هو ڪڏهن
 چؤبول هن جو
 سندس هاڻ سڃاڻڻ جو؟

تارون منهنجو ريتي ريتي
 زبان خشڪ ۽ سُڪل
 آڇ جي باه
 ڳيت هرڪا ٿانڊا ٿانڊا
 تنهنجي چين ۾ ماکيءَ جو درياه
 آجهل—اڻاها!

ڪپرو ڳاڻي
 ڪنهن کي لو ٻڌائي!
 ڪوئي آهي؟ ڪوئي آهي؟

سرڪش سنڌي

ماروئڙن جا ماڳ،

اي سنڌ سڌالين سبب هجين شل مدعي تنهنجا ميرا ٿين،
 ڪي ڳڻل ٿين ڪي ڳڻن ڪي ڳڻاڪون ٻيرا ٻيرا ٿين.
 هي برت ٻي آباد هجن هي واهيون وڪڙا شاد هجن،
 هن مهر ٻري ۾ مڙج هجي جئن گهر گهر اڳيان ڏيرا ٿين.
 هت ڪس ڪس ساوا گاهه ڦٽن، جئن مال وندن جا مال چرن،
 ڏسي گوشيون ڪنڊڙيون پاڏيون خوش خوش مارو جئون ستيرا ٿين.
 هت ڪڙڪون ساريون جئريون سڀ، هت سايون ڀاڄيون ڪئنريون سڀ،
 هت گدرا ولگا وونن وري، هت سنڌڙي الب ٻي سيرا ٿين.
 شل سايون سان سڀ ڌار جهلن ٻيا ليوڙي توڪي سجدا ڪن،
 جيئن رس رسيلي ٻياري ٻي ٻي رهي ٻي ٻي ٿين.
 تون هر دم گل گلاب هجين تون خوشين سان سيراب هجين،
 تون باغ بسنت بهار هجين تون ٻيل ٻيل جا اڪيرا ٿين.
 تون چمڪين ٻئي تون چمڪين ٻئي، تون ٻوڪين ٻئي تون ٻوڪين ٻئي،
 شل ٻاڪ ڦٽي جي لاتن مان هي راتيون صبح سوڀرا ٿين.
 هيٺ چنڊ سنڌي چانڊاڻ هجي، هيٺ مڪڙين جي مالنڊاڻ هجي،
 هيٺ گلدڙن جي سرهاڻ مٿان هيٺا، پڙن ٻيرا ٻيرا ٿين.
 هت ماروئڙن جا ماڳ هجن، هت ساز سُر ٻلا راڳ هجن،
 هت ڀاڳاڻيون سڀ ڀاڳيريون، تن ويتر ڀاڳ ڀلرا ٿين.
 جي ڪين سهن سي ڪين لهن، سڀ ڏوٽا ڏوها ڏلڪ ڏهن،
 شل ويڙي ويڙجن ڪين ٻجن، هت ڀرت وارن جا ٻيرا ٿين.
 هت اهڙا اهڙا راڳ ٿين جئن دلگيرين جا دلڪ ٿين،
 هت لوڙهيون لاش لئيرن جا، جئن ڪين ڪئنن ڪائيرا ٿين.

اياز گل

● اڃا اسان جو دؤر آ - اڃا اسان جو دؤر آ!

اڃا ته ٻار جو شهر وسي ٻيو،
 اڃا لڳي سنڌ سولن جي سنوارجي،
 اڃا ته پنهنجو ٻار ٿو وسارجي،
 اڃا وڃن وطن مان ٻيو ٿو هارجي،
 اڃا ته مڇ ڏات جو ٿو هارجي،
 اڃا اسان جو دؤر آ - اڃا اسان جو دؤر آ!

شوناز ميمڻ

سڀنا
ڏوٻجي ويا سڀ
لڙڪن جي ڌارا ۾
جيئن
هائيءَ جي لهر ۾
لڙهي وڃي
هڪ واريءَ کهر!

شادي

ساهه منجهي ٿو
هڻيءَ ٻڌي ٿو۔ انهيءَ سوچ سان
ته جنهن ٻل آڻيءَ سان
مرڻ کان پوءِ
توهين ڇڏي مون کي
هڪل تنهن قبر منجهه
هليا ويندو
۽ آڻيءَ
آن ٻل جو سوچي
ٿڌي ٿيان ٿي
تڏي پوي ٿي
سوچ جي ٿاڻيل تند ذهن مان
۽ مري ٿري وڃان ٿي آن ٻل آڻيءَ
ٻڌي وڃي ٿو منهنجو هانءُ!

زينت ڊروهي

ڏهڪاءَ

سندر لار جي چير جو چمڪو
چنل چير جو پاڪ
ڪارو لالڪ لپاڪو ڏانڻ
ڏلڪي نه هڻ جو ماڳ!
خواب اڏورو سور سمورو
ماروڻون ليءَ سور
سندر لار جي چير جو چمڪو
سانگيڻون ليءَ سور!

چنل چير ۾ ليٽڙا هائي
چوڏهينءَ رات جو چنڊ
(چڻ) سورج ڪارڻ ٽوڙڻ چاهي
اولههين جو منڊا

(پر) ڪارو لالڪ لپاڪو ڏانڻ
گولي ٻيو سو ٻيو
جنهن آهڻ جي لند ڦٽائي
جنهن هاتي آ چير!

مختار ملڪ

غزل

جنهن جي دل ۾ دڪب جو ديرو، ان لاءِ ساڳو سانجهو سويرو،
 چاهت جي چانڊوڪي جنهن ۾، چنبو من آهـ و ڪئن ميرو
 ڪلهه جنهن سير تي هنج لڏا ها، آڃ ات ڪالون جو آڪيرو،
 پير ۽ رينءَ جي ساڳ وڌن ٿا، آڃ ٽڪو يا چنڊ ٽڪيرو،
 گندي ٻائيءَ ۾ گئل چاواڻ، هونئن ته ڏپ جو ڪهر ڪهر ڪهرو.

گيت

آڃ وينو واجهايان: هر واءِ ۾ خوشبو آئي - سائين، ڪنهن لاءِ جيئبو هاڻي!
 پلجي سوچيم: توکي ويندس سان سڀن ۾ ماڻي - سائين، ڪنهن لاءِ جيئبو هاڻي!
 روز جيان ئي، آڃ به ناهي، ڪوئي سنجهان ٿاڻي - سائين، ڪنهن لاءِ جيئبو هاڻي!
 سوڀيا، سرهاڻ ڪٿي آ؟ واءِ ڇڏيا گئل چاڻي - سائين، ڪنهن لاءِ جيئبو هاڻي!

رسول بخش قريشي

ڪجهه نظم

جن جا ڪناه به ٻاراڻا	جيئن آياڻو
ٿـ وـ اب هـ ٻاراڻا	سدا آياڻو
تن سان پـ لا او راڻا	ڏينهن هجي يا رات
ڪـ هـ ٿا پاراڻا	تاڙي ساڻي تات!

ڊڄان ٻيو ٿي	تيئن سڀاڻو
ڪٿي هن دؤر جي	سدا سڀاڻو
ڏاهن تي	چٻ چوري يا چٻ رهي
سوچيندي سوچيندي	قلم ڪٿي يا ڪات
چرو ٿي نه پوان!	موت مڱي هر مڃي نه مات!

راشد مورائي

واڻي ۽ نظم

گيت ڪلهوڪا گائڻل تنهنجا، هيٺڙي منجهه هُرن،
آلا ڙي، شل هي چپ چُرن!
پن پن مان پڙلاءِ اچي ٿو، پيهه ٻول پُرن،
آلا ڙي، شل هي چپ چُرن!
گهر گڏاڻا ڳوٺ ڏسان ٿو، منهنجا ڦٽ جهُرن،
آلا ڙي، شل هي چپ چُرن!
سنڌڙيءَ جي سڀني تي سائين، ٻيا ٿا سڀ سُون،
آلا ڙي، شل هي چپ چُرن!
والڪي مال وساري ويڃا، گڏجي حق گهُرن،
آلا ڙي، شل هي چپ چُرن!

جهو لجهڪڙي ۾

واءِ جو جهوڻو

تنهنجي گهر جي سِرهن منجهان

خوشبو ٿيڙي

الن ٿو پاسي

پتاليءَ جي ڀتين جو آهي جن تعبير

عالم سڀ آباد ٿيو آ

سنگ سڄيءَ ۾ آه سُڪارا

ٽاج جوڳو

واڻي

ٻاڪت سهل، وڻ وهڻڻل، ڀريون سُونون سوچ جون،
اڪيون اوجا گي پڪيون، ڪٽل پينٽل،
تالا ڀالا ڪوڙڪيون، ساھ آچتل،
آهون دانهون بند ۾، ٻوڙ به آڦتل،
ٻوڙي ٻوڙي ٻالڏ ۾، آس سٽل.

سروپ چندر "شاد"

گيت

تنهنجو روپ سنواريان، يار،

هلي آ جالي جلدو-دار،
هلي آ محبَ ميٺا منٺار.

اٺ، اڪڙين ۾ سُرمي بدران، آس جا ڏيٺا باريان،
اٺ، ڇوڙن تي لاليءَ بدران، ڳاڙها گيت سنواريان،
ڇوڙيان دل جا تار، هلي آ.

هنن هٿن ۾ مينديءَ بدران، سُولهن همٿ جي ڏوري،
پيرن ۾ هارڻ جي بدران، اڳتي هلڻ جي جهوري،
منزل آ هٿن ۾، هلي آ.

هارن بدران سُولهن سيني تي کهاون جا لا ڪل،
کهاڻ اسان کي ساڄهه ڏيندا، جنهن جو مٿل نه ٿل،
هيٺڙي ۾ هٿڪار، هلي آ.

اٺ ته تنهنجي دل ۾ ڀريان ڦارتيءَ جا ڏک سور،
تنهنجي سوچ ۾ لوچ ڀريان ۽ لوچ ۾ لئون شعور،
گيتن ۾، گولجاڙ، هلي آ.

تنهنجي ٻوليءَ ۾ ڀريان ڪي انقلابي رنگ،
تنهنجي ٻول ٻول ۾ ڀري ڇڏيان، اٺ، چٽنگ،
لفظن ۾، لالڪار، هلي آ.

اٺ ته توکي پيش ڪريان آئون، فڪر جا ڳاڙها گل،
تنهنجي چوٽيءَ منجهه سجايان، چٽنگ جو چوٽي ڦل،
وڏو واڏو هي سينگار، هلي آ.

وايون

سون سربڪي سرتي، چوٽي ڳوڙها ڳاڙين؟
 سور ڏئي، ناسور ڏئي، تنهنجي دل ڪنهن ورتي؟
 آپ پري ٿو چو آهون، چو ڏڏي ٿي ڌرتي؟
 سر سڙ سڙڪي سرندي ۾، آگر آگر آرتي.
 ٻار-رتن ما مائيندي، جا ٻيڙا سان پرتي.

چوري چوڪيلين ٿي؟ آڏي ويهلي تون!
 ساون رت ۾ ڊيل واري، چاليءَ ٿور ٿيلين ٿي؟
 چالوڪيءَ ۾ ليم هيٺان، ڪنهن سان ليڪي ملين ٿي؟
 گهر گهر هوندي تنهنجي ڳال، وينگس چو وڦلين ٿي.

تون آهين وردا (1)، ليڪ (2) آئي تون پنهنجو ليڪ!
 سستي موت آ، چستي جيون، آت، وقاء وڪ.
 وهر-واڪر سان، سمند اجهاڳ سان، سينو ساڻ سيڪ.
 ماڻهوءَ لاءِ محنت ائين آهي، منڊيءَ ۾ جيئن ليڪ (3)
 جيون آ پورالو سندن، تار وهي ٿو تڪ.

راج-راڻو

لنڊڙو ڏيئو،	جيڪو ماڻهو،
ساري ساري رات مڙي ٿو،	ڏيئي وانگي،
تيڙ هوائن سان لڙي ٿو،	هاڻ جلي ٿو جوت وڌائي،
ڪين مڙي ٿو.	ماڻهو ٿون جا ڌڪ ڳهٽائي،
اولهه جو هي ازلي ويري،	هر اليا سان سينو ساڻي،
اولداهيءَ سان سينو ساڻي،	اهو راج جو راڻو آهي،
پنهنجي جان جلائي ٿو	سچ پچ موتيءَ دائو آهي،
جڳ ۾ جوت ٿهلائي ٿو.	

(I) وردا: تقدير لکندڙ، (2) ليڪ: تقدير، (3) ليڪ: ٽڪ

اذور پيرزادو

سج

۽ آرھ تي ڳوري لالچ جي ڪا لٽ
هجي،

سج ۾ ڇڏو آءُ به سِرھو آهي،
ڪيسين ساهه منجهائي سگھندين -
چيسين ساهه ڪئين ٿو ڏوٿا،
سج جي هن سِرھان ڪي لاسون
بند ڪري به،
منگھين سگھين ٿو!

سج ۾ ڇڏو آءُ سج جيان
تون ڏوٿا اکيون بند ڪري به
ڏسي سگھين ٿو -
پر جي تنهنجن اکين مٿان
الڏاڻپ جا هي ڇوڙ لهن
پر جي پنهنجي اندرين ۾ اک ڪي
ڪولي، ڦاڙي،
تاريخن جي ترورن جا تاءُ ڏسين،

پر جي
تنهنجي اکين اندر
ساجھ جو ڪو سِرھو هائي،

پر جي
تنهنجي ڏوڏن ۾
ڪو دؤر سترائي ڦيرائي -

پر جي
ڏوٿاڻپ جون ڦيرهن ٿالين

هي سڀ دور ڪرين ته
مان سمجهان ٿو،

اکين پٽن کان عذر ڪري به
الڏا ٻوڙا گولڪا ڏوٿا،

ماڻهو پوءِ به سڃاڻي سگھين ٿو -

پل ته ڪنن ۾ ڪجهه هجي،

پل ته چنگهون ۽ ٻانهون تنهنجيون

لاهن جي لوڙي منجهه وڪوڙيل

ويڙهيل سيڙهيل ٻڌل هجن -

پل ته ڪچي ۾ ڪهڙي ڇو ڪو گھوڪه

هاڻ ڇو نه هجي،

نظم

رات جون وهڙون،
ڊگ جا ڊڙڪا
ٽيرون تارن جون
هي منهنجون،
چاندوڪي جون چٽيون،
ٻوٽي جي هڪ ٻيلو ۾
ويڙهي سيڙهي
ڏوهه ثواب ڪي
ڏوراها ڏئي،
جيءُ جلي ڪا
اڪني آ

ماضيء تي ٿا پاڻ ٻڌايو، حال ۾ ڪهڙا آهيو!
پوئتي ڏسبو اڳتي وڌيو، ڪيئن پيلا سمجهايو!
آڻ هڪيءَ جان واريءَ ۾ ٿا، پنهنجو منهن لڪايو!
پيالو مون تہ ڀريو آهي پر، اوهان بہ هڪ وڌايو!
ماضيءَ تي ٿا پاڻ ٻڌايو!

سدائين ائين ڪن ڪهڙاڻو آ
ڪٿي دل سان ڪڏهن تہ ڳالهائبو آ
پين جي اڳيان جيئن شرمائجين ٿي
اسان جي اڳيان ائين نہ شرمائبو آ
نہ شوخن سان دل کي ڪو اٽڪائبو آ
جي اٽڪائبو آ تہ پهچائبو آ۔
سڄي عمر پڙهيو ۽ پيو آ سبق هڪ
پنو عشق جو ڪين اٿلائي ٿو آ
زبان مان ڇڏهن ڪو اکر ڪين آڪلي
الهيءَ وقت اکين سان ڳالهائبو آ
اوهان سان رڳو دل کي ولد رائجو آ
نہ ڪٽيو ٿي آهي نہ هارائجو آ
ڪڏهن دشمنن ۾ بہ ڊپ لاهي ٿهندو
ڪڏهن دوستن ۾ بہ گهڙائجو آ
تڏهن شعر تنوير لکيو آ ٻانهي
جڏهن ڪهاڻ دل تي ڪوئي ڪاڻبو آ!

اڻپورو نظم

مان هتان جو لاهيان -

هيءَ مٽي اوڀري،

هيءَ ماڻهو اجني،

هي ڌڻيون جي منهنجي ڀيرن ۾ ڏسو ٿا

سي هنن ماڻهن جي ذهنن جا وڪڙ آهن.

تير جيڪي منهنجي سيني ۾ ڪٽيل،

سي الهن جون تيز نظرون

رت، جيڪو منهنجي زخمن مان وڃي ٿو

سو الهن جو ڌوٽ آ،

مان هتان جو لاهيان

مان هتان جو لاهيان

مان ڪٿان جو آهيان؟

مان اڏان جو آهيان،

جت مُرڪ جي ديوِيءَ جو راج

جت ٽهڪڙن جا ٻار ٿا رانه پون رسن

جت عشق جي ٻيڙي سدائين

حسن جي لهرن ۾ ڀينگهي ڇان لڏي

جت خوشي چنگائي تيلن جان ڏکن جي رڻ ۾ ٿي

جهر ۾ ڪري -

هي شهر آهي ڪو ديون جو شهر

جنهن ۾ ٻارن جون رڙيون،

جنهن ۾ چرڪن چوڪريون

ڀات اولد ۾ جتي ٿيون تيل لٽپ جان

ڀوت جون اڪيون ڀرن -

آذار آراءين

جبلن تي شام - سد پڙاڏن ۽ ٻاچن کي جنم ڏي ٿي
هرئين جي ڪٽڻ جا آواز
۽ پکين جا ڪنڀ هڪ هڪ ٿي ڪوهيڙي ۾ ڪرڻ ٿا
منهنجو سفر ڪجهه ڪوھ باقي آهي
پر منهنجي گهوڙي جا سڻب
وقت ۽ محبت زندهه حقيقتون آهن
انهيءَ وهر ۾ گمان جي وچ ۾ ڪٿي
منهنجي دشمنن جو به ڳوٺ آهي
جتي سدائين هوندي آهي رات
۾ سيدانن ۾ ڪاريون هوائون ماته ڪنديون آهن
فضائن ۾ زهر جي هالس آهي
اولداهين ۾ راکاس ڦرن ٿا
اکين کان ويندي وسنديءَ تائين
آتي جي هر شيءِ ڪاري آهي
گهرن ۽ ڪهڙين وانگيان
منهنجي دشمنن جون دليون به ڪاريون آهن
هر تڏهن به آهي سڀ مون کي ڏاڍيون پياريون آهن
فقط ۾ فقط انهيءَ هڪ شخص کان
جو انهن ۾ آهي
پر انهن مان لاهي!

ماڻيڻو اونو

آدم ۽ حوا والڪر
ڪوئي جوڙو
پيار ڪندو ته
21 صديءَ ۾ به
توڄي ويندو
دنيا جي بهشت مان
دنيا جي دوزخ مان

ناگپال

تون ڇا آهين؟

لڇڻ ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان ڇڻان
جيون سڀنا تون ڇا آهين؟
ايڏا ڏنگ سهي به ڏوريان
ڏولگر ڏاڍا تون ڇا آهين؟
ڪهڙي ماڳين ملندين مون کي
منهنجا سائين تون ڇا آهين؟
هولڪو ٻاٽل مٽرا لڻي
لڻين لڪوري ٿار لڪيڻي
تون ڇا آهين؟

هي لڙن تي لڙن جا لڙا
حق جي هوڪي وهه جا وڻا
او سقراطي سچ آيا ڳا
تون ڇا آهين؟
کليءَ کليءَ ۾ ڪنهن کي ڳولين
مڱيا ماريان تون ڇا آهين؟
صبح سانجهيءَ پيٽ جا آکا
او مائيءَ ٿلڪا تون ڇا آهين؟
سچ سولهن سنيهن ليه وڇين
ڇا بهو سرجين؟
او ڪوي هچارا تون ڇا آهين؟

رات جڏهن به
سالت جي سيني مان
چيري ٿاڙي ڪا رڙ آئي ٿي
ٻاٽ اولده ۾
تاري جي ڪا لات ٿئي ٿي
منهنجي سوچن کي
ڄڻ ته لڻين ڪا وات ملي ٿي!

سيج آخري گيت ڏلي
مندر ۾ آ سنڪ وڳو
سانجهيءَ ۾ ٿلهيا
دل ۾ تنهنجي ياد ٿري!

ٿيڙو

جاني هي جيون
تنهنجي ڳولا ۾
جنب الڊر جيئن آن

دوهو

توسان جيءَ جڙيو او ڌرتيءَ توسان پنهنجو ٻيار
تو بن ڪهڙي جنڊڙي سنڌڙي جهڙو چورو ٻارا!

زبیده میتلو

ڪجهه نظم

ليري مائي ڪنهن چادر سان،
 سیتل سڀنن جي ساگر سان،
 موتي جيڪي ميڙيا هئام، الا،
 تن کي ڪير وڪيري ويو!
 دل جي وهندڙ لڪ ڌارن سان،
 من جي ويڙا جي ڌارن سان،
 نغما جيڪي ڇيڙيا هئام، الا،
 تن کي ڪير وڪيري ويو!
 ويهي بيهي ڏيئي ٻـلـڙا،
 رتو رت ڪري هڪ گـلـڙا،
 سورن سان سهيڙيا هئام، الا،
 تن کي ڪير وڪيري ويو!

هي جيون

هن چئن ۾ جن

چنيل هن

بست جو ڪو واس نه وٺ!

اعائي رات بنا ڀرپات

لڏي لڏي ٿو لامن تي

ڪوئي ڇڙو... چوڌار

ڇيڙون ۽ چرڙا!

مان ۽ دونهن

ڪوري ۾ ٻجري

هوائن منجه وڃن ٿا وڪري!

ڪيلاش

ٽيڙو

بيل ٻائي

ٻار هنيو پٿر

آڏاڻا مچر

ڪوڙ جو ڪوٽ

سالت ۾ چمڪي آيو

پهڻ تي ٻائي

ٿاريون ماڪ ڀينيون

رات وڳي شروعات

مڪڙيون گئل ٿيون

مزدورن وستي

ميري گدلي ڏاڏلي

پتيءَ جي روشني

مڪي ڏمڪي اک

شهر ۾ ريس گهڻي

ڪيرڙيءَ ويجهو مڪ

پورهيت شل ڀڪهر ۾

ڪهڙو سهڻو ٿو لڳي

باهه ۾ ڳاڙهو لوه

شهر مارو

ننڍڙا ننڍڙا فليٽ

ماڪي مالارو

سندر ناري

وڏيري سان نه ٺهي

تي وٺي ڪاري!

ملڪ آگاڙي

ڦوڏهڙو - سوڪهڙو

ڇٽَ آ ٻانهي، راڻي ڪيڙا!
ڇٽ جا داڻا ڪين ڦٽن ٿا، سڪي سڙي سڀ ساهه ڏين ٿا
ڇاڪاڻ ته سائين، هي ڪچو آهي/هڪو لاهي/جنهن ۾ ٻوڏ، اٿلون ۽ چاڙهه/
■ پوءِ سائين، ٻيڙ ٻيڙيون، ڪاهه ڪاٺيون، ڪرڙ ڪنڊيون، ليون لانا لاهه ٿين ٿا/
هاڻ ٻالڻا جام ٿين ٿا/ٿوهه پتن ۾ عام ٿين ٿا- ۽ وقتي طور: چوڏس ٿي
چانڊاڻ ٿي/سوم ڀريو مالڊاڻ ٿي/ٻيڙ او سائين، ان ساوڪ ■ سبزي الدر
سوئر ٻگهڙ، گدڙ لومڙ جهنگ ٻيلا اوڏاڙن ٿا/نانگ نهٺ
ڦوڪارن ٿا/انسانن جي ات ڪرڻ لپي ۽ پنهنجو ٻُڪيو ڀَٽ ڀڙڻ لپي/
ڪيئي زهري ڏنگ هڻن ٿا/مظلومن جو رت ٻين ٿا/
سچ ته روز ڇڙهي ٿو سائين! ٻيڙ ٽڪو وڃي وڃي آهي/جنهن کي چاهن
ساڙن ٻارن جيارن مارن. --/ڌرتي ۽ نيٺهڻ آس ۾/ليڙي ۽ ۾ ڪنڊا/
ٻيٽ ٻُڪيا ۽ اڪيون ڀاڙيون/سڪڻا ساز... جن ۾ ڪوئي ساهه نه آهي/جيوت
لي ۽ آتساهه نه آهي...
۽ پوءِ ٻيڙا، ڪچي وارا/پنهنجي ٻُڪئي ٻيٽ ڀڙڻ لپي/چوري، چغلي-
ٻچاڙائي-... ۽ هڪٻئي جي رت سان رالديون/■ بي ڏوهي
آ ڏوهاري/ڌرتي ڇڻ ڪو دوزخ آهي/جنهن جو ٻارڻ هاري ناري!

ادل سومرو

واڻي

•
وريو آٿائو واءُ، جهوني ٻڙ جي لام ڪري ٻڙي.
ڪارو ويس ڪيو آڪاس، سچ گهٽايو ٿاءُ.
رڻا پڪ-ڙا ۽ پنهور، ڪيت ڪيت ۾ گهٽ.
ڪٽر ڪري ويٺي ڪا لهر، موتين جو ٿهلاءُ.
(گدائي صاحب جي لاڏاڻي تي)

نورالهدی شاه

چار نظم

دک

۱. لیکا کڀي
صليب ٺاهي
پنهنجو پاڻ
ٽنگي ڇڏيان
جي،
دڪ- مڀي لکي نه سگهان!

سوچ

کنه جي دڙي تي پيل
مئل ڪالو جو
ڦٽيل لاش ڏسي
رت جا رشتا هالو تي هڙيو اچن!

پيون نظم

ڪنڌ ڪڀي
ساڄي هٿ تريءَ تي
سجائي رکيو اٿس
سوني-روهي سڄڻ جيان!

پيلو پن

وهندڙ ٻائيءَ جي ڌارا ۾
هوريان هوريان وهندڙ
منهنجي جڙائيءَ جو ٻل، ٻل
تنهنجي هٿن جي رڳائڻ مان
نڪري وڃڻ کان پوءِ
ڪيڏو نه ٻي معنا آهي؟

۽، جڳن کان پوءِ
آئون ڄڻ
سوءَ جي آکهاڙي وڻ جي
ٻانهن ۾ اٽڪيل
پيلو پن هولدس

پڻي ڏينهن جو دوزخ

آهوئي آءُ اڻسولھون

آهوئي شهر

آهائي شام دولھون

آهائي بڻو هوا ۾

ڄڻ ته ڪو ٽائر مڙي پيو

آهوئي سائون هرهر رڙي پيو

ڇور ٻيئي رت چوسي

پڇاڙيءَ جي ٽڙي تائين شفق جو

چٽي پئي آسمان تان رڪـ

تھ در تھ ڄمي پئي

چٽين پٽين مٿان گهر گهر اڱڻ تي

آهائي رات آهستي لهي ٻيئي ٻيليءَ ۾

آئي ڪورپٽو ٻيو ڄاڻ تي چارا

گهڙيءَ کان پوءِ ماڳياڻي ستارا

اٿين جيئن رڪـ ۾ ٽالڻا

گهڻين ۾ لٽ جي لڪ لڪ

ڪٽين جي پونڪ

ڪنهن ڪنهن ويل رڪش، ڪارجوراڻياھ هوندو

بلب جي بيمار ٻيلي روشني هولي

۽ گهر ڄڻ اجتماعي مقبرا هوندا

آهوئي آءُ اڻسولھون

آهوئي شهر

آهائي شام دونھون

ماڳيو بي مهر ماڻهن جو اجهل ريلو

روان آهي گهرن جي قبر ڏي

بي صبرخواهش ڪي سڀاڻي جا ڏٺا ڏيئي سهارڻ لي

وري پئي ڏينهن جي دوزخ ڪي ٻارڻ لي

مهران

امداد حسيني

ٻاهر ساگر سافنت

واڻي

اونڌاهيءَ ۾ ٽيلي ٻاري، آئيني ڪي جاڳايان

ٽيل پناهن ذات ڏيبي ۾، رت به هاري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

هورَ هورَ مان نَس نَس مان، رت ست ماري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

جيسين سورج برف پگهاري، پاڻ پگهاري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

ليڻ لڇوئي، ساهه سوئي، سَگهه سنڀاري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

جيسين سورج آڀري تيسين، پاڻ به ماري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

تيسين جاڳان، جيسين ٽيڙو ڪو ٻارَ آثاري

ٽيلي ٻاري

آئيني ڪي جاڳايان

غزل

اولڏاھيءَ ۾ تيلي ٻاريان
 ٽانڊائي ڪي گس ڏيکارين
 اوڏر ماءُ مٺي ڪانهي ڪا
 چول ڪشي ڪا مرڪ آڏاريان
 ڪوهه نه سورج وانگر آڀرو
 آڻو اوهان ڪي آءُ آڏاريان
 پنهنجو ڪوئي مو ڪونهي ڪو
 هروڀرو ٻيو ٿو اوساريان
 ماڃس مون وٽ ڪونهي آهي
 ڪيئن ڀلا ڪو ٻارڻ ٻاريان!
 رات ايندي ته سمهي پوندس مان
 ڏولگر جهڙو ڏينهن گذاريان
 پاڻ اڳي به مليا آهيون ٻي
 آءُ ته توکي ياد ڏياريان
 حفيظ الطاف نسيم ڪرل
 ڪهڙا ڪهڙا ماڻهو ساريان!

ديوار ڊنهي پئي آهي
 ۽ هن پاسي ڪجهه ناهي
 گولدر آهن گس ميڙي
 ڏس ڏلو هو ڪنهن ڏاهي
 رات جهڙائي ۽ جهنگل
 ڪڙڪي پيو ڪو آهي؟
 سچ ڪي شل تون سوڀ ڏين
 ڪوڙ ڪڪ آيو ڪاهي
 الڌا اڪي وڻ ڦاڙي ڏس
 سورج ناهي؟ ٻيو چاهي!
 مون ڪي ڪوتاهو ڏي
 ناهه نتڳيءَ جا تون ناهي
 اڄڪلهه ماڻهو ماڻهو تي
 ڪٽي وانگر ٿو ٻاهي!
 (اڄڪلهه ڪٽو ڪٽي تي
 ماڻهو وانگر ٿو ٻاهي!)

(ٽيڙو)

نِيٽَ انهي رات
ڏيئي سان اونڌاهه ۾
ڏسڪي پيئي ذات

گهڻو نه تون ڳالهه
ڪيل ڪئي وٺ پياڻ لپي
ڪارپون ڇڏ مون لاءِ

هيئنڙي تنهنجا هور
اڏي ايش - ٿري مان
اڏڙن لاءِ ڦيلهور

جاڳ به سڀني وانگي
اڳيان اڳيان مارئي
پويان چيلن ڇانگي

گوري، پُشپ، ڪمليش
ولي رام جو ڪهر ڇڻ
هڪڙو لنڊڙو ديش

شاعر ۽ ايڪانت
اندر ورهه ورتوڇي
ٻاهر ساگر سالت

سڀ جو وارو
ڪڪڙن جي دس تي
شهري ويچارو!

نيمامي ”مهراڻ“
گورل ٻاتو انگ تي
ٿيڪون ٿيڪون پهران

ڪلارڪن جي ريس
باس هيو ۽ هو ۽ هئي
اندران بند آفيس

نظم

آڱ اڃا به آهونئي تنها
ٻيهر ۾ پيڻل وٺ جيان
شاخن وانگر پکڙيل سوچون
ڏٺيءَ بنا ڪنهن ڏٺ جيان

آڱ اڃا ڏس رول اهوئي
پياسي ڪنهن بادل وانگي
منهنجا اوني منهنجا ڳوٺي
سانگ هليا ويا ڪنهن سانگي

تيڪ بنا جيئن ڪوئي سورج
هٿ هجن جيئن ريڪ بنا
تو بن آڱ ائين ئي ڪورو
ڪاڳر جيئن ڪو لڪڪ بنا

ڪڏهن آڱ هن لاءِ سورج هئس

هوءَ سورج مڪي

اڃ اوڪي چئي

هن ڏلي جيئن هئي

تڏهن آڱ هن لاءِ ڪجهه ڪول هوس

رڳو رڪت جو ڏير هوس

۽ ٻه اوچتو

هوائون لڳيون

اڏاري ويون!

غزل

آونڌاهيءَ اڌ رات جو، هڪل منهنجو هانءُ،
 ماري توکي ماندورا، جاڳان پيئي آنءُ،
 دونهائيل؛ ڪه-وڪه-ائيل؛ آهي رات آس،
 ڪمر-ڌارا ۽ تارا؛ ڏيندا روشن چانءُ،
 لالي ليگين لايان، تن من مهڪايان،
 اڄ منهنجي آجري اڱڻ، ٻولي ٿو ٻيو ڪانءُ،
 بحر وزن جون گهوڙيون؛ لنگڙا لولا لفظ؛
 ڪوٽا؛ رديف، قافيي؛ ذات نه ڪوئي ڏانءُ،
 سور پيئن ڪان ٻوٽو ئي رات چڻيندي سچ؛
 پگهري ٻولندي برف ۽ لهريون لهنديون لانءُ،
 مڪئي ڪنهيءَ والنگيان، گهڙو آپاسي لوڪ،
 دل-ڌرتيءَ جو اٺهي، ٻريل ٿريل هو ٿانءُ،
 چهاڳي ڪنڊ، سمنڊ، سڀ، آڪري ايندڙس آنءُ،
 سچي هان مان سچ، جي، ٻيهر مندم آ ٿانءُ.

علي بابا

”سائين، تو ڳالهه ڪئي. منجهه مري چڪو آهي، ڇڏاءِ منهنجي رقم. ڇڏاءِ.“

”هين.“ پيرام چپتي ٿو وڃائي. ”واهه سائين واهه! اسان لکن جا ليڪا ڪين ڪريون ۽ اوهان سؤ روپي تي هٿ ڪڍيو هين؟ آهيو؟ ماڻهو ٿو مارائين يا ميرون؟“ پيرام چوڻ ڪناريون کڙهيون اڪيون ڏسيو چڱو خان ڪين مڙي ٿو وڃي ٿو.

”اھو آئون ڪوٺ ٻڌائيندو آهيان. آئون پيشاب ٿو ڪريان سؤ روپين جي نوٽ مٿان. سوين ايا سوين ويا.“ پيرام ڏاڍي ڪروڙ مان، ٻيگ هڪ ئي گهٽ سان خالي ڪندي، وڌيڪ هونل جي نماڻ ڪمري جي دري مان هيٺ لٽفڪ ڏانهن ٿو ٺهاري:

”يَسْ تون ته ڪالهه ڪالهه ته ٿالڊو ٿي ويندو آهين. اڙي خون ٿو ڪرين ڪا ٻالهن ڪانه ٻيو ڇڏائين؟“

”هٽ، اها ڪالهه نه آهي. آئون قانون جي ڪالهه ڏو ڪريان؟... ٻڌاهه نه، هاڻ ڪيئن بچائيندين؟ اڳيان نه ڇڏين ته هٿ ٿئي، مؤس ڏاڙهيون ڪنهندا، پيرا ڇڪيندا آهن. هر ڏين قاتلن هلا نه وٺندا آهن.“

مہراٹ

سگريت چو دولهن اوکاپينه دي، چڱي خان کي سندس ڪلاس ۾ اڃا وڌيڪ دارون اوتيندو
ڏسندو ٿو رهي.

”هٽ، اڳي ايڏا راج ڪڏهن ڪن لٽاڙيا هوندا.“ چڱو خان ڏاڍو کجهو ٿو ڳالهائي.
”ڳالهائين ڪنهن سان ٻيو؟“ پيرام پير ٿي هڪ ئي ڳيت سان اڌ ڪلاس ڏوڪهي ٿو وڃي.
”راج... راج... اسان سڄو ملڪ ڀليلو ويٺا آهيون. ٻڌاء، ڪهڙو راج آهي، چو سؤ روپين
تي ٿو ساڙائين؟ ڪهڙي آسمان تي آهي؟“

”... يار تون سمجهين چو نه ٻيو.“ چڱو خان ٻيڙاريءَ کان ڪنڌ کي ڏوڻ ڏئي،
ميز تي ڪاوڙ مان مڪ ٿو وهائي:

”يار تون اسان جي به ٻڌلدين يا رڳو پنهنجي لاف هڻدين؟“
”ها، اسان جو نه ڏندو آهي، سؤ روپين لاءِ لاف هڻڻ جو.“
”توبهن، وري اولتي معنيٰ ورتيئي نه؟ يار پيرام ڏاڍو ٿي. ٿڌو ٿي. ڪنهن ڪٿي
جي پٽ کي غور سان پڌ ته سهي.“

”ٻڌاء، ٻڌاء، آزمائيل کي چوڻو آزمائين؟“

”ڪا خبر ٿئي مارڻو ڪنهن کي آهي؟“

”ڪنهن کي؟...“

”ٿڄڻ ٻه ڪهڙو ٻار...“

”ڇا؟... ماءُ جي ڪڇ ۾ ئي؟“

”ها، وات ۾ گوليءَ جي لڙالي سان.“

”شڪل، هاڻ تنهنجي سؤ روپين شرط تي. اسان ٻستول چوري ڪنداسين. اهڙن سؤ
روپين کي مان مٿان به نه.“ پيرام سڄو ڪلاس خالي ڪري، واچ کان ڳڙلدڙ مٽي هٿ جي
تريءَ سان اڳي رڙ ٿو ڪري؛
”ٻڌين ٻيو نه چڱا خان؟“

”اڙي ها، ٻستول توکي اُنون ٿو ڏيان نه، سائينسر لڳل. نيران ڪُنوارو ٻستول،

حرام آهي جو مون نيسٽ به ڪيو هجي، اڙي هاڻ ته خوش ٿئين.“

”واھ، ڏاڍي خوشي ٿي.“ چڱو خان ڪڏهن ٻستول ڏنائمي ڪين ٿئون.“

”بابا هن هٿيار جي ڳالهه ڇڏي ڏي. سولي جو قسم، ڳوڙها گئس جا ڏھ ٻارهن
ڦٽاڪا چوڙي، وچ شهر ۾ ڏينهن ڏئي سؤ ماڻهو ماري اچ. رڳو دولهن هڻندو، ڳوڙها...
تان جو ڪلاڪ کان پوءِ خبر ٻولدي ته ڪهڙين ۾ لاشا پيا آهن. ماڇيس جي تبليءَ ۾ به ڪو
آواز ٿيندو آهي. آهو مال آهي.“

”اصل اينهن.“

”ٻيو، اسان وري ڪو سؤ روپين ڪي سڏندا آهيون ڇا؟“ ڪم نه ٻڌ هجي ها، اها سوکڙي تولاءِ هئي.“

”واھ، واھ، ٻوھ ته يار ديدار ٿي وڃن؟“

”ٻڌ خبر ٿئي ٻار ڪنهن جو آهي؟“

”ڪنهن جو؟“

”وڏيري عارب خان جو. واري سان رڙهي پُٺ قلندر تي ڀڳو پيو هوندو هو. ته قلندر پُٺ ڏي.“

”ڇو ڀلا، وڏيري عارب کي ڇو نه؟“

”نه، مارڻو سال جو ٿڄ ڏاڙڪ ٻار آهي. ۽ ڇيچلاڻا وڏيرو عارب ۽ جوڻس آهن.“

”جوڻس ويچاري ڇو؟“

”ويچاري... آڱوٺي جهڙي، ڏوٽي هٿان چورائي موڪليو مائس ته ڊاڪٽر کي ٻار ڏيکارڻ جي بهائي سان دل باغ بهار ڪرائي وڃ، ته جوءُ مڙس کي وڃي دانهن ڏسي آهي. ڳالهه راجن تائين پهچي ويئي. اها، نه ماءُ نه پيڻ...“

”مار ڀڃ...“

”اڙي چڱو خان پتلو هاري ڄاڻي، دل ۾ چير پُٺ ٿورڙي ڳالهه ٻرائي ٿي ته ٻوھ ڏس، ڪيئن آو هائو ۾ ڌارَ وجهائس. اڙي وٺ ڇا ياد ڪند بن.“ چڱو خان پيرام ڏانهن سؤ روپيا ٿو آڇائي ۽ پيرام ان کي مٿان ئي جهمي چُمي ٿو ڏئي ۽ نچ نئين ڪڙڪ لوٽ کسي وڄائيندي اولهين ڪهڙور سان چڱي خان ۾ ٿو لهاري:

”ٺلهو سؤ روپين سان ڪم ڪين هلندو، اسان واري امانت ڪيد.“ سندس ڳالهه تي چڱو خان چيلهه سان پتل پستل ڪور مان ليڇ ليڪور پستل ٿو ڪڍي ۽ پئي گيدي مان سائينسر.

”مار، چيلهه سان ٻڌيو گهمين!“

”ٻيو، اسان کي ڪا سڀيهه آهي ڇا؟ اسان جون چيلههون ئي پستول ٻڌڻ لاءِ ٺهيون آهن.“ هو وري ڪمڪو ڪاٺيندي ڳالهائي ٿو:

”پُٺ، هوٽل جي ٻيرن مان توکي ڪو سڃاڻي ته ڪو نه؟“

”يار، هاڻ ڪمزور يار رکون ئي ڪين. آئون هوٽل ۾ اٿن لڪندو آيو آهيان، جيئن رات جي اولڏاهيءَ ۾ ڪنهن سنگتياڻيءَ سان ملڻ وڃبو آهي. چارين ۽ وڻڪارين مان ڪنهن جناور جيان.“

”خوش ره. قرآن، توکي ڏسي اندر ٺري هوندو آهي.“

”چنابو ته مون به ٻئي.“ پيرام هستول لوڊ ڪري، مٿانهن سائينسر ٿو چاڙهي ۽ ڏاڍو چريان ٿي، هستول جا انگ اکر ٿو جانچي.

”واه، هستول ته تنهنجي هٿ ۾، ڪيئن پيرام! سَرمو به اک اک کي نهي.“

”ها، خبر ٿئي، هن هستول کان سواءِ آئون قرضي هئس.“ پيرام چيو منهن ٽاسي هئي ٿو وڃي.

”اڙي ڪهڻو قرض ٿئي؟ حڪم تنهنجو.“

”قرض ايترو آهي، جو آئون پاڻ به چڪائي نه سگهندس. خبر ٿئي، مون ساڪ ٿي وڌيري رمضان کان سؤ روپيا ورتا هئا.“

”مار، اڃا قرض رهيو پيو آهي؟! اهو به تو لاءِ قرض.“

”ها- چيائين مٿس جو پٽ تڏهن مڃيان ۽ جڏهن چڱي خان جي پٽپَ ۾ سندس ٿي هستول جي گولي هڻي ايندڙين.“

”چا!؟...“ چڱو خان ڏيهي سان چار قدم پوئتي هڻي ٿو وڃي.

”چو ڊجي وٽين.“

”نه، اها پاڙيائي آهي.“

”پلا ٺٽين ڄاول ٻار جي وات ۾ گولي هڻائڻ واري کي ڇا چوندا آهن؟ چڱا خان، اڄ اهو به ٻڌائي ڇڏ.“ پيرام جي اکين ۾ رت لهي ٿو اچي.

”پيرام! ... نه ... نه ...“

”ڊج نه چڱا خان، آئون وعدي جو ٻڪو آهيان. ٻي گولي، تنهنجي ٿڃ ٻياڪ دشمن جي وات ۾ ويندي. سؤ روپين جي نوٽ جيان ڏاڍو ڪرو ماڻهو آهيان.“ پيرام ٽرنڪر ڊهائي ٿو. ۽ ان سان گڏ ئي، چڱو خان ٻئي هٿ دل تي رکندي، آواڪ ڦاٽل ٻاڪي سان، فروس تي ٽهڪو وڃي ٿو ڪري.

۽ لفت جو ٻٽل، خونيءَ کي چن ٻڙڪائي ٿو وڃي.

روپوش

حليم بروهي

مون روپوشن جي لسٽ تي نظر ڊوڙائي. ٻه سؤ کان به وڌيڪ نالا هئا لسٽ ۾. منهنجو ٽيمپر لڙوڻ لڳو. جنهن ضلعي ۾ به سؤ روپوش هجن، تنهن ضلعي جا پوليس آفيسر يا ته رشوتي هئا، يا نااهل هئا. سان اٿيس ۽ لسٽ ڪٿي ڪانفرنس روم ڏانهن روانو ٿيس. منهنجي وڪ ٽڪي هئي، تنهنڪري اردلي ڊڪندو منهنجي اڳيان هليو.

ڪانفرنس روم جو در اردليءَ ٽوٽڪڙ ۾ کوليو، ۽ در سان اندر داخل ٿيندي مون ڪرڙي نظر صوبيدارن تي ڦيرائي جيڪي ٺهه ڏيئي ڪرسي تان اٿي ڪٽڙا ٿيا هئا. مون ڪرسيءَ تي ويهندي صوبيدارن کي ”ست ڊائون“ چيو. سڀيئي ويهي رهيا. لسٽ ٺهيل تي رکي ان تي مون پنهنجو هٿ رکيو. ۽ صوبيدارن تي نظر ڊوڙائيندي مون چيو ته ”ٻين ڳالهين تي مان ڪنهن بهي ميٽنگ ۾ ڳالهائيندس. هن لسٽ ۾ مون وٽ انهن روپوشن جا نالا آهن جيڪي حيدرآباد ضلعي جي مختلف ٿاڻن کي ڪيسن ۾ گهريل آهن. هن لسٽ ۾ به سؤ نالا آهن. به سؤ نالا گهٽ ڪينهن. تمام گهڻا آهن. جنهن ضلعي ۾ به سؤ ائبسڪائڊر هجن تنهن ضلعي جا پوليس آفيسر يا ته رشوتي آهن يا نااهل آهن. جيڪڏهن اوهان رشوتي به نه آهيو ۽ نااهل به نه آهيو، ته پوءِ هي به سؤ روپوش ڇو اچا هن لسٽ تي آهن؟ اها ائبسڪائڊرس جي لسٽ هر هڪ ٿاڻي تي هوندي آهي. هر هڪ ٿاڻي تي هنن ائبسڪائڊرس جا فوٽا هوندا آهن. مان ڊائريڪٽ ايس. بي. ڀرتي نه ٿيو آهيان. مان صوبيداريءَ مان ڇڏي ايس. بي. ٿيو آهيان. مون کي خبر آهي، ته صوبيدارن کي خبر هوندي آهي، ته سندن ٽرم ڪهڙا روپوش رهندا آهن ۽ ڇا ڪندا آهن. مان ڪنهن جي به انڪسپلينيٽن ٻڌڻ لاءِ تيار نه آهيان. سان هاڻ به رشوت ٺٽو ولان. مون کي صاف ۽ ڪيلين انڊمنسٽريشن ڪهي. روپوشن جي پشت پناهي بنهه ڪريو. روپوشن کان جيڪو پئسو وٺندا آهيو، سو بنهه ڪريو. هن لسٽ تي جيڪي ماڻهو آهن، سي هڪ مهيني اندر گرفتار ٿيڻ گهرجن. هن لسٽ جي ڊيگهه اوهان جي ۽ منهنجي آفيسريءَ تي داغ آهي. ايندڙ مهيني جيڪا ميٽنگ ٿيندي، تنهن ۾ مان وري به. اها لسٽ ڏسندس. ڪوبه ائبسڪائڊر آزاد نه رهي. هر هڪ روپوش گرفتار ٿيڻ گهرجي. ايندڙ مهيني واري ميٽنگ کان اڳ هيءَ لسٽ ختم ٿيڻ گهرجي. هر ڪو پنهنجي ٿاڻي وڃي ۽ پنهنجي حد ۾ رهندڙ روپوش جهلي لڏڪاپ ڪري. ڪوتاهيءَ تي مان اوهان کي رورٽ

به ڪنڊس ۽ مسپينڊ به ڪنڊس. اڄ مان ڪنهن به ٻئي ڪم جي باري ۾ نٿو ڳالهائون. ايندڙ ميٽنگ کان اڳ هي ائبسڪالڊرس لسٽ ختم ٿيڻ گهرجي.“

لسٽ هٿ ۾ کڻي سان موٽي پنهنجي آفيس آيس. هاڻي منهنجو ٽيمپر آهستي آهستي لهڻ لڳو. پنهنجو پاڻ کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪرڻ چئي بهانن سون لسٽ تي ائين ئي نظر ڊوڙائي. ٻن سون نالن جي لسٽ ۾ سڀ کان مٿي پهرئين نمبر تي ٽنڊي چار ٿاڻي جي ويهه سال پراڻي روپوش الله ڏني جو نالو هو. لکيل هو—الله ڏنو، وله رحيم ڏنو، ڪائير، ويهن سالن کان روپوش، ٽنڊي چار ٿاڻي کي ايف. آءِ. آر نمبر 322/1930 ۽ 401/1930 ۾ گهريل. هي اهوئي الله ڏنو هو. هن جو نالو ويهن سالن کان پوءِ به ائبسڪالڊرس لسٽ تي چڙهيل هو.

ويهه سال اڳ مان ٽنڊي چار ٿاڻي تي صوبيدار هوس جتي ڪن همراهن الله ڏني ڪائير کي جهلي آئي اسان جي حوالي ڪيو، ۽ فرياد لکايائون ته الله ڏني ڪائير ۽ سندس ڪنهن همراھ سندن گهر کي کات ٻئي هنيو ته مالڪ سجاڳجي پيا. سندس همراھ ته پڇي ويو، پر الله ڏنو جهلجي پيو. اهو فرياد سون ايف. آءِ آر بڪ ۾ داخل ڪيو ۽ پوءِ لڳس الله ڏني ڪائير تي محنت ڪرڻ ته پنهنجي همراھ جو نالو ٻڌائي. پهرين مون الله ڏني کي ڪشاهتا هنيا، پر الله ڏني لالو نه ٻڌايو. پوءِ مون الله ڏني کي خاطري ڏني، ته مان سندس همراھ کي گرفتار نه ڪندس، پر الله ڏني لالو نه ٻڌايو. مون الله ڏني کي واعدو ڏنو، ته مان ڪيس به ڪيس مان ڇڏائيندس، پر هو هوڏ تان نه لٿو—سو پوءِ مون کنيو هادر ۽ اچي ڪيس ورتو. پوٽ جا ٿڌا ۽ لتون وغيره هو سهي ويو، ۽ لڪڪڻ ڇهڪ هو سهائي ويو. همراھ جي نالو ٻڌائڻ کان صفا نابري واري ويٺو. مان به هوس ضدي، سو ئي ڏينهن سائده، صبح شام ۽ ڏينهن رات ماريندو رهيو سلس. هن پنهنجي ساٿيءَ جو نالو ته نه ٻڌايو، پر پاڻ به اوچتو مري ويو. منهنجي مار مشهور هئي، پر هي پهريون ڀيرو هو، جو ڪو قيدي منهنجي مار ڪري ٿاڻي جي لاکاپ ۾ ئي مري ويو هو. هڪڙو سڄو ڏينهن لاش لاکاپ ۾ پيو رهيو ۽ مان ٿاڻي ۾ ويٺو رهيس. شام آئي، رات ٿي، ۽ پوءِ صبح ٿيو، پر انهيءَ وچ ۾، رات جي اولده ۾، مون ۽ منهنجي ماتحت عملي، الله ڏني جو لاش ٿاڻي پويان ڪڍي ڪوئي دفنائي ڇڏيو هو.

سوير صبح منهنجو جمعدار هڪ به سپاهي وٺي ٿاڻي سامهون هوٽل ۾ وڃي ويٺو. چاهن پيئنه، هوٽل ۾ ويٺل ماڻهن سان ڪچهري ڪندي، شوشو ڇڏي آيو، ته شام جو جوابدار الله ڏني کي حيدرآباد وٺي وڃيو جتي ٻئي ڏينهن صبح جو هن کي ڪورٽ ۾ پيش ڪرڻو آهي. ويهه سال اڳ ٽنڊو چار ننڍڙو ڳوٺ هو، جنهن ۾ فقط هڪ يا ٻه ننڍڙيون هوٽلون هيون. اهو جمعدار وارو شوشو ڪافي هو، ۽ شام تائين اها ڳالهه عام ٿي وئي، ته اڄ الله ڏني کي حيدرآباد وٺي ويندا.

شام جو سج لهن کان اڏمڻو ڪلاڪ اڳ، چار پنج سپاهي ڊريسن ۾ گهوڙن تي سوار ٿيا، ۽ انهن جي وچ ۾ هڪڙي گهوڙي تي، هڪڙو سپاهي مٿان ڪيل اجرڪ ۾ پنهنجو منهن ۽ ڊريسن لڪائي ائين ويٺو، جيئن ڏسندڙ سمجهن، ته الله ڏني ڪي پوليس حيدرآباد وٺيو هئي وڃي. اهي گهوڙن تي سوار پوليس وارا، جڏهن ٿاڻي جي احاطي مان نڪري رستي تي آيا، تڏهن سامهون واريءَ هوٽل ۾ اسان جي هڪڙي سپاهيءَ به ڪالهن ڪندي گهوڙي سوارن ڏانهن اشارو ڪري چيو، ته پوليس الله ڏني ڪي سپاهي حيدرآباد ۾ ڪورٽ ۾ چالان ڪرڻ لاءِ وٺيو هئي وڃي. ٿورڙو اڳتي هلي، اجرڪ واري سپاهيءَ گهوڙي کي اڙي هڻي نڪو ڪيو، گهوڙو ڊوڙائي اڳيان نڪري ويو. ٻين سوار سپاهين الله ڏلو ٿو ڀڄي، جهلموس، چوندي پنهنجا گهوڙا ان سپاهيءَ پويان ڊوڙايا. هوٽل تي ويٺل ماڻهن به سمجهيو ته الله ڏلو ٿو ڀڄي، سو آڻي ماڻهن کي سڏ ڪرڻ لڳا، ته الله ڏني ڪي جهل ۾ پوليس جي مدد ڪن.

اجرڪ واري سپاهيءَ وٽن پويان پهچي اجرڪ لاهي گهوڙي جي سنجڻ ۾ لڪائي، ۽ پوءِ پاڻ به الله ڏني جي ڳولها ۾ شامل ٿي ويو. اولده ٿيڻ تي سپاهي موٽي ٿاڻي تي آيا، ۽ مون ايف. آءِ. آر. بڪ ۾ داخلا ڪئي، ته ڪيئن جواهدار الله ڏنو پوليس ڪسٽڊي مان ڀڄي ويو. ائين الله ڏني ڪائير جو نالو ائبسڪالڊرس لسٽ تي آيو. پوءِ سال به سال جيڪا نئين لسٽ ٺهندي وئي، تنهن ۾ هن جو نالو هوريان هوريان مٿي چڙهندو ويو.

هي اهو الله ڏنو ڪائير هو، جنهن جو نالو مون اڳيان ٻيل لسٽ ۾ پهرئين نمبر تي هو. مون ڳاڙهي مس واري ٻين سان لسٽ ۾ لڪيل الله ڏني جو نالو ڪاٽي ان تي پنهنجي صحيح وڌي، ۽ پوءِ ايندڙ سيٽنگ ۾، يا ڪنهن به ٻي سيٽنگ ۾، مون ائبسڪالڊرس لسٽ جو نالو به ورتو. مان ڪيئن ٿي اعتبار ڪري سگهيس، ته انهيءَ ائبسڪالڊرس لسٽ مان ڪو هڪڙو روپوش به جيئرو هوندو!

نصير مرزا

دعا

منهنجي لفظن کي

هوا جيئن

پکين جيئن

آزادي ڏي!

يا خدا!

گيتن کي

خوشبو جيئن

مکتي ڏي!

شوکت حسین شورو

اک کلندي ئي نواز وچ تي ٿاڻم ڏٺو. ڇهه ٿيا هئا. پوءِ وري هن جون اکيون بند ٿي ويون ۽ لنڊ جو گهيٽ اچي ويس. ڪجهه دير کان پوءِ کيس محسوس ٿيو ته هو جاگي رعيو هو. هن پوريءَ طرح سجاڳ ٿين جي ڪوشش ڪئي ۽ پاڻ کي لنڊ جي گهيٽ مان آجو ڪرڻ چاهيو. پر هن ۾ سگهه ڪانه هئي. اکيون کليون ٿي. وري بند ٿيبي ٿي ويون. هن پاڻ کي بيهڪ ٿڪل، بيهڪ ڪمزور ڀانيو. هو ڪيتري دير تائين اڌ جاڳ اڌ لنڊ جي حالت ۾ رهيو. مسين مسين وڃي لنڊ جي ڪن مان اڀري ٻاهر نڪتو ۽ سنئون ٿي لپتي پيو. اٿڻ تي پوءِ به من نٿي وريو. نواز مٿي آسمان ڏانهن ڏٺو. چٽيءَ وانگر ايتري جاءِ کليل هئي، جنهن مان آسمان جو چوڪنڊو ٽڪر نظر آيو پئي. جابن جون ڊگهيون ديوارون هيون ۽ انهن جي وچ ۾ هن جي کوه جهڙي ڪوٺڙي ۽ سوڙهو اڱڻ هو، جنهن ۾ ٻن ڪٽن رکڻ جيتري جاءِ هئي. نواز جي ڪٽ به اتي پيل هئي، رڌڻو ۽ وڃڻ - جاءِ به اتي هئي. مٿي آسمان ڏانهن نهاريندي نواز جون اکيون ڪيڏي ڪيڏي مهل سامهون واري اوچي پٽ ۾ اٽڪي ٿي پيون. هن اڪت ٿڪ جي ڊگهي اوپاسي ڏني ۽ ڪنجهندي پاسو ورايو. کيس اٿڻ جو خيال آيو، پر هو هميشه والڪر نستو هو. سنڌ سنڌ ساڻو هو، ڄڻ ڪنهن کيس ٺپوڙي ڇڏيو هو. هن کسي ايئن لهجو ۽ هر صبح جو کيس ايئن لهندو هو ته پاڻ سڄي رات نه ستو هو ۽ رات پاسا ورائيندي گذري هئي.

هو زور مس ڪري آيو ۽ ڊگهي اوباسي ڏني مرئينڪ قدسن سان الدر ڪوٺيءَ ۾ گهڙي ويو. ڀيتيءَ وانگر بند ڪوٺيءَ ۾ ساهه گهٽيندڙ آهس هئي. آرسِي ڪٿي منهن ڏٺائين، آرسِيءَ ۾ نواز ڪي پنهنجو ٻيلو سڪل منهن لظر آيو ۽ هن آرسِي رکي ڇڏي. هن سوچيو ته هو ائين سان ڪوٺيءَ ۾ ڪهڙي ڪم سان ويو هو. 'رڳو آرسِيءَ ۾ پنهنجو ٻوٽ ڏسڻ لاءِ؟' هو روز ائين ڪندو هو ۽ پوءِ کيس پاڻ تي ڪاوڙ ايندي هئي. هو ٻاهر نڪري آيو. لوڻو ڪٿي ان کي هائيءَ سان وڇوري ڪٽ تي رکي، قميص هٽائين. پوءِ قالو ۽ لوڻو ڪٿي ٻاهر آيو. در کي تالو هئي، چاٻي کيسي ۾ وجهي، اولڙاهي ٻڌو دار ڏاڪڻ تان هيٺ لهي ويو.

هيٺ ڪليل ميدان هو. اهو ٻيڙ هو جنهن جي وچ تي علم ڪٽل هو. ٻيڙ جي ٽنهي طرف جاڳون هيون ۽ ٻريان روڊ هو. نواز ڊگهو ساھ ڪشي ساڻن ڦٽڙن ۾ تازي هوا ڀري. پوءِ هو

مڌو پاسي واري بلبلنگ ۾ گهڙي ويو. اندر مينهن جو وڻاڻ هو. اتي بازار جي پيٽ ۾ چڱو کير ملندو هو. اندر هڪ تختي تي کير جون بالٽيون ڀريون رکيون هيون. وڻاڻ ۾ مال جي بوسن ۽ پيشاب جي بوس هئي. ٻچو ڪول هيو. شايد مٿي گهر ۾ ويو هيو. وڻاڻ جي مٿان سندن گهر هو.

لواز وڻاڻ مان ٻاهر نڪري ويو ۽ در وٽ ڀت کي ٽيڪ ڏئي بيٺو. پاسي واري گهر جي بالڪنيءَ ۾ شاهه ڪرسيءَ تي ويهي ٻيڙي ٻڙي چڪي ۽ رکي رکي ڪنگهي رهيو هو. بالڪنيءَ جي هيٺان ٻچو جي ٻه صديق ڪاٺيون ٻڙي چيريون. ٻڙس کير جو ڏاڏو ڪنڊو هو ۽ صديق ڪاٺيون چيري وڪڻندو هو. صديق ڪنڊو هٿ ڪري ڪاٺيون ٻه چيري رهيو هو ۽ شاهه سان ڳالهائين ٻه ڪري رهيو هو. شاهه جي ٿوري گهڻي زمين هئي، پر ان کان وڌيڪ سندس ٻيري سريديءَ جو ڏاڏو هلندو هو. مهيني جا ڳچ ڏينهن شهر ۾ رهندو هو ۽ ٿورا ڏينهن ڳوٺ ۾. عمر جو اڌڙوٽ هو. رنگ جو ڪارو ۽ شڪل موالين جهڙي هيس. لواڙ کي هن جي ٻيلن اکين ۾ اڇيون ڀڄيون نظر آيون. هن جو سن ڪچو ٿيل لڳو ۽ منهن ٿيرائي ڀريان روڊ ڏانهن ڏسڻ لڳو، جنهن تان رکي رکي ڪا رکشا يا ٿانگو لنگهي ٿي ويا. روڊ تي چهل پهل شروع ٿي چڪي هئي. هڪڙي رکشا اچي بيٺي ۽ ان مان ڪاري چادريءَ سان هڪ عورت لٿي. هن جون اکيون ظاهر هيون ۽ باقي منهن تي نقاب ورايل هو. اهو الهن جو خاص ڀردي جو طريقو هو. هوءَ ڀرا ڀرا قدر ڪڍندي ٻڙ ۾ آئي ۽ شاهه جي بالڪنيءَ جي هيٺان لنگهي، اونڌاهي ڏاڪڻ چڙهي وئي.

”رات هالي ڪري پئي اچي ڇا؟“ شاهه کلي چيو ۽ سندس اکين جي پٺيان گهائي ٿي وئي. صديق، جيڪو ڪهاڙو هٿ ۾ جهليو بيٺو هو تنهن وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ ڪهاڙو زور سان ٻمبڊ تي هنيو. شاهه ٻيڙيءَ جو اونھون سوٽو ڀريو ۽ ڪلندو وڪلندو ڪنگهڻ لڳو.

لواز اندر وڻاڻ ۾ گهڙي ويو. ٻچو بالٽين جو کير ماڀي رهيو هو. هن هڪڙو ٻاءُ ورتو ۽ واپس وريو. شاهه جي بالڪنيءَ جي هيٺان لنگهندي هن جو ڪنڊو هٿ هو. هن شاهه ۽ صديق ڏانهن ٺهاري لٿي ڇاهيو. هن سوچيو ته هوءَ ڪهڙي ڪوٺيءَ ۾ گهڙي وئي هوندي - سندس پاسي واري ڪنهن ڪوٺيءَ ۾ يا مٿي جيڪي ڪوٺيون هيون؟ اونڌاهن ڏاڪڻ تي چڙهندي کيس خيال آيو ته سندس باري ۾ شاهه ۽ صديق ڇا چوندا هوندا؟ هو مون کي سڃاڻن ٿا يا ٻيو ڪجهه سمجهن ٿا؟ هاڙي ۾ ماڻهن کان الڳ ٿلڳ رهڻ ڪري ٿي سگهي ٿو ته ماڻهو مون کي سڃاڻندا نه هجن ۽ سنهنجي لاءِ خراب سوچيندا هجن. هنن کي اها خبر ڪانه هوندي ته آئون هڪ شريف ماڻهو ۽ سرڪاري آفيس ۾ ڪلارڪ آهيان. هو سمجهندا هوندا ته آئون به ڪنهن رات هالي ڪري ايندڙ عورت جي ڪمائي تي گذران ڪندڙ آهيان. کيس پنهنجو پاڻ تي ڪاوڙ آئي. ماڻهن کي جيڪي وڻي سو ٻڪندا رهن. ماڻهن جي چوڻ سان آئون ٿي ڪول پوندس. در جو تالو کوليندي هن کي شاهه جو چيل جملو ياد آيو: ”رات هالي ڪري پئي اچي ڇا؟“

‘هولهي رات هالي، نواز ڪاوڙ مان پٽڪيو ۽ اندر ٿي در بند ڪيائين. کير جو لوتو تيل جي چلهي وٽ رکي، ان جي مٿان ٿالهي رکي ڇڏيائين. پوءِ ڪڙلري ۾ هائي ڀري مٿي ويندڙ ڏاڪڻ جي هيٺان ٺهيل چُر جهڙي ڪاڪرس جو در کولي اندر گهڙي ويو. ڪاڪوس جي تڪي ڏپ هن جي ناسن ۾ هلي آئي. هن کي خيال آيو، ‘آئون هن جاءِ مان شايد مري لڪران ۽ هتي ته منهنجو لاش به جلدي سڙي ڏپ ڪندو. ٻي ڪنهن فضيلت واري جاءِ ملڻ جو ته اُسر وٺي ڪولهي. سڄي عمر هن ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ سڙندي سڙندي گذري ويندي.‘ نواز جڏهن پهريون ڀيرو اها جاءِ ڏٺي هئي تڏهن هن جي دل تي بار ٿي پيو هو. هن کي جاءِ جي، ۽ سا به سستي جاءِ جي سخت ضرورت هئي؛ پر ان جاءِ ۾ رهڻ جي هن کي ڪابه خوشي نه ٿي. ‘اڄ وھمي ڪونه آهيان، پر ان وقت کان منهنجي دل ۾ اهو وھم پيدا ٿي پيو آهي ته هيءَ ڪوٺڙي منهنجي قبر آهي. ان ۾ منهنجو ڏوھ به ڪولهي. اهو اهو رڳو وھم به ته ڪونه هو. جاءِ آهي ئي اهڙي. اڳيان ۽ پاسن کان وڏيون وڏيون پٿيون ۽ انهن جي وچ ۾ هيءَ ڪوھ وانگر بند آهي. هيءَ جاءِ انسانن جي رهڻ جي لائق آهي؟ يا ته اڄ انسان ڪونه آهيان جو اهڙي جاءِ ۾ اچي رهيو آهيان. پر رڳو اڄ ته ڪونه آهيان. ٻيا جو هيترا رهن ٿا يا رهن ٿيون! اهڙي اولڏاهي لڪل جاءِ انهن جي لاءِ مناسب آهي. اهي سڀ آيون ڪٿان آهن؟ اڳوڻو بازار ۾ وڃي رهن ها. اتي به ڪنهن ٿي وٺي هوندي ۽ جاءِ نه ملندي هوندي. هتي وري انهن جي سلامتي به آهي. آسپاس شريف ماڻهن جو ٻاڙو آهي.‘ نواز کي خيال آيو، ته هن جاءِ مان جيڪو به نڪرندو آهي، ان کي ٻيا شڪي ۽ عجيب نظرن سان ڏسندا آهن. ‘ٿي سگهي ٿو اهو منهنجو وھم هجي. پر نه، آئون هتي رهڻ ئي نٿو چاهيان. مون کي هن ڪال ڪوٺڙيءَ کان ئي نفرت آهي...’

هو چُر مان نڪري ٻاهر آيو. ڪمري مان برش ۽ پيسٽ ڪڍي آيو ۽ در وٽ ٻاهر ويندڙ نالي جي اڳيان ڏندن کي برش ڪرڻ لڳو. اتان واندو ٿي چانهه جي ننڍي ديڳڙيءَ کي هائيءَ سان ڌوئي ڏيڍ ڪوپ هائي وجهي، چلهو ٻاري ان تي رکيائين. پاڻ ڪاٺ جي صندليءَ تي پٽ سان آڀڪ ڏيئي ويهي رهيو. گهر ۾ رڌڻو ڪونه هو، ان ڪري هن اڱڻ جي هڪڙي ڪنڊ ۾ رڌڻو ٺاهيو هو. هو مٿو پٽ تي ٽڪائي سوڙهي اڱڻ جي ڳاڙهين سرن کي ڏسڻ لڳو. اندو ڪوئيءَ کي سيمٽ جو پلستر ۽ ان تي پوڄي ٿيل هئي؛ پر ٻاهر ديوارون اڳهاڙيون هيون. انهن تي نه پلستر ٿيل هو ۽ نه پوڄي ڏنل هئي. ڳاڙهيون سرون ڏسي هن کي ائين لڳندو هو جڏهن ڪي خوفناڪ جالور ڳاڙهيون ڳاڙهيون رت سان ڀريل زبالون ڪڍي گهوري رهيا آهن. هن اکيون ٻوٽي ڇڏيون. ديڳڙيءَ ۾ هائيءَ جي ٽهڪڻ جو آواز اچڻ لڳو، ته هن اکيون کوليون ۽ چانهه ٺاهي. هن ديڳڙي لاهي چانهه مڱ ۾ وڌي. راتوڪي ورتل ڊبل روٽي ڪشي آيو ۽ مڱ ۾ پوڙي ڪائڻ لڳو. پهريون مڱ

دېل روڼي چڼهي وئې. هن پيو سگ پري چاله پيټي. پوء ډيگڙي ۽ بسک کي
ډوڼي رکيائين.

هو کمرې مان شيرنگ جو سامان کڻي آيو. پيالي ۾ پاڻي وجهي دريۍ نسي اټي
رکيائين. آريۍ کي دريۍ جي کامن تي اٽکائي، کريم برش نسي رکي ڏاڙهيۍ تي هڻڻ
لڳو. هن بليډ کيڍي سڀني ريزر ۾ وجهڻ چاهيو. ٽيون ڏينهن مون بليډ جو ڪهڙو پاسو
ڪم آندو هو؟ هن ياد ڪرڻ چاهيو، پر کيس ياد نه آيو. الاڻي ڪهڙو پاسو هوا مصيبت
آهي. مون کان اها ڳالهه هميشه وسريو وڃي. ڏينهن ڏينهن منهنجو حافظو وڃي ٿو ڪزور
ٿيندو. اڃا ٽيون ڏينهن شيو ڪيو اٿم ۽ بليډ رکڻ وقت به ياد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هيم.
تڏهن به ڳالهه وسري وئي. الاڻي ڪهڙي ڌار هئي. پر هن بليډ سان ته هي چوٿون شيو
آهي. ههڙي ٿرڊ ڪلاس بليډ سان چار شيو هروڀرو مهاڻا ته ڪونه آهن. پهريان به شيو
هرهڪ ڌار سان سٺا ٿيو وڃن. پر پهر شيو ڪجهه ڏکيو لڳي ٿو. مڙئي ڪم ٿيو وڃي.
هفتي جي لاء هڪڙو بليډ ڪافي آهي. اٺون ڪوشش ته ڪهڙي ٿو ڪريان، پر پوء به بچت
نٿي ٿئي، جو ڳوٺ مناسب پيسا موڪلي سگهان. اٺون پسان تي گهٽ ۾ گهٽ پيسا خرچ
ڪندو آهيان. مهينو ڇڪي ٿاڻي هورو ٿيندو آهي. ان ڪري ته اٺون ماڻهن سان گهڻو
اٿڻ ويهڻ کان لهرايان ٿو. منجهند جي مالي گهر ۾ ڪرڻ ڏکي آهي. ماڻهو آفيس مان
لڪي ٿي اچي ته مالي کائي ڪلاڪ اڌ آرام ڪري. ٿڪ ۽ بڪ ۾ مالي ڪرڻ کڻي ٿي هجي.
پر پوء به ڪرڻي پوي ٿي... هو شيو ٺاهي چڪو هو. هن منهن ڌوتو ۽ ٽوال سان منهن
کسي اکهيائين. ان وقت اٺ ٿيا هئا. هو ٽڪڙ ٽڪڙ ۾ ڪپڙا پائڻ لڳو. آفيس جو ٽائيم
ساڍا ست هو، پر هو پوري ٽائيم تي پهچي نه سگهندو هو. روز ڊڄندو ڊڄندو ويندو هو
ته اڄ دب ٻولندي. دب ٻولندي هئي ته ٻئي ڏينهن تي ڪجهه سوڀر ويندو.

هو ڪپڙا ٻاڻي وڃڻ لاء تيار ٿيو، ته ڪنهن در تي ٺڪڻ ڪئي. پنگيائي اٿي هولدي!
هن سوچيو ۽ در وڃي کوليو. ٻاهر پنگيائي پيئي هئي.

”هاڻي ٿورو جلدي ته ايندي ڪر. اٺون ته هاڻي ويس پئي.“ هن سوچيو ته اهي

پنج منٽ به ويا.

پنگيائي ڪوبه جواب نه ڏنو ۽ اندر گهڙي اٿي. لوازم سان پاڻي کيڍي ڏي ۾
وجهڻ لڳو. ”هن پوڙهيۍ ته تنگ ڪيو آهي. آفيس وڃڻ لاء تيار ٿيندس ته مٿان ٺڪ
اچي ڪندي. اڃا ڪا جوان جمان هجي ها، ته گهٽ ۾ گهٽ صبح ساڻ ڪا چڱي صورت ته
سجي ها.“

پنگيائي صفائي ڪري هلي وئي ۽ نواز به تالو کڻي ٻاهر آيو. در کي تالو هڻندي هن کي خيال آيو، 'ڪجهه وسري ته ڪونه ويو آهي ڪٿڻ! لڳي ٿو ته ڪا شيءِ وسري وئي آهي. ڏاڍي ويسر ٿي پئي آهي. ڇا ڪربان؟ هڪڙي ڳالهه آهي ته ڪا شيءِ وسري ويندي آهي ته دل ۾ پئي هڻندي آهي. اڄ به هڻي ته پئي. ڪهڙي شيءِ وسري وئي آهي؟' هن ذهن تي زور ڏنو: هر کيس ڪا ڳالهه ياد نه آئي. هو پاڻ تي چڙي تڪڙو تڪڙو ٻڌو دار ڏاڪڻ تان هيٺ لهي ويو.

(اڻپوري ناول جو پهريون باب)

مهر ڀروين

بيت ۽ وائي

منهن مٽي منهن مير جو، محب ويو موتي،
 چاهه چڙهيو چوٽي، مائدي آهيان محب ليءَ
 ۽ رينءَ جي ۽ سڻ جا، ۽ پئي ۽ سڻان خواب،
 ۽ پئي حساب ڪتاب، اچي ته اوکاڙي وٺان.
 ڪانگل چئج قريب ڪي، اچ-ج آڌيءَ رات،
 تنهنجي آهي تات، موت سگهو منهنجا ۽ رين.

هوت نه ڪجن هيئن، ڏاڍائيون ڏکين سين!
 تئين تئين ڪاهيان ڪست مان، جبل جاڏا جهئن.
 ووڙينديس وٺڪار ۾، ساهه ٽڪي ميئن.
 سڄڻ منهنجا سڙين، ٿو نه جڳائي ايئن!
 ۽ الڏي تنهنجي ۽ ار جا، ڪبرون ڏيندم ڪيئن.
 ۽ ري ٿي 'هروين' ڪان، توکي سري ڪيئن؟

طارق عالم

الفنسن استريت ۾ پلڪندي دڪانن ٻاهران فت ڪيل نفيس بيلجر جي شيشن وارن شو ڪپڙن ۽ الھن جي پٺت ۾ سڃاڻي رکيل شو پيسن ڏالھن ڏسندي دل ۾ ڇاھيس ته جيڪر بيلجر جي نفيس شيشن کي مڪ، هڪ زوردار مڪ هڻي ٽوڙي ڇڏي، ٽڙاس. مڪ هڻڻ سان شيشا ٽٽندا وڃن، ڇن ڇن ڇن ڇن. الانجي بس دل ڇاھيس ٿي اڄ الفنسن استريت جي سمورن دڪانن جا نفيس شيشا هڪ زوردار مڪ هڻندو پڇندو وڃي. ٽڙاس، ٽڙاس، ٽڙاس. پوءِ ڇن ڇن ڇن ڇن ڇن - سوچي ٿو! هر هٿرادو سڃاڻي رکيل شيءِ ٽوڙي پڇي پوري ڇڏي. سڀ آرٽيفشل ڏهاڙو-ڪوڙ، مرڪيوري بلبن هيٺان رلڪين سائين بورڊن جي روشنيءَ ۾ تجلا ڏيندڙ چمڪندڙ. هر شيءِ لٽل، لڪايل ليپن ۾، پنڊن، چٻٻن، پيرون. ليلهر گلھستي ۾ رکيل ان ڏينھن جي منگھيل ٽوڙي آيل گلن جهڙيون سنهڙيون لڙڪيل ڇاتيون، آڌاري ٿوئيءَ تي سميٽيل. تنھن مٿان ڇڪي ٻاٽل ٻلي پوءِ بنا ٻانھن جون شرٽس. جينز جون پينٽون، جن منجهان نظر ايندڙ جسٽ جي هر لاهي ڇاڙهي. لنڊي وڏي گولائي. هر ڪنيل وڪ مان محسوس ٿئي ٿو. اجهو ڪي اجهو ٿئي ٻولندا، ڇجي ٻولندا سڀ بخيا ۽ پوءِ ڪپڙن ۾ ڦاٿل جسٽ لڙڪي ٻولندو ڇيلھ وٽان. دٻن مٿان ڪراڪهي هيٺان. سوچي ته کورو ٿي پيو آهي. اوکو ٿو اچيس: آخ - اوڪ... طبيعت خراب ٿيندي پيو پائڻي. گھمندڙن تان نظرون هٽائي ٿو ڇڏي، ٻريان وٺڪري روڊ جي کاٻي پاسي بخارا هڻڻل کان اڳيان ٺهندڙ هماليا جبل ڇيڏو اوچو ڪو اڀار ٽمينٽ يا شايد آسڪاٽر، تنھن هيٺان تغاريون ڏيويٺدڙ اوڏيون رلڪ، رلڪي پٽڙا ۽ ٻولڪا ٻاٽل. سانوريون ٻالوريون. هر فيشن کان وانجهيون. پنهنجي ڏاڏاڪي ويس ۾. وٽيل سٽيل هڏ ڪاٺ بنا ٿيندي ٿوئيءَ جي، ڏورا ڪنجهيندي ڪلڪار ڪندي، گول ڦرندڙ دٻڪ جهڙي مشين جي وات ۾ ٻجري ۽ سيمٽ جون تغاريون پيون وجھن. پاسيس ٿو ڇن اهي معصوم اوڏيون تغارين ۾ ٻجري سيمٽ نه، پر پنهنجو ٻج ٻج رت ڪٽي ڏلولان جي ڀڄ جهڙي مشين ۾ ٻرڻي رهيون آهن. (مان ايچرل شهر ۾ ايچرل وجود ڪهڙا نه عجيب ٻيا لڳن؟) هر يڪالت جي ڪهاڻي فريادي هيٺي تي هڙي آئي اٿس، عجب ٿو لڳس. (ههڙين سهڻين عمارتن جي جوڙيندڙن جو ڪوبه ٺڪاڻو ڪونهي!) سامهون کان هڪ اچي رنگ جي عورت بيلو جينز جي پينٽ ۽ جيڪٽ ۾ ڦاٿل ڪچ تي ٻٽڪڙو ڳاڙهو ڳٽول ڪوڙو جهڙو ٻار ڪنيو سٽڪ پٽڪ ڪندي اچي.

سوچي ٿو:! عورت سندس ڀرسان مٽي ٿي، هو سندس ڪچ ڦي ڪنيل ٻار جي ڀريل ڳٽي تي هڪي ڇپتي هڻي ٿو. منهن ورائي پٺ تي ٿڌو ڏسي پنهنجي ڪيل حرڪت جو ري ايڪشن: (جيڪر مان به اهڙو ئي هجان ها!) هڪ خواهش چڙنگائي تبلي جيان چڻڪون ڪڍي وڃي ٿي وڃي. مٿين ڇپ وٽ سور وڌندو ٻيو پالڻين. ٿڪ ٻيو محسوس ڪري، چڻ ڪلاڪن کان هلندو رهيو آهي. مختلف رستن تان. گهڻين مان. به گهر هوندي به. هڪ اصلوڪو، ٻيو ڊفينس سوسائٽي ۾ ٺهرايل ٺٺون. پراڻي گهر ۾ ماڻس به پيٽون ۽ ٻيو نمبر ڀاءُ، جو ڪائڻس وڏو آهي، رهندا آهن. ۱۱ ٺٺين گهر ۾ وڏو ڀائڻس ڀاڄائي ۽ ڀائٽيو رهندو آهي؛ پر هاڻ هاسٽل ۾ رهندو آهي. ٻه ٻه ويلا بڪ ڪائيندي به. اڄ دل گهرس ته پنهنجي اصلوڪي گهر لڏي ويو، ٻيون نمبر ڀائڻس جيڪو عمر ۾ ڪائڻس وڏو ۽ قد ۾ ننڍو آهي، تنهن ڀيڻس کي ڪٽيو هئي، ۽ ڪاريون به بڪيون هي. ڇڏائڻ جي ڪيائين ته، کيس مٿين ڇپ وٽ ٺڪاءُ ٺوڻشو وهائي ڪڍيائين، ٺا- وات ۾ ڪجهه ڪارو ۽ گرم ڀرجندو ڀاسيو هئس. پوءِ الائي ته هن کي ڪهڙي جهجهڪي چڙهي جو پنهنجي وڏي ڀاءُ کي جهٽ هڻي گهر کان جهليائين. ياد نه اٿس ته ٺوڻشا هنيا هئائينس يا نه...!! بس گوڙ ٿي ويو هو. پوڙهي ماڻس، پيٽون، ۽ هاڙي جون عورتون کين ڇهتي ٻيون هيون. ماڻس ويڄاري ٺٺن ۾ لتاڙي رهي هئي. جهجهڙي دوران احساس ٿيو هئس شديد ته، اهو سڀ ڪجهه غلط ٿي رهيو آهي. ائين ٿيڻ نه کپي. اهو سوچي هٿ ڀاءُ جي گهر تان ڍرا ڪري ڇڏيا هئائين؛ پر ڀائڻس جا هٿ سندس خشڪ وڏن وارن ۾ پيهجندا ٿي ويا جالورن جيان، هنن وارن کان جهلي سندس ڳاٽي کي مروتا هڻي ڏٺا. ڪوئي به هن جو مروڻجندڙ ڳاٽو ڀائڻس جي هٿن مان آجو ڪرائي نٿي سگهيو. ۽ آخر هاڙي ۾ رهندڙ سالوري ڪرسچن چوڪري سوئيٽي ۽ ڀائڻس جي هٿن ۾ چڪ هنيا هئا ۽ ڀائڻس چرڪ ڀري هن جي وارن مان هٿ ڪڍي ڇڏيا هئا. ۱۲ سوئيٽي ئي ڪڇيءَ ۾ ٻالهون وجهي کيس در کان ٻاهر وٺي وئي هئي. ٻاهر اڪرندي اڪرندي ڀاءُ سامهون رت جي ڌڪ اچي هنيائين. ٻڙڇڪ- سوئيٽي سندس کلي سان ٻالهون ڪڍي سيني مٿان پنهنجي هٿ سان ڪراس ٺاهيو هو. انهن سڀني ڳالهين تي ڌڪ نه ٿيو هئس، نه ئي روئڻ آيو هئس. چاهيو هئائين روئڻ؛ پر ٺهڪ ڏنائين: ها ها ها ها. هاڻي ته ٺٽن مان ست گرم ٿيندي ٿو پائفي. سڄو بدن سٺو سان تانجي آيو آهي. چڻ ڪو ڇڪيل ٿينت. مٿين ڇپ تي سور جي ڇپ جو ٻار وڌندو ٻيو ڀاسيس. وڏن ائين ڇٽ پيٽل وارن ۾ آگرڀون ٿوري وات ۾ پيل چيونسگر جيڪو چڻ ڪلاڪن کان ڇاڙي رهيو آهي، تنهن کي نه چاهيندي به ٿڪي ٿو ڇڏي: ٿٽو! ڇا ڪجي.....؟ ڪيڏانهن هلجي.....؟ سوچن جا سڀ در بند. ائين ئي جيئن، هن لاءِ شهر جا سمورا ريسٽورنٽ، سنيڪ ٻار، ڪافيجز بند آهن. انهن سڀني مان ڪنهن جي به چاهي ڪيسي ۾ نه هوندي اٿس. جيڪڏهن کليل به آهي ته هن لاءِ رڳو هاسٽل جو ڪمر، جنهن ۾ منگهڻن هاڻي جهولڻ ڪت، ميريون رليون، پٺا، پڪڙيل ڪتاب ۽ چاليهن والنس جي بلب جي مرڻيڪهه روشني سندس انتظار ۾ چٽ ته، بيزار

ٿي ويل. هيڏي ٿلهيل شهر ۾ ڪو به دوست ڪو به ساٿ ڏئي نه آهيس. ان جو وڏو ڪارڻ شايد اهو ئي ته ڳالهائڻ جو ڀنگ نه اٿس، ڊپلوميٽ ۽ اسٽائش ٺاهي. سادو سودو. ڳالهائيندو ڪهڻ، منجهندو وڌيڪ. کائيندو ڪهڻ، سوچيندو وڌيڪ. دوستن ۾ سميت ٿين لاءِ ڊبل ڪارٽيڪي پڙهيائين، جنهن ڇيو هي: ”جنهن سان به ميلو، سُرڪي ميلو. نون ڪيٽبل ڪلن جهڙي سُرڪي پنهنجي ڇهن تي پڪڙي، ڇو ته سڄي سُرڪي چوندي آهي مان توهان جي دوست آهيان.“ ائين ئي ڪيائين. جنهن سان به مايو سُرڪي مليو، ۾ موت ۾ ڪا به سُرڪي نه. شايد هن جي سُرڪي ۾ ڪٽيل ڪلن جهڙي تازاڻ نه هئي. پوءِ به مايوس نه ٿيو. دل ٻڌي ڊبل ڪارٽيڪي کي اڳتي پڙهيائين، جنهن وري ڇيو هي: ”هر ملندڙ جون ڳالهيون غور سان ٻڌو، ۽ دلچسپيءَ جو اظهار ڪيو. اکين، ڇهن ۽ هٿن سان، ڪڏهن به ڳالهه ٻڌندي اوهاسي نه ڏيو.“ ائين به ڪري ڏنائين، هر دوست جي ڳالهه ڪهڙي به ڪيڪي ڇو نه هجي، غور سان ٻڌائين. اکين، هٿن، ڇهن سان دلچسپيءَ جو اظهار ڪيائين. ۽ ڪڏهن چاهيندي به اوهاسي نه ڏنائين. ۾ر آخر ڪيستائين؟ دوستي رکي هنائين انهيءَ لاءِ نه، ته دوستن جي بڪواس، ڪوڙ بدوڙ سڀ ٻڌي واڃ ٿيڙي، ۽ پنهنجي من ۾ اٿلون کائيندڙ موتين جهڙن سڄن، چنبيليءَ جهڙن هڳاءَ ڏيندڙ جذبن جو اظهار به نه ڪري. پوءِ کيس اهو سڀ ڪجهه ڪرڻ واهيات ۽ ڪريل لڳو. هن فيصلو ڪيو: ’ليڪ آهي، جيڪڏهن مون کي ڪنهن ڳالهه تي ڪيل نه ايندي ته ڇو واپون چڪي چڪي چوٽين جيان ڪلان؟ روئڻ نه اچي، ته ڇا لاءِ اڪيون مهتي مهتي روئان؟‘ هيل تائين ايترو سو سمجهيو اٿائين، ته يا سارو جڳ اونڌو آهي يا پاڻ اڪيلو اونڌو لڙڪايل. اهو ڏينهن ورندي اچوڪو ڏينهن. ڪلڻ چاهيندي به، ڪلي ٺاهي سگهندو. واکاڻ ڪرڻ چاهيندي به، چمپ رهندو آهي. مهرباني مڃڻ لاءِ اکر من مان آچلون کائي، ڪاڪڙي ۾ اٽڪي واپس چمڪ اچي من ۾ ڊهندا آهن. اهو سڀ ڪجهه ڪندي عجيب ۽ ڪوڙو پاسندو اٿس. سوچي ڇڏيو اٿائين ته: ’سڀ سچا جذبا من ۾ ئي سونهن. الهيءَ ڪري جو زبان تي اچي اهي سڀ ڪوڙا ٿيو پون؟‘ ڇڻ ته مڙلي رشتن جي مانجهي جي تيڪي ڏور سان پنهنجو لغڙ ڪاٿا ڪرائي ڇڏيو اٿائين. ڪاٿا ٿيل لغڙ جيان لڏو ۽ لمندو فت ڀاٽ مٿان هلي رهيو آهي. نه شايد ڪم ٿي رهيو آهي آسمان جي وستن ۾! ٿاهو ڪاٿو اٿائين فت ڀاٽ مٿان ٺهيل گتر جي دڪي سان. انگوئي ۾ سور وري آيو اٿس. روڊ مٿان ڪارين جي ڦيٿن سان نڪتل چرڙاٿن، هارن جي رڙين سان ٻيهه وڌي وئي آهي. وچ رستي مٿان بي پرواهه ٿڳڙيون ٿيل ڪپڙن ۾ اگهاڙو ٿيندڙ فقير، جنهن جي هڪ اک مٿان گوشت جو ٻرو لڙڪي هوءَ. ٻاهر، ٻاهر، ٻاهر، هارن جا آواز ته ڇڻ فقير جي ڪن تي نٿا پون. فقير کي ڏسندي، خيال اچيس ٿو: ’جيڪڏهن مون کي به ڪئنسر ٿئي هئي ته؟‘ سوچي ٿو: ’مان رت جو ڪئنسر، آنڊي جو ڪئنسر... ته برداشت ڪري سگهان ٿو، ۾ر جسم مٿان آڀري آيل قبر جهڙي ڪئنسر کي ڪڍڻ به برداشت نه ڪندس. ڪوجهي ماڻهوءَ سان همدردي ته ڪري سگهجي ٿي، ۾ر محبت نه، ۽ مون کي ڪنهن به خيراتي

هند رديءَ جي ڪاٺي لوڙهه لڌ آهي. مان ان کان آهنگهات کي اهميت ڏيندس. موت کان ته ڊپ ٿي لڌ ٿيندو اٿس. هڪ پيري جڏهن زڪام ٿي پيو هو، ۽ ٿڪ هر رت جا ڳاڙها ڳاڙها ذرا ياقوت جيان چمڪندي ڏٺا هئائين، ته دعشت هر اڇن بجاءِ ڏاڍو آڻت آيو هئس: 'ليڪ آهي. پاڻ جلدي جان آجي ٿيندي! هونءَ به مون جهڙي جي جڳ کي ضرورت به ڪهڙي آهي.' پر منڇو ناهي، جيئرو آهي ۽ فت ڀات مٿان گهلجي رهيو آهي. فقير ڏانهن ڏسندي سموري جسم مان دُرڙي نڪريو ويس. جهٽڪي سان ڪنڌ ڦيري ٿو چڙهي. بچڙو، ڪوڄهو، آهه... پيڪندي پيڪندي ڪنجيل ڪف مان ٻهٽجڻ کان جهڙيون ٻانهون هر ڪچيل وريڪ سان ٻهٽي وليم جان اڳتي هونتي لڌي ڏسي شرم ٻيو محسوس ڪري. هڪ صحت مند ماڻهوءَ جي ويڪري ڪرائيءَ کي لاشعوري طور ڏسي، تڪڙ هر ڪف هيٺ ڪري، پٺن هڻي، هٿ ڪمڻن ۾ وجهي ٿو چڙهي. بندر روڊ وٽ پهچي پنهنجي پسند جي هيئر ڪٽنگ سيلون مٿان نظر پوندي، دل چاهيس ٿي. جيڪر ايئرڪنڊيشنڊ سيلون ۾ وڃي آرام ڏيندڙ ڪرسيءَ مٿان ڦاٽ ٿي پئي، ۽ اهو چوڪرو جنهن کان هميشه وار سيت ڪرائيندو آهي، تنهن کان وار سيت ڪرائي. جڏهن اهو چوڪرو سندس هر ڳالهه تي 'يس سر' ڪندو آهي، ها ۾ ها ملائيندو آهي. سندس وارن کي مختلف قسم جا شمو هڻي، آگرين سان چمپي ڪندو آهي ته من جي سموري وياڪتا ۽ ڊپرشن فٽس ڪري ڪم ٿي ويندي آهي. ۽ اهو سچو ڏينهن پاڻ کي هلاڪو ۽ خوش محسوس ڪندو آهي؛ پر اهو سڀ تڏهن ئي ٿي سگهي ٿو جڏهن ڪمسي ۾ ڪڙڪو هجي. ٻن مهينن کان وٺي نه ويو آهي. 'پلا ڏسان ته سهي، ڪهڙو قارون جو خزانو آ ڪمسي ۾.' خبر هوندي به ڪمسي ۾ هٿ وجهي ٻاهر ڪڍي ٿو، پر رهيا ٿيها ۽ پيا ۽ پيا ۾ ويڙهيل چيونگرم جو آخري ٻيس. مايوس ٿي سيلون جي شاندار شيشي جي در ڏانهن ڏسي ٿو. دل چاهيس ٿي، جيڪر هڪ زوردار مٿڪ هڻي، شيشي جو در پڇي چڙهي، ٿواس. هو ڇن ڇن ڇن...! اونهون ساهه ڦڙڙن ۾ چيڪي پٽيءَ ۾ رکيل چيونگرم جو آخري ٻيس وات ۾ وجهي ٿو. وات کوليندي سور جو شد پڊ احساس. هٿ لائي ڏسي ٿو، مٿيون ڇٽ ڇٽ سڄي ويو اٿس. 'ڏک شايد اندرين پاسي لڳو آهي.' ڪاٿو ٿو لڳائي. ۽ چيونگرم ڇاڙڻ ٿو لڳي. ننڍڙي هوندي جڏهن ٻين ٻارن کي ٻيٽريون کائيندي، ڪولڊ ڊرنڪ پيئندي، آئسڪريم کائيندي، ڪٽمٽا چوسيندي، چيونگرم ڇاڙيندي ڏسندو هو ته جنڪ ايندا هئس، پر سيڪڻن جيان ڇٽ ڇٽيندو ئي رهجي ويندو هو. هاڻ جڏهن ڪمسي ۾ پيا هوندا اٿس ته هڪ ٻئي مٿان آئسڪريم، ڪوڪ، ٻيٽريون، ڪٽمٽا ۽ چيونگرم وٺندو آهي؛ پر جيڪڏهن ڪنهن ٻارڙي سندس هٿ ۾ جهليل شيء کي سڪڻ وانگر ڏٺو، ته مڪدم کڻي ٻار کي ڏيندو ۽ ٻار جي گل تي پٽي ڏئي چولڻو: 'ٻي به ڪهي!'. ائين ڪندي من ۾ گد گد ٿيندو آهي. ائين پٽن جو انت آئي، هو بڪون کائيندو آهي. وڪ وڪ ٿڙندو چيونگرم ڏندن هيٺان چيڙيندو، هڪ خالي ويڪري ڪهڻيءَ مان لنگهي پيو. اهارٽمنٽ جي ڪيلرين مان بلبن جي روشني هيٺ روڊ تي جهاتيون ٻاڻ جي ڪوشش ڪري رهي آهي.

ويران رستي تي هُو زور زور سان پنهنجي منهن ڳالهائڻ لڳو آهي: 'سڀ رشتا ڪنهن ڏاڳن
 جهڙا، ٿوري به چڪ آئي ۽ ٽڙڪ. پوءِ سڀ ڪجهه اوڀرو. حرام هائي. ڏيکاءُ. ماڊرن سوسائٽيءَ
 جا ايترا ماڊرن ملڪ، جن جي کوپريءَ ۾ ميجالي بدران فٽ ٿيل آهي - نيو ٽرانڪ ڪمپيوٽر،
 جيڪو بيار ڪري ٿو ڪار سان، بئنڪ بئلينس سان، بنگلن ۽ اوچي نفيس فرنيچر سان. جيڪي
 سمهن ٿا سليپنگ پلاز تي ۽ جاگن ٿا 'ماڪر جي آواز تي'. - هاڻي هو اهوئي ڊائلاڪ
 ورجائي ٿو، جنهن کي گهڻو ڪري اڪيلائين ۾ ورجائيندو آهي ۽ ورجائي جذباتي بڻجي
 ويندو آهي: "ڏس، مان توکي چاهيو آهي. ازل ازل کان، مان تو سان محبت ڪئي آهي،
 هر دؤر ۾. تون ئي ته منهنجو آئيڊل آهين، تون ئي ته... تون، تون... جا آهين منهنجي
 ٽڙڊ ورلڊ. توکان سواءِ مان ان ڀورو آهيان - مان تو سان پيار ڪريان ٿو، سنڌو ساگر جهڙو
 اڏاه - انت! مون کي سڃاڻڻ جي ڪوشش ڪر... ڳالهائيندي اڪين آڏو ڏانهن ڇانئجي ويو
 اٿس. آواز گهٽ ڪهر بڻجي ويو اٿس. ٽپ ٽپ، به ڪوسا ٿڙا ڇيرون جي وڏين مان چڻي کيلن
 تان ترڪندا، کاڌيءَ ڏانهن وڌڻ لڳا آهن. 'آها' ڪير آهي؟ اها خبر کيس به ناهي. بس،
 اڪيلائين ۾ هُو کيس ياد ڪندو آهي، سڏيندو آهي. ڇا، ڪڏهن 'هوءَ' به گهر جي اڳڻ ۾،
 يا ڪنهن ٻارڪ جي ڪنڊ ۾ اڪيلي ويهي اداس بڻجي کيس به سارهندي آهي؟! اونهون ساه
 کڻي ٻيهر ڳالهائڻ لڳو آهي: 'سڀ ڪوڙ آهي، ڪواس آهي، جيون جي هر ڀل جو ڀل ڀل.
 ها... ايندڙ، گذرندڙ، گذري ويندڙ هر ساعت ۾ آهي، تمار آهي اذيت سان. جيون
 منل آهي، ان ڪٽي جهڙو، جيڪو ٻيل آهي فٽ پاٽ مٿان ٽنگون ٿيڙيون ٽن ڏينهن کان، ۾
 ڪوبه نڪ تي ڪپڙو ڏئي، ان کي ٽنگ کان گيهلي اڇلائي نٿو ڏير مٿان. ڪو به نه، ميونسپل
 ڪارپوريشن وارا به نه، جيون... ڪندو ڪتر، جنهن ۾ انساني ڪوئل ڪلين جهڙيون خواهشون.
 آشائون، نراشائون بڻجي ڪند جيان لڙهي رهيون آهن. ۽، ۽ سچ؟ سچ، آن ڪندي ڪتر جي
 مين هول تان چورائجي ويل لوهي ٻُڙا ان کان به وڏو سچ آن ڪندي ڪتر جي ڪاري هائيءَ
 ۾ ترندڙ تازو ڇاول حراسي ٻار، جنهن ڪجهه ڀل اک ساه ڏنو آهي! هوءَ چُٽ ٿو ٿي وڃي.
 اکيون خشڪ ڦاٽل، دماغ خالي خالي، هلندو پيو وڃي بنا آس پاس نهارڻ جي. هلندي دل
 چاهيس ٿي هٿن ۽ ٽنگن تي ڊونڊو ٿي ڪٽي جيان پوئڪي: پوءِ-پوءِ-پوءِ. يا وڏي ڪا،
 رڙ ڪري، جنهن سان شهر رڳ ٽڙڪ ڪري ٿئي ٿي. يا اليڪٽرڪ ٻول سان مٿو هڻي. يا...
 يا روئي ٿي رانپات ڪري، ميلي ۾ گهر ٿي ويل ٻار جيان! اوچتو سندس نگاهه اهارمنت جي
 ڪنڊ وٽ لوسي ڪٽي مٿان پئي ٿئي، جيڪو اڳين ٽنگن مٿان ڏڪندڙ رکي اکيون ٻوٽي، ڇپ
 ڪندي سهڪي پيو. هُو آهستي آهستي وڪ وڪ ڪندو ڪٽي ڀرسان وڃي رهيو آهي. ڪٿو
 سندس پيرن جي ٽڙڪي تي ڪن ڪيتا ڪري چرڪ پري ٿو ۽ ڪونڪاٽ ڪندي پڇڻ لڳو
 آهي، اُو، اُو، اُو. ڪانئس به چرڪ نڪري ويو آهي. هاڻ ڪي به ان وقت جي زماني جي
 چرڪايل لوسي ڪٽي جهڙو پيو محسوس ڪري. ائين محسوس ڪندي ڪٽي سان همدردي

تيز ٿي وڃس ٿي. ۽ ڪٿي ڪي ٻُڄڪاري ٿو: 'لو، نو ماءُ ڏيتر، آئي ايم يور فرينڊ'.
 بيليوي مي. ڪم آن، ڪم آن، ڪم آن ماءُ بوا... ۽ سڀئي وڄائي ڪٿي ڪي پنهنجي دوستيءَ جو
 چڻ ته يقين ٿيو ڏياري. اوچتو، گهڻيءَ جي ڪنڊ مان ماڻهو نڪري ٿو، جنهن کي ڏسي چرڪ
 ٿو نڪري وڃيس، شرم ٿو محسوس ڪري، ان ايندڙ ماڻهوءَ کان: 'ڇا سوچيندو هوندو؟'
 ماڻهو سندس ڀرسان لنگهي ٿو، ۽ عجيب انداز ۾ گهٽوريندو! ڇن جي چڪيل ڪنڊن مٿان
 ڦهلل آهيس ڪونهن جهڙي، نه هضم ٿيندڙ مٺڪا. وڌيڪ شرم ٿيو محسوس ڪري ۽ شرم
 لڪائڻ خاطر ماڻهوءَ کي ڏسي کلي ٿو پئي واپون ٿيڙي، پر گهٽوريندڙ جي ڇن تان مٺڪا به
 غائب ٿي وئي آهي ۽ هو گهورڻ بجاءِ هراسجي ويو آهي. پاڻ کي پٺوڪ ٿيو محسوس ڪري.
 ڪجهه به نه سمجهي، سٺ جي ڪيسن ۾ هڪ وجهي، ڪلهن کي لوڏي هلڻ لڳي ٿو، ٽڪڙو
 ٽڪڙو، چڻ ته ڪجهه ٿيو ٿي نه هو، پر من ئي من ۾ پاڻ کي ننڍي ٿو. پنهنجي ان حرڪت
 تان... ته آخر ڪاڏي وڃان...؟ ڊفينس سوسائٽيءَ ۾ رهندڙ وڏي ڀاءُ جو خيال ٿو اچيس:
 'ادا وڏي جي گهر وڃان؟' ها، ادا جي گهر ٿو وڃان! 'پر ڇا وڃي ڪندس... اتي ته
 ويتر اڙجي ويندس. جيڪڏهن جالي نه هجي ته اصل نه وڃان؟... وڃان ٿو! پائتي جو خيال
 ايندي ئي ڀاءُ جي گهر ڏانهن هلڻ لڳو آهي. ٽڪل ٽڪل هلندي اڃا به ٻيڏا تر ۾ آهي.
 وڃڻ ۽ نه وڃڻ جي ڪُن ۾ ڦيرپاڻيون هائيندڙ، چار-پنج وڪون ڪڍي، وري ٻي رهيو آهي.
 پائتي جي محبت مٿان پاڇائيءَ جو رعب پاڇائيءَ جو رعب ٿو: 'ڇا وڃي ڪندس!!!'
 آت، هوءَ منهنجي پاڇائي. گهر جو در ٻنڊس ۽ مون تي نظر هوندي ئي گلاب جهڙي مڪت
 مٿان ڪيڪس ڦٽي ايندو، چڻ پٺس جو گهر آهي... 'جنهن ڏينهن به ويو آهيان، جي اک ۾
 گوشت چڙهيل هوندو ته، منهنجي سامهون سڀن کي رس جا جَمَن تار ڪري ڏيندي. پاڻ
 وري به-چار گرھ رات جي مڪل مانيءَ جا ٻُڙڪائي ڇڏيندي آهي-۽ جيڪڏهن منهنجي
 هوندي ئي مانيءَ جو ٽائيم هوندو ته، فرج ۾ رکيل گوشت هوندي به دال جي دڀڳ ٻُڙڪائي
 لاهيندي. ڌارين، چالاڪ، سيلفش، جيتري دير گهر ۾ جاسي ۽ سان ڳالهائون ڪندس ۽ جاني
 ڳالهين ۾ دلچسپي وٺندو، اوترو ئي هوءَ بور. ڳالهه ڳالهه تي ٻئي جاني غريب کي ڇڏيندي. ۽
 پاڻ جڏهن امان وٽ ايندي آهي ته، امان ان ڏينهن دال پدران گوشت رڌيندي، جي مڇي
 چوڏيس ته مڇي ٿري سڄي ڪٿي سامهون رکنديس. گهور ٻئي ويندس... ويچارو اسٽا؟
 ماءُ مٿان ڪهل ٻئي اچيس. 'پر مون کي وڃڻ گهرجي، آخر منهنجو وڏو ڀاءُ آهي، ٻيءَ جي
 جاءِ تي. پلا ادا ويچارو به ڇا ڪري؟ هو ته گهڻو ٿو چاهي، سمجهي به سگهه ٿو. آخر
 ڪنهن سان ڦٽائي؟' نه بابا، اصل نه وڃان. جت وڃندس، آت اصل ڪنٽور هڻي ويهڻو هوندم
 ٿورو به چڙيس ۽ پاڇائيءَ کي شڪ ٿيو ته ٻئي اڪيون مون ۾ اٽڪائي ڇڏيندي. چڻ مون
 ڪجهه چورايو ٻئي... پلا اهڙي گهر ۾ وڃي ڇا ڪجي، جت... وڌيڪ سوچي نٿو سگهي.
 چيو نگر رکي رکي ڇڏي ٿيو. مٿي ۾ به ڪجهه سو جي ڇيڪ وڌندي ٻيو پائين. دل ته

چاهيس ٿي، اتي ئي ڏامر جي ڪاري ٿڌي پتي مٿان اونڌو ٿي، هت ٻير پکيڙي اڪيون ٻوٽي
 ٿڌي ڌرتيءَ جو سڪون ڏيندڙ احساس ماڻي: 'ها-اسان جهڙا ويچارا ان کان وڌيڪ ڪهڙي
 عياشي ڪندا، يا ڪري سگهن ٿا؟' ٻيهر موت کائي گورا قبرستان وٽان صدر ڏانهن هلڻ لڳو
 آهي. اسڪوٽر، رڪشا، ڪارون. جيڪا به سندس ڀرسان ڦرڙاٽ ڪري سگهي ٿي، هو سوچي ٿو:
 هئا به آدمي فلائنگ ڪيڪ هڻي ڪيڊين. سندس ٻئي لٽرون ايندڙ ڪار جي وٺڻ اسڪرين ۾
 لڳن، ٽراس، ۽ جن چئن...! هر لنگهنڙ ڪار، اسڪوٽر، رڪشا-جيٽرا پورا به سندس ڀر مان
 لنگهن ٿا، اوترا ئي ٻيهر ساڳيو خيال گهڻو ماڻيون ٿو کائي، اوترا ٻيهر هو خيالن ئي خيالن ۾
 لنگهنڙ گاڏين جا واڊ اسڪرين پڇي ٿو ڇڏي، فلائنگ ڪيڪ هڻي، سيلو موٽن ۾، رستي تان
 هاڻ ڇڏو ڇڏو گاڏيون اچي ۽ وڃي رهيون آهن، چوڪ وٽ پوليس مٿن به غائب آهي. رستو
 پار ڪندي ٻاڙ ٿو محسوس ڪري: 'سگريٽ ٻيهجي' هاڻ ڪي خيالن ۾ سگريٽ جا سوٽا هڻندي
 ٿو ڏسي. ۽ ائين ٿو پاسيس ڇڻ سموري فرسٽريشن ۽ ڊپريشن ڊولپن ۾ وڻجي سگهي ناهين
 مان نڪري هئا ۾ گهر ٿيندي وڃي. سوچي ٿو: 'پر... مان ته اڄ تائين سگريٽ ناهي ڇڪي'!
 مون کي ته... سگريٽ ڏئي ناهي وٺندي!! ڪيل ايندي اٿم سگريٽ ڇڪيندڙ مٿان! ۱۹ ڀاڄ،
 نه چاهيندي به... دل چاهي ٿي، سگريٽ لاءِ، مافيا هٿاڻ لاءِ. ۽ ڪوڊين جي سڄي شيشي
 غٽ غٽ ڪري پيئن لاءِ. ها اهو سڀ ڪجهه واپرائڻ کان پوءِ ماڻهو ماڻهن ٿا ڪجهه گهڙين جو
 ڪوڙو سهارو، ڪوڙي سينسفڪيشن، آرام، آئند. ان لاءِ ته ماڻهوءَ جو ماڻهوءَ تي وشواس ناهي،
 تڏهن ئي ته...! مون جنم ورتوئي هين پئوسيءَ تي آهي ڏک ۽ سڻ لاءِ. اڪيلو رهڻ لاءِ
 آهي. ۽ پر نه... هن پئوسيءَ تي ڏک ڏسڻ لاءِ جنم نه ورتو آهي؛ پر ڏک جي دٻوٽا
 بچڻ جو... اسان سڀ بيمار آهيون. هر ظاهر ٿي ڪريون. هيٺو ڪريٽ-منافق-مها... اسان
 پنهنجي اندر ۾ هرڪندڙ، رجھندڙ آسن ڪي، غم ڪي ائين ٻين جي نظرن کان لڪايون ٿا،
 جيئن بوت اندران ٻاٽل صفا ڇڄي ويل جوراڻن ڪي. جيڪي ڇڪل هوندي به اسان کي ٻيڙا
 آهن، فقط انهيءَ ڪري جو اسان ۾ نون جوراڻن خريد ڪرڻ جي سگهه ناهي. ۽ انهيءَ ڪري
 اسان دُڪن جي يا دُڪ اسان جي جنم ٿي ڇڏين؛ ڇو ته اسان نون جوراڻن جهڙيون رنگين
 لاسٽڪ خوشيون ماڻن کان مجبور آهيون! فت ڀاٽ ڇڏي روڊ جي پاسي ۾ هلڻ لڳو آهي.
 ڪڏهن ڪڏهن ڪا، ڪار ڦرڙاٽ ڪندي اونڌهه ۾ گهر ٿي وڃي. بند ٿي ويل دڪانن جي
 دڪانن تي فقير ۽ بي-گهر مٿا پيا آهن. هُو هڪ گهٽيءَ ۾ لڙي وڃي ٿو. ساهون هڪ
 ماڻهي ساڙهي ۾ ويڙهيل اچي پئي. اڏڙوٽ. شايد ڀارت تائين جاب ختم ڪيون گهر پئي وڃي.
 سوچي ٿو، ڏانهس وڌي چئي: 'سائين پنهنجي قيمتي وقت مان ڪي گهڙيون سيواڻي مون کي
 ڏي. مان توکي ڳالهون ٻڌايان. تون مون کي ٻڌ. ۽ پوءِ مان توکي ٻڌائي جڳ جون
 ڳالهيون، روئي پوان تنهنجي هنج ۾ مڪ لڪائي.' هوءَ سندس ڀر مان سڙي ٿي. هي ڏانهس

وڌي ٿو هٿ پڪيڙي. هوءَ سڄي وٺي آهي سانڍي جان. منهن ۾ سولڊ وجهي، تارا ٿوٽاري، ڪهڙي ڏسي ٿي. هي هيسجي سسي ويو آهي. ڏکي هٿ پوئتي هٽائي، ٿوڌو ٽاٻڙجندو تڪو هان جي ٿو ڪري... هائي هو ذري گهٽ ڊگهائي لڳو آهي... لڳيس ٿو چڻ هاسٽل جو ڪمرو کيس ڪيئن لاء پيلن ڏندن وارو وات کوليو ويٺو آهي. ڪيري ٻوڏو، ڪنهن به ايندڙ گهڙيءَ ۾. سهارِي جي شديد ضرورت محسوس ڪري ٿو. سيٽسفيڪشن مائٽل لاء. نارمل بچڻ لاء. 'سڪريٽ چڪيان'... چڪي ته ڏسان، ڪجهه ته هوندس، تڏهن ته سڀ چڪين ٿا. سياستدانن کان پورهيت تائين. سائنسدانن کان فٽ پائلي موائي تائين. مان به ته انهن مان آهيان، اڄ مان به چڪي ڏسان! -پر- پر هي ڇا ملندو-؟- هاسٽل وڃان!؟! سَنگهڻ هائي جهولڻ ڪٽ، ميريون رليون، ٽڙيل پڪڙيل ڪتاب، ڪاغذ، چاليهن وولٽ جي مرٽينگ هٿي روشني چؤهاڻي پڪڙجندڙ، پاسيس ٿو. ٻيلي ٻيلي فرسٽريشن سندس ٻند ڪمري ۾ پيل سامان مان وڪڙ کائي، سندس ڪمري جي ٻند ٿيل در جي وٿين مان وڻجي سڄي وڌندي پئي اچي. پهريان هاسٽل جي ڪاريدور ۾. هوءَ هوريان هوريان سڄو شهر ويڙهيو ٿو وڃي، سندس ڪمري مان اڪتل فرسٽريشن جي ٻيلي ٻيلي ڏاند ۾.

شفيع چانڊيو

وائي

پل پل هڪڙو پور، او سائين، ساعت ساعت سو.
تن لسيءَ جاڙ جيئن ٿيو جڳ ۾، دلبر جن جا دور.
مورت جيڪا من ڪسي موهي، تنهنجو ملهه نه مور.
آءُ من سان اڄ آٽلسي پيٽڙو، نينهن سنڌو لاسور.

ولي رام وليپ فوکس کان ٻاهر زندگي

هوءَ اڪثر ڪري اهڙي طرح ڏسندي رهندي آهي. اڪيون ٻائيءَ سان ڀرجي اينديون اٿس ۽ هوءَ اکين آڏو ڏنڌ چالڻجي ويندو آهي. گهڻو ٿيو ته چٽيءَ جي هاڻو سان اڪيون اکهي ٿڌو ساهه ڀريندي آهي. الهيءَ کان وڌيڪ هو ڪجهه ڪري به نه ٿئي سگهي.

اڱڻ جي اڳيان ورائڊي هر ڪٿ تي هون، ٽپائي تي ڏير شيشيون، ڪلاس ۽ ڪوپ — اهي سڀ کيس رنڌڻي مان هٻا ڏسبا آهن. جڏهن هٻا ٻار کائي هي اسڪول هليا ويندا آهن ۽ هاڻ اڪيلي کائڻ ويهندي آهي ته نازو ۽ جي نه هئڻ جو احساس گهرو ٿي ويندو اٿس. ان وقت گهڻي سوچون سندس دماغ ۾ ميڙاڪو ڪري ڪجهه جهڻ لاسارا ڏيئي هٿل مچائينديون آهن ۽ تڏهن کيس لڳندو آهي ته هوءَ ڪٿي هاڳل ته نه ٿي ويندي.

نازو ٿيون ڏينهن جڏهن کيس اها سڌ ٻيئي هئي ته ٻيو هاڙي واري جي گهر مان پيسا چورايا آهن ته دل جي عجيب ڪيفيت ٿي ويئي هيس. لڪي هون تي ڪاوڙ آئي هيس ۽ لڪي هاڙي وارن سان ڪا شڪايت ٿي ڪرڻ ويئي هئي؛ بس منڍ جهلي ويهي رهي هئي چپ چاپ.

۽ اڄ صبح جو جڏهن کيس خبر پيئي، ته انڙو ڪالهه ڪلاس مان ڀڄي فلم ڏسڻ هليو ويو هو، ته وري ساڳي حالت ٿي ويئي هيس. ٿوري دير اڳ اکين ۾ هوءَ جو چهرو ڇاڻيل هو، ته هاڙي وارن جي منڍ جو چهرو آڀري آيو هئس؛

”ڏس ماسي، مان رڳو انهيءَ ڪري چوان ٿو ته کيس هير نه پنڄي وڃي. بس، نه ته جيڪر چوان به نه ۽ ڏس، ڏمڪ نه ڪجان. هن عمر ۾ ائين ٿيندو آهي.“

هن جي پنهنجائيءَ واري لهجي جو ايڏانهن کيس اندر ۾ ڇپي ويو هو. سندس سامهون رٿن کي روڪڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪئي هئائين، پر هوءَ به

”نه پٽ، اسان اهو سڀ ڀوڳڻ لاءِ ته آهيون. اسان کي اهو سٽو هوندو... اسان جي قسمت ۾ ائين لکيل آهي.“

منو وانڙو ٿي ويو هو. هوءَ ڇو هئائين، ”ڇڱو ماسي، ڪاليج کي دير پيئي ٿئي، هوءَ ڪڏهن ايندس.

سندس وڃڻ کان پوءِ هڪدم ٻوسائيندڙ خاموشي ڇانئجي ويئي هئي. اوچتي نڪاءُ کان پوءِ ڄڻ ساڳي چڪ جهندڙ خاموشي هئي. ۽ هن وقت انهيءَ ٻاٻت سوچي رهي هئي. ورور ڪري ائين ٿو لڳيس ڄڻ سارو گهر سندس وس کان ٻاهر ٿيندو پيو وڃي يا ٿي ويو آهي. هوءَ ڪجهه به نٿي ڪري سگهي. ڪجهه به نه. زينو، انو، ٻيو، غازو ۽ سندن وڃڻ به هوءَ ايتري تي به هوءَ انهيءَ ٻاري ۾ پنهنجي مڙس سان تمام وري ڳالهائيندي آهي. هوءَ اهو سڀ پاڻ پوکڻ جي ڪوشش ۾ محسوس ڪري ٿي. ■ ساهه جو هانپارو وڌي وڃي ٿو. هر هوءَ چويس به ڪيئن؟ خبر اٿس ته نوبن وڳي کان به اڳ گهر مان نڪرندو آهي ۽ ڇهن وڳي مس ڏسبو آهي، تڏهن مهيني ۾ ڪٿي وڃي ساڍا چار سؤ رپيا ملندا اٿس. جيڪڏهن اوور ٽالمر نه ڪري ته جيڪر ويهه ڏينهن به نه نڪرن. ائين ئي دماغ ٽڪل ۽ منجهيل رهندو اٿس. جيڪڏهن هوءَ اهو سڀ روئڻو کڻي ويهي رهي، ته جيڪر ڪانئس اڳ پاڻ ٻاڳل ٿي وڃي! وري هو لڙائي جهيڙو بلڪل سهي نه سگهندو آهي. جيڪڏهن ڪا جهيڙي تهڙي ڳالهه سندس اڳيان ٿي وڃي، ته هڪدم توائي ٿي ويندو آهي. گذريل هفتي انو کي ڪيڏو ساريو هئائين! آلاجي کيس پاڻ ئي رحم اچي ويو هو ۽ ڪيترا ڏينهن پشيمانيءَ وچان ڳالهائيندو ئي نه هو ۽ پاڻ مرادو پيو پڻ ڀڻ ڪندو هو.

هوءَ اڃا ماني ڪاٺي ويهي سوچي رهي هئي، ته ٻيوءَ ٻائي گهريو، تڏهن وڃي ڏيان ٿيس. آئي ويئي ۽ هٿ ڏوٽي ٻيوءَ وٽ آئي. ٻيوءَ کي ٻائيءَ ٻياري مٿي تي هٿ رکيائينس. ■ پوءِ ٿڌڙا ڪيڏن لڳي. ٻيوءَ اکيون بند ڪري ڇڏيون.

اڱڻ ۾ اچي ڪپڙا ڏنائين ته سستي ٿيڻ لڳس. آرام ڪرڻ جي خواهش ڪر موڙي جاڳي، پر اڃا گهڻو ڪم ڪرڻو پيو هئس: ٿانوَ ملڻ آهن، ڪپڙا ڏوٽا آهن، ٻيوءَ کي موسمي جو رس ٻارڻو آهي. تڏهن ڪٿي وڃي سک جو ساهه نصيب ٿيندو، اهو سوچي لڏجي اڳيان ٿانو گڏ ڪري آهستي آهستي صاف ڪرڻ شروع ڪري ٿي. اوچتو انهيءَ ٻوڙهيءَ جي يادگيري اچيس ٿي، جا ڪي سال اڳ ٿانو ملڻ ايندي هئي. تڏهن ڇوڙا پنج رپيا ۽ ماني ڏيڍ ٿانوَ! هاڻي ته پنجاهه کان گهٽ ڪير ڳالهه به نٿو ٻڌي. اهڙي ڳالهه تي پيسي جي هٿ-سوڙهه محسوس ڪري ڏاڍي بيچيني ٿيندي اٿس، خاص ڪري جڏهن ٽڪل هوندي آهي، پر خبر اٿس ته ٻي ڪا واھ به نه ناهي! انهيءَ ڪري سوچڻ اڃا پوءِ لڳندو اٿس.

ٿانوَ صاف ڪري وٺڻ کان پوءِ هڪ ڊگهو ساهه کڻي ٿي، ڄڻ چولدي هجي: ڪجهه ٻار ته هلڪو ٿيو. ۽ وري سستي ٿيڻ لڳس ٿي ته وري من کي سمجهائڻ لڳي ٿي: بس باقي ڪپڙائي ته آهن، ڏوٽي وٺندس ته پوءِ آرام سان لٽي پوئس.

بالٽي ڪٿي ٻائي پري ٿي ۽ ساهه روڪي آئي ٿي، ته ٿورو اچرج ٿو ٿيس، هن عمر ۾ هيڏو ٽڪا! پنجهيهر ورهيه به ڪا عمر آهي! هر ڪجهه به ڪرڻ تي دل لٽي ٿيس. خبر ناهي

ڪهڙو اتساه آهي جو مشين جنهن سڀ ڪندي ٿي وڃي... ڪندي ٿي وڃي: پر هوءَ سئين نٿي ٿي سگهي.

ڪپڙن ۾ زينوءَ جو چولو به اچي ويو هو ڏوٽل لاءِ. ڪپڙا ڏوٽل جي جڏهن زينوءَ جو چولو هٿ ۾ آيس ته لڙڪ لڙي پيس. سندس گهر مان هلڻي وڃڻ کان اڳ، کيس اهوئي چولو ٻاٽل هو. مٿس نور لچوئي ڀرت ڀريو هئائين ۽ هوءَ جڏهن زينوءَ ڀاتو هو ته پاڙيسرن وري ڪري پئي ڏنو ۽ چيو هئائين، ”چولو ڪهڙو نه ٺهي ٿو. جهڙي ڌيءَ ائيني سدوري تهڙو چولو آهي ٺاهو ڪو!“ بس نظر کائي ويس. سوچي چولو ٻنهي هٿن ۾ جهلي ڇاتيءَ سان لائي ٿي. اڪيون بنهه ٿي وڃن ٿيون ۽ بند ٻنهي سان لڙڪڻ جي لار وهي هلي ٿي ۽ چولي مان ٻاٽي. ڪا دير ائين وٺي رهي. سندس ڪنن ۾ زينوءَ جا لفظ ٻُرن ٿا. جڏهن ڪپڙو آندو هئائين، ته زينو ڪپڙو ڏسي چيو هو، ”امان رنگ ته نه ڦٽندو؟ لڳي ٿو رنگ ڪچو آهي.“ هڪدم چولي کي ٻاٽيءَ مان ٻوڙي ڏوٽل لڳي ٿي. چولي جو رنگ اڳي کان وڌيڪ لڪري بيهي ٿو.

سوچ جي ڪڙي بي ڪڙيءَ مان ڳنڍجي وڃي ٿي: عيد ويجهي پيئي اچي. انو، ٻيو ۽ نازو وٽ ڪپڙا ڪيئن. هن چيو ٿي: ڏاڍي مشڪل سان پنجاهه سٺ رپيا ٻچي سگهيا آهن، خيال سان خرچ ڪج. کيس لڳي ٿو ته هو پيسا ڏيو آزاد ٿيو وڃي: پر مصيبت ۾ مان اچيو وڃان. ڪيئن ڪريان مان؟

ڪپڙا مڪائي ٻيوهه جي ڪٽ پريان ويهي موسميءَ جو رس ڪيڻ لڳي ٿي. ٻيوهه جي ٻيلي چاهي ۽ ٺٺل ٻٽ تي لکاهه پيس ته دل ٻوڙڻ لڳي ۽ اندر گهٽجڻ لڳس. ”ٻيو، تون جلدي چڱو ٻيلو ٿي ٻوندين، ٻيو عيد تي سٺيون سٺيون مٺايون...“ کيس پنهنجي غلطي محسوس ٿي ته ڇپ ٿي ويئي.

”اسان گهر ۾ سٺيون ڪاٺينديون آ. امان؟ مون کي به ڏيندين؟ نه؟“ سندس گهرو اتساهه کيس اندر ۾ ڇهي وڃي ٿو. بيماريءَ ۾ سڀئي ٻارا ائين چوندا آهن. هن سوچيو. ”ها ٻٽ، مان پنهنجي ٻٽ کي ڪو سڪائيندس؟“

ڪوپ مان رس بيماري سندس هٿ ٽڪ ڪرڻ لڳي ٿي. ٻيوهه بي آبي ٿيل ڪٽ ڇاري، بنا هٿ جي ليٽي ٿي ۽ ٿڌو ساهه کڻي ٿي. اڪيون سامهون فريز ڪيل گروپ فوٽو تي ڄمي وڃن ٿيون. اهو فوٽو گذريل سال زينوءَ مئٽرڪ جي امتحان کان اڳ اسڪول مان موڪل ملڻ تي ”فيٽرويل“ جي وقت ڪڍايو هو. کيس ياد آيو ته جڏهن زينوءَ اهو فوٽو فريز ڪرائي گهر کڻي آئي هئي، تڏهن چيو هئائين: اسان، جڏهن آئون تون نه هوندس

تڏهن هي فوٽو توکي-سڀني کي منهنجي ياد ڏياريندو. گروپ فوٽو ۾ نازو مشڪي رهي هئي ۽ مائس جي اکين مان لڙڪ وري وهي هليا.

زينو جڏهن پاس ٿي هئي، ته پاڙيسرين کان وٺي متن مائين تائين سڀني کي حيرت ٿي هئي. ته زينو ڪيئن پاس ٿي ويئي؟ ۽ سو به فرست ڊويزن ۾؟ سندس ڪنڌ اوچو ٿي ويو هو؛ پر هن پوري ته ٺڪڻي ڪپائي ڇڏيائين. ڪنهن اڳيان ڪنڌ ڪڍڻ جهڙو به نه رکيائين. وري سوچڻ لڳي: پر انهي ۾ سندس ڏوهه به ڪهڙو؟ ڪيس اهي راتيون هاد اچڻ ٿيون، جڏهن زينو ڪرسيءَ تي ويهي پڙهندي ڏينهن آڀاري ڇڏيندي هئي. رات جو جڏهن اک ڪلندي هيس ته ڪيس بتيءَ جي روشنيءَ ۾ ڪتابن تي ڪنڌ جهڪائي پڙهڻ ۾ محو ڏسندي هئي. هوءَ ڪيس چوندِي هئي: ”پٽ زينو، هائڻي سمهي پڻ، رات گج ٿي ويئي آهي.“ ڪٿي طبعيت...

پر هوءَ ورائيندي هيس: ”بس اسان ٿورو رهيل آهي، اجهو ٿي سمهان.“ ۽ پوءِ هاڻ پاسو مٽائي سمهي پوندِي هئي.

هاڻي اها ڪرسي خالي پيئي هئي. چڻ اجهو زينو اٿي اچي ويهندِي ۽ پڙهڻ شروع ڪندي. سندس اڳيان ڪتاب هوندو. زينوءَ جي ڳولا ۾ اڪيون زينوءَ جي ڪٽ ڏانهن ڪجي ٿيون وينس؛ پر اها به خالي آهي. لڳيس ٿو ته زينو مٿس اجهو اچي سمهندي. اڪيون چٽي ٿي. ڪيس جاڳ جو احساس ٿئي ٿو ۽ سوچڻ لڳي ٿي ته الهن ڳالهين ۾ ڇا رکيو آهي؟ جيڪي ٿيڻو هو سو ٿي ويو. ڪنهن کي ڪنهن تي ڪو وس به آهي ڇا؟ حالتون آزاد آهن. مون کي ڪنهن تي به ڪو وس ڪونهي. مون کي حالتن تي وس ناهي. مون کي پنهنجو پاڻ تي به وس نه رهيو آهي! اهو سوچي نٿو وڃي ٿي. گهڙيءَ تي نگاهه پويس ٿي ته ساهه آهستي آهستي ڪڇڻ لڳيس ٿو: بهه وڳا آهن. ٿوري دير کان پوءِ ٻارن جي اچڻ جو وقت ٿي ويندو.

هوءَ اڪيون ٻوٽي سمهڻ جي ڪوشش ڪري ٿي؛ پر لنڊ ڪوهين ڏور لڪري ويئي اٿس. جڻهه ڪندڙ سوچڻ ۾ يادگيرين کان چوٽڪارو پائڻ لاءِ ماضيءَ ۽ مستقبل جي دروازن کي زنجير لڳائڻ جي ڪوشش ڪري ٿي؛ پر ڪيس لڳي ٿو ته اهي دروازا ڪٽ ڪندا رهن ٿا. هو ۾ ٻڪلائي جي جڻهن کان بچڻ لاءِ ٻرائي اخبار جا پنا اٿلائڻ لڳي ٿي؛ پر نظر ٿئي ٿو ڪيس ڪيس لڳي ٿو: جن زلڳي ڪانئس هٿ ڇڏائي ويئي هجي -- ۽ پاڻ زندگيءَ جي فوڪس کان ٻاهر ٿي ويئي هجي.

دل اندر درياو

مدد علي سنڌي

3- مئي، 1978ع

لڪون لڳن ڪوسيون، ڏاڍا تپن ڏينهن،
وو، چڙهي تون ڪو ڇو وڃين! (شاهه)

... ..

دل اندر درياو، پُڄي ڪيا سمندر ڪل؛
ماڻڪ اهو سرياو، چڱي چوڪي لاءِ ڪئي. (قاضي قادن)

... ..

دل اندر ئي درياھ آهي. سمند جو پتو ڇو پيو پڇڻ. (دل جي درياھ) ۾ موتي
ماڻڪ پيا آهن. (تون) چوندي سڄا موتي ڪٿين ٿي نٿو!

... ..

رايل، تون چوڻ ٿي ته وقت سڀ ڪجهه وساريو ڇڏي. ۽ مان تنهنجي اها ساڳي
ڳالهه ذهن ۾ رکي توکي هي سڀ ڪجهه لکڻ ويٺو آهيان. هر سوچيان ٿو ته ڇا جيڪي
ڪجهه مان لکڻ چاهيان ٿو، اهو سڀ ڪجهه لکي سگهندس! لکي سگهندس به الاڻي نه؟...

... ..

اڄ 3- مئي آهي. ۽ اهو ڏينهن تنهنجو جنم ڏينهن آهي. مون ڪي سال اڳ، جڏهن
توکان تنهنجي جنم ڏينهن جي تاريخ پڇي هئي، تڏهن کان ئي سوچي ڇڏيو هيم ته مان تنهنجو
جنم ڏينهن، پنهنجو جنم ڏينهن سمجهي ملهائيندو رهندس. ۽ ان کان پوءِ ئي ته مون پنهنجو
جنم ڏينهن، جيڪو 12- آڪٽوبر تي آهي، اهو وساري ڇڏيو آهي.

... ..

The day will come.

... ..

ڏينهن به پورو ٿي ويو. ٻاهر جڳ ۾ روشنيون پري رهيون آهن. روشنيون ٻاهر به آهن ته اندر ۾ به آهن روشنيون! پر ڪنهن جي اندر ۾؟ الاڻي ڪنهن جي اندر ۾ سوجهرو آهي؟ ۽ سوجهرو آهي به ته الاڻي ڪٿي آهي. (ڪنهن پيرھ اسان کي ٻاليو هو، ھين رات اسان کي روليو!) ۽ ھين رات به ته سچ ٻچ اسان کي روليو آهي. روليو آهي تڏهن ته ائين ڀڙڪندا رھون ٿا. روليو رات به آهي ته صبح به روليو آهي. منزل ناهي دور او ساڻي، منزل ناهي دور. مومل جهڙا مارڪب آهن ۽ منزل ناهي دور! ۽ مون منزل ڏسي ورتي آهي. سچ سامھون لڪيءَ جي جبلن پويان ڏيري ڏيري پڙي رھيو آهي. شفق جي ڳاڙھاڻ ۽ ٻيلاڻ سان آسمان ڪيڏو نه سونھن ڀريو آهي. ۽ مون کي ان ٻڌندڙ ساڳئي سچ جي آپڙن جو اوسيتڙو آهي، جيڪو سڀان سنڌوءَ جي ھٿن ڀار ڪھاڻن وٺڻ واري ٻيلي مان منھن ڪيندو.

... ..

(مان تنهنجي اڳيان ڏاڍو بيوس ٿيو ٻيو آهيان. ۽ ڪڏهن ڪڏهن لڳندو آهي ته هي سڀ ڪجهه تون ۽ مان ۽ اسان جو گڏ گذاريل دؤر هڪ سڀڻو آهي. پر سڀڻو به ته پنهنجي جاءِ تي هڪ عجيب چيز آهي. اک بند آهي ته سڀ ڪجهه آهي. ۽ جيڪڏهن اک کلي ٿي ته پوءِ اونداعي آهي.

آهيان ته الڏيون، پوريون ڀرين ٻڌن،
آهي اڪڙين، عجب ڀر ڀڄن جي!

۽ تون به ته منهنجي جيون جو هڪ سٺو سڀڻو آئين. جيون به پنهنجي جاءِ تي هڪ سڀڻو آهي. ۽ سڀڻا بي معنيٰ ٿي هوندا آهن. اونداهي زندگيءَ ۾ ڪوئي تو جهڙو سڀڻو سڀڻو ڏسي ته پوءِ ڪجهه نه ڪجهه ٿئي ٿو. ۽ مون کي به ته الاڻي ڏينھون ڏينھن ٿيندو ڪجهه ٻيو وڃي، محسوس الاڻي ڇا ٻيو ڪريان؟ تون ڪٿي مون کي اڏيڪو ته نه ڇڏي ويندين! تون منهنجي زندگيءَ جو مقصد آهين. منهنجي زندگي، منهنجو فن توکان سواءِ بي معنيٰ ۽ لامڪمل آهي!— ۽ مان بيحد ٿڪجي پيو آهيان هلي هلي!)

... ..

۽ سري رمن مهرشيءَ به ته چيو آهي: ”سڀ انسان سدائين ڀرم سڪ چاهي رهيا آهن، جنهن ۾ دڪ جو نالو به نه هجي، ۽ جنهن جي ڪڏهن به ڀڄائي نه اچي. اها انسان جي ذاتي ڀاونا آهي. پر تو اها ڳالهه ڪڏهن ڇڏي ڏئي آهي ته هرڪوئي پاڻ کي ئي سڀ کان وڌيڪ پيار ڪري ٿو.

انسان جي ذاتي چاهنا آهي اٽل! اها چاهنا انسان ۾ سهج سڀاڻو ڀريل آهي. انسان جي اٽل سٽ، چٽ ۽ آند آهي. سو اها تلاش ٻيو ڪجهه به ڪيول پنهنجي پاڻ لاءِ تلاش آهي.

السان حقيقت ۾ ايتنسي آهي. لافنا آهي. جڏهن انسان 'پاڻ' کي لهي ٿو، تڏهن سياوڪ هئو
اهو آند هٿ ڪري وٺي ٿو، جنهن کي انت ٿئي ڪونه!

... ..

-- مان چاهيان ٿي ته توهان مون تي هڪ ڪهاڻي لکوا!
-- مان ٿو ٿي ڪهاڻي به لکندس ۽ پنهنجي ڪتاب جي ارپنا به تنهنجي نالي ڪندس!
-- ۽ جي منهنجا مائٽ پڙهي وٺن ته ٻو؟

-- مان ڪو تنهنجي مائٽن کان ڊڄان ٿو؟ توکي شايد خبر ناهي ته تنهنجو ۽ منهنجو
ساٿ جنم جو آهي. تنهنجو ۽ منهنجو ڪنهن اڳئين جنم ۾ به ساٿ هو. مون کي لڳندو
آهي ته منهنجو تنهنجي ڪٽنب سان ڪوئي تمام پراڻو سنڀتو آهي. سنڌ جي اتهاس ۾ تنهنجي
ڪٽنب جو به حصو رهيو آهي. مان ان دور ۾ به تنهنجي ڪٽنب وٽ سڀاهي هئس ۽ تو ان
مهل به مون سان پيار ڪيو هو. ڪوٽ ۽ ڪڙل ان مهل به جبلن جيان اوچا هئا. پر ڪوٽ
۽ ڪڙل ته اڄ به اوچا آهن، جدائيءَ جي ديوارن جيان، اوچا گهڻا اوچا!
-- مون کي... توهين هتان وٺي هلو. مان هاڻ هتان بيزار ٿي پئي آهيان... سخت
بيزار ٿي پئي آهيان.

-- پر ڪوٽ ۽ ڪڙل هڪ ڀيرو وري اوچا ٿي ويا آهن. تقدير مون کي هڪ ڀيرو
وري مجبور ۽ بئوس بڻائي ڇڏيو آهي. مان توکي هن حالت ۾ ڪيئن ٿو ڪيڏانهن وٺي وڃي
سگهان. مون کي يقين آهي ته مان جلد آزاد ٿيندس. ٻيو توکي هتان هميشه هميشه لاءِ
وٺي ويندس!

... ..

(تو کي خبر آهي ته 'ايسارڪا' مان توکي ڇو چوندو آهيان؟ هندو ميٿالاجي ۾
ايسارڪا ان عورت کي چوندا آهن، جيڪا عورت اولداهيءَ رات ۾ پنهنجي ڀرينءَ سان ملڻ
لاءِ ويندي آهي. ۽ تون به ته هنن راتين ۾ مون سان ملڻ لاءِ اچين ٿي!)

... ..

"آئي آڏيءَ رات جو، لاڏاڻا لڏي ويا!
اديون شاهه لطيف چئي، گولي گوندڙ ڪڍي ويا!" (شاهه)

... ..

(هينئر صبح جا پنج ٿيا آهن، ۽ مان توهان کي هي خط لکي رهي آهيان. توهان جڏهن
کان هتان ويا آهيو، تڏهن کان وٺي مان سخت بيمار ٿي رهان. توهان آڏيءَ رات جو ائين
هليا ويا جو ڪنهن کي خبر به نه پئي. هر ڇا توهان مون کي وساري ڇڏيو آهي؟ مون کي
توهان ڪڏهن به نه وسارجو. مان توهان جي آهيان، فقط توهان جي. مون توهان جي خاطر
جان جي بازي لڳائي ڇڏي آهي. مان توهان کي ضرور حاصل ڪندس. خدا ڪري توهان

جلدي ازاد ٿيو، ته ٻوڙ مون کي پنهنجي گهر وٺي هلو. ائون ڏاڍي مجبور آهيان. بس ڇا
لڪان؟ مون کي سمجهه ۾ نٿو اچي ته مان ڇا لڪان؟!

... ..

”ڏينهن پورو ٿيو، منجهه به ٿي، ان بعد رات آئي آهي. ٻيڙيءَ وارو آيو بهي ڪري
ٻيو ٻڪاري ته ٻيڙي ڪپڙ جي ڪٽڻ ۾ وڃي لائي آهي!“
”ٻڙائون سڀ تڪليف ڏيندڙ آهن، پر ههڙي ٻيڙا ڪابه نه آهي، جو خدا ٿو ڄاڻي،
مون کي وڃي والنگر ٿي وڃائي!“ (فاضل قادن)

... ..

”ه خدايا! هيءُ ڏينهن مون کي آڏوهيءَ جيئن کائي رهيا آهن. جيئن جيئن وقت
گذري رهيو آهي، تيئن تيئن مايوسيءَ جا واڇوڙا مون کي پنهنجي لپٽ ۾ وٺي رهيا آهن.
ٽي سال ٿيا آهن، جو مان ائين لڪندو ٿو وتان. ه هاڻ ته مان لڪي لڪي به ٿڪجي پيو آهيان.
سچ پچ ته مان ڏاڍو ٿڪجي پيو آهيان. ٿڪجي پيو آهيان زندگيءَ جي هر چيز کان! هر چيز
زندگيءَ جي مون لاءِ ٿڪ بڻجي چڪي آهي. مون ڪيترائي ڀيرا هاڻ محسوس ڪيو آهي ته،
هتي جي حالتن ۾ هڪ فنڪار جو سياست ۾ هلڻ تمام ڏکيو آهي. هڪ فنڪار بيحد حساس
طبعيت جو ٿئي ٿو. جڏهن ته سياستدان سخت دل رکندڙ انسان آهن. پر ٻوڙ به سبب ڪانٽيننٽ
جو فنڪار سدائين پنهنجي ڌرتيءَ جي سبڪ ۽ سلامتيءَ لاءِ انهن بي حس سياستدانن جي درن
تي ڏکا ڪاٽيندو آيو آهي ۽ الائي ڪيسين تائين ڏکا ڪاٽيندو رهندو! جيتوڻيڪ هڪ
فنڪار ’نان ڪمپيٽيبل‘ هوندي به ڪمپيٽيبل آهي پنهنجي ڌرتيءَ سان، ماڻهن سان ۽ ماڻهن جي
حالتن سان؟

جيئن جيئن وقت گذري رهيو آهي، تيئن تيئن مون کي محسوس ٿي رهيو آهي ته ڇڻ
مان غور ۽ فڪر جي هڪ عميق سمونڊ ۾ غوطا کائي رهيو آهيان. مون کي هاڻ پنهنجي
سياسي ماڻهن جي منافقيءَ ۽ مڪاريءَ کان سخت نفرت ٿي ويئي آهي. پر ڏوهه سياسي ماڻهن
جو نه، پر هن ڪلاس جو آهي. ٻوڙ ڍائي ڪلاس جي فردن جو اهوئي حال ٿيندو آهي.
اسين سياسي طور تي شڪست کاڌل قوم جا فرد آهيون. ان ڪري اسان ۾ جيڪا مايوسي
آهي، اها سپاويڪ آهي. ڪلهه تائين جن ڌرتيءَ جا گيت چيا هئا، سي اڄ ان ڌرتيءَ جي
چيل گيتن جو مٿله وصول ڪري رهيا آهن. ”ڪرپٽ“ فقط سياسي ورڪر ڪونهي، پر اهو
فنڪار به آهي، جنهن ائيندي جون اميدون ۽ سڀا ڏيکاريا هئا.

ه خدايا، سچ پچ ته تون مون کي همت ڏئي، زندگيءَ جي هنن ظلمن سھڻ جي!

... ..

”هيءَ جي لڪ، هُوَ جي لڪ، مون ماريندا لڪ،
ڪيچ نه اوڏيءَ ڇڪ، مون ماريندا لڪ!“ (شاهه)

... ..

(رايل، ڏس اڄ اسر مهل تون ڪيئن نه مون وٽ آئينءَ! منهنجي دل چيو پئي ته تون ضرور ايندينءَ. دل جي ڳالهه ڪڏهن به ڪوڙي نٿي ٿي سگهي. مان تنهنجي انتظار ۾ لپتيو پيو هئس، ۽ سوچيم پئي ته خبر ناهي ڪڏهن منهنجي زندگيءَ جو هي طويل انتظار پورو ٿيندو؟ هي سياري جون راتيون به ته ڪيڏيون نه ظالم آهن. ۽ انتظار جي اصلي حقيقت ڇا آهي، ان جي مون کي هاڻ خبر پئي آهي. هيءَ سياري جي رات ڪيڏي نه ڏيري ڏيري گذري ٿي. سچ ته اولهاري جون راتيون سٺيون هونديون هيون. پر اولهاري جي رات وري هل ۾ گذريو وڃي. اصل ۾ پيار ڪندڙن لاءِ هي سياري جون راتون سٺيون آهن. ڊگهيون، طويل ۽ نه ڪٽندڙ. اکيون اکين ۾ ملايو پيل ويٺا هجڻ. ڄڻ هوا جي لهرن تي درياھ ۾ چٽندڙ ڪاٺي پيڙي، جا ڏيري ڏيري ترلدي رهندي آهي. عسا هي راتيون، سياري جون ڏاڍيون عجيب آهن، پر جيڪڏهن ۾ دليون گڏ هجن. باقي جيڪڏهن انتظار آهي، ته پوءِ هي راتيون ڏاڍيون ظالم آهن. اولهاري جي راتين ۾ به هاڻ مليا آهيون ۽ هنن سياري جي راتين ۾ به هاڻ گڏيا آهيون. جيڪڏهن ڪنهن جي اچڻ جو ڊپ نه هجي، ته هي راتيون ڪيڏيون نه پياريون آهن. هڪ ڀيري تنهنجي پيءُ مون کي ٻڌايو هو ته: ”پن پيار ڪندڙن لاءِ هي راتيون ڏاڍيون سٺيون آهن، ۽ اولهاري جون راتيون خراب، جو اولهاري جون راتيون جلدي گذري وينديون آهن. پر سياري جون راتيون ته ڪٽنديون ئي نه آهن!“ — تنهنجي پيءُ، اولهاري جي راتين ۾ انتظار ڪندڙ محبوب تي مون کي هڪ ڏاڍو سٺو شعر ٻڌايو هو، جو اڄ مون کي ياد پيو اچي:

”ٻانهن سڀ-راندِي او سڄنا،

رات دم دم جاندِي، او سڄنا!“

۽ رات مون تنهنجو انتظار پئي ڪيو ته مون کي اهي اولهاري جون راتيون ڏاڍيون پئي ياد آيون، جيڪي گذريل سال هاڻ گڏ گذاريون هيون. ڪيترو وقت هاڻ گڏ هوندا هئائين. ٻارهن وڳي تون ايندي هئينءَ، ۽ پوءِ پنجين وڳي ويندي هئينءَ! پر اهي اولهاري جون راتيون ڪيئن نه جلدي گذري وينديون هيون. مون کي چڱيءَ طرح ياد آهي، ته هڪ رات هاڻ هلنگ تي لپتيا پيا هئائين، مان هلنگ جي سيرانديءَ کي ٽيڪ ڏيو لپتيو پيو هئس، ۽ تون منهنجي ٻانهن جي گهيري ۾ بند، خبر ناهي ڇا سوچي رهي هئينءَ. اوچتو تو جهڪي پاسي واري ميز تي رکيل گهڙيال کڻي ڏنو هو. مون توکان پڇيو هو، ”ڇا ڳالهه آهي، ڇا ٿي ڏسين؟“ تو گهڙيال ۾ ٽائيمر ڏسي، منهنجي چاٽيءَ ۾ منهن لڪائيندي آداس

آواز ۾ چيو هو، ”ڏسان ٿي ته وقت ڪيترو نه جلدي هيو گذرندو وڃي!“ — ۽ مون کي آن مهل تنهنجي انهيءَ پيار ڀريل آداس آواز تي ڏاڍو پيار آيو هو. مون سمجهيو ٿي تو کٽڻايل ان ڪري ڏٺو، جو شايد تون وڃڻ چاهين ٿي. پر تو اهڙي ڳالهه ڪئي هئي، جنهن منهنجي دل ۾ سڪون جي هڪ عجب لهر ڊوڙائي ڇڏي هئي... هيءُ وقت، وقت ڪيترو نه جلدي ٿو گذري وڃي! ڪاش! هيءُ وقت هڪ هنڌ بيهي وڃي. هيءُ وقت ڪڏهن به ختم نه ٿئي. تون ۽ مان ائين ئي ويٺا هجڻ. تون منهنجي ٻانهن ۾ اڪل هجين. ۽ هيءَ رات ڪڏهن به نه گذري! ڇا توکي ياد آهي اها رات؟ مون کان آهي راتيون اڃا به نه وسري سگهيون آهن! تنهنجي ۽ منهنجي پيار جون سونهن ڀريل آهي وسرندڙ راتيون جن ۾ تنهنجي ۽ منهنجي پهرين ملاقات ٿي هئي!

۽ شايد توکي ان ڳالهه جو احساس نه هجي، ته منهن جو توسان ڪيترو نه دلي لڳاءُ آهي! تو مون کي آن وقت سهارو ڏنو هو، جڏهن مان هلي هلي بيحد ٽڪجي پيو هئس. تنهن جو مات، مون لاءِ ان نيم جي وڻ جي ٿڌي ٿڌي ڇانوَ جيان آهي، جنهن ۾ ڪوئي مسافر هلي هلي ٽڪجي اچي گهري نند ڪندو آهي. مون کي ڊپ ٿيندو آهي ڪڏهن ڪڏهن ته ڪٿي وقت جا ظالم وڪرا مون کان اها نيم جي ٿڌي ٿڌي ڇانوَ نه کسي وٺن! هيءُ خط جڏهن مان توکي لکان پيو ته منهنجي دل ڏاڍي آداس آهي. مون سوچيو آهي ته مون تان جڏهن هي کيس ختم ٿيندا ته مان توسان شادي ڪندس. سياست جي ذهني مواجهارن مان لڪري پاڻ هڪ سڪون واري دنيا آباد ڪنداسين. تنهنجي ۽ منهنجي سڪون واري گڏيل ننڍڙي دنيا، جنهن ۾ فقط تون ۽ مان هونداسين، پيو ڪوئي به نه هوندو. تون هوندين، مان هوندس، پنهنجو ننڍڙو گهر هوندو، وڻ جي ٿڌي ٿڌي ڇانوَ هوندي، موٽي جا گئل هوندا، رات هوندي ۽ صبح جو اچو اچو ڪير جهڙو سوچيرو هوندو (

... ..

ويٺون هٿ ٻڌي، ڪيرُون ڪاهوڙين جون
 اُنون تن ڏوٿين جو، پُڄان پُڄي پُڄي
 رُچين رات رهي، ڏولگر جنهن ڏوريا (شاهه)

... ..

(... ۽ رات به الائي ڇنڊ جي ڪهڙي رات هئي. ٻاهر ڪنڊيءَ جي گهاٽي وڻ مان ڇنڊ جي روشنائي چئي اچي رهي هئي. ڇنڊ ڪنڊيءَ جي گهاٽي وڻ جي پويان لڪل هو. ۽ مٿي آڪاس ۾ ڪيترا ستارا لڪتا بيٺا هئا. مان ڪنهن مهل ورائندي ۾ ٿي بيٺس ته ڪنهن مهل اڱڻ ۾ اچي بيهي ڇنڊ کي ٿي ڏٺم. ڇنڊ پنهنجي جوين تي هو. ٿڌي ٿڌي هوا تيز پئي لڳي. جنهن مهل هوا ٿي هلي ته ڪنڊيءَ جي وڻ مان عجيب آواز ٿي نڪتا. هوا ان وڻ سان

لنگهندي آهي ته ڪيترو نه عجيب آواز ڪندي آهي. مون کي ان آواز کان ڏاڍو ڊپ ٿيندو آهي. هيءُ ٻاهر پيٺل ڪنديءَ جو وڻ به ته ڪيڏو نه پراڻو آهي. الاڻي ڪنهن اهو وڻ هتي پوکيو هوندو؟ هي توهان جا گهر، ۽ هتي جو ماحول مون کي الاڻي جو اتهاسڪ لڳندو آهي. ڪنديءَ جي وڻ کان پاسي ۾ جيڪا ميرن جي صاحبيءَ واري دؤر جي جاءِ آهي، ان کي ڏسي منهنجي من کي الاڻي ڪهڙي ڇڪ ٿيندي آهي! چون ٿا ته ميرن جي صاحبيءَ ۾ هتي ميرن جو قيدخانو هوندو هو. ڪٿي ائين ته لاهي ته ان دؤر ۾ به مان هتي قيد هيس؟ ڪهڙي خبر ته تنهنجي گهر سان، ۽ تنهنجي ڪٽنب سان منهنجو جنم جنم جو ڪوئي پراڻو چڪر آهي، جيڪو چڪي مون کي هتي وٺي آيو آهي. ٿي سگهي ٿو ته تون ان دؤر ۾ به مون سان ائين آڌيءَ رات جو ملڻ ايندي هوندين! سچ پچ ته مان الاڻي پاڻ کي ڇا ٿو محسوس ڪريان!

مان انهن سوچن ۾ ئي ڪم هيس، ته اوچتو آڪاس ۾ ڪاٺي ٽپتپهر تيز آواز ڪندي هلي ويئي. هي ٽپتپهر به عجيب آهي. ڏسڻ ۾ صفا ڪوڙ ايندي، پر سندس آواز ۾ هڪ عجيب درد هوندو آهي. چوندا آهن ته ٽپتپهر، اهي پتڪيل روح آهن، جن کي زندگيءَ ۾ ڪڏهن به سڪون نه ملندو آهي. ته ڇا سچ پچ هي ٽپتپهر پتڪيل روح آهن؟ ڇا اسان جي آتما مرڻ کان پوءِ ائين پتڪندي رهي ٿي؟ الاڻي ڪهڙي خبر ته ائين ئي هجي، جيئن اسين سوچيون ٿا، ۽ مون کي ته هيئن ٽپتپهر جي آواز کان به بيحد ڊپ ٿيندو آهي. مون هيئن رات کي ۽ چنڊ کي ڏسندي سوچيو ته هن رات ۾ به ڪيتري نه سٺدرتا آهي. پر هن رات جي سڄي سٺدرتا، توکان سواءِ به ڪيتري نه وساميل وساميل آهي. هي چنڊ ۽ چنڊ جي ڪير جهڙي چانڊاڻ، مون کي توکان سواءِ ڪاري ٻات پئي نظر اچي. هي آڪاس ۾ هيڏوسارو ڪيڙيل چنڊ، توکان سواءِ اولداهو آهي. پر جڏهن تون مون وٽ ايندي آهين، ته مون کي لڳندو آهي ته ڇن منهنجي اونڊاهي اڱڻ ۾ چنڊ پنهنجي ڀوري جوپن سان اچي بيٺو آهي. تون پنهنجا ڊگها ۽ ڪارا وار جڏهن کوليندي آهين، ته مون کي ايترو وڻندي آهين، جو دل چوندو آهي ته مان توکي ائين ئي ڏسندو رهان. ۽ جڏهن مان توکي اها ڳالهه چوندو آهيان ته تون يڪدم چولدي آهين ته: 'سائين، پوءِ وار کولي ڇڏ!' ۽ پوءِ جڏهن مان پنهنجي هٿن سان تنهنجي وارن جي رين کولي تنهنجا وار چوڙي ڇڏيندو آهيان، ته مون کي تون هن چنڊکان به وڌيڪ سهڻي لڳندي آهين. تنهنجي چهري مان خود هڪ عجيب ٿڌي ٿڌي روشني ڦٽڻ لڳندي آهي. تنهنجو روشن چهرو انهن ڪارن وارن جي اوت مان ائين لڳندو آهي، ڄڻ چوڏهينءَ جو چنڊ ڪارن ڪارن مان ليٽا پائي رهيو آهي! ۽ هڪ رات تو پنهنجا تير مون کي ڏيکاريا هئا ته مون کي لڳو هو ته ڄڻ مان اهو سڀڪجهه اڳي به ائين ڏسي چڪو آهيان!

...

...

...

اڄ وڃ ختم ٿي...
 مان اڪيلو بيٺو آهيان...
 هي جيون ڪهڙو نه ڪنن
 ۽ منهنجو پٿرائون رستو ڪيترو نه لمبو آهي!
 (پورڙ پسترنڪ)

... ..

(۽ محرم جو مهينو به اچي ويو. توکي ڪارڻ ڪپڙن ۾ ڏسندي منهنجي ذهن تي
 الائي لنگهڻ جون ڪهڙيون ڪهڙيون يادگيريون تري آيون. ننڍڙي هوندي مان به ڪارا
 ڪپڙا پائيندو هيس. محرم جي مهيني جو چنڊ ڏسبو هو ته مان پنهنجي گهر تي آنڪاس ڇاوهيندو
 هيس. پوءِ پهرين محرم جي ڏينهن ڪارا ڪپڙا ڏيکي پنهنجو ننڍڙو ڪاٺ جو گهوڙو ڪپڙن
 مان سينگاري، پاڙي جا ڇوڪرا گڏ ڪري پڙ ڪڍندو هيس ۽ ان ئي زماني ۾ ننڍڙي هوندي
 مان پنهنجي ماسيءَ سان مجلسن ۾ تمام گهڻو ويندو هيس. ان زماني ۾ زالن ۾ محبت به
 گهڻي هوندي هئي. پاڙي جون پوڙهيون عورتون ڇهه ڇهه آنا گڏي، وڏي کاڌي ڪري
 ڪڏهن ٽنڊي جهانيان هلنديون هيون ته ڪڏهن ٽنڊي غلام حسين. پوءِ موٽندي پنڌ تي پنڌ
 ۽ لپاز جي پٽ جون پائون مٿي تي!

اڄ جڏهن اهن ڳالهين تي سوچي رهيو آهيان ته اڪين ۾ ڳڙها اچي ويا اٿم. آغا
 منهنجي ماسي، جنهن کي مان نالي امان چونڊو هيس، مون کي ڏاڍو گهمائيندي هئي. اڄ
 ان کي مٿي به الائي ڪيترا سال ٿيا آهن. ڪيترو وقت ٿيو آهي جو مان هنن جي قبر تي
 به نه وڃي سگهيو آهيان... ننڍڙي هوندي مان پهرئين پهرئين هن سان ئي گڏجي توهان جي
 گهر مجلس ۾ آيو هيس. مون کي ياد آهي چڱيءَ طرح ته مان جڏهن توهان جي گهر ننڍڙي
 هوندي آيو هيس ته الائي ڪيترا ٻار هئا، جن مان مون رانديون ڪيڏيون هيون. شيدائين
 کان ڪهڙيون ۽ روتيون وٺي کاڌيون هيون. ۽ مان پنهنجي ذهن سان اڃا تائين اهي
 يادگيريون نه مٽائي سگهيو آهيان. منهنجي ذهن تي تنهنجو گهر، ان گهر ۾ پٽيندڙ ڪارڻ
 ڪپڙن ۾ ڪيتريون ئي مايون، شيدائين، شيدائين جا ٻار ۽ اڳن ۾ بيٺل لپاز جيون وڻ.
 اڄ ڏينهن تائين منهنجي ذهن تي نقش آهن.

ڏس نه، توکي ڪارڻ ڪپڙن ۾ ڏسندي مون کي به الائي ڪهڙيون ڪهڙيون ڳالهون
 ننڍڙي هوندي جون ياد اچي ويون. هر توکي هي ڪارا ڪپڙا به ته ڪيترا نه ٿين ٿا!

... ..

ڪشي غم کان زاري، ويڇاري سڪيا،
 ايندا تنهنجي بابا، ويڇاري سڪيا

ڦـري درـبـدر، درد مـاري مـڪـينا.
(مشهور مرثيه گو شاعر محمد عالم جو لوحو)

...
...
...
مئي، 1973ع - آگسٽ، 1975ع - جولاءِ، 1976ع ۽ جنوري، 1977.

...
...
...
وقت ڏيڙي ڏيڙي گذري رهيو آهي. ڪا مهل ٿي ته شام به ٻاهر ختم ٿي ويئي. ڊرائنگ روم ۾ اونداهي آهي. مان ميز جي ڀرسان اڪيلو اڪيلو ويٺو آهيان. منهنجي اڳيان ميز تي بمبئي پڪريءَ جو پنجن ٻولڊن جو سالگره ڪيڪ ائين ئي رکيل آهي. ٻه پليٽون چينيءَ جون ائين خالي خالي آهن. ڪيڪ جي پاسي ۾ هڪ شمع آهي جيڪا ڏيڙي ڏيڙي پري هئي. شمع جي هلڪي هلڪي روشنيءَ ۾ مان، هوءَ خالي اڪيلي ڪرسي، ٻه خالي پليٽون، چُري ۽ ڊرائنگ روم جو پيانڪ ماحول ڪجهه وڌيڪ پيانڪ ٿيو لڳي.

• اڃ 3- مئي آهي ۽ مان اڪيلو اڪيلو تنهنجو جنم ڏينهن ملهائي رهيو آهيان!

... ”دي ڊي ول ڪرا“

... ”ڪنهن پرھ اسان کي ٻاليو هو، هن رات اسان کي روليو آ...“

...
...
...
۽ تو هڪ ڀيرو مون کي چيو هو پاڻ تي ڪهاڻي لکڻ لاءِ!
پر ڪهاڻي مان توتي لٿو لکي سگهان! تنهنجي شخصيت تي ڇڄ ڇڄ ته مان ڪهاڻي ڪڏهن به نه لکي سگهندس!

تنهنجي شخصيت ۽ تنهنجو ڪردار، زندگيءَ جو ايترو ته ڀرپور ڪردار آهي، جو ان کي ڪهاڻيءَ ۾ سمائي لٿو سگهجي! شايد مان تنهنجي زندگيءَ تي ڪڏهن به ڪهاڻي نه لکي سگهندس!

...
...
...
-- مس ”ڪ“ جي ڏالي...

”مدت گذري ويئي آهي، ۽ مان گهڻو ڪجهه پئسجي ويو آهيان. مدت بعد رهجي ويل مان به گهڻو ڪجهه پئسجي ويندس. دُڪ ڀاد اچڻ سان ٿيندو آهي--، ۽ مان آهيان، جو تنهنجي پئسجي وڃڻ جو دُڪ ڪري رهيو آهيان!“

حبیب اللہ رحیم بخش مرزا پراڈو کورٹ

اڃا شام جا پنج مس لڳندا هئا، ته ڏهه ٻارهن ڍڳي گاڏيون مال جي ڳوٺين سان لڏين،
 'جي' بن قبرن واري چؤواڻي تي کڏ ٿينديون هيون. گاڏين وارا ٽڪڙو ٽڪڙو مال لاهي،
 چؤواڻي تي ڳوٺين کي مٽي هليا ويندا هئا. اهو سمورو مال شهر جي هڪ وڏي واهاريءَ
 سيٺ کي بن داس جو هوندو هو. هن سيٺ کي حيدرآباد ۾ هڪ وڏي ڪوٺي هئي، جنهن ۾
 هر قسم جو پيسار موجود هوندو هو. سيٺ نالي وارو ساڻهو هوندو هو. روزانو ڪيترائي من
 مال جا سنڌس ڪوٺيءَ تي ايندا هئا، جي هو دليا جي مختلف ملڪن مان گهرائيندو هو. ٻيا
 واهاري ڪنهن سال خريداري ڪري سنڌ جي اندرين ۽ ڏورانهن هنڌن - ڳوٺن ۽ واهڻن ۾
 پهچائيندا هئا.

مال جي ڳوٺين کي ڪٽڻ وارا، سيٺ جا ڪيترائي حمال مقرر ٿيل هئا، جن جو ڪم اهو هوندو هو جو مڻين ڇڙو وائي تان ڳوٺيون ڪٽي اچي سيٺ جي ڪوٺيءَ ۾ رکڻ، وري جي ڪو ننڍو واپاري مال خريد ڪرڻ ايندو هو، ته اهڙي حمال اهو ڳوٺين ۾ وجهي واپس ساڳئي هنڌ تي اچي، کاڌ پڻ ۾ ڀريندا هئا. اهو هر روز جو نيم ٿو هوندو هو.

ميٿ ڪيئن داس جا حمال گهڻو ڪري سنڌ جي اندرين ڀاڱن جا پهلوڻ هوندا هئا. الهن ۾ هڪ يا ٻه مڪرائي قوم جا ماڻهو به هئا. هڪڙو اتر سنڌ جو جوان، سليمان نالي به هو جو رتبه وارو ماڻهو هو. بس مال آيو، آهي، ته ڪجهه نه آهي. هڪ ڪن ۾ مال جا اٺار ڪٽي، نچندا ٿيندا، ساڳي تي رسائيندا هئا. تڏهن سستائيءَ جو زمانو هو. وڏي داڳي جي ڪٽائي رڳو هڪ پئسو هوندي هئي. هي جوان هڪڙي کان گوءَ ڪٽڻ لاءِ هميشه اها ڪوشش ڪندا هئا ته گهڻا داڳيا ڪٽن. ميٿ ڪيئن داس شام جو، يا ٻئي ڏينهن جو جڏهن حساب ڪتاب ڪري، مزورن کي ڏوڪڙ ڏيندو هو، تڏهن جنهن سڀ کان وڌيڪ ڳوٺيون يا داڳيا ڪٽيا هوندا، ان کي شاهاس ڏيندو هو. ان ٺلهي "شاهاس" حاصل ڪرڻ لاءِ حمال ويهن تنهن جو زور لائي، هڪڙي کي شه ڏيڻ لاءِ ڪوشش ڪندا هئا.

الن = ان ۾ هڪ اهڙو ماڻهو به هو، جنهن کي نه ڪنهن جي شاباس جي ضرورت هئي، نه وري هو ڪهڙيون ڳوڻيون ڪئي، وڌيڪ پئسا ڪٽائڻ لاءِ ماندو هو. هن کي جيڪي

ملندو هو، ان تي راضي هوندو هو. ته به هو سست هرگز نه هو. ڪم کان لٽائڻ نه چاهيندو هو. ڪم ڪندو هو؛ پر هڪ خاموش ماڻهو وانگيان ڪندو رهندو هو. طبيعت جو اهڙو سادو هو، جو جيڪڏهن ڪو ماڻهو کيس رنجائيندو هو، ته به کين ڪڇيندو هو؛ رڳو پنهنجي منهن ڇن به ڪجهه چوندو، وڃي پنهنجي ڪرت کي لڳندو هو.

پيرو مل نالو هئس. اصل ۾ هو ساهتيءَ جو رهاڪو هو. هتي سندس ڪي پري جا مائٽ رهندا هئا؛ خاص ڪري هڪ کير وارو، جنهن جو دڪان به سيٺ جي ڪوٺيءَ جي ڀر ۾ هو. پيرو مل جو مائٽ ۽ هڪ غمخوار هوندو هو. پيرو مل وٽس ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهريون ڪندو هو. آتسي چلم به پيو چڪيندو هو ۽ ڳالهين به پيو ڪندو هو. جڏهن هو ڳالهين ڪندو هو، تڏهن يقين نه ٿيندو هو، ته هي اهو ساڳيو ماڻهو مزور آهي، جو پنهنجي منهن، مٿي تي داڳينو رکي ڊوڙندو هو!

پيروءَ جي هڪ ٻي خاصيت به هوندي هئي. هو ڪافيون ۽ ڪلام ڳائيندو هو. هُو هڪ اهڙي جذبي سان ڳائيندو هو، جو بڻج وارا جهوليندا هئا. سندس هڪ ڪافي ڏاڍي لڳندي هئي. اها منٺ جي مشهور شاعر ’پيرل‘ جي ٺاهيل هئي:

خوش ٿو گذارين منهنجا سٺا، عاشق تنهنجو آه، عذاب ۾

هيءَ صافي تڏهن ڏاڍي مشهور هوندي هئي. ٻيا ماڻهو به ان کي ڳائيندا هئا ۽ هاڻي به ڳائين پيا؛ پر پيروءَ جو انداز ئي لارو هوندو هو. هُو پنهنجي اندر جي آواز کي، هن ڪافيءَ جي لفظن ۾ ظاهر ڪندو هو. ويچارو هڪ اهڙو انسان هو، جنهن جو دليا ۾ ويجهو مٽ مائٽ ڪو نه هو. نه ماءُ نه پيءُ، نه ڀاءُ نه ڀيڻ. نه وري هن شخص ڪا شادي ٿي ڪئي ۽ نه وري پنهنجو گهر ٺاهيو هو. اهو سڀ ڪجهه هن لاءِ جهڙوڪر اڻيڻي هئي؛ ڇاڪاڻ ته سندس آمدني نهايت ٿوري هوندي هئي؛ ٻين جي گهرن ۾ رهندو هو، آهن جا ڪم ڪاريون به ڪندو هو، انهن کي ڏاڍو سڪ ڏيڻ چاهيندو هو، ۽ ان جي بهلي فقط چار ٻهر رات جا آرام ڪرڻ طلب ڪندو هو. آرام وري ڇاجو، زمين تي ڪُروندڙو ٿي سمهڻ چاهيندو هو! صبح جو وري ساڳي ڳوٺ ڪلهي تي رکي الله واهي، وڃي پنهنجي ڪرت کي لڳندو هو.

ان ڪري هو ڪڏهن ڪٿي ۽ ڪڏهن ڪٿي پيو هوندو هو. جتي پئي تي وِهاڻي. البت جنهن کير واري جي دڪان تي هو روز ايندو هو، ۽ ڪچهري ڪندو هو، ان کي سندس ٿاڪ جي سٽ هئي. اهوئي هن جو پتو ٻڌائي مڱهندو هو. سيٺ کيمن داس کي به جڏهن کيس ڪنهن ڪم سان گهرائڻو ٿيندو هو ته کير واري کي چونڊو هو. کير وارو سيٺ جو مساوڙي به هوندو هو. هاڙي جي سڀني ماڻهن کي سٽ هئي، ته کير وارو پيروءَ جو حال پائي آهي ۽ ٻنهي جي پاڻ ۾ گهائي ٻاري آهي.

جيڪڏهن پيرويءَ جو ڪو سحر يا اسباب هو، ته اهو هن ئي شخص جي حوالي هوندو هو. پيرويءَ وٽ هو ڇا؟ هڪ پُراڻو ڪئٽل ڪوٽ، جو هن مارڪيٽ مان ورتو هو، ۽ اچي کير واري جي دڪان تي رکيو هئائين. اهو ڪوٽ هڪ ڪيليءَ ۾ ٽنگيو پيو هوندو هو. هيٺ کير واري جي وڏي ٽنهي رکيل هوندي هئي. ٽنهيءَ جي هيٺان ٻيهر جي چوڏن جي باهه ٻئي ٻرندي هئي. چوڏن جي باهه جي ڪري دونهن ٿيندو هو، جو سڌو وڃي پيرويءَ جي ڪوٽ تائين رسندو هو؛ جنهن ڪري اهو پراڻو ڪوٽ سڄو دونهنجي ڪارو ٿي ويو هو. ته پيرويءَ جي مالڪيت هو. پيرو ڪٽلهي تي ڳوٺ رکي جڏهن هتان لنگهندو هو، ته پنهنجي ڪوٽ کي ضرور ڏسندو هو. هو هڪ قسم جي خوشي محسوس ڪندو هو؛ يعني ته هن هٿي وڏي دنيا ۾ سندس هڪ شيءَ آهي، جا کيس سيارِي جي سرديءَ کان بچائي ٿي؛ جا سندس لاه زيب ۽ زينت ٿي سگهي ٿي. اهو هو سندس ميرو ۽ پُراڻو ڪوٽ.

ان ۾ ڪوشڪ ناهي ته هر انسان ۾ جذبا آهن. اها هڪ لازمي ڳالهه آهي، پيرويءَ ۾ به جذبا هئا. انهن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ هو ڪافيون چونڊو هو. جڏهن پور پوندو هئس تڏهن ڳائيندو هو. نه کيس ان جي خوشي هئي ته ڪو پيو سندس ڳائڻ ٻڌي ٿو، نه کيس ڪنهن ٻئي جي پرواهه هئي. هيٺائين چڙو ڇانڊ رهيو هو ۽ ڪرڙوڍ اچي ٿيو هو، تنهن ڪري ڳائي دل کي خوش ڪندو هو. يا ته کيس اهڙو ڪو احساس ٿي نه هو ته هو چڙو هو. بهرحال ڳائڻ هن لاءِ غذا هئي، اهڙي جنهن کي هو ڇڏي نٿي سگهيو. راتين جي سنائي کي ڇيري، هن جو ڀريل آواز ٻري پوندو هو:

”خوش ٿو گذارين سنهنجا منا، او او، عاشق تنهنجو آه عذاب ۾...”

او خوش ٿو، سچن خوش ٿو، راتيا خوش ٿو...“

ائين ڳيل وقت ٻراڻگهون ڀريندو گذري ويو. هاڻي پيرو پهرينءَ جهڙو مضبوط نه هو. هاڻي جڏهن به هو حمالي ڪندو هو، تڏهن ڏاڍي اوڪائيءَ سان هلندو هو. گهڻو ٻوڙو ڪٽي نه سگهندو هو. اهو وقت ويو، جڏهن هو اڍائي مٿي ڳوٺ ڪلهي تي رکي، يڪي ٻوڙ ويهه فوٽ مٿي چڙهي ويندو هو ۽ وڃي آتي ڳوٺ سڏيندو هو. سڄو ڏينهن ائين ڪندو هو، بعضي ته رات جو به دير تائين حمالي ڪندو رهندو هو؛ پر ٽڪبو نه هو. بلڪ ان ڪم ۾ وندريو پيو هوندو هو. دنيا جون ٻيون ڳڻتيون سندس اوڏو نه اينديون هيون. بس پنهنجي ڪرت ۾ ئي مگن هوندو هو.

پيرو هاڻي حماليءَ جي ڪار جو نه رهيو هو. سو هاڻي موڙهل پيو ڏسڻ ۾ ايندو هو. آن سان گڏ کيس ٻيٽ جي به بڪ هئي. روزگار بند. ٻئي ڪم ڪرڻ کان قاصر: هڪ ڀيري پيو ڪمزوري، ۽ جسم ۾ گهٽ طاقت: تنهن هن ڏول مڙس کي هڻي ڍرڪائي وڌو.

جنهن ڇڻي مڙس جي جڳهه ۾ رهندو هو، تي سگهي ٿو، اهو به کيس ڏاڪڙيندو هجي. بهرحال هاڻي پيريءَ جو وقت هئس، سندس گذر ڏاڍو ڏکيو هوندو هو، ته به هو ڪنهن جو محتاج ڪين هو. جيڪڏهن کيس ڪو مالي ڏيندو هو، يا سار سنڀال لهندو هو، ته هو به ان لاءِ جان جوڪي ۾ وجهي، ان احسان لاهڻ جي ڪوشش ڪندو هو. هاڻي هو اهڙو نه هو، جو ڀريل ڳوٺ ڪلهي تي رکي ڊوڙي، کيس ان جو احساس هوندو هو. هاڻي هو جيڪڏهن ٿورو ئي ڪم ڪندو هو، ته ٿڪجي پوندو هو.

ان کان پوءِ ٿوري وقت لاءِ هن ٻاهر لڪرڻ ڇڏي ڏنو، جنهن ڪري پاڙي وارن ۾ اها چڙچو ٿي پئي ته ”شايد هو بيمار آهي.“ اهڙيءَ طرح ڏينهن جا ڏينهن خاموشيءَ ۾ گذري ويندا هئا، اوچتو ڪنهن رات جو سهڻائيءَ مهل، هڪ آواز ٻڌو هو:

”او خوش ٿو گذارين...“

شايد اندر ۾ ڪا اڇل ايندي هئس، جنهن کي هو روڪي نه سگهندو هو؛ ۽ بي اختيار ٿي ويندو هو. ان حالت ۾ - بي اختياريءَ ۾ اهي ڀول نڪرندا هئس. بهرحال جڏهن به اهڙو آلاپ ٻڌو هو، ته پاڙي وارا چوندا هئا: ”ادا، پيرو بيمار ڪونهي. هو ته ڳاڻي به رهيو آهي.“ حيرت جي ڳالهه آهي ته اها ڪافي هن شخص کي، سڄي به ڪين ايندي هئي! رڳو به مصرعون ياد هئس جي عو ڳائيندو هو:

خوش ٿو گذارين منهنجا مين، عاشق تنهنجو آه- عذاب ۾.
 ٻن ٻوي جدائيءَ جو جيئن، تنهن کان زهر جو پيالو پيئن،
 منهنجي ٻار کان جدا رهڻ آهي ڪهڙي ته ڪتاب ۾... او خوش...
 پيرل ڇوي آئين نه ٿون، ڏکيا گذارين- ۾ ڏينهن سون،
 سرڪارب جي روبرو آخر ايندين ته حساب ۾... او خوش...

سال 1942ع واري سياري جي هڪ وڏو صبح جو، اوچتو سڄي پاڙي ۾ اها خبر ڦهلاجي وئي ته ”پيرو مل گذاري ويو.“ ”پيرو حمال مري ويو.“

پيروءَ جي ارڻيءَ کي سائڻ ڏانهن ليو ويو. ٿوري دير کان پوءِ ڪاٺي سڄي سڙي رک ٿي وئي. ٻاهه ڇيئون ڇيرا ڪڍيا، پوءِ رڳو دونھون وڃي رهيون، جو ان رک مان نڪري مٿي چڙهي رهيو هو. دونھون ڪافي مٿي چڙهندو ٿي ويو ۽ ٽڪڙو ٽڪڙو ٻڪڙو ويو. ايتري قدر جو ائين ٿي محسوس ٿيو، ڀانءِ ته وڃي ڪڪرن مان لڳو هو. ان دولهن مان هڪ آواز- نهايت خفيف اچي رهيو هو؛ ڇڻ ته نڪو چئي رهيو هو: ”خوش ٿو گذارين منهنجا مين، او عاشق تنهنجو آه عذاب ۾.“

عذاب ۾... عذاب ۾...

پيرو ته گذاري ويو. هُو هو به وڏي جڳهه جو ماڻهو، ان جي موت جو شايد ڪنهن کي ايترو ڏک نه ٿيو هجي؛ پر ان جو اهو ڪوٽ اتي ئي کير واري جي دڪان تي، ڪلهيءَ تي ٽنگيو ويو هوندو هو. ڪيترن ڏينهن تائين اهو پراڻو ڪوٽ اتي اهڙيءَ حالت ۾ هو. هاڻي دولهن ۾ پهرين ڪان وڌيڪ ڪارو ٿي پيو هو. چيسين ان کير واري جو ڏندو ان دڪان ۾ جاري هو، تيسين پيروءَ جو ڪوٽ ساڳيءَ طرح اتي ٽنگيل هو.

سانول

مهراڻ

چاؤل ٻاڏي کي ساريندي، وير لڪمير جي الدر مان ڪنهن ڪنهن وير ڀرڪ نڪريو ٿي ويئي. ڏاس ڪٽيندي هن جو ڇت به ڇڪرن ۾ اچي ٿي ويو: 'ڪٿي هوندو؟ ڪٿي هوندو؟' ڪٿي به نه ويو هوندو؟ ڪهڙي ڪانهينءَ ٽڪي جا ڪاٽيءَ وهائيندي هٿ وريا هوندا! ٻاڏو پڪ ٻيڙ ۾ آئيندا. ڇيريل سان سڪئين هٿين وٺڻ لاءِ ته هن ڄمار ۾ به راج-ڌڻي پاڻ ٻيڙ ۾ لهندو آهي؛ پر چاؤل... ان کان اڳتي هن جي ويچارن کي جهڙوڪر مڃو اچي ٿي ويو. ۽ هن ٻهڙ ٻيران وهندڙ مٽي مٽي مهراڻ تي لڻ ڪپائي ڇڏيا. ايڏو آناغون ويٺل هوندي به مهراڻ جهڙوڪر هن جي سرير منجهان وهي رهيو هوا ڪوڙ ڪجڪوڙ ڄڻ سندس ئي من جي ولوڙ هو. ڪٿن جا ڪڙڪا ڄڻ سڄي وجود ۾ واهي جيان وڃي رهيا هياس. هو سمورن آوازن سن، ڪنجهي جي ٿال جي ٿال تي، سورج مڱي جي ڪنيل وير-ڪٽا جا ٻول به لڻ ٿي ويا. ۽ سارو وايو منڊل ٻڙي ٻيو:

موج ڀريا مهراڻ تون، انت آهين اڏاه
 سنڌڙيءَ جو سرواڻ تون، تو ۾ ساهه ٻساهه
 سيارِي توڙي ساوڻ، وهين تاروتار
 اورار آڀارين سڄي نيچ، چاڙهين چنڊ ٻرار
 مٽي هاڻيءَ جا سمونڊ، توسين هيٺوڙي هيچ
 لهريون ترارين تروا، ٽيڪ ۾ سورج تيج
 مانسروور کان وٺي، وهين ڏموڪان ڏوڪ
 اوريين ٻريين ڪنڌين، مارو مڙ ملوڪ
 چوليون چوريون ڇيڳريون، سون رهي ڪن راند
 وير وري ٿي ايئن جيئن، وٺن وير ٻلاند
 ويرن ليه وڃا وڃن، ڪٿن منجهه ڪڙڪا
 ڪاٺر ڪاڻ ڪپا ۾، ڪرت ڪري ڪرڙا.

وير لڪمير مهراڻ جي وهڪري تان نيٺ هٽائي، ساري وايو منڊل کي جهڙوڪر سالت ڪري ڇڏيو. هو اتي بيٺو. ۽ لاک-رتڙي سانجهيءَ جو ائين پاسيو ڄڻ ٻهڙ تي هڪ ٻيو ٻهڙ ٻيٺو هو.

هن هڪ ڀيرو وري هيٺ مهراڻ ڏانهن ڇٽايو. کيس مهراڻ ڏاڍو سائو لڳو. انٽ-روبي سڌائين سونڌا سنڌو جو اهو وهڪو ويل روپ وڃي لڪير کي مور نه وڻيو. هن ان کي سروب ڏيڻ چاهيو ۽ هڪ ڳوري ڇپ پتي سموري مڱهه. سان مهراڻ ڏانهن اچي، چولين ۾ ٽاڪوڙو پئجي ويو، لهريون ٿاهڙ مال جيان رسا چٽائي ڪن سوڌيون ڳاهنجنديون، ڊوڙنديون، ڪيرنديون آڻنديون، هانپارينديون، گڏينديون، انڌي لڙوهه پائينديون پنهني ڪنڌهن ڏانهن وڌڻ لڳيون. ۽ ۱ لڪير جي چوڌاري پنڊ پهن واپو منڊل ۾ جندڙي جاڳي پئي. هن ڳاٽ اوچو ڪري ٻرار ڏانهن نهار ڪئي جتان چنڊ لاسيو پيو هو.

رات جو سون سان ٻرار آهڻ جي ڳالهه چوريائين. هن جي چاٽيءَ جي وارن ۾ گهمندي سون جون آڱريون هل آهل بيهجي ويون.

”ڪوهه ٿيو؟“

هوءَ ٻه نه ڪڇي. هن جي چاٽيءَ جي وارن ۾ مٺ ڪئي ٿي پيا لڻ. من ۾ ايس ته وارن جو مڇو ست ڏئي پئي وٺيس ۽ ريهون ڪري روئي.

”ڪڇين ڪوهه ٿي؟ وات ۾ مڱا اٿي ڪيئن؟“

”آڱ ڪڇا ڪڇان؟ ساڻن ساهي توکي ٻرار آهڻ کان ڪو مون جهليو هليو؟“ سون ڄڻ سڙڪي ڪي اکرن ۾ اوتيو ۽ وڃي لڪير ڀڙڪي گرهائي پائڻ جي ڪمائين، هن جي پانهن پري ڪندي وڃي لڪير ڀڙڪو کائي آئي ويو:

”آڱ ٻاڏي جي وڙ ۾ ڌرتيءَ جي اوو هن ڇيڙي تائين به ويندس— ۽ يڪي لڙوهه ويندس.“ هن ڏسڻي آڱر ان ٻار سڄي، جتان وڙهائڻو آڀرندو هو. هو ڪڇ دهر آڱر ان ٻار ٿي سڄيو رهيو، ڇڻ آڱر جي سڄ سان ان ٻاران ڄڻ وڙهائڻو آڀري ايندو، هوءَ وڃي لڪير کي مٺ پيڙيندو ڏسي سون کي پاسيو، ڇڻ وڙهائڻو ان مٺ ۾ پنڊ هجي— ۽ مٺ ڪولڻ سان وڙهائڻو سندس ڪڙڪ ۾ لهي ايندو— سڀاڻ جي سورج پئجڻ لاءِ.

”ٻاڏو تنهنجو به ته نپياج هو!“

وڃي لڪير جي ڳالهه تي سون جهڙوڪر سڀني مان چرڪ ڀري جاڳي پئي:

”ٻيو نه ته سارو ٿا رڳو توکي آهن!— پر...“

”پر ڇا؟“

”مون کي هڪلائين ڪان ڊڄ ٿو ٿئي“ سون ڪان ڊڄ ڪري وئي ”هڪڙي ڳالهه مڃيندڻ!“

”ڇو؟“

”هن پير کي جوڙ سڄوڙ ٿي نه هلون؟“

”اها!“

۽ سونَ ڄاتو ٿي ته وير لڪمير جي نه جهڙي ڪر هڪ جي ليڪ. هوءَ ڪجهه به ڪيندي ته اها رات به روساسي جي ڪوري ۾ ڪاسي سڙي رکي ٿي ويندي-- ۽ هن جي ڪنهن به ماڻي تي وير لڪمير پهرين ته منجهس جڙو هائي لهاريندو، پوءِ پيهي تان ٻيڌ ٿي هڪڙو ڪندو، ٻيلو ته هن ڪاڻ هوڻي به وڪون-- سٺي مٽي مهراڻ ۾ ته هو ائين ترلندو هو، ڄڻ پاڻ به مهراڻ جي ڪا چووهه ڀري چولي هوءَ.-- رات پهره ٿاڻين ڇنڊ رائيندي رهي.

ٻئي ڏينهن وير لڪمير تيڙڪي تيڙڪي ڏاڏيءَ وٽ هليو ويو. عاج جي منجهه تي ويٺي هوءَ هنجن کي موتي چڙهي رهي هئي ۽ ساڻن ڳالهائي به رهي هئي. وير لڪمير هري هري ڪري سندس پاسي ۾ رکيل ڇنڊن جي موتين واري دٻلي پوئتي رسڪائي ورتي. ”هنجئيءَ پنهنجي هنج کي چيو آهي ته، وير لڪمير جا ست ئي هنج آهن.“

”سچ ڏاڏي!“ هو به منجهه تي ويهي ٿو رهي ۽ ڏاڏيءَ کي ڳرهائي پائي ٿو چڙي. ”ها وير لڪمير، هنج ڪڏهن به سچ نه ٻوليندا آهن.“

”ها ساڻن، ڪڇ ته ماڻهو ٻوليندا آهن.“

”اس، ڪڇ ڪڇ ماڻهو ٻوليندا آهن.“ ڏاڏي وٽن ۾ وڇڙيل سچ ڏانهن ڏسڻ لڳي ”تنهنجو ڏاڏو، جنهنجو توتي لالو آهي، جڏهن به ڪنهن به ڪنهن هنج نه موتي چڙهي، نه ئي ڪجهه ٻولايئون.“ ڏاڏي ڏسي اڳر سان پٺ تي ڪمان لڳي، ان تي ڦٽوئي جيان ڏنڊا ڪپڻ لڳي، پوءِ انهن کي جوڙڻ ۾ ڪٽڻ لڳي ”تڏهن پنهنجن مون کي هنج تي هو. ڏاڏا وس ڪيم، پر اوس ئي ريس. جهل ٻل تي جهڙو لائي ڏيڻ ته اوهان جي پُريءَ جي پَر آهي.“ ڄڻ ڳوڙها ڳلي ۾ اٽڪي هيس ”۽ جڏهن پنهنجن کي بهار جا پور پيا هئا، تڏهن تون ماڻهن کي بڻي تي هڻين.“ هوءَ ڳچ دير سان رهي ۽ ٺٺي هائي سورج کي ٽڪڻ لڳي-- ۽ سچ به جهڙو ڪر سندس بهار سان ٺاري ٺاري ٻنڌو، وٽن جي چوٽ چڙهندو ويو. راند ۾ ڌڪ لڳڻ تي، شڪار تان ڦٽجي اچڻ تي، ڏاڏيءَ جي جوت تي ڪنڌ رکي، وير لڪمير ڪوڙ پيرا ڪانس انيڪ آکاڻيون، انيڪ ڳالهائون سڻيون هيون، ڇا اهي سڙ ڳالهائون رڳو هن جي سور جهڪي ڪرڻ لاءِ ئي هيون؟

ڇا اهي هڙئي آکاڻيون هن کي ننڊ سهارڻ لاءِ ئي هيون؟ ۽ هيءَ آکاڻي.

-- هيءَ ڳالهه...!

”سوچيو هوم ته هڪ نه هڪ ڏينهن توکي اها آکاڻي به سڻائي ڇڏينديس. ۽ توکي ساڻن لاءِ مون وٽ اهائي ٻچاڙڪي آکاڻي آهي!“ وير لڪمير کي پاسيو، ڄڻ ڏاڏيءَ جي لپٽن ۾ سورج پنهنجا ڪرڻا اوتي ڇڏيا هون. ”۽ هاڻي جڏهن تون بهار آسهي رهيو آهين....“ ڏاڏيءَ هڪ

ترين سان گڏن تي ڳڙي پيل ڪرڻن کي آڳهي، پٺل لڻن سان ڏانهس ڏٺو ”تڏهن ننڍي ڪنوار ڪرپ-وتي آهي.“ اها سٺ ڏاڏيءَ کي ڪيئن پئي؟ هن سوچيو. ڏاڏي، ويرلڪمير جي ڪلهي کان هٿان ڏسي رهي هئي. سندس چنن تي مرڪ ٿيڙي پئي هئي. هن ڏاڏيءَ جي لهار جي ڏور جهلي، ڪنڌ ورائي پرتي نهاريو-هريان سون پئي آئي. ڪراڻن ۾ لڪي ڏيڏي جي سدا ٿيل نيل ڪمن جا ڪڙا هاتل. ڪونج ڳچيءَ ۾ ڪوئيءَ جو هار پيل، جنهن جو چيهه ڏن کان هيٺ لھائينءَ وٽ اڌ ڪوٺيل نيل ڪمل تي ٿي ٿيو. هٿيان ڦٽلن مالهن ڪاريءَ مان ٻاڪ پٺل راپيل ورڪائيندي پئي آئي. پرسالس سور هن جي نور تان گهور پئي ويا ۽ سون جي مسڪ تي سورج جو تيج هو.

۽ اهو سچو ڏهنهن هن جو من شڪار ۾ نه لڳو. جانورن جا ڏنن جا ڏن سندس سهاڙيءَ مان ڇال ڏيندا لنگهيا؛ پر هو ڏور پھڻن ۾ تنگيل چٽيون چٽيون نيل گگن کي گهوري رهيو هو. پري کان ساوئي سنڌوءَ جي ڪجگوڙ، ٿڙيءَ وارن جي هوڪرن، ڪتن جي پونڪن کي اورانگهيندي ويرلڪمير جي ڪنن تائين پهچي رهي هئي... اها هن جي اندر جوئي ته پڙاڏو هئي!

سڄي سنگت پنهنجو پنهنجو شڪار ڏوٺي جڏهن ويرلڪمير وٽ پهتي، تڏهن به هو ائين ڪم سم ويٺو هو، ڇڻ هاڻ به ڪوئي وٺ هجي! ٻي سنگت ته شڪار کي ڪٽڻ ٺاهڻ، ڪاٺين ڪٽڻ ڪرڻ ۾ جڻبي ويئي؛ پر سوڍو ۽ سارنگ ڏانهس لڙي آيا. سوڍي کي سٺ هئي ته، ويرلڪمير جا پور به درياھ وارا پور آهن:

”ويرلڪمير، اڄ تو آڏو شڪار جو ڏير لڳل ڪينهي؟ تنهنجو تير ته ڪڏهن لڳڻو!“

”اڄ سون ڪو تير چٽيو ئي ڪينهي.“

”تو کي ڪهڙن ڳارائن ڳاريو آهي؟“ سارنگ پڇيو.

”هراڻ وڃڻ وارن.“

”ٻڌو ائون ته هيل ساوئي ميڙو به واه جو لڳندو، ڪيئن سوڍل!“

”ها، راج-ڌڻيءَ ويرين تي سوپ هاتي آهي نه— هيل چيريل سانن واري ويڙهه به.“

ڪا ويڙهه ٿيندي! ڏسجن ويٺو راج-ڌڻي هاڻ به پڙ ۾ لهندو.

”هن ڄمار ۾!“ سارنگ کي ڇڻ ويساهه نه آيو.

”واه، پار، راج-ڌڻي اڃا هاڻ ئي ته رُڪ جي راند رسي آيو آهي!“

ويرلڪمير پنهني کي نه ٻڌي رهيو هو. هو ته ڇڻ هراڻ پهچي ويو هو.

”انهيءَ جهڙي ۾ پاڻ کي چوڻه سڏ ٿيو؟“ سارنگ ڪمان تان زهه لاهڻ لڳو.

”ڇاڪاڻ ته ويرلڪمير ڪڏهن به سڏ لاهي ناهي ترسندو. ٽيون ور جڏهن ڪڪرالي جي

آتر ۾ ويرين جا سر ڪچيا هئا، تڏهن ويرلڪمير جي لوڙهه سندن مٿا مڇ ڪري ڇڏيا هئا— ۽

جڏهن راج-ڌڻي اتي پهتو هو، تڏهن اسان ئي سندس آڃيان ڪئي هئي!“

”ها، ۽ راج-ڌڻيءَ ويرلڪمير کي هٿ نه ٿارڻ جو ڏوراڻو ڏنو هو.“ سارنگ ڪمان تي زهر چاڙهي ڇڏي ۽ سوڍو خنجر ڪيڍي ڪاٺر جي گولائيءَ کي ليڪ ڪرڻ لڳو.

”ويرلڪمير“ سارنگ کيس ڏوري تي مڪو وهائي ڪيڍي ”هيل سُهائين مڻي هلي پرار پيڙا ٿينداسين“.

”اها“

۽ هنن ڇانوڻي تي، ويرلڪمير جي لاءِ جهڙو ڪر سندس ئي ڪمان مان ڇوڙيل تيرا جنهن کي وارڻ وٺڻ هو!

پوءِ به سوڍو سندس آڏو ڌڙي جيان آيو ٿي ويهجي ويو:

”ڇو نه؟“

”هيل آڱر راج-ڌڻيءَ جا ٻه ڇهڻ لاءِ وڃي رهيو آهيان.“ ويرلڪمير سوڍي جي اکين ۾ اڪيون ڪڍائي ڇڏيون.

”اسان جي ابن ڏاڏن تنهنجي گهر تان سر ڪهورڻ جو وچن ڪيو هو ويرلڪمير! مائرن ته اسان کي تو مٿان مري هان ملهائڻ جي پينگهي ۾ ئي لولي ڏئي آهي، تون ته اسان جو ڇٽ آهين، جيڪڏهن تنهنجي ويرين کي ڪجهه ٿيو، ته مائرون اسان کي ٽڻج به نه بخشينديون!“

”سوڍل سچ ٿو چوي ويرلڪمير! تو سوا ته سڄي لڪميري سچ هوندي ۽ تون اسان کي هن سچ ۾ ڇڏي هڪل پرار آهي رهيو آهين!“

”هن پرڪي آڱر ڇاڙل هاڙي لاءِ وڃي رهيو آهيان، ان ڪري هڪل ئي وڃي رهيو آهيان. هيءَ سڄي لڪميري منهنجي سر سمان آهي، ان جي رکواليءَ لاءِ اوهان کي ڇڏي رهيو آهيان.“

”هڪ پرڪي اڳي به تون ميهانگ وٺي هڪل پرار آهيو هونين ۽ تڏهن ئي ڇاڙل هاڙو ويرين جي ور چڙهي ويو هو، ڪيئن سارنگ!“

”ها، ۽ اها به سس پئي آهي ته...“

”ڪهڙي سس پئي آهي؟“ ويرلڪمير آڦاولو ٿي ويو.

”ته ڪڪرالي جي آتر وارن، جيڪي ڌاريان ئي ڌاريان آهن، جو اصل شڪار تون هونين!“

”آڱر؟“

”ها، تون! تنهنجي سر لئڻ لاءِ هنن سون رهي جا ٿال اڇيا آهن، جيئن هو تنهنجو رت پنهنجي ٻوٽ تي مٽي، تو هٿان ڪاڌل هارَ جو ڍاڳ ڌوئي سگهن!“ سوڍي خنجر ڪپ

هر وڌو ۽ ڪاٺرڪي پٿر ڪري آڇلايائين، جيڪا سرڙاٽ ڪندي، وٺن جون چوٽيون ڪپيندي،
الائي ڪٿي وڃي ڪيري!

... ..

۽ اها سٺس توهان تائين ڪيئن پُڄي؟
”اسان هنن جو ماڻهو جهليو آهي ڪِرڙي پير وارو، جيڪو تنهنجي ڪنڊ ٻار آڪري،
لڪميريءَ ۾ پيهي آيو هو.“

ويرلڪمير ڪن ٻل ٿيڻي ۽ هر پڄي ويو. اٿي ٿيلار ڪرڻ لڳو. هڪ هڪ ڳالهه هانءُ
تي هري آيس: ”وڇيون وڇيون هيون. هو سوٺا مينهن جا ڪوٺا هڻي، ڦرن ڪي ڇڏي،
سري آڏي ٻانهن ڏيئي سمهي پيو هو... ڪيس ائين لڳو هو چڻ مٽيءَ جو لٽو اچي مٿس
ايو هجي، هو جاڳي پيو هو... ۽ سندس چوڌاري ڌڙڌڙ جو ٻادل هو... جڏهن اهو ٻادل
جهڪو ٿيو، ته مال ٿيڙپڪڙ ٿي چڪو هو-- ۽ ڇاڙل پاڙي ڪي جهڙو ڪر زمين ڪيهي
وئي هئي...“ هو سوڍي جي سامهون ٿي بيٺو:

”۽ اها ڳالهه توهان مون کي چو نه سگهائي؟“ هن جي گهري گهور سوڍي کان سٺي
نه ٿي ۽ هو ڌرتيءَ تي ليڻ ڪٽائي پيهي رهيو. ويرلڪمير سارنگ ڏانهن لڙي ويو ۽ ڪلهي
کان ڌونڌاڙ ٻائينس:

”مون کان الهيءَ ڳالهه لڪائڻ جو ڪارڻ؟“ سارنگ کان ورلدي نه هائي هورٽ
ڏانهن هلڻ لڳو هو:

”۽ توهان کي جالورن جي ڀارت هجي، ڪجهه مون لاءِ به ٿاري ڇڏجو.“ پوءِ هنن
ويرلڪمير کي رڳو واڳون وٺندي ڏٺو. ان ئي ٻل اتي ڌوڙ کان سواءِ پيو ڪجهه ڪين هئا
((”انهاس“ اول جا پهريان ڪجهه پٽنا))

مصري

اسمين ٿيڻو

(ٿيڙو)

چوڏس ٿي چـالـساڻ
شينهن جيـان ڪجـگوڙجي
آلـسـرـيو آ مـهـراڻ

هي جي ماڻهو روز مرڻ ٿا
ڏوروچي پوءِ ڪين ورن ٿا
ياد ڪري ’الطاف‘ ’گدائي‘
من اندر ۾ مڃَ ٻرن ٿا.

مهران

(85)

4-1978ع

پليٽيفارم تي رش آهي. ڪوڙ آهي ڏاڍو. ٻارن جو روج، وڏن جا ڪين ماڻ ڪرائڻ لاءِ
 دڙڪا دهمان، چڙيون، ڪهورڙين جا هوڪا، هڪ ٻائي لاءِ ٻينون جون ليلڙليون، ليمن سوڍا
 وارن جون رڙيون- اوچتو ماڻهن ۾ ٽاڪوڙو ٿو پئجي وڃي، ٿرين پليٽيفارم تي اچي رهي آهي.
 قلي سامان ڪٿڻ لاءِ ڊوڙي رهيا آهن. جيڪي گهڻي سامان ۽ عيال سان آهن، اهي ئي وڌيڪ
 دالھين به رهيا آهن. ڪين زال ۽ ٻارن جي اون کان وڌيڪ ان قليءَ جي ڪيڊ وڃن جو فڪر
 آهي. جيڪو سندن سامان ڏوٽي، ڪنهن ڪمپارٽمنٽ ڏانهن ڊوڙي رهيو آهي.

۽ هو پنهنجي لٽ جي سھاري ماڻهن کان بچڻ جي ڪوشش ڪندي، اڳتي وڌي رهيو آهي.
 ماڻهو چڙهن ٻيا، ماڻهو لهن ٻيا، چڙهن وارا پهرين چڙهن ٿا چاهين- 'متان گاڏي چٽي وڃي.'
 لهن وارا پهرين لهن ٻيا چاهين- 'متان گاڏي چٽي وڃي'، ۽ نتيجي ۾ جو جتي آهي، اتي ئي
 آهي. هرڪو پنهنجي ارجي ان رستي تان ٻئي کي ڌڪي هٽائڻ تي خرچ ڪري رهيو آهي.
 رڙيون، ڪوڙ، پڇ پڇان.

هو انهيءَ ٻيهر ۾ ڪڏهن ڌڪجندو اڳتي هليو ٿو وڃي ۽ ڪڏهن ٻئي... ان کان
 اڳ جو هو ٿرين تائين پهچي، ٿرين ڪوڪ ڏيئي رڙهن ٿي لڳي.

ماڻهن جو ڪوڙ ۽ رڙيون تيهائين وڏي ٿيون وڃن... ڪي ٿرين سان گڏ ڊوڙي رهيا آهن
 چڙهن لاءِ، ڪنهن جو ٻار رنجي ويو آهي، ڪنهن جو سامان اڃا پورو نه چڙهيو آهي. ٻارن کي
 درين مان ئي اندروينل مسافرن مان ڪنهن نه ڪنهن کي مڙهايو پيو وڃي. سامان به حواسيءَ ۾
 درين مان اندر اڇلايو پيو وڃي. ٿرين جي اسپيد سان گڏ ئي ماڻهن جي ڊوڙندڙ ٽنگن جي
 اسپيد به وڌي رهي آهي.

۽ هو پنهنجا چيٽائيل، زخمي ٿي ويل پير ڪنيو- ٻرتي ٿيندڙ ٿرين جو آواز ٻڌي رهيو
 آهي. ٿرين جو ٻل ٻل ٻرتي ٿيندڙ چڪ چڪ چڪ چڪ جو آواز، ويجهو ٿيندو لڪڻ جي
 ٽڪ ٽڪ ٽڪ ٽڪ ۾ به لڳي ٿو وڃي.

پر مان هتي آيو ڇو آهيان؟

نه مان ڪيڏانهن وڃان پيو، نه ئي ڪو سون وٽ اچڻو آهي...

ليٽ پنهنجي ڪمري (قبر) مان نڪتس ڇو؟
(ڪارڻ - آڪارڻ!)

ڪمرو يا ڪمري کان ٻاهر - فرق ڪهڙو ٿو هجي؟!

ساڳي انت - اولڙا هي، الڙي رات: پنهنجون ٻي لور اڪيون ڇنڀيندي، بنا لهار جي،
احساسن ۽ آڌمن کان ٻالهن اڪين سان مون ڏانهن تڪيندي رهندي آهي. منهنجو ٻيڇو ڪنهي
رهندي آهي. اها ٿڌي، بچ، ڄمي ويل لهار icicles جيان منهنجي وجود ۾ لهندي ويندي
آهي. پاسندو اٿم اهي icicles ميخن جيان سَل ڪنديون، منهنجي تنڊ تنڊ ۾، رڳ رڳ ۾،
ڪٽينديون هيون وڃن.

- تڏهن اها ٿڌاڻ منهنجي وجود کي ساڙڻ لڳندي آهي.

۽ مان چرين جيان پنهنجو پاڻ کي ٻڌيندو، ڇڄاڙيندو، رڙيون ريهون ڪندو، ڀڄي
وڃڻ چاهيندو آهيان. اهڙي سمي ڪمري جون اڪيلايون مون کي ڪوبه دلاسو ۽ ڏي نه ڏيئي
سگهنديون آهن. ٿڌيون، ٻي جان پتيون هٿ وڌائي منهنجي لڙاڙ کي ڇهي به نه سگهنديون آهن.

- جي وڌندو به آهي ته موت جو ٿڌو، ڪهرو ۽ ڪنور هٿ ئي وڌندو آهي.

- ڪمرو مون لاءِ تابوت بڻجي ويندو آهي؛ جنهن ۾ هل، هل، ڪن ڪن لهنهه ويندو
آهيان مان... ۽ اهو ڪن هل انت - ڪالن تائين پکڙجي ويندو آهي.

تنهن ويرئي پنهنجي سموري سگهه سان روڪي وٺندو آهيان، موت جي ٿڌي ۽ ڪنور
هٿ ڏانهن وڌندڙ پنهنجي هٿ کي.

- ۽ لٽ جي لوهي مٿ ۾ قبائي ڇڏيندو آهيان.

ٻاهر لڏو، پائيندو آهيان

ڪم ٿيڻ چاهيندو آهيان

ماڻهن ۾

ڪوڙ ۾

ٻيهر ۾

- ۽ انڌي رات جي، اها ٿڌي، بچ، ڄمي ويل لهار منهنجو ٻيڇو ڪندي رهندي آهي.

مان ڀڄي ڀڄي ساڻو ۽ لست ٿي ويندو آهيان. تڏهن به اها منهنجي وجود سان ڇهڻيل ۽ چٽيل
رهندي آهي. ان ناسور جيان، جو منهنجي جسم جو حصو نه هوندي، جسم سان اڻهي لاءِ،
کٽجي ويو آهي. جنهن سان هر ڀل اڻهڙو سور جون سوتون اڻ جي منڍ جو احساس
ڏيارينديون رهنديون آهن. هاڻ ته خود اهو احساس به منهنجي هرديءَ جو اڻ ٿڌو حصو
بڻجي ويو آهي.

هو وڃ ڀليٽفارم تي بيٺو آهي، ائين چڻ هو به ان ڀليٽفارم جو ڪو حصو هجي. شيد جي پيار والڪيان؛ جنهن تي پاڻ جي پڪن ۽ ڪالگهارن جا لپا هئا. يا سيمنت جي ان پينچ جيان جنهن تي هاڻ ماڻهن بدران سڪل مڙيل، گتر لڳل ڪٽو retire ٿيو ڪري. اڪيون ڀوريو پنهنجي ڪالهم، اڃ ۽ سپاڻ جي ضرب، وٺي ڪٽ م ٻڏو ٿيو هو. اوچتو ڪو مسافر ڊوڙندو (پاڻ جو گترڙو هڻڻ بدران) سائس ٽڪرائجي، آٽزجي ٿو ۽ (ٿورو شڪي ٿي: ”ماري!“ چوڻ کان سواءِ ئي) پنهنجن ڳرن ڳرن ٻوٽن سان سندس پير چٻاٽيندو، آبهرو ڊوڙندو هلندو ٿو وڃي. ٿرين ڪڏهوڪي وڃي چڪي آهي. ڪوڙ جهڪو ٿي ويو آهي.

... پر سڄي واپوسنڊل م سڪين جو، بلڪل اهڙو چڻ ڪند جي ڪنهن ڀير تي ڪوڙين سڪيون مڙيل هجن، پئڪو ڇو پڪڙيل آهي؟

هڪڙي مڪ هن جي ڪن وٽان پئڻ پئڻ ڪندي ڦيريون ٿي ٻائي. هو هٿ جي چنڊڪي سان مڪ آڌاري ٿو. مڪ وري به ڦيرو ٻائي اچي ٿي...

- واپوسنڊل م پڪڙيل سڪين جو پئڪو مون ڏانهن ڇو وڌندو ٿيو اچي...

”... روڪيو ان کي... اڙي... انهن کي روڪيو... روڪيو...“ هو چرين جيان سڪين کي هڪليندي رڙيون ڪرڻ ٿو لڳي: ”مان ان ڪند جو حصو ٿيڻ نٿو چاهيان... مان ان ڪند جو حصو ٿيڻ نٿو چاهيان...“

هو ڊوڙڻ ٿو چاهي، ان پئڪي کان دور پڇي وڃڻ ٿو چاهي؛ پر ڪهڙي ڪوشش جي باوجود به ڊوڙي نٿو سگهي. پاسيس ٿو چڻ ٻيرن م پيچريون ٻڌل هجنس. جهڪي ٻيرن کي چڙهي ٿو، پير رهڙيل سڄيل آهن. سنئون ٿي ساڳي هٿ سان لٽ کي سوکھو ڪري جهلي ٿو ۽ ڏاڍي ڏکيائيءَ سان، وِڪ وِڪ وڌندو، لٽ جي سهاري تي رستو ڳوليندو، ڊوڙڻ جي ڪوشش ڪندي، هلندو ٿو وڃي ۽ ٻاهر رستي تائين پهچندي پهچندي مهڪي ٿو ٻئي...

بلغيس عارڊاڻي

چوڌاري اڃ ڪل ٿيڙيا
ٿاريءَ ٿاريءَ ديب ٻريا
بسنت آئي ڪهاو ڪيڙيا
قنل چن تي ڪيت چيڙيا

ذات جي ڏيھ ۾ (ٽي. وي. ناٽڪ)

اياز عالم ابڙو

ڪردار

لطيف ساگر

جنان

واجد

سهي

ارشاد

سيٺ جميل

اڪبر

(ساگر ڪهڙا منجيءَ تي رکيل مٿ مان هائيءَ جو گلاس پري پئي ٿو.

ڏيءَ جي ويجهو اچي سندس پير سان پٺ تي ويهي رهي ٿو سندس پيشالي چمي ٿو.)

سهي: بابا! توهان روز ايتري دير ڪيڏانهن ويندا آهيو.

ساگر: ڏيءَ... آءٌ... آءٌ آفيس ويندو آهيان. سهي: آفيس ته راضي جو هيءُ به ويندو آهي پر اهو ته روز سويل گهر ايندو آهي، تون ته به ڏينهن به گهر ڪو نه ايندو آهين.

ساگر: پٽ مون کي آفيس ۾ تمام گهڻو ڪم هوندو آهي، ڪڏهن ڪڏهن وري ڪراچيءَ به وڃڻ هوندو آهي تنهنڪري دير ٿي ويندي آهي. سهي: بابا راضي جو هيءُ ته راضي لاءِ الاهي شيون ۽ والديڪا آڻيندو آهي پر تون ته رڳو منهنجي لاءِ دوائون ٿو آڻين.

(1)

اندور - رات ويلا

(موسيقي)

لطيف ساگر جو گهر

(ساڪ جي مشهور ڪهاڻيڪار لطيف ساگر جي زال جنان پنهنجي بيمار ۽ ننڍڙي ڌيءَ ”سهي“ جي پير سان ڪٽ تي ويٺي آهي، سندن پٽ واجد پرواري ڪٽ تي ستل آهي ۽ ڪو ڪتاب پڙهي رهيو آهي، ننڍڙي سهي ڪنهن ڪنهن وقت بخار جي ڪيفيت کان ڪٽڪي ٿي.)

سهي: امان... امان.....
جنان: سڀاڻي سهيءَ کي ڪنهن ڊاڪٽر (ڊاڪٽر) وٽ ضرور کڻي وڃجو.

ساگر: هڪ فلمساز سان ڳالهه ٻوله ٿي آهي اميد ته سڀاڻي هٿسا ملي ويندا.

سهي: بابا.....
ساگر: جيءُ ڪيان بابي کي..... بابلا.....

ساگر: تون... تون بيمار آهن له ڏي...
ان لاءِ تولاءِ دوائون ٿو آڻيان.

سڀي: شيون؟

ساگر: شيون! ها! ٻت تون بيمار آهن له
تنهنڪري ڊاڪٽرن تنهنجي لاءِ شئي کائڻ کان
منع ڪري ڇڏي آهي.

سڀي: رڳو ڪوڙ...

(ساگر ڏيءَ جون ڳالهيون ٻڌي پنهنجي
ڪمري ۾ اچي ٿو. ساگر جو ڪمرو سادي ۽
سهڻي نموني سينگاريل آهي. الماڙي ۾ ڪتاب
ڍنگ سان مٿيل آهن، ڪٽ جي ڀرسان ٽيبل تي
فائين ۽ ڪاغذن جا ڍير پڻ نظر اچن ٿا، ٻت
تي هڪ ٻه پينٽنگ ۽ پرواري ٽيبل تي ٻه-ٽي
اسڪلچر (مٽي جا ٺهيل ماڊل) رکيل آهن، ان
ڳالهه مان لطيف ساگر جو ڪلي ماڊلنگ ۽ پينٽنگ
سان ذوق هئڻ جو پتو پوي ٿو.

ويوئل ۾ سندس ماضي جو تابناڪ دؤر اڀري
اچي ٿو. [ويوئل 1])

ابديتر: ٻيلي!... رسالو تنهنجي ڪري روڪيو
ويو آهيان... دير ٿي ٿئي ڪا ڪهاڻي ڏي...
هن دفعي پڙهندڙن وارنگ ڏٺي آ، ته ايندڙ
هرجي ۾ جي ”لطيف ساگر“ جي ڪهاڻي نظر نه
آئي ته رسالو ڪول وٺنداسين. يار بس ڪا ڪهاڻي
ڏي، ٻيلي ٻن صفحن تي هجي... اڄ ٺلهو له
موٽائجان... فڪر نه ڪر، مان هونئن ئي تنهنجو
قرضدار آهيان، ڪهاڻي ڏي، پوءِ گڏي حساب
ڪتاب وٺجائين.

Cut

فليبش ٻٽڪ

آواز: خراتين و حضرات اڄ جي سون ورتي
شام... اسان جي... زندگي جي يادگار شام آهي...
جو اسين سڀ اڄ جي شام ملڪ جي مشهور
ڪهاڻيڪار لطيف ساگر سان ملهائڻ لاءِ گڏ ٿيا
آهيون، لطيف ساگر!!!

(ٽائون جو زوردار ٽهڪو آهستي آهستي
فيڊ آئوٽ ٿئي ٿو، ساگر چڻ ننڊ مان سجاڳ ٿئي
ٿو سندس چهر تي ٽي ڏک جا اهڃاڻ بکن ٿا.
(ٽائون ختم)

(ڪجهه نوجوان چوڪرا لطيف ساگر کي
وڪوڙي ويا آهن ۽ ڪانس ائوگراف وٺي
رهيا آهن...)

فليبش ٻٽڪ

هڪ نوجوان: ساگر صاحب! اسان توهان جو
ڊرامون ٽيليويزن تي ڏٺا، ڏاڍو وڻيو.
ساگر: مهرباني... مهرباني...

فليبش ٻٽڪ

(فلمساز سيٺ جميل جي آفيس)
جميل: مسٽر اڪبر توهان جي لاءِ ٻڌايو ته
ساگر صاحب هڪ عظيم ڪهاڻيڪار آهي، ملڪ ۾
ڏاڍو نالو اٿس، جيڪڏهن توهان فلم لاءِ ڪهاڻي
لکي ته فلم ڏاڍو ڪمائيندي، سو اسان سوچيو ته
اسان توهان کان فلم لاءِ ڪهاڻي لکايون،
ساگر صاحب اسان کي مابوس نه ڪيو.

Cut

(2)

(ساگر ڪٽ تي ويٺل آهي ۽ تيزيءَ سان ڪا
ڪهاڻي لکي مڪمل ڪري ورتي اٿس. ڪهاڻي
يڪجهه ڪرڻ لاءِ صفحا ڳڻي ٿو- پوءِ هيڏانهن
هوڏانهن ڏسي، ڪم ٿيل صفحا ڳولي ٿو- ڪٽ

ڪنڊي ڪر... خبر نه آهي منهنجون ڪيتريون ئي
ڪهاڻيون باهه ٻارڻ لاءِ ساڙي ٻاري ڇڏيندڙ ٺاڪي
... مان ته تو مان اڙجي ويو آهيان، جنان...

(جنان چڙ مان ويجهو ايندي)

جنان: اڙي ته پوءِ ڪهڙي ملڪيت جا ڪاڳر
ساڙيندي آهيان... ورهين کان ڪاڳر لڪندو ٿڙا
ڪندو ٿو وڃن... ڪهڙا نوٽ ڪمائي ڏنا اٿئي
انهن ڪاڳرن مان... سڄي عمر پيت سان پست
ٻڏي گذاريو اٿئون... اڙي مان چوانءِ ٿي ڪنهن
سيڌي واري کي وڪڻي ڏي... ٻارڙيءَ کي ڪنهن
ڊاڪٽر وٽ کڻي وڃ.

(ساگر ڪاوڙ مان چڙهندي)

ساگر: گهڻو وات نه ڪر... ٿري وڃ اڪين
اڳيان... دوزخ ٻاري ڏنو اٿئي... اوھ... عورت
نه آهي، لسورو آزار آ...

(جنت به ڪاوڙ ۾ کٽيون ٻڌائيندي لکري
وڃي ٿي. ساگر پُٽ کي ڏسندي)

ساگر: ڏسڻ ٿو ماءُ جا ڪم ٻار...! تنهنجي
ماءُ ته نه آهي... ڪنهن جنائتي ڪهاڻيءَ جو
جيترو جاڳندو ڪردار آ... ۽ قدرت اهو لکيو
منهنجي قسمت ۾ آ... ان ڪمان ته مان ائين ئي
چڱو هوس...

(واجه پيءُ جون ڳالهائون ٻڌي سرڪندو
رهی ٿو)

Cut

(3)

رات ويلا

(ساگر ڪمري ۾ ويٺو آهي ۽ ڪجهه لکي
رهيو آهي. ايتري ۾ واجد ڪمري ۾ داخل ٿئي
ٿو... هٿ ۾ ڪو لکيل ڪاغذ اٿس... واجد پيءُ
کي ڪاغذ ڏيکاريندي)

تان لهي پُٽ تي مروٽيل ڪاغذ ڏسي ٿو... پوءِ
پُٽس واجد کي سڏي ٿو)

ساگر: واجد... واجد...

واجه: جي بابا...

ساگر: هن ڪهاڻيءَ جا صفحا هيٺ مٿي ٿئي
ويا آهن... تو ته ڪونه ڏٺا...

واجد: نه بابا... مون ڪونه ڏٺا.

ساگر: ته پوءِ ڪيڏانهن ويا؟

(ساگر زور سان زال کي سڏيندي)

ساگر: جنان... او جنان...

(جنت ٻري کان جواب ڏيندي)

جنان: چاهي؟

(ساگر صفحا ڳوليندي)

ساگر: ڪهاڻيءَ جا صفحا هيٺ مٿي ٿي ويا
آهن... ڪيڏانهن ويا...!

جنت: مون کي ڪهڙي خبر ته ڪيڏانهن ويا.

ساگر: ته پوءِ زمين ڳهي وين...؟

(جنت هڻڪندي)

جنت: اڳيون پُٽ تي ڪجهه لکيل ڪاڳر
پيا هئا سو مون...

ساگر: ها... ڇا ڪيئي الهن ڪاڳرن کي ا

جنت: انهن سان باهه ٻارين.

(ساگر ڪاوڙ ۾ رهڙ ڏيندي)

ساگر: باهه ٻارڻ لاءِ ڪهاڻيءَ جا صفحا ساڙي

ڇڏيندڙ... انڌي آن ڇا؟

جنت: اڙي ته پوءِ مون کي ڪهڙي خبر ته
تنهنجي ڪم جا ڪاڳر آهن، تو هاڻ ئي پُٽ تي
اڇايا هئا، منهنجو ڪهڙو ڏوهه.

ساگر: ڏوڙ پيئي منهن ۾... هزار دفعا جهليو
اٿمان ته منهنجي هن ڪمري مان ڪو ڪاغذ نه

واجد: هي ڏسو بابا... مون شعر لکيو آهي.
(ساگر شعر وٺي پڙهي ٿو ۽ ٻت کي اک جي
ٻڙيءَ سان لهاري ٿو)

واجد: بابا... مان هاڻي شاعر بنجي ويندس،
ها نه بابا...!!

(ساگر واجد کسي پيار ۾ سجھائيندي کيس
گرائڙي هائي ٿو)

ساگر: هرگز نه...!! تون... شاعر نه ٿيند ٻن.
مون کي ڏس پٽ!... مان ڪهاڻيڪار آهيان نه،
پنهنجي ملڪ جو جاتل سچاتل ڪهاڻيڪار. مون کي
عظيم ڪهاڻيڪار چوندا آهن، پر هڪ ڪهاڻيڪار
بنجي مون کي ڇا مليو آهي! مون کان ٻجي
ڏلو اٿئي... ته شاعر يا ڪهاڻيڪار ٿيڻ لاءِ ڪيڏا نه
اڻانگه پنڌ پيچرا اکرڻا ٿا پون، مون کي ياد آ-
(ڪجهه ياد ڪندي)

منهنجي به پهرين ڪهاڻي هڪ رسالي ۾ ڇپي
هئي... مان ڏاڍو خوش ٿيو هوس، پر هڪ
ڪهاڻيڪار ٿي... مان... توهان لاءِ ڪجهه به نٿو
ڪري سگهان، مان توکي ان اڙاءِ ۾ نٿو ڦٽي
ڪرڻ چاهيان پٽ...! جنهن ۾ مان خود سڙي
کامي ٻڃي رهيو آهيان...

... هي ڏس! اکر اکر ووڙي... لفظ جوڙي...
مون ڪيتريون ڪهاڻيون ۽ ناول لکيا آهن...
هنن مان ڪيتريون ئي ڪهاڻيون... آڏوهيءَ جي
ٻت تي... منهنجي اندر جيان سڙي ڪاڇي ويون
آهن... مان ملڪ جو لاميوارو ڪهاڻيڪار ٿي به...
ڦرڻي ڪرسيءَ وارن ايڊيٽرن ۽ پبلشرن وٽ ڊوڙون
پائيندو رهيو آهيان. مان توکي ادب پڙهڻ کان نه
روڪيندس، پر... هن صديءَ ۾ جيڪڏهن تون
دلچسپي ۾ ادب جو اثر قبول ڪري شاعر يا
اديب بنجن، سو مان نه ٿيڻ ڏيندس.

(هان کي ٽنڊو محسوس ڪري ٿو... ۽ ويهي
رهي ٿو... واجد ڏسندو رهي ٿو. ساگر هن کان
هٽائي ڦاڙي ٿو ۽ عجيب ڪهفيت طاري ٿيس ٿي)
(ساگر ايڊيٽر جي آفيس ۾ لوهر پائي اچي ٿو.
هڪ رسالو سندس ٽيبل تي اڇلندي)

ساگر: ائين ڇاپي آ ڪهاڻي؟ توکي ڪهڙو
حق ٿو پهچي ته تون منهنجي ڪهاڻيءَ ۾ ڦرڪهڙ
ڪري پنهنجي رسالي ۾ ڇاپ-؟ توهان کي خبر
نه آهي ته منهنجي ڪهاڻين جا ڪردار ڪيڏا نه
اڏول هوندا آهن، توهان ڪو ٿيندا آهيو منهنجي
ڪردارن کي ٿوڙي مروڙي، لولولو لنگڙو پٺائڻ
وارا- توهان کي انهيءَ جو احساس ڪونهي ته
هڪ ڪهاڻي لکڻ لاءِ ڪهاڻيڪار کي ڪيڏو نه
ذهني عذاب پوڳڻو پوي ٿو- ۽ توهان پنهنجي
جهالت سان ڦرڻين ڪرسين تي ويهي، انهن کي
ٿوڙي مروڙي اسان کي وڌيڪ ذهني عذاب ٿا
رسايو- جڏهن ته توهان جا رسالا، اول ۽ ڪتاب
اسان جي نالن ۽ حوالن سان ڪپندا آهن، خبردار
جو آئيندي ڪا ڪهاڻي گهري اٿئي... مائينڊ اٽ-
(لوهر هائسي دروازو کولي زور سان بند
ڪري هليو وڃي ٿو)

(4)

رات ويلا

اڪبر: ها ساگر... ننڊ ۾ متل هڻين ڇا؟
(ساگر جي ڪمري ۾ سندس دوست اڪبر
ويٺو آهي ۽ چانهه پي رهيو آهي).
ساگر: اڙي يار... اڪبر... ورهين جي اوجاڳن
کان سواءِ هان کي مليو ئي ڇاهي... هي اڪيون
گهري ننڊ سمهڻ لاءِ ته سيڪي ويون آهن...
تون ڏي خبر...!

اڪبر: ٻارا سيٺ جميل ۽ مون ڪراچيءَ ۾ تنهنجو انتظار ڪيو... پر تون ته استوڊيو آئين ڪو... ڏاڍي دير لڳائي ڇڏي.

ساگر: ڪهڙي ماڻهوءَ سان اٽڪائي ڇڏيو اٿي يارا! جنهن جي ڪا ڳالهه منهنجي سمجهه ۾ ئي لٿي اچي.

اڪبر: جيئن چوئي ٿو تيئن لکي ڏينس نه يار. آخر فلمساز آ... جيڪا ڳالهه ڪندو، سا هبلڪ چوائس جي بنياد تي ڪندو.

ساگر: پر اهو ضروري ته نه آهي... جو... ايڏنڪن کالن جي بنياد تي... ٽهڪن شهن واري ايڏنڪي اسٽوري لکي ڏيان، پنهنجو قلم به خراب ڪريان ته ايمان به ڇا اهو به ضروري آ ته هيرو ۽ هيروئن فلم ختم ٿيڻ کان ٿوري دير اڳ ڊوڙندا ڊوڙندا هبلڪ پارڪ ۾ وڏو پٽڪ وجهي ملن ۽... ڊوئيٽ ڳائين؟

اڪبر: او ساگر يار تون...!

(ساگر آڻندي)

ساگر: جهاڙي ۾ ڪير ٿو ڪنهن کي ملي يارا هن ڦرتيءَ تي ڪو ڪو... ڪنهن نه ڪنهن جي سڪ سانڍيو، سجاڳيءَ ۾ يا لوڪستي سڻا پيو ڏسندو هوندو. ڪنهن جا ساروڻا پيو ساريندو هوندو. ڪير ٿو ڪنهن کي ملي!

اڪبر: ڇڏ يار... اڄڪلهه ڪير ٿيو اهڙيون ڳالهيون ڏسي. بس! جيئن سيٺ جميل چوئي تيئن لکي ڏي، ٻشي هٿ ۾ ڪڙڪيدار ڪيش وٺ.

ساگر: ڏس اڪبر... منهنجي لسڏڙي ڏيءَ بيمار آهي ۽ مون کي پنهنجي پٽ کي ڪاليج ۾...

اڪبر: سڀ نيڪ ٿي ويندو، پر يار ساگر! تو ۾ هڪڙو عمر پيو آهي. دل ۾ نه ڪجهه... جڏهن رقم ملي وڃي، ته ان مان چوٿون حصو مون کي ڏجان، جو مون هڪ ننڍڙو پلاٽ خريد ڪيو آهي... مون کي پئسن جي سخت ضرورت آهي. ان سلسلي ۾ مون سيٺ جميل سان ڳالهائي ڇڏيو آهي— پلا ڪهائي کي ڪيستائين پهچايو اٿئي؟

ساگر: ڪهائيءَ جي اڃا ڪا پهچائي نه ٿي آهي منهنجا دوست!

اڪبر: ته پوءِ مڪمل ڪري وٺيس نه يارا دير ڇا جي آ؟ چڱو پلا مان هاڻي هلاڻ ٿو... پر منهنجي ڳالهه ياد رکجان.

(اڪبر اڪري وڃي ٿو ساگر ڪا ڪهڙي ڪنهن اونهي ٻوڌار ۾ هليو وڃي ٿو. ڇهن ۾ پئڪي ٿو)

ساگر: تنهنجي خريد ڪيل پلاٽ کان منهنجي ڪهائي جو پلاٽ ايترو مستو ڪونهي اڪبر!... ايترو مستو ڪونهي....

Cut

انڊور-ڏينهن ويلا

(ساگر جي ڪمري ۾ هڪ اديب دوست ويٺو آهي)

ساگر: ادا...! مان توهان جي همدرديءَ لاءِ ٿورائتو آهيان. مون سڄي عمر رڳو ڪاگر ڪارا نه ڪيا آهن. مون هميشه ديس واسين لاءِ لکيو، پوءِ چاهي آها ڪهائي هجي يا ڊرامو! ان جي موت ۾ ادبي ادارن ۾ ديس واسين مون کي ڇا ڏنو؟

(6)

اندور-ڏينهن ويلا

ايڊيٽر جي آفيس

(ايڊيٽر ارشد پنهنجي ڪم ۾ رٽڙل آهي،
اوچتو ساگر اندر داخل ٿئي ٿو.)

ساگر: مهل ۾ يارئي ڪم ايندا آهن.
ڪيئن ارشد؟

ارشد: هلو ساگر، هيڏانهن اچي ويه.

ساگر: ويهڻ ڪونه آيو آهيان يار، منهنجون
ڪجهه ڪهاڻيون تو وٽ رکيل آهن، تو انهن
جو ڇا ڪيو؟

ارشد: يار، اهي ڪهاڻيون ته سون خاص
نمبر لاءِ رکيون آهن.

ساگر: جيڪڏهن دل ۾ نه ڪرهن، ته مون کي
انهن ڪهاڻين جا پئسا ڏي!

ارشد: يار خبر اٿي ته رسالي جي سرڪيوليشن
هوري ساري آ. ايندڙ پرچي لاءِ ڪاغذ گهرايو
اٿم، پريس جو ٻيو سامان...

ساگر: مان توکان وڌيڪ نه فقط ٻن ڪهاڻين
جا پئسا وٺڻ چاهيان ٿو. منهنجي ننڍڙي سخت
بيمار آهي...

ارشد: ساري يار! مان مجبور آهيان.

ساگر: ته پوءِ ڪهاڻيون واپس ڪر، ڇاڪاڻ
تہ مان هڪ اداري سان ڪالٽريڪٽ ڪري چڪو
آهيان، جيڪڏهن تون مون کي ڪهاڻيون ڏينهن
تہ مون کي ٿڌي تي پئسا ملي ويندا.

ارشد: خاص نمبر نڪرڻ تائين انتظار ڪر يار،
پوءِ پئسائي پئسا آهن.

اديب: ڀلا توهان جي ناول جو ڇا ٿيو؟

ساگر: ان کي لکڻ ڇڏي ڏنو اٿم...

اديب: ڇو؟

ساگر: دوست! هن ادبي سمونڊ ۾ وڏن
واتن وارا هانگرمچ به آهن ته... ڪهڙين هانهن
واريون آڪٽوپس بلاڻون به... هت هميشه
وڏي مڇي ننڍي مڇيءَ کي ڳڙڪائڻ جي فڪر ۾
هولدي آهي. منهنجي لکڻ جي سگهه ڏاڍي
تيز آهي. مان ”ذات جي ڏيهه ۾“ ڏاڍي سهي
لکندو رهندس، ايئرڪنڊيشنڊ آفيسن ۾ ويهڻ
وارن ”ادبي نيڪيدارن“ کي ڪهڙي خبر ته
ٿاڪ منجهن جو وڇوٽي جيان گهوٽايون
کاٽيندڙ ماڻهوءَ جي ڊوڙ ڪيڏي نه تسڪي
هولدي آهي!

اديب: ته پوءِ اسان جي توهان کي صلاح
آهي ته پنهنجون آڪاڻيون ۽ لاٽڪ اسان کي ڏيو
ته اسان توهان جا مجموعا ڇپي سارڪيٽ
۾ آڻيون.

ساگر: سڄي عمر دوستن جي دلاسن ۽ آسرن
تي تڳيو آهيان! آرسی ٿيڻ کان پوءِ هر ٽڪري
۾ جدا جدا عڪس نظر ايندو آ. سڄي عمر آرسیءَ
جي اولڙن پٺيان ڊوڙلندو رهيو آهيان... پر هڙو
حاصل ڇا ٿيو؟ جيڪڏهن توهان منهنجا مجموعا
ڇپڻ چاهيو ٿا ته پوءِ مون کي ايڊوائس گهرجي...
پر ٿي سؤ رپيا.

اديب: ساگر صاحب معاف ڪندا هن وقت
مون وٽ ڪيسي ۾ فقط ڏهه رپيا آهن.

(اديب ساگر کان موڪلائي لکري وڃي ٿو.
ساگر وهه جهڙي مُرڪ مرڪي ٿو...)

ساگر: منهنجي ڏيءَ جي حياتي تنهنجي خاص
لمبر واري پرچي کان وڌيڪ قيمتي آهي ارشد!
مان اڃا به پئسا وٺي ويندس يا ڪهاڻيون.

ارشاد: مون وٽ هن وقت نه پئسا آهن ۽
نه ئي توکي ڪهاڻيون ملنديون.

ساگر: ته پوءِ مان هتان هتي خالي واپس
ڪو نه ويندس.

(ارشاد ڪروڙ مان ساگر ڏي ڏسي ٿو)

ساگر: ڏس ارشد، منهنجي مجبوري تنهنجي
مجبوريءَ کان ڳوري آهي. ان لاءِ جيڪڏهن
تو وٺ پئسا نه آهن، ته ڪٿان به هٿ ڪري
ڏي... ڪڏهن ڪڏهن سنڪٽ ۾ وهي وڃيوار...

ارشاد: مون وٽ ڪا ذراوت رڪسي آ، جو
تو کي ڏيندس...

ساگر: مان هتان پئسن وٺڻ کان سواءِ هرگز
نه ويندس.

ارشاد: مان توکي ڌڪا ڏيئي ڪيڏانهن
ڇڏيندس. اڙي هن کي ڌڪا ڏئي ٻاهر ڪڍو.

(ارشاد ڪروڙ مان اٿي ساگر کي ڪچيءَ کان
جهلي لوڪر کي سڏي ٿو.)

(لوڪر حيران ٿي.)

نوڪر: هي ته ساگر صاحب آهي سائين!

ارشاد: ته پوءِ ڇا ٿي پيو... ڪيوس ٻاهر...

(ساگر تي بي انتها ڪاوڙ جا دؤرا چڙهن ٿا.
گريبان ڇڏائي، ارشد کي ڌڪو ڏئي ٿو، ۽

آفيس ۾ چرين وانگر ٻاهر ڊوه ڪري ٿو.)
ارشاد: اڙي ڏسو ڇا ٿا ڌڪا ڏئي

ڪيوس هتان...

ساگر: مسٽر ايڊيٽر...! تون هڪ رسالي جو
ايڊيٽر ٿي به مون کي نه سڃاڻي سگهيو آهين.
تنهنجي هنن ملازمن کي اها ته خبر آهي ته
مان ڪير آهيان.

Cut

(7)

انڊور-ڏينهن ويلا

(ساگر، ٿڪل، وياڪل گهر ۾ داخل ٿئي ٿو.)
جنت: پئسن جو بلو ڪٿي اڙي، چوڪريءَ
کي ڪنهن ڊاڪٽر وٽ ڪٿي وڃ... اڃا ته ڪاٺڻ
لاءِ گهر ۾ ڪٿو به ڪونهي.

ساگر: منهنجو مٿو نه ڪاٺ، جڏهن اڃا ڪير ڪير
لايو ويئي آهين.

(هائي هٿن لاءِ دلان وٽ اچي ٿو، ڀردلا به
خالي آهن، هڪ دلو ڪٿي پوري زور سان پٽ
تي آچلي ٿو.)

جنت: ڇاچي پڇ ڊاهه لائي اٿئي!

ساگر: ڪڙو نه ڪر، دلا هائيءَ جا پري
رکندي پيٽ ٿو چڙهي!

سڀي: بابا...

(بهار سڀي ساگر کي سڏي ٿي.)

(سڀيءَ جو آواز ٻڌندي ئي ساگر جو سڄو
ڪروڙ ڪافور ٿي وڃي ٿو، ۽ ڪنهن ٻوڏار ۾

هليو وڃي ٿو، O/L ۾ سندس آواز اُڀري ٿو.)
ساگر: اڃا مان هڪ دوست وٽ تنهنجي دوا

لاءِ پئسا وٺڻ ويو هوس ڏيءَ، منهنجي دوست
مون کي ڏاڍو سان ڏنو.

سڀي: ڇا پيو سوچين بابا؟

(ساگر چرڪي پوي ٿو ڇڻ ٿنڊ مان سڃاڳ
ٿيو هجي، لوهر هائي سڀيءَ جي ڪٽ وٽ اچي ٿو.)

ساگر: ذهني پورهيو ڪري مون هي اسڪرپٽ لکيو آ. سيٽ صاحب، هن اسڪرپٽ مان هڪ لفظ جي ڦيرگهير منهنجي تن جي تند تئن برابر آ (ساگر اتي ٿو ۽ ڪهاڻيءَ جو فائيل ڪڇ ۾ ڪري وڃي لڳي ٿو، سيٽ ڄميل ۽ اڪبر کيس روڪڻ لاءِ اٿن ٿا).

ڄميل: ويهو ويهو ساگر صاحب ايترا جذباتي نه ٿيو، توهان اسان جي ڳالهه کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪريو مارڪيٽ ويلو جي لحاظ کان، پبلڪ چوائس کي ته ڏسڻوئي آهي نه! توهان چاهيو ته مان توهان کي هن اسڪرپٽ جي ايڊوالس...

ساگر: منهنجي لنڊڙي ڌيءَ سخت پيمار آهي سيٽ صاحب، پنهنجي پٽ کي ڪاليج ۾ ايڊميشن وٺي ڏيئي اٿس، ۽ پوءِ به مان ان سلسلي ۾ ڪابه سودپياڙي نه ڪندس...

اڪبر: توهان هن دنيا جا ماڻهو آهيو ساگر صاحب: پر توهان ڳالهيو اهو ٿيون ٿا ڪريو، ڇڻ توهان هن ڌرتيءَ جا ماڻهو ئي نه آهيو!

ساگر: اسين سڀ ڌرتيءَ جا ماڻهو آهيون اڪبر صاحب، مان رائيٽر آهيان، چاهيان ته سائنس فڪشن تي زبردست اسٽوري لکي سگهان ٿو. اسين سڀ ٻولاري ماڻهو آهيون، ڌرتيءَ جو گولو ڪنهن ٿوئيءَ تي بيٺل ڪونهي، ڌرتي هن واپو منڊل ۾ ترلڏڻ هڪ ڪرهه آهي! اڪبر: پر ساگر...

ساگر: ڌرتيءَ تي رهي ڌرتيءَ وارن جون ڳالهيون لکيون آهن. مان توهان جي ڳالهين ۾ اچي ڳاڙها ساوا نوٽ ڏسي، ماڻهن سان دوڪو ۽ دولاب نه ڪندس.

ساگر: هاڻ! تون ڳهڻي نه ڪر ڌيءَ، مان تنهنجي لاءِ ڪوڙ ٻڌا ڪمائيندس. توکي سٺي ڊاڪٽروٽ ٿيندس. ڪوڙ رانديڪا به وٺي ڏيندس. هوائي جهاز، موٽر ڪار، هيلي ڪاپٽر، ٽرين... خبر اٿئي ٿين ڪيئن هلندي آ پٽ... او هيئن هيئن، چُڪ... چُڪ.

(ساگر لنڊڙي ٻار والڪر وات سان چُڪ چُڪ ڪندو، ٽرين والڪر وصل وڃائيندو پنهنجي ڪمري ۾ اچي ٿوڪو ڪري ڪٽ تي ڪيري هوي ٿو، عذاب واري ڪيفيت محسوس ڪري لڏجي پئجي ٿو.)

Cut

(8)

انڊور-ڏينهن ويلا

(فلمساز سيٽ ڄميل جي آفيس، سيٽ ڄميل جي ڪمريءَ جي پويان چند فلمي اسٽل فوٽوز ۽ چند پوسٽر لڳل آهن، سيٽ ڄميل پنهنجي وڏي ٽيبل تي ويٺو آهي. ان ڪٽ ڳالهين جو ان ڪٽ سلسلو جاري آهي، ساگر جو دوست اڪبر به ويٺو آهي.)

ساگر: توهان جنهن اسٽوري لاءِ چئي رهيا آهيو ڄميل صاحب، مان ان بابت سوچي به نٿو سگهان. هڪ اهڙي ڪهاڻي، جنهن جو حقيقت مان ڪو واسطو نه آهي، مان ڄاڻان ٿو، عوام اهڙيون فلمون ڏاڍي چاهه سان ڏسي ٿو، ۽ اهڙين فلمن ڏسڻ سان ڪو هٿ حاصل نه آهي... اهڙيون فلمون ڏهڪاري، سماج کي سلو پوائزن ڪري بي-سوت مارڻو آهي!

ڄميل: پر ساگر صاحب، مون توهان جي اسڪرپٽ ۾ معمولي ڦيرگهير ڪرڻ ڪهري آ!

”ذات جي ڏيهه“ ۾ جتي جميل جهڙا سٺيا، اڪبر جهڙا خود غرض دوست ۽ ارشد جهڙا ڪروڙي ايڊيٽر آهن، اتي ساگر لطيف جهڙا اڏول ليکڪ به آهن۔ فن کي پنهنجي زبردستي ارڻ جي باوجود به ليکڪ کي آجوري ۾ پٽڪ ۽ بيروزگاري ئي هٿ پوي ٿي؛ ڪهاڻيون هُن جي پٺت کي ڪاليج ۾ داخلا ٿيڻ وٺي ڏئي سگهن؛ ناول هن جي بيمار ڏيءَ لاءِ دوا ٿيڻي سگهن ۽ هڪ حساس ليکڪ اهو سڀ پئسي جهيڙي ڇڏي ٿو هجي ۽ ادبي سموليد جي سانگي مڃن ۽ اڪٽوپس هلائڻ جو پٽڪ پئجي ٿو وڃي۔ هتي ان ئي، وي نازڪ جون ڪجهه تصويرون ڏيئي رهيا آهيون۔

۔ ادارو.

جنان۔ جنت (ممتاز ڪنول) اوجاڳا ۽ اوسيئڙا جنهن جو ڀاڳ آهن۔ پٽڪ ۽ بيماري جنهن جي گهر جون ڀاتي آهن.

سيبي (بي بي منگيتا) ماء سان. ڪڏين، رالديڪن ۽ سسٽن ڪپڙن پهرڻ جي
وڃي - ۽ اها ئي وڃي هن لاء موت جي وڃي آهي.

ساگر لطيف (محمود صديقي). هڪ عظيم ليکڪ. ساري انسائڊاٽ جي سڪ - سڪار
لاه جا ڪوڙيندڙ؛ هر پنهنجي پياري سيبيءَ لاء وٽس دوا جا پئسا به لاهن. سيبيءَ
جي موت تي هو پنهنجي لکڻين کي تبلي ڏيکاري، پاڻ به ڪامي هجري
ڪلي ٿو - روئي ٿو. ...

جمیل: ساگر صاحب، توهان اسان جي ڳالهه کي سمجهو.

ساگر: منهنجا ڪردار ننگن ناچ ۽ کانن کان ڪوهين دور هن ڌرتيءَ جا ڏک ۽ ڏولاوا شاهه سائين جي ڏوهيڙن سان ڳانڍندا، ڇاڪاڻ ته منهنجا ڪردار مڪر ۽ فريب کان آڃا... سچ جا ساٿياري آهن. خدا حافظ...

(ساگر بي صبر ٿي وڃڻ لڳي ٿو، پر اڪبر کيس چٽوڙي پوي ٿو، پر ساگر لوهه هاڻي نڪري وڃي ٿو.)

اڪبر: هليو ويو...

جمیل: عجيب ماڻهو آ...

Cut

(9)

انڊور ڏينهن ويلا

زاهد جو گهر

(ساگر پنهنجي دوست زاهد جي گهر ويٺل آهي، ڪجهه نوجوان ڪمري ۾ داخل ٿين ٿا، سڀ کيس مانائتي نموني ملن ٿا، ساگر به نوجوانن سان ڏاڍي شفقت سان پهچي اچي ٿو)

ساگر: اچو... ادا... اچو... ويهو - زاهد صاحب ته ٻارن سان سکر ويل آهي ادا...

هڪ نوجوان: لطيف ساگر صاحب، اسان توهان سان ئي ملڻ آيا آهيون.

ساگر: ڀلي ڪري آيا.

نوجوان: سائين، اسان وڏي پيماني تي هڪ فنڪشن ڪرائي رهيا آهيون.

ساگر: ڀلي فنڪشن ڪرايو ادا - ڏاڍي سٺي ڳالهه آهي.

نوجوان: توهان اسان کي هڪ ڊرامو لکي ڏيو، اسان اهو اسٽيج تي پيش ڪنداسون... ۽...

ساگر: بابا، اڄڪلهه مان ڏاڍو پريشان آهيان، ان پريشانيءَ جي ڪري، لکڻ جو سوچي نٿو ٿئي.

نوجوان: ساگر صاحب، توهان اسان جي پوري ڳالهه ته ٻڌو... اسان جي فنڪشن ۾ اسٽيج ٿيندڙ توهان جو لکيل ڊرامو اسان ٽڪيٽ سيل ڪري

تن ڏينهن تائين خوشيءَ سان هلايون ۽...

ساگر: بابا، ڇو نه ته اڄڪلهه مان پريشان آهيان. مان ان سلسلي ۾ شايد ڪجهه به نه ڪري سگهان.

نوجوان: سائين، اسان کي سچي خبر آهي ته توهان اڄڪلهه بيهڪ پريشان آهيو، اسان سوچيو آهي ته توهان جي ڊرامي جي لاءِ ڪان پهچي سگهون ٿيندڙ ٽڪيٽ جي سموري رقم، توهان کي امداد طور ڏيون.

(اهي لفظ ٻڌي، ساگر آهي ڪان ٻاهر نڪري وڃي ٿو)

ساگر: جي...؟ توهان منهنجي مدد ڪرڻ ٿا چاهيو! منهنجي لکيل ڊرامي جي لاءِ مان پيدا ٿيندڙ رقم مون کي امداد طور ڏيندؤ! مان ڪو پسان ٿو؟ آئي ايم ٽات بيگر جيئن تعليمز! نڪري وڃو هتان...

(10)

رات ويلا

(ساگر پنهنجي ڪمري ۾ ڪريسي تي ويٺو

آهي - جنهن سڀيءَ جي ڪٽ تي ويٺل آهي)

جنت: روز پري ڪاڳرن جي ساڻ ڪري ٻاهر

وڃي ٿو رولين، سڪيون ٽنگون هڻي، خالي واپس

ورندي ڪجهه ورئي به ٿو - تون اسان لاءِ آهين

انڊور-ڏينهن ويلا

سيٺ جميل جي آفيس

(ساگر آفيس ۾ داخل ٿي ٿو. جميل کيس ڏسندي اٿي بهي ٿو- ساگر ويهي ٿو، سندس چوري تي ڪنور ڪنڀرتا آهي)

ساگر: السلام عليكم سيٺ صاحب!
سيٺ جميل: وعليڪم سلام ساگر صاحب،
اچو... اچو... هيڏانهن ٿي ويهو.

ساگر: مان ڪهائيءَ جا سين بدلائڻ لاء تيار آهيان، پر مون کي پنسا ٿڌي تي ڪپن.
جميل: او ويس- واء ٺٽ!

جميل: ها، ته ساگر صاحب! هي سين جيڪو منهنجي سامهون آهي، تنهن ۾ توهان هيروئن تي ڪهريلو پابنديءَ سبب هيرو جي ياد ۾ سٺ سائڪل منهنجو مطلب آهي، ته ڪو دردبلوگيت ڳارائيندي ڏيکاريو.
(صفحو اٺائڻي)

هن سين ۾ چاندوڪي رات جو، هيروءَ هيروئن جي لڪ چوريءَ ملاقات ۽ هڪ ڊولٽ يعني دوکانو ڳارائيندي ڏيکاريو- آئي ڳالهه سمجهه ۾؟
هن هي پنج سؤ رپيا ايڊوانس، جيڪي توهان هائي وٺي ڇڏيو.

(وراءَ ۾ گاڏئين لهجي ۾، اٿندي)

ساگر: لينڪ يو... مان چند ڏينهن اندر توهان کي اسٽوري ڪمپليٽ ڪري پهچائيندس.
خدا حافظ...

(آفيس مان نڪري وڃي ٿو)

Cut

پر نه جهڙو، چوڪري هٿن مان ٿي وڃي، پر توکي ڪو جهوٻوئي ٿو اچي... خدا جي واسطي ٻارڙيءَ لاء ڪجهه ڪر. اسان ته تنهنجي حساب ۾ سڄي عمر لوڙهيو آ، پر هن ٻار تنهنجو ڪهڙو ڏوه ڪيو آ؟

(روئهارڙي ٿي)

اسان ته بئڪن ۾ ٻاهر ٿي پورا ٿيا آهيون. ان لڪل کان ته وڃي ڪو ٻيو ڌنڌو ڪرين ها. ڌيءَ بيمار پئي آهي، پٽ پڙهڻ کان رد لڳو گهر ويٺو آهي، گهر ۾ ڪاٺڻ لاء ڪٺو ڪونهي، تون ته ٻه-ٽي ٽي ڏينهن گهر کان ٻاهر رهي، تنهنجو پٽ پريو ويٺو آهي، پر اسان جي توکي ڪا ڳڻتي ڪانه ٿي ٿئي ته پٺيان ماڻهو ڇڏي آيو آهيان، سٺا ڪي بچا؟ انهن ڏکن ڏسن کان چڱو آ ته اسان سڀني کي زهر جي پٽي ڏيئي سمهاري ڇڏيو. جيڏانهن وٺي تڏانهن هليو وڃ.

(جنت جو روئڻ توڙي وڃي ٿو. هوء سڌ ڪا پريندي، روئڻ روڪڻ جي ڪوشش ڪري ٿي)

ساگر: ڪڏهن ڪڏهن تون سچ چووندي آهين جنان! سڄي عمر جي سٺ ۾ تو منهنجو ساٿ ڏنو، پر مون ڪڏهن به توکي سڪ نه ڏنو... پر مان توکي ڪيئن سمجهايان جنان، ته مان "ذات جي ڏيهه ۾" ڏوهاري آهيان. منهنجو ڏوهه رڳو اهو آهي، ته مان اڃا جيئرو آهيان، مون کي ته اڄ تائين مري وڃڻ ڪپندو هو، پر مان اڃا مرڻ لڳو چاهيان جنان! مان جيئندس! تنهنجي لاء، واجد لاء، ساهه کان پياري سڀي لاء، ديس واسين لاء، سڀني لاء!! مان، ڪارواڻي جيان جهڙندي به اڏول آهيان... مان اڏول آهيان.

Cut

(12)

آڱوٽ ڊور - ڏينهن ويلا

(ساگر ٻنسا وٺي سمنڊ جي ڪناري تي اچي ٿو. سمنڊ جون ڇوليون آڱرون ڪري، هڪٻئي پٺيان ڇپڪو ڪري واپس ورن ٿيون. ساگر سمنڊ جي ڪناري هڪ ماڻهوءَ کي لنڊڙي پيبي سان راند ڪندي ڏسي ٿو - لنڊڙي پيبيءَ جي جاءِ تي کيس پنهنجي بيمار ڌيءَ سڀيءَ جو تصور اچي ٿو. ساگر سڀيءَ کي سمنڊ جي ڪناري واريءَ جا گهرڙا ٺاهيندي ڏسي ٿو. ڪيتري دير جو سمنڊ جي ڪناري تي گهر ۾ ويٺو آهي)

Cut

(13)

انڊور - رات ويلا

(ساگر ٻن ٽن ڏينهن کان پوءِ گهر ۾ پير پائي ٿو ته جنان جي روئن ۽ ٻارن ڪيڏن جا آواز سندس ڪنن تي پون ٿا. ساگر پنهنجي مٿان چڻ وڃ ڪرندي محسوس ڪري ٿو، آندل رانديڪا سندس هٿن مان ڇڏائجي وڃن ٿا)

جنان: هاءِ منهنجي پڇڙي... اسان کان رسي وئي - بابا... بابا ڪندي هلي ويئي... هاڻي ڪيڏانهن ويون تنهنجون ڪهاڻيون...

(اوورليپ ۾ سڀيءَ جا آواز ٻڌڻ ۽ ڪري اڀرن ٿا)

سڀيءَ جو آواز: بابا... تون ڪيڏانهن هليو وئين... مون توکي ڏاڍو محبت ڪيو بابا... تون

ڪيڏانهن هليو وئين بابا... تون ڪٿو آن... تون مون کي ڇڏي هليو وئين... تون ڪٿو بابا آن... بابا... تون ڪيڏانهن هليو وئين... تون ڪٿو بابا آن... تون ڪٿو آن...

(ساگر سڀيءَ جو خالي بسترو ڏسي ٿو. جنان مسلسل سڏ ڪندي رهي ٿي. اڪو ۾ سڀيءَ جو سڏ اڀري ٿو)

بابا... آ... آ... آ...

(خالي ڪٽ جي ڀر ۾ خالي پٽ تي ويهي رهي ٿو - ڪي ڳالهون کيس ياد اچن ٿيون. واجد اڀيءَ کي ڏسي کيس پاڪر ٻائي روئي ٿو)

واجد: بابا - سڀي اسان کان رسي ويئي بابا... سڀي اسان کان رسي ويئي -

Cut

(14)

انڊور - رات ويلا

(لنڊڙي سڀيءَ جي ڪمھلي موت تي ساگر چڻ ٻرلڙ جبل جيان ڦاٽي پوي ٿو - هو ڪمري ۾ اچي پنهنجي ورهين جي محنت سان لکيل لاول ۽ ڪهاڻين جا مسودا باهه ۾ اڇلائي ڇڏي ٿو - ۽ چرين وانگر وڏا وڏا ٺهڪ ڏئي ٿو... ڪلندي ڪلندي روئي ڏئي ٿو. باهه ۾ ٻرلڙ ڪهاڻين جيان، پاڻ به سڙي، ڪامي پھري ٿو... ساگر جي اڌ چرين واري ڪيفيت سان).

پڇاڻي

ٻچو ڀاڙا موج ڀرپي سهران جي ڪنڌيءَ تي، حاجي ڀر ڳوٺ ۾ ڄائو، جيڪو اڳاٽي دور ۾ مصروف بندر رهيو آهي. لڙ لهرين هن لاءِ هندورو هيون. هيرن کيس لسليون ڏليون. ريتن ۽ پيٽن ۾ هن ٻوڙون پائيون. ڪنڌيءَ ۽ ڪيٽن جي پٺن کيس ڦاٽي لپائي وڌو ڪيو. ٻچو ڀاڙا جو پيءُ آچار سهڻو ٻڌ. پنهنجي وقت جو وڏو شڪاري هو. هو وڏن سانڻن، خاص ڪري صاحلوڪن کي شڪار ڪرائيندو هو. هٿن سان واڳون وٺندو هو. ان تي ڪوڙ آفرين ناسا مليس؛ جيڪي هاڻ هٿ نٿا اچن. ائين ٻچو ڀاڙا ابي ڏاڏي شڪار جو ڪوڏ پو آهي؛ ”پوين پائين ۾، چينارن ۾ واڳون درياھ ٿي ٿي ويو، بابو ۽ سندس سنگتي سوار سهڻو ميرواع ٿي رڇ هڻيو ويٺا هئا مڇيءَ لاءِ، واڳون ان ۾ اچي لڳيون. ٻنهي ان کي هٿن سان ورتو؛ پر سون ڪٽڙهيءَ ۾ واڳون جهليا. چيلهه جيڏي پائيءَ ۾ ڍنگر ڀار جوڙو ويٺو هو؛ ڏاڍيون لڙهون ڪيائون، پٽ رتورت ڪري ڇڏيائون؛ پر اڳيان به آڻ هوس، ڪنهي ڪٿي آهوسان.“

سُڪي ■ پائيءَ جي ڏيهي- پرڏيهي پکين ۾ ٻچو ڀاڙا هنن پکين جو شڪار ڪيو آهي؛ ”نيرگي، ڊگھوش (اچو پيٽ)، تڙهندو (چوٽي ڳاڙهي، ڪنن وٽان اڇا ڪٽپ)، هنجر (رڙن ۽ سِر گوشت)، ڪينٺائي، چيخو، چيهه، پٽڻو (شيريون اڪيون)، چڪور (اچي ڳچي، ڳچيءَ تائين ڪٽي رنگ، هندي جهنب)، آڙي (اچو ٽڪو لڙاڙ تي)، سانھ (cause)، رانوڙيو (بلترهه جهڙو آواز ڪندو آهي، خاص ڪري رات جو)، تلور، پائيپور، پٽ تتر (جابلو)، تتر (ڏنارڙو-پورڙو)، پٺن، لاکو چاچي (سهڻو پکي، جهنب پيرن ڏانهن)، ڪونج، ڪروالت (جوڙ ۾ تلور سان ملندو آهي)، سيلڻ (ڪمرو پونٿرو)، سينڊيو (جهنب ڪٽندي، ٻولڻ ماڻهوءَ جي سينڊ جهڙو)...“

وهي جي شڪار بابت چيائين؛
 ”وهيو شڪار جو ٺاڍي، عام شڪار آهي ۽ سواد ۾ به گهٽ آهي؛ شڪار اهو جو اولو هجي- رولاڪي ۽ اوجاڳي وارو هجي.“
 ڀلا ڪڏهن ڪو ڪهڪاءُ...؟

”ا. شڪاريءَ لاءِ هرڪو شڪار آهي- بس.“ ڪجهه ٻيل سوچن جو جهنگ هٽائيندي چيائين ”هڪ رات بندوق کڻي جهنگ ۾ لٿس، ميرن جي گھوم جي شڪار تي. هي شوق نه ڏسي اونداهي، نه سهائي؛ ان رات ست ميرن ماريم- تڏهن ڪهڪاءُ اچي ويو، ليٽ به ساھ واري شيءِ هئي! پر اهو شوق نيٺ عضوو ٿي ويو ۽ ڌار نه ٿي سگهيو.“

ڦاڙهو جتي ڪاٺي، تني اوجھ ڏي...؟

”ڦاڙهي جو لنگھ ڦاڙيو آهي. ڪڇي ٿاري گھڻو ڪري ٻيهر جي ڇڏي آهي. ڄڻا، مٽر ۽ ساوا ٻوڙا پٽي ڇڏيا آهن. ٻيهر ٻوڙ کان ٻوڙ ڪڍڻ تي شڪار ٿي ويندو آهي. ٻيو ته جهنگن ۾، درياھ جي ريتن-ڪيٽن ۾، ڪڇي جي سترن ۽ ڪاٺين ۾ ڦاڙهي جا ٻيٽا پيا ڳولبا آهن؛ ٻوڙ ان جي ٻاٺي ٻيٺڻ جا ٽير جاچبا آهن- انهن جو بندوق جو بڪ ٿي ويندو آهي.“

ٻچو ڀاڙيل جانورن ۾ ڦاڙهي، مرون، سهي، گدڙ، لوتڙي، جهنگ ٻلي، واڳون ۽ سڙھ، جو شڪار ڪيو آهي. نڙيءَ، اوسر ۽ گھوم جي شڪار ۾ کيس اٽڪ عجيب غريب تجربا ۽ مشاعدا ٿيا آهن، هتي انهن مان رڳو ٻه پيش آهن:

(1)

”نڙيءَ جو شڪار هجي، اوچتو هڪ بلا منهنجي ڏاکڻي پاسن نڪتي: منهن لسوڙي جهڙو، مٿي تي ٻيلي/مڇيءَ جهڙا چيٽا، ٻٽ تي منهيون ڪاليون، چار چنبا، هيٺان ٻه وچ ۾ چر کان ٻاهر لڪتل، ويٺو. ٻه انهن سان ٿي ڏٺائين: وزن ڏھ ڪن سیر، ڊيگھ ڪسا چار فوٽ. اها بلا ٿر جي لاءِ هئي. ڇهر: ننڍو آهي، بندوق لاءِ هٿان؛ ٻه منجهس ڏاڍي ڌڻ هئي. مون کي ڏسي شور ڪري وڙھڻ واري ڪرڻ لڳي. سو مون ڌڪ ڇڏيو- سڱي ۾ نڳس ۽ پڙڪو ڪاٺي مون آڏو اچي ٽٽي... اها ڌڻ اڄ به جهڙوڪر اکين آڏو پئي ڦري!“

(2)

”لوپ ڀريل هجي. ٻارو پئي وٺو، ٻاٺي به ڄميل هجي. هڪي ته صبح جو لهڻا هئا، ٻه رات آڏي، جو بندوق ڪلهي تي رکي، لانگروٽو هڻي، وڃي لوپ ڀڙو ٿيس. رات سُهائي هئي، چنڊ مڙڪيو هئي. تارن ۾ ٿڌڪاٺي هئي. آڻ ٻاٺي پڇندو، ٻيهر هٿس... گودڙي، چيلھ... ليٺ ڇاتيءَ جيڏي ٻاٺيءَ ۾ آئس- اتي هڪ ٻڌل ڪرو هو؛ ٻه ٻڳھ ٻڌرو هوس، جنهن تي ماڻهو ويهي ٿي سگھيو. اتي ويٺي ٻه ڪا ويرم لنگهي؛ ٻه رات به چن ٻاٺيءَ وانگر ٿر ٻڌي بيٺي رهي... ليٺ مسين مسين ڀڙڪو ٿيو... ڏسڻ ته ٻريان ٻاٺيءَ ۾ ڪا شيء... جيئن واڳونءَ جي هلڻ تي لهر لڳي... تئين لڳي. چٽايم: اها بلا اچي ته مون ڏي پئي: جنهن شڪار تي لڪتو هوس، اهو به ساريون ڪاٺي اڇ تي اچي لٿو هو؛ اتي ڌيان ورهائجي ويو. بلا ويجهي آئي ته ڏٺس، ته ان جي تارونءَ تي ڪارا وار، جهڙا گھوڙي جي ڪنڌ تي هوندا آهن، تهڙا ڪهرا! بلا آئي به مون ڏانهن هئي، اتي سيءَ کان هٿ به بندوق تي سڱي ڄمي ويا هئا؛ ٻه ساهه ٻياريو آهي- مون ڌڪ ڇڏيو- سڱي کان 6 انچ هيٺ آيس- جي ڪارٽوس جا ٻه ڇيرا لڳس. ان تي هن اهڙو آواز ڪيو، جيئن شينهن جي گجگوڙ هجي! ٻاٺي نه چڙيو ته سمجهيس، ته هوري ٿي. هوريان هوريان ڪري ٻاٺيءَ ۾ لٿس- ۽ لهر لهر بلا کي ويجهو ٻوڙو ويس؛ ٻڳچ کي ٻه سان جهلي، مٿي کڻي هٿ ۾ جهليو مانس- ايڏو وزن به نه هوس، نه ئي ڊيگھ هوس: ڊيگھ چيلھ توڻي، سنهڙا ڏند، واچن جو چر لڙڪيل، ڪڪڙن جي ٻاٻڙين جيان- ڪري رکيو مانس ڪوري جي ٻڳچ تي... ۽ ٻوڙ لڳس پکين جي شڪار کي...“

مٽيءَ منجهه مٽيا (خاڪو)

ماسٽر واحد بخش جي ڏنل ڄاڻ
جي آڌار تي لکيل

پلان ڀليءَ جو ڇيهه ڪونهي؛ پر ڪڏهن ٽيڪڙ جي ٻه ڀل پائي هئي. تڏهن ٽڪڙ وسندل ننڍي شهر واري ڏيکائي ڏيندي هئي، پارو۽ جي مٺائيءَ جو چسڪو آن دؤر جي ماڻهن جي ڇن تي اڃ به اهڙو ئي آهي. آستي داؤد مڇيءَ جي جوڙيل ته- ٿوري جٽيءَ جي هاڪ هوندي هئي ۽ چون ٿا: جٽيءَ جي ٻنهي ڀادرن کي توربو، ته ماسي جو به تفاوت نه هوندو هو. ان ته آڏاڻا هئا. سيٺ مورئي، حافظ سليمان، حاجي وليءَ ۽ اسحاق ويڙهيچي جا- جتي گريون ۽ سوسيون ٺهنديون هيون. پليڏني حاجي جمعي، يعقوب لٽائيءَ جي اجرڪن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. اهي ئي دڪان ڪچهري جا آڏا هوندا هئا. ڏور ٻيٽ، ڪجهارئون، چرچا ڪهيا... منڊل لڳو ٻيو هوندو هو رات جو وري ٺالي حافظ شاهه جي اوطاق ۾ راڳ رهاڻ... سوئي ۽ عيسيٰ شيديءَ جا آلاپ ٻيا ٻرندا هئا. ڏاڏي غلام شاهه جي اوطاق ۾ ٻهلواليءَ ۽ زور آزمائيءَ تي ٻئي ڏي وٽ ٿيندي هئي. سيد وڏي (سيد عبدالڪريم شاهه) جي اوطاق ۾ فيصلا ٿيندا هئا ۽ سڀني سان ٻيا ٿيندو هو. ڏاڏي ميران محمد شاهه (اول) جي اوطاق ۾ حڪمت هلندي هئي. منهنجو ڏاڏو علامه اسدالله شاهه ”فدا“ مسجد جي ٻلي هوندو هو... حامد، دلگير ۽ مخلص جي ٽيڪڙ سڪي ستابي هئي- ماڻهو آڳونڊا هئا.

اڃا الهيءَ ساڻي ستابي ٽيڪڙ جي هڪ گهٽ- ڳٺي، شاهه ڪاريگر ۽ رڄ مڙس جي ڏيٺ ڪرائي آهيرو اوهان سان. ان جو نالو هو آستو محمد ٻٽ جمعو ڪنڀار، ويس آجرو، اڇي ٻڳ، صدي، سلوار ۽ بهراڻ؛ ڪلهن ۾ اڇي چادر، هٿ ۾ لٺ، ٻيرن ۾ سنڌي جٽيءَ- هو سليهر يا ٻوٽ. ڪلمڪ، رهائي رسائي وارو، حاضر جواب، ڪچهريءَ جو ڪوڏيو... سڀني ته هن جو مرڪ هو. چٽڪ تي مٽيءَ جي ٻنوڙي کي وٺيس جيڪو روپ ڏئي. هر ڪاريگر ڪنهن نه ڪنهن وڙ تي مهارت رکندو آهي؛ پر آستو محمد ڪيترن ئي وڙن تي مهارت رکندو هو. هو اهي ٻائيءَ جا ٿانو (دلو، مٽ، گهٽڪي، ناند، گهاگهر) هجن يا ڪير جا (دڪي، ڊالڙو، ڏهاڻي، ٽپو، ماڻي، گهڙي)، کليل هوا ۽ ڇان ۾ رکيل هن جي ٿان ۾ ٻائي پنجن منٽن ۾ ٺرندو هو. ڪير جي ٿانو ۾ سلوڪت اها ته، جي پُلپ ۾ ڏمڙ ٺاهي ٿان ۾ ڪير رکيو ته ڪرندو نه! ڪير ۽ ٻائيءَ جي ٿان لاءِ مٽي پوهه جي مهيني ۾ وليندو هو.

ڀاڳيا سمجهندا آهن ته هڪ ئي ماڻهي ڪتب آڻڻ سان، مڪڻ به گهٽ لهندو ته ڏوٽرو ۽ ڏمڙ به ڪٿن ٻڌندو؛ ان ڪري ئي الڳ ٿان هوندا آهن (مثلاً): ڊالڙي ۾ ڄمايو، هو ۽

ولوڙڻ ويل مائيءَ ۾ لاهيو، ولوڙي تازو ڏمڻ مڪڻ ڪڍي، بي مائيءَ، ٽپي، يا ٻئي ڪنهن ٿان ۾ رکبو؛ پر آستي محمد جي هڪ ئي مائي انهيءَ Process ۾ ڪم ايندي هئي؛ نه ڏونرو ۽ ڏمڻ ڪڻ ٻڌندو هو، نه ئي مڪڻ گهٽ لهندو هو! طبي لحاظ کان ڪير جا خاص ٿيا ٺاهيندو هو. اهي چاليهه ڏينهن ڪتب آڻبا هئا؛ هر روز نئون ٽپو ڪتب آڻبو هو.

چلم ۾ ڪمالت اها ته نڙ ڦيرائڻ سان چلم ڦيرائي نه پوندي هئي، نه ئي ان جو دمن سرڙا ڪندو هو. چلم جي ٽوپي چنڊي هئي، ته اڌ تماڪ بچائي ڏيندي هئي.

نيلن جو ڪم ڄاڻندو هو، ان ڪري ٿالون جي ڍڪڻ ۾ ساڳيو هنر رکندو هو. هونئن عام جنڊيءَ تي هڪ چٽو ويهندو هو؛ اها ڳاري ڏيڻ تي ڏيهو کائيندي هئي، جنهن ڪري خوار ڌر تي ئي ان جا سل لسا ٿي ويندا هئا ۽ رپون ۽ آن (سچيون ساريون) به گهڻو ڇڏيندي هئي؛ آستي محمد جي جوڙيل جنڊيءَ تي ٻه چٽا ويهندا هئا؛ واري سان ان جا وڏا ڀري آن ۾ وجهندا هئا؛ جيئن اسپيد ساڳي رهي؛ آن جا سل به عام جنڊيءَ جي ڀيٽ ۾ ڇو تائين هوندا هئا، ان ڪري وڌيڪ هلندي هئي، ۽ اڌ ڦيري ۾ مال ڪڍندي هئي. رپون ۽ آن به گهٽ ڇڏيندي هئي. اها جنڊي وقت ۽ محنت جي ڌار بچت ڪندي هئي ۽ تن خوارن تائين هلندي هئي. عام جنڊي ڏيڀي ڪسي هڪ پاسان کسائيندي هئي، ۽ نئين جنڊي چاڙهڻ مهل ان کي ليڪ ڪبو هو، پوءِ جيسين ڪٽر سڪي، تيسين ڏينهن کوٽي ٿيندو هو؛ پر هن جي نئين جنڊي چاڙهي، ڪم چالو رکبو هو؛ ڇاڪاڻ ته پراڻي ۽ نئين جنڊيءَ جي ڳاري ۾ واريه ويڇو نه هوندو هو؛ ان ۾ مڪڙي به ساڳي بنا ڪنهن چٽر يا چيل جي ٺهڪي بهندي هئي. (تن ڏينهن تڪڙ ۾ ان ڌڙڻ جون پنج ڪريون هيون).

ڪؤنري ۾ سٺوڪت اها ته، ان جي تن مان ڳاڙو نه ٿيندو، پر ان مان سڙو نه نڪرندي. ڪؤنري (ڪري) جي گچيءَ ۽ تر تائين ٽنگ هوندو هو؛ پر پاڻيءَ وجهڻ مهل، سمورو پاڻي ڪؤنري جي پالڊيءَ ۾ هليو ويندو هو. ملهائي ڪري ڏئي هٽائين. ان ۾ سنڌي ڪؤنري کان هي شيون لڙليون هيون: ٻڙگي، گن ۽ آروهار ٽنگ؛ پر ان ڪريءَ کي اولڌي ڪرڻ سان، گچيءَ مان پاڻي وهيو ٿي؛ پر هن جي ڪؤنري کي اولڌي ڪرڻ سان به ان مان پاڻي نٿي وهيو. اها ايجاد هن هڪ مس-ڪپڙيءَ کي ڏسي ڪئي. ائين سفر ۾ پاڻيءَ جو زيان نه ٿيندو هو. گهر جو سنهو ٿلهو رازڪو، واڍڪو ڪم به ڪري وٺندو هو. چولن جي ڪري لوهارڪو هنر به هڪ ڪيائين. پاڻي ڏيڻ نه سگهيو؛ پر لوهار کي تپائي ٺهي چولن ٺاهيائين، جنهن سان چلم جي ٽوپن جا خانا ٺاهيائين.

آستي محمد جون 'پيٽوئي گهگهيون' به ڏسڻ وٽان هيون. اها ٻڙائين تيل رکڻ وارين چمڙي جي ڊپن تان ورتائين. بادام روپي انهن گهگهين کي ٻيٽ وچان آروهار ڌر ۾ پاسي کان گن به رکيائين. اها گهگهي ڪڻ به سولي هوندي هئي ۽ ٻيٽ وچان ڌر جي ڪري پاڻي به ٿڌو رهندو هوس. ڪاشي: قبرن تي مصلا سندس ٺاهيل آهن، جن تي اکر حافظ عارون دلڪير جا لکيل آهن.

سون ٺاهڻ جو مهوس به هوس. سون نه نه ٺاهي سگهيو، پر ان ڏس ۾ جيڪي ڏاتو ڳارڻائين، تن مان ٻيا ڪم ورتائين. ڪيتر جي مشين جي پٽي ۾ ڦاسي، جمعي لورائيءَ جي ٻانهن جي نري ٻن هنڌان پڇي پئي. ٻانهن رجھي ڏولي ٿي وئي ۽ ڊاڪٽر آن کي ٺولٺ کان ويڻ جي رت ڪڍي. استي محمد پور پور ۽ ٻڌي ڪسي ڪڍي، ان هنڌ انهن ڏاتن ۽ دوائن کي ڳوڙهي پراڻي ڪري ڇڏي ۽ ٻانهن سگهي ٿي وئي. ڀڳل ٺٽي ٻئي چاڙهڻ ۾ به ڪيس ڪمال حاصل هو. پتو نه ته ڦرڻيندا ڪندو هو، نه ئي سوچ ۽ ڦٽ ڪندو هو. هڪ پتو چاليهه ڏينهن هوندو هو ۽ لڳل مهل اهو هنڌ بگهريل هوندو هو. ڪرنگهي جي سندن نڪرڻ تي هو شڪ جي ناري ۾ مريض کي چاليهه ڏينهن رکندو هو. سون ٺاهڻ جي مهوس مان اهو به پراڻائين، جو سون کي ڪسڻي تي پرڪڻ کان سواءِ ئي ٻڌائيندو هو، ته ان ۾ ڪيترو مٺ يا ڦيٺ ڪڍيل آهي. اک ۽ هٿ جي ڪٽ سان سون جو رنگ ۽ وزن پرکهندو هو. سوپو سولارو ته آنڪي پريندو هوس، ته مٿان سندس جوڙيل گهڻي جو گجهه نه کولي.

تڪسال به ڄاڻندو هو. سڪي ٺاهڻ جو سانڇو هو وٽس. جهرڪن وٽ سندس سڪا پڪڙيا. وٽ پڪڙي، سوپي سوناري کي جهليو ويو. استي محمد جي ساک ڳوٺ جي سيد وڏي پاڻ ڏني؛ پر پوءِ استي محمد ساڻس سڄي ڪٽي، ۽ ان ڳالهه کان پوءِ پنهنجي هٿ سان مٽيءَ سان ٺاهيل اهو سانڇو منڌو ۾ آڇيائين.

استو محمد مهل جو مڙس هو. اڙيءَ اوڌيءَ ڪنهن سان ڀلائي ڪرڻ ۾ به ڀلوڙ هو. 1948ع ۾ جڏهن ڏڪار هئي، تڏهن حج لاءِ گڏ ڪيل 2200 روپين سان آن وٺي ڳوٺ ۾ ورهاڻائين ۽ هارين تارين کي بچ ٻارو به وٺي ڏنائين. ٻڌائيءَ تي استي محمد جي خوش طبعيءَ جا به واقعا:

(1) گهر ۾ کائڻ لاءِ ڪٺو به نه هو. سنگتين کي 'ڪارڙو ڪمارڙو' ڪرائي، سڄو ڳوٺ ٻنائي چٽا، مٿر، مھر، ڪٽڪ ۽ چانورن جون جهولليون اُٿي گهر ڏنائين. سنگت دڪان ۾ هتي تي ويهي رهي. لڙندي وڃينءَ جو جڏهن سنگت کي بڪ اچي تهايو، ته استي محمد سان ڳالهه چوريائون، تڏهن هن ورائيو: "ٻيلي، توهين وينا هتي تي، آءٌ وينس چڪَ تي، جيڪي رڌو سو ٻارڻ کائي ڇڏيو." اهو ٻڌي سڄي سنگت مچرجي پئي، چي: "ڳوٺ سڄو اسان کي ٻنائي ۽ پپ وڃي ٻارڻ جو پريني." مستري اسحاق ته مٿس بندوق به پري آيو، پر هو جهيڙو ٿري ويو.

(2) ماڃين ۾ هجي شادي. خليفي اسماعيل گدوءَ کي به صلاحيتائين. سو به لڳو سندس ڪٽيد. آني رڌل گوشت ڪٽ تي پٿاريل هو. ٻهر ڪاهه نه هئي. استي محمد خليفي کي گوشت پوتاري ۾ به پٿرايو ۽ ٻئي جي کائڻ لاءِ به چيائينس. پاڻ چيئي ۾ وڃي ڪنهن چڙبار ڪاچيتي کسي ڳولڻ لڳو، هڪ ڪهڙي لٽي ۾ ٺٽ، وڙي لڳل بوسڪيءَ جي پٽڪي واري کسي

ٽاڙيائين: 'هن کي ڇڙ نڪ تي رکيل آهي.' ان کي چيائين: "توهان جو ڪاڇ ته ڪنو ٿي ويو، ڪٿ تي پيل گوشت، هو مينگهوڙ هڪڙو گهر ڇڏي آيو آهي، پيو ڪنڊو آهيس ۽ ٽيون ڪاٺي ويٺو." پوءِ ته وٺ وٺان ۽ ڇڏ ڇڏان هجي. خليفي ويڇاري سان جيڪا ٿي هوندي سا پڙهندڙ سمجهي سگهن ٿا. ڇڙباز ڪاچيتي مان به ڏاڍي ٿي. ڪيڏانهن ويس وڙي ۽ لڳل پٽڪو ڪيڏانهن ويس آغا ٿيس ٿاش! وڃي ڇانورن واري هاڻيءَ ۾ ڦهڪو ڪيائين - پوءِ وٺي پئي سڃاڻائونس! اهڙيون ملهون اتي محمد سان به گهڻيون ٿيون؛ پر آهي ڪنهن پئي پيري!

- امدان حسيني

اظهر قریشي

ٿي شعر

تو بن منڙا منهنجو من.
ان چن ۾ چن پيلو ۽ ن،
تنهنجا سڀا ڀري تو جهڙا،
هل هل ٻيل جي چن چن،
پاڻ يگن کان پٽڪيا آهيون،
پاڻ پٺيان ڏس يگ پٽڪن.

نظام الدين 'زائر'

تواڻيل

شعر لکان ٿو رت ولوڙي.
ڪوبه نه سمجهي ڪوبه نه ڄاڻي،
پيڙائين ۾ پاڻ به توڙي.
شعر لکان ٿو رت ولوڙي.
درد ۽ غم سان ناستو جوڙي.
پنهجي ساهه کي مٿ ۾ آڻي،
شعر لکان ٿو رت ولوڙي.
ڪوبه نه سمجهي ڪوبه نه ڄاڻي.

ذوالفقار سيال

غزل

ڪوڙن آڏو سچ ڇوان ٿو
نالڪن ٻير ۾ هٿ وڃهان ٿو
هرڪو چهرو تو جهڙو آ
پلجي اڪثر آڏو ڇوان ٿو
دل جو ڌڙڪو زور وٺي ٿو
تنهنجي ڀرسان جيئن گذران ٿو

آزاد جتوئي

ٽيڙو

جيون آ جهونو
اين جيئن
مگريت جو سونو

شاه حسين جون ڪافيون (پنجابي)

سبحن جي مزمانيءَ خاطر رت وٺوڙي پٽ ڪريان!
جگر، بڪيون، سڀ ٻيرا ڪيڙم، تو آڏو ته قبول نه ٿيڙم،
حاضر حال اهوئي ٿيڙم، هاڻيءَ ڪٿورو آڱ ڀريان-
ڪاگر آءُ قريبن، مڪو، اڪو، اڪو ٿي پاڻ لڳي ٿو،
مڪو، سرير وڃائي ويٺو، روئي روئي رڇ ڀريان.
تن من ڪيڙم پورا پورا، پوءِ به مهر نه آي، مٽا،
هه چڱي ويا سارا چارل آڏو لٽر آڱ ڪيئن ڪريان.
چوي حسين فقير لاهو، پيو ڪجهه ناهي آهي راتو،
دالا، بيمار، سمجهو، سڀاڻو ڏيان اهوئي، آڱ ڌريان.

چارئي چڻيءَ هاندي، پيما پيئيءَ رات،
ڪٿي نه ڄاڻان پوڻيون، ڏانءُ مون ۾ ذات،
ويئي ات وائين، برهم سندي برسات،
هڪ انڌيري ڪوٺڙي، مٿان انڌي رات،
چوي حسين فقير الاءِ، بازي ٿي وئي مات.

آيل چو ڪٿي ڙي،
مون نيت ڪٿي لڳي، هر ليڪا اڳيئي لڪيو،
رهي نه ڪاڻي مٽ ڙي،
ان ٻئي چرخو، ڪو پوڻيون، هٿان آرٽ ڪي لٽ ڙي،
هنجرون هاري سڀڪوئي، عاشق روئن رت ڙي،
چوي حسين فقير لاهو، ساءِ چڙي ويو ست ڙي.

ترجمو: امداد حسيني

اسٽريائي ليکڪ اسٽيفن زويگ ۽ سندس زال ايلزبيٿ شارلوت زويگ گڏجي پنهنجي وطن کان دور برازيل جي پيتروپوليس شهر ۾ 25- فيبروري 1942ع تي پنهنجي هٿن سان پنهنجو انت آندو. هڪ ڏينهن اڳ لکيل سندس آخري سندس هو:

”پنهنجي مرضيءَ سان پنهنجي زلڊڪيءَ جي انت اٿڻ کان اڳ، مان برازيل جي خوبصورت سرزمين کي ته دل سان ساراهڻ ضروري ٿو سمجهان، جتي مون کي مڪمل آرام ۽ منهنجي لکڻين کي پورو تحفظ مليو. هن ديس لاءِ منهنجو پيار ڏينهن ڏينهن سرس ٿيندو رهيو. منهنجو روحاني گهر يورپ پنهنجي هٿان ناس ٿي چڪو آهي ۽ اتي ڪنهن ديس ۾ مون شايد پنهنجي لاءِ نئون آجهو آڏڻ لٿي گهريو، ڇو جو منهنجي پنهنجي ٻوليءَ جو ديس مون کان ڪسيجي ويو هو.

”پر زندگيءَ جا سٺ ورهيه گذارڻ کان پوءِ نئين سر زندگي شروع ڪرڻ لاءِ غير معمولي قوت جي ضرورت آهي. مون ۾ جيڪا به قوت هئي، اها اڳيئي ڊگهي عرصي جي رولڙو زندگيءَ ۾ خرچ ٿي چڪي آهي. الهيءَ ڪري بهتر ائين ٿو سمجهان، ته الهيءَ بي وطن زندگيءَ کان بس ڪجي-- زندگي جنهن ۾ مون لاءِ ذهني پورعئي جي يعني خالص سُڪ ۽ شخصي آزادي دليا جي سڀ کان وڏي خوشي هئي.

”مان پنهنجن سڀني دوستن کي سلام ڪريان ٿو. شال کين ڊگهي رات کان پوءِ ڪنهن ٻرڻ جو موقعو ملي. مان جلد ۽ بي صبر، کائڻ اڳ آسهان ٿو.“

سندس تصنيفون جرمن ٻوليءَ ۾ آهن جي گهڻو ڪري سڀيئي انگريزيءَ ۾ ترجمو ٿيل آهن. تازو سندس ڪتاب The Right to Heresy جو

’فکر جي آزاديءَ‘ جي عنوان سان سنڌيءَ ۾ ترجمو ٿيو آهي. هتي سندس آٽر-ڪٿا World of Yesterday (سڀيان جي دنيا) مان ڪجهه ٽڪرا پيش ڪجن ٿا.

-ولي رام ولي-

انگلينڊ ۾ گهاريل اوڻلي ورهين ۾ مون پاڻ کي اوتروئي بي وطن محسوس ٿي ڪيو، جيترو سموريو ٿو ۾ گهاريل ڪورڪيءَ جي زندگي. پنهنجي ديس لاءِ جيڪا آداسي منهنجي اندر ۾ ڄاڻجي ويئي هئي، اها چئن سالن تائين قائم رهي. مان ڪڏهن به پنهنجي ديس موٽي سگهيس ٿي، منهنجو بههڪار نه ڪيو ويو هو. منهنجا ڪتاب سيلز برگ ۾ منهنجي گهر ۾ حفاظت سان رکيل هئا. منهنجو آسٽريائي پاسپورٽ رد نه ٿيو هو. منهنجو ديس اڃا به منهنجو ديس هو، مان اتان جو رهواسي هئس، اهڙو رهواسي جنهن کي سمورا حق حاصل هئا. اڃا منهنجي بي وطن زندگي شروع نه ٿي هئي. اها هڪ اهڙي پوائتي ڪيفيت آهي، جا تصور ڪرڻ کان سواءِ سمجهائي نٿي سگهجي. هڪ اهڙي اندر ڄاڻندڙ ڄاڻ هئي، جا هر گهڙي ياد ڏياريندي رهندي هئي، ته جتي به پير ڄمائيندين، اڪڙجي ويندين، دساڙيو ويندين. کليل ڪڏهن به سمجهي سگهندڙ اکيون، سموري شعور کي لوڏي وجهن ٿيون؛ پر اڃا به شروعات هئي!

مان فيبروري 1934ع جي ڀڄاڙيءَ ۾ لنڊن پهتو هئس ۽ خبر نه هئس، ته ڪيستائين انهيءَ شهر ۾ رهڻو هوندو! مون لاءِ هڪ ئي ڳالهه اهم هئي: لکڻ جو ڪم جلد شروع ڪريان، پنهنجي سوچن ۽ ڪم ڪرڻ جي آزاديءَ ۾ ڪا رٿه وجهڻ نه ڏيان. ٺاڻي سان گهر نه ورتو، پر هڪ ننڍو گهر مساڙي ورتو، جنهن ۾ ميز ۽ ڪتابن جا ٻه ڪپٽ رکي سگهجن، جن کان سواءِ منهنجو جيئڻ جاڙ هو. ذاتي ملڪيت جو مطلب هو نوان پنڌل-۽ وري هڪ ليکڪ کي انهيءَ کان وڌيڪ ڀرو گهرجي به ڇا؟ ماڻهن سان ملڻ جو سوال ئي نٿي پيدا ٿيو. منهنجي زندگي بي خبري ۾ ئي دائمي روپ ڌاري رهي هئي.

جڏهن مان پهريون ڀيرو پنهنجي نئين گهر ۾ گهڙيس، ته ڀتين جا ٻاڄا اولڏاهيءَ سان ڪڍجي ويا هئا. انهيءَ ننڍي گهر ۾ جڏهن پير ٻاتو هئس، ته گهرو ڌڪ لڳو هو، ان ٻل مون کي ائين لڳو هو چئن مان ٽيهه ورهيه اڳ واري واپا واري گهر ۾ پهچي ويو آهيان. پنهنجو پاڻ کي منيائڻ ۾ مون کي ڪجهه ڪن لڳا، ڇو ته واپا واري گهر جي باري ۾ مون ورهين کان سوچيو ئي نه هو. ڪٿي ائين ته ناهي ته اها ڪيفيت اهڃاڻ هئي منهنجي زندگيءَ جي—زندگي، جا مڪمل روپ مان هوريان آسڻ کان پوءِ هاڻي سُسي رهي آهي. مان پنهنجو ٻاڄو ٻڌو هئي ويس؟ ٽيهه ورهيه اڳ جڏهن مون گهر ورتو هو، ته اها زندگيءَ جي

شروعات هئي. تڏهن مون ڪجهه اهڙو لکيو به نه هو. پنهنجي ئي ديس ۾ مون کان يا منهنجي لکڻيءَ کان ڪو واقف نه هو. ۽ اڄ اهو هڪ عجيب سنجوڪ آهي، ته منهنجا ڪتاب پنهنجي ئي ٻوليءَ سان غائب ڪيا ويا هئا. منهنجون نيون تخليقون جرمني ۾ نه هيون. منهنجا دوست مون کان پري هئا. منهنجو دائرو ختم ٿي چڪو هو. منهنجو گهر، منهنجا ڪتاب، منهنجي پينٽنگس جا ڪتاب مون کان ڪسجي چڪا هئا. مان بلڪل اڳي جئن هڪ ڌارئي ديس ۾ ٻيٽو هئس. گذريل ٽيهن ورهين ۾ مون جيڪي حاصل ڪيو هو، گڏ ڪيو هو، سڪيو هو، جو ڪجهه ڪرڻ جي ڪرشم ڪئي هئي، جن ڳالهين مان خوشي حاصل ڪئي هئي - اهو سڀ ڪجهه مون کان هئا جي هڪ لهر سان ڪسجي ويو هو. منهنجي چمار پنجاهه ورهيه هئي ۽ اڄ مان هڪ نئين شروعات جي سامهون بيٺو هئس. هڪ ڀيرو وري سيز تي ويٺس، لئبرريءَ ۾ ويٺل هڪ شاگرد جيان. بيشڪ اوتري سهجتا، اوتري وشواس، اوتري آساهه سان نه هئس. منهنجي وارن ۾ ڪٿي ڪٿي اڃن وارن جو ڪمان هو ۽ منهنجي ٿڪل آتما، نااميديءَ سان پريل ڦٽلي صبح جي انتظار ۾ ٻڏي ويئي هئي.

ٽي ورهيه پوءِ ڏاڍي بيتابيءَ سان گذريا، چئنائون ۽ ڊپ سان پريل منهنجي زندگيءَ ۾ هڪ وصال سنگرمه بڻجي چڪي هئي. پر ديس ۾ پنهنجا ويچار به ظاهر ٿي ڪري سگهيس. آسٽريا ۾ منهنجي ويچارن ڪڏهن ڌاڪو نه چمايو هو. هن ديس ۾، جتي مون پاڻ کي مهمان ٿي سمجهيو، مان ڪيئن ٿي چئي سگهيس، ته هٿر سموري دليا لاءِ هڪ پوائٽي مصيبت آهي. هٿر پنهنجي تقريرن ۾ "امن" لفظ هر هر آچاري، دنيا کي دوکو ڏيئي رهيو هو. چاتم ٿي ته هو سموري دنيا تي حڪومت ڪرڻ چاهي ٿو، جرمنيءَ تي سوڀ پائڻ رڳو پهريون قدم هئس. لنڊن مون لاءِ رڳو رهڻ لاءِ هڪ هنڌ هو، منهنجو روح اتي نه هو. انهن ورهين ۾ مان ٻه ڀيرا آمريڪا ويس. جيستائين جهاز هاڻيءَ ۾ آرام سان هلي سگهن ٿا، جيستائين دليا ڪلهل آهي، خراب ڏينهن اچڻ کان اڳ، جيترا به انسان ٿي سگهن، گڏ ڪرڻ جي خواهش ئي مون کي هر هر سمنڊ پار وٺي ٿي ويئي.

پر اڃي سفر يورپ لاءِ منهنجون چئنائون گهٽ نه ڪري سگهيا. لڳو ٿي. انساني سڀاءُ انسانيت کان هڪ اڃاڻ ويڙهي رهيو هو. مان يورپ مان ڪيترو به پري ڇو نه هليو وڃان ها، ان جي لپت مون سان گڏ رهي ها.

ڪيترا ڀيرا مان ڪجهه ڏينهن لاءِ آسٽريا ويس. فقط آسٽريا جا رعا ڪوئي هٿار جو ويانا ڏانهن وڌڻ جو مطلب سمجهي سگهيا ٿي. هڪ پيانڪ ڪيفيت کي هن سوڀ ۾ بدلائڻ گهريو ٿي. هر ڀيري مون کي لڳو ٿي، ته آسٽريا کي مان آخري ڀيرو ڏسي رهيو آهيان. مون کي ٻچاڙي چئي ڏسڻ ۾ پئي آئي. هر صبح سڀني ماڻهن اميد پريل نظرن سان اخبارون ڏيون ٿي؛ پر مان اندر ۾ ڊنل هئس، ته هڪ ڏينهن وڌڻ وڌڻ اڪرن ۾ لڪيل هوندو - "آسٽريا ختم ٿي ويو".

سڀ کان وڌيڪ گهڙي ٿي، اها ئي ڳالهه اڻپوري رهجي ويئي هئي، پنهنجي موت کان وڌيڪ مون کي انهن جي گهڻي هئي، جي ايندڙ لڙائيءَ ۾ مارڄڻ وارا هئا ۽ اهو مون سان ٻيو ڀيرو ٿي رهيو هو. مون دل سان آتما جي سموري زندگي انساني ايڪتا لاءِ ڪنن محنت ڪئي هئي ۽ هن وقت به اسان کي ايڪي جي ضرورت هئي. مون کي لڳو، ڇن مان اوچتو اڪيلو رهجي ويو آهيان. هڪدم نڌڪو ٿي ويو آهيان! انهيءَ ڏينهن آخري ڀيرو مون شهر جو چڪر هنيو، آخري ڀيري شائتي ڏٺو. اس ۾ وهنٽل آرام ۾ شانت شهر اڳي کان جدا نٿي لڳو. پاڻ کان پڇيو هئس، ڪٿي ائين ته ناهي، ته ڪين خبر ئي نه پئجي آهي؟ پر اهي الگ ٿيڻ جا رهاڪو هئا ۽ پنهنجي اندر کي قابو ۾ رکڻ جا ماهر هئا. ڪين پنهنجي حالت کي اڃا به طاقتور ڪرڻ لاءِ نه جهنڊن جي ضرورت هئي، نه دهل وڇائڻ جي ۽ نه ڪنهن هل ڪرڻ جي. اهو ڏينهن آسٽريا جي انهيءَ 1914ع جي جولاءِ کان ڪيترو جدا هو ۽ مان به ڪيترو بدلجي چڪو آهيان. تڏهن مان هڪ اڻ سوچيندڙ جوان هئس. اهو سجايل، سنواريل، ڀريل دڪان مون کي 1918ع جي خالي دڪان جي ياد ڏياري رهيو هو.

لڳو، هلندي هلندي مان سڀني ڏسي رهيو آهيان، جنهن ۾ ٿڪل نٿل عورتون، راشن جي دڪانن اڳيان قطار ۾ بيٺيون آهن. ماڻرون ڪارن ڪپڙن ۾ اداس آهن. ڦليل، منڊا، محتاج سپاهي... سڀڪجهه سڀني ٻڌجي چمڪندڙ اس ۾ پئوٽ ٻڌجي منهنجي اکين اڳيان اچي بيٺو. مون کي پنهنجا پوڙها سپاهي، لڙائيءَ تان موٽيل ٿڪن نٿل ڦاٽل ڪپڙن ۾ ويڙهيل سپاهي ياد اچي ويا. منهنجي ٽيڪي ڌڙڪندڙ دل، گذريل لڙائيءَ کي ايندڙ لڙائيءَ جي اعلان ۾ هڪ ڀيرو وري محسوس ڪيو. ايندڙ پوائنٽو طوفان اڃا اسان جي نظرن کان لڪل هو. ماضي ختم ٿي چڪو هو، جو ڪجهه اسان حاصل ڪيو هو، ڦرجي ويو هو، اس ٿي چڪو هو، ۽ اهو هاڻو اسان جي زندگيءَ کان گهڻو پوءِ تائين جاري رهندو. ڪجهه نئون، هڪ نئين سنسار ٺاهڻ کان اڳ، ڪيترن لرڪن ڪيترن ٻيڙا اسٽان تان لنگهڻو پوندو آهي.

اس تمام ٽڪي هئي. گهر موٽندي ڏٺو، ته منهنجو ٻاڇو منهنجي اڳيان بلاڪل ائين ٿي لڳو، ڇن هاڻي هاڻي گذريل مهاڀاري لڙائيءَ ۾ ايندڙ مهاڀاري لڙائيءَ جو ٻاڇو ڏٺو هئس. مان اڄ تائين انهيءَ ٻاڇي کان چونڪارو حاصل ڪري نه سگهيو آهيان. اهو هروقت منهنجي هرخيال جي ڪيڊ لڳو رهندو آهي. شايد انهيءَ ٻاڇي جون ڪاريون گهريون روپ رپڪائون منهنجي آتم-ڪٿا جي صفحن ۾ به ڪٿي نه ڪٿي لکيل آهن؛ پر ٻاڇي جو جنر روشنيءَ سان ٿئي ٿو. جنهن ڀرپات ۽ سنڌيا لڙائي ۽ اسن جو لاه ۽ چاڙه ڏٺو آهي، تنهن جيون ڏٺو آهي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

قاضي قادن جا بيت نئين تحقيق جي روشني ۾

”قاضي قادن نه رڳو سمن جي دؤر جو وڏي ۾ وڏو ۽ باڪمال صوفي شاعر آهي، مگر موجوده تحقيق جي بناء تي چئي سگهجي ٿو ته هو سنڌي ٻولي جو پهريون وڏي ۾ وڏو شاعر آهي.“

اها راءِ اسان سورهن سال اڳ سنه 1962ع ۾ ”سنڌي ٻولي جي مختصر تاريخ“ لکيندي قائم ڪئي هئي (1)، ۽ انهيءَ راءِ جو مدار قاضي قادن جي متن بيتن تي هو، جيڪي مين شاه ڪريم جي ملفوظات ذريعي محفوظ رهجي ويا آهن. هڪ ته انهن بيتن ۾ هيٺ جي لحاظ سان، ’سنڌي بيت‘ جي ارتقاء جون مڙهي صورتون موجود آهن؛ ۽ ٻيو ته اهي اعليٰ فڪر ۽ ڳوڙهن صوفيانه لُڪتن جو آئينو آهن. انهيءَ ڪري ئي اهي ٿورا ست بيت به قاضي قادن جي شاعرانه عظمت ۽ پاڪيزه فڪر تي شاهد آهن. ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم انهن کي بجا طور ”سنڌي ساهت جا ست چمڪندڙ تارا“ ڪري سڏيو هو.

هاڻي متن جي ٻڌڻ قاضي قادن جا سؤ کان وڌيڪ بيت دستياب ٿيا آهن، جن جي روشني ۾ قاضي قادن جي نڪ سیرت، فڪر جي بلندي، ۽ شاعرانه عظمت کي وڌيڪ بهتر نموني ۾ پرکي پروڙي سگهجي ٿو ۽ وڌيڪ صحيح نظريا قائم ڪري سگهجن ٿا. سندس بيتن جي هن نئين ذخيري کي تورڻ تڪڻ سان لازمي طور جنهن ٻئي پختي نتيجي تي پهچي سگهجي ٿو، سو هيءُ آهي ته بيشڪ قاضي قادن سنڌي اساسي شاعري جو اهو هو.

بيتن جو نئون ذخيره جيڪو هاڻي هٿ آيو آهي، سو هن کان پوءِ قاضي قادن جي ڪلام جو سڀ کان وڌيڪ وڏو ۽ مکيه ماخذ ڪري ليکيو ويندو. اهو ذخيره هند جي صوبي هريانا جي هڪ ڳوٺ ’رائيلا‘ ۾، دادو-پنڌي پڳتن جي هڪ ’مسٽر‘ (مڙهي) ۾ رکيل هڪ قلمي ڪتاب ۾ محفوظ هو، جنهن کي هريانوي اديب راجا رام شاستري ڳولي هٿ ڪيو. هن ڪتاب ۾ قاضي قادن جا سنڌي بيت لکيل ڏسي، هن صاحب انهن بيتن کي سمجهڻ لاءِ دهلي جي سنڌي اديبن جو سهارو ورتو، ۽ انهيءَ سلسلي ۾ هو ڊاڪٽر موتي لال جوتواڻي،

(1) ڏسو ”سنڌي ٻولي جي مختصر تاريخ“، حيدرآباد سنڌ، 1962ع، ص 133.

هيري جيئلال ٺڪر ۽ شري جئرامداس دولت رام سان ملي، ۽ ٻيو ٺڪر صاحب سان ٻه-ٽي ڏينهن ساندو ويهي انهن بيتن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪيائين. راجا رام شاستري جي ايتري شوق، هيري کي همٿايو ۽ منجهس سنڌي ادب جي خدمت جو جذبو جاڳايو، جو هن صاحب پنهنجي ذاتي محنت ۽ لياقت، ڪن ٻين اديبن جي صلاح مشوري، ۽ سنڌي ٻولي جي محقق ۽ سچڻ جئرامداس دولت رام جي ٽاڪيد ۽ آسپس سان گذريل ٻن سالن جي عرصي ۾ وڏي ڌن ۽ ڌيان سان پڙهي پروڙي، سوڌي سنواري، الهن بيتن کي ”قاضي قادن جو ڪلام“ جي سري سان هڪ ڪتاب جي صورت ۾ شايع ڪيو (1).

جس انهن اڳين پڳتن ساڌن کي جن قاضي قادن جا ايترا سارا بيت لکائي محفوظ ڪيا ۽ پڻ راجا رام شاستري کي، جنهن اهي ٻولي هٿ ڪيا، وڏي جس ۽ شاهاس هيري ٺڪر کي، جنهن هن ذخيري جي علمي طور چنڊ ڇان ڪري، خاص طرح قاضي قادن جي بيتن کي سمجهڻ ۽ الهن جي صحيح پڙهڻن قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ پڻ الهن جي معنيٰ ۽ شرح لکي. جنهن محنت ۽ محبت سان هن سچڻ اهو ڪشالو ڪاپيو آهي، سو قابل قدر ۽ قابل تعريف آهي. هيري ٺڪر جو هيءُ ڪتاب جئرامداس دولت رام صاحب پنهنجي مهرباني سان اسان ڏي سوکڙي ڪري موڪليو ۽ ان جي پڙهڻ سان دل جي خوشي حاصل ٿي. ذري گهٽ پنجن سون سالن کان ٻيو قاضي قادن جي هيتن سارن بيتن جو هٿ اچڻ، سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ لاءِ هڪ ليک ڦال آهي. انهيءَ ڪري هن لاياب ذخيري تي هر نقطه نگاهه کان وڌيڪ سوچڻ ۽ سمجهڻ جي ضرورت آهي. دادا جئرامداس دولت رام پنهنجي دالائي واري ’مهاڳا‘ ۾ لکيو آهي ته:

”سنڌ ۽ هند جا عالم نه رڳو سندس (هيري ٺڪر جي) پورهئي جو نتيجو ماڻيندا، پر منجهانن جن کي ان قسم جي ڪوچ جي سڀڪ ڇيڪ آهي سي سندس ڪتاب مان سنڌي ٻولي جي اوسر ۽ وڪاس جي اتهاڻ تي چڱي روشني وجهي سگهندا... هيري ٺڪر جي هن اسلمه ٻستڪ بعد پاڪستاني سنڌي عالمن کي توجهه ڪري، قاضي قاضن (قادن) جي حياتي جو تفصيل سان عمدو ڪتاب تيار ڪرڻ گهرجي.“

اها اڄ قبولي الهيءَ سڌ کي اولائبو، ۽ اميد ته وڌيڪ تحقيق سان جدا طور اهڙو عمدو ڪتاب تيار ٿي سگهندو، پر پهريائين اهو ضروري آهي ته موجوده تحقيق جي روشني ۾ قاضي قادن جي بيتن جي صحيح سٽاءَ کي سمجهجي، ۽ الهن جي لفظن اصطلاحن معنيٰ ۽ صورتخطي تي وڌيڪ ويچار ڪجي. هيري ٺڪر جو ڪيل ڪشالو الهيءَ سلسلي ۾ هڪ بنيادي

(1) هيروجيئلال ٺڪر: ”قاضي قادن جو ڪلام“، ٻوڙ ۽ ٻيلي ڪشش، لاريونس روڊ، دهلي، 1978ع.

ماخذ يا سرچشمو رهندو. وڌيڪ ڪوشش اڃا ڪرڻي آهي جو هن مکيه ماخذ توڙي ٻين سرچشمن جي آڌار تي، قاضي قادن جي مڙني بيتن جي جدا جدا پڙهين کسي ڀيڻي انهن جو وڌيڪ صحيح متن قائم ڪجي. قاضي قادن جا بيت سنڌي ٻولي جو آڳاٽو دستاويز آهن، ۽ انهيءَ ڪري ضروري آهي ته انهيءَ دستاويز جي وڌيڪ درست ۽ صحيح صورت کي سمجهڻ ڏانهن اسان پنهنجو پورو ڌيان لڳايون. انهيءَ ڏس ۾ اسان جي طرفان هيءَ هڪ شروعاتي ڪوشش آهي، جنهن کي اڳتي اڃان به وڌيڪ تحقيق سان وڌيڪ مڪمل ۽ سهڻو ڪري سگهيو.

ڪتاب ”سنتون ڪي واڻي“ ۾ لکيل قاضي قادن جا بيت

هندوستان جي صوبي هريانا ۾، روهتڪ شهر جي ويجهو رائيلا لالي ڳوٺ ۾ دادو پنڀي پڳتن جي هڪ ’مٺ‘ (مڙهي يا اوتاري) ۾ هڪ وڏو دستخط هستڪ رکيل آهي، جنهن ۾ اوڻهتر سنتن ۽ ساڌن يعني فقيرن ۽ درويشن جو ڪلام لکيل آهي؛ جن مان هڪ قاضي قادن آهي. پڳتن جي هيءَ رائيلا واري مڙهي، جنهن ۾ هيءُ دستخط ڪتاب ’سنتون ڪي واڻي‘ سائيل آهي، جنهن جو بنياد سنت هريداس سنه 1780ع سنبت/1723ع ۾ رکيو؛ ان وقت سندس عمر 23 سال هئي. هو سوامي تانند جو همعصر هو، جيڪو سنبت 1799/1856ع ۾ گذاري ويو. انهيءَ لحاظ سان سنت هريداس جي حياتي وارو عرصو اندازاً 1693-1799ع سالن جي وچ وارو آهي. انهيءَ لحاظ سان هو شاهه عبداللطيف (1689-1752ع) کان ننڍو هو. ■ انهيءَ ڪري جيڪڏهن هن قاضي قادن جا بيت لکيا يا لکايا ته اهي ’شاهه جي رسالي‘ ۾ آيل بيتن کان مڙهي پوءِ وارن سالن جا ڪري ڳڻبا. سنت هريداس دادو پنڀي پڳت هو، يعني ته، درويش دادو ديال (1544-1603) جي ڏکڻن چيلي جو چيلو هو. خود دادو ديال هاڻ شاهه عبدالڪريم (1538-1623ع) کان ڪجهه ننڍو هو. ان تي قاضي قادن جي بيتن جو وڏو اثر هو، ۽ قاضي قادن جا بيت يقيني طور دادو ديال تائين پهتا؛ جهڙيءَ طرح اهي شاهه عبدالڪريم تائين پهتا هئا. دادو ديال البت شاهه عبدالڪريم (1538-1623ع) کان ڪجهه ننڍو هو، ۽ پوءِ ته شاهه عبدالڪريم جي بيت ۾ هو سنڌ کان ٻاهر قاضي قادن کان پريو هو. قاضي قادن جا بيت اول سنڌ ۾ قبول ٿيا ۽ پوءِ ٻاهر مشهور ٿيا ۽ سنڌ اندر اهي شاهه عبدالڪريم تائين يقيني طور پهريائين ۽ سنڌ کان ٻاهر دادو ديال تائين پوءِ پهتا هوندا. انهيءَ لحاظ سان، انهن بيتن جي روايت (متن ۽ پڙهڻي) جيڪا شاهه عبدالڪريم کان شاهه عبداللطيف تائين پهتي، سا ئي انهيءَ روايت جي بيت ۾ وڌيڪ ٻڪي بهتري ڄاڻي جيڪا دادو ديال کان پڳت هريداس تائين پهتي.

پڳت هريداس جي مٺ ۾ رکيل دستخط ”سنتون ڪي واڻي“ ۾ قاضي قادن جا بيت هيٺين عنوان سان شروع ٿين ٿا:

”ڪاڃي ڪادن جيي ساکي (سنڌي)

اور ڀسي ساڌان ڪي ساکي اٿئي.“

(يعني: قاضي قادن جي سنڌي ۾ سٺا (شاعري) ۽ ٻن ٻن ساڌن جي ڪٿا (شاعري) هڪ جاءِ ڪئي ڪري لکيل.)

بيٽن جو خاتمو هيٺين عبارت سان ٿئي ٿو:

”ڪاڃي ڪادن جي ڪي ساکي سمپورن سماپته“

يعني ’قاضي قادن جي شاعري هت پوري ٿي‘.

هن عنوان هيٺ ڏنل بيٽن ڪي دهلِي جي لائق سنڌي اديب هوري جيئالال ٺڪر (جنهن کي هن کان پوءِ اسان ’مؤلف‘ ڪري لکنداسون) اصل دستخط تان پڙهي انهن جي صورتخطي قائم ڪئي آهي ۽ ٻن بيٽن جي معنيٰ لکي آهي. سندس اهو ڪتاب ”قاضي قادن جو ڪلام“ جي نالي سان هن سال 1978ع ۾ ڇپجي دهلِي مان شايع ٿيو آهي. جيئن ته رائيلا وارو اصل دستخط اسان جي پهچ کان ۽ هروار اديب ۽ پڙهندڙ جي پهچ کان پري رهندو، انهيءَ ڪري ’مؤلف‘ جو تيار ڪيل ۽ ڇپايل ڪتاب ”قاضي قادن جو ڪلام“ ئي ”سنتون ڪي وائي“ جي بدران اسان جي مطالعي جو مکيه ماخذ رهندو، ۽ ان کي ئي قاضي قادن جي بيٽن جي ڀيٽ ۽ درستي لاءِ پڙهنداسون ۽ پرکينداسون.

قاضي قادن ۽ ٻين درويشن جا گڏ لکيل بيت

مؤلف جي ڪيل محنت کان پوءِ البت هن بنيادي قدر بعد اڳتي وڌائي آهي، ۽ ٻن مکيه ڳالهين تي وڌيڪ ويچار ڪرڻو آهي: پهريون ته هن ذخيري ۾ ڪهڙا بيت قاضي قادن جا آهن ۽ ڪهڙا ٻين جا آهن؛ ۽ ٻيو ته انهن بيٽن جون سڀ کان وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون پڙهڻيون ڪهڙيون ٿي ٿيون سگهن. انهن ٻنهي سوالن کي خود لائق مؤلف پنهنجي ڪتاب ۾ سهڻي نموني سان ڪنڀو آهي ۽ گهڻي حد تائين انهن کي صاف ڪيو آهي. اسان سندس ڪيل محنت جو دل ڀر ڪندي، انهن ٻن مکيه سوالن تي قدري وڌيڪ روشني وجهڻ جي ڪوشش ڪنداسون.

هن ذخيري ۾ ڪهڙا بيت قاضي قادن جا آهن ۽ ڪهڙا بيت ٻين جا آهن - ۽ اهو بنيادي سوال انهيءَ ڪري اٿي ٿو جو خود ”سنتون ڪي وائي“ جي اصل گڏ ڪندڙ ۽ لکندڙ، يا ان کان پوءِ ٻئي ڪاتب يا سهڻو ڪري آتاريندڙ هنن بيٽن واري باب جي مٿان صاف طور لکيو آهي ته هن باب هيٺ ”قاضي قادن ۽ ٻين“ درويشن جا بيت شامل آهن. البت هن باب جي آخر ۾ فقط قاضي قادن جو نالو ئي آندو اٿس ۽ ڄاڻايو اٿس ته ’قاضي قادن جا بيت پورا ٿيا‘؛ پر جتي اهي بيت اچي پورا ٿين ٿا اتي وارا آخري تي بيت قاضي قادن جا ناهن پر

قاضي محمود جا آهن. هن باب جي سيري ۽ خاتمي وارين انهن عبارتتن کي ويچارڻ سان هيٺين قياس جو ڳڻ نتيجن تي پهچجي ٿو:

1- هن باب هيٺ سڀ کان وڌيڪ ۽ گهڻي هر گهڻا بيت قاضي قادن جا ئي آهن، جو شروع توڙي آخر هر سندس نالو ئي آندل آهي.

2- جمع هر بيان ڪيل ”پڻ ٻين درويشن“ (”اور پي ساڌان“) واري اهڃاڻ مان اها مراد وٺبي ته نه فقط هڪ يا ٻن يا ٽن، پر ان ڳڻپي ڪسان وڌيڪ درويشن جا بيت شامل آهن. فقط ٻن يا ٽن ٻين جا بيت هجن ها ته اهي گڏ ڪندڙ، قاضي قادن سان گڏ انهن جا نالا آڻي صفائي ڪري ڇڏي ها.

3- ٽن درويشن (دادو، ملو ۽ قاضي محمود) جي پنهنجي نالي سان بيت موجود آهن، ۽ چوٿين درويش شيخ فريد جا پڻ هڪ ٻه بيت شامل آهن جن جي اصل گڏ ڪندڙ کي به خبر هوندي. پر انهن کان سواءِ ڪي ٻيا بيت ٻين درويشن جا به هئا جن جي نالن جي گڏ ڪندڙ کي پوري هڪ ڪاڌ هئي. انهيءَ ڪري حقيقت کي واضح ڪرڻ ۽ پاڻ کان ميار لا هن خاطر جمع جو صيغو استعمال ڪري لکيائين ته هنن بيتن هر قاضي قادن ۽ ”پڻ ٻين درويشن“ جا بيت شامل آهن.

مؤلف پنهنجي تحقيق کي ايتري حد تائين سهڻو ڪري نڀايو آهي جو جن ٻين درويشن جي نالن سان يا بنا نالن جي بيت جيڪي هن باب هيٺ شامل آهن تن کي جدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس. سندس خيال هر جملي ۾ ٻه بيت (هڪ دادو ڌيال جو) هڪ فريد جو، هڪ ملو جو ۽ ٽي قاضي محمود جا) اهڙا آهن جيڪي قاضي قادن جا ناهن پر ٻين جا آهن.

قاضي قادن جي بيتن کي پرکڻ جا اصول

علمي لحاظ سان هي شروعاتي تحقيق پوري مڪمل ٿي سگهي ٿي جڏهن ان کي ڪن علمي اصولن موجب پوري ڄاڻ سان ٺهري سگهيو. انهيءَ سلسلي ۾ هيٺيان اصول اسان جي راه ۾ خاص اهميت رکن ٿا:

■ پهريون اصول، ٻاهرين شاهدي

”سنتون ڪي وائي“ جي لسڪڻ واري سال کان اڳ واري دور جي سنتن، ساڌن ۽ درويشن جي سڄي ڪلام جي اسان کي ڄاڻ هجي جو اهڙا بيت جيڪي هن ذخيري ۾ بنا نالي آهن پر ٻين ذخيرن ۾ اهي ٻين درويشن جي ڪلام ۾ موجود آهن، تن کي ڌار ڪري سگهون. انهيءَ اصول موجب ئي لائق مؤلف شيخ فريد جو هڪ بيت ڌار ڪيو آهي جيڪو بنا نالي هن ذخيري ۾ شامل آهي پر ساڳئي وقت ”آد ڪرنت“ (ڪرو ڪرنت) ۾ پڻ موجود آهي. اهڙيءَ طرح هڪ ٻيو بيت پڻ ”آد ڪرنت“ ۾

متن جي ٿوري فيرگير مان سوچو آهي. پر ڏکڻ صاحب ان کي قاضي قادن جو ڪري ليکيو آهي، مگر ٻئي اصول موجب، جيڪو اسان هيٺ ڏيون ٿا، هن بيت کي پڻ قاضي قادن جي بيتن کان ڌار ڪرڻو پوندو.

● ٻيو اصول، اندروني ثابتي

هن اصول مطابق هر بيت جي اندروني سٽاءَ ٻولي ۽ معنيٰ کي سامهون رکڻو آهي، ۽ سوچڻو آهي ته سٽاءَ ٻولي ۽ معنيٰ جي لحاظ سان هر بيت قاضي قادن جو ٿي سگهي ٿو يا نه؟ تحقيق جي لحاظ سان هي اصول پهرئين چيترو پلڪ ان کان به ڪجهه وڌيڪ وزندار ۽ ڪارگر آهي، خاص طرح انهيءَ ڪري جو هن ذخيري کان سواءِ ٻين ذخيرن ۾ (خاص طرح شاهه عبدالڪريم جي ’پيان العارفين‘ ۾) قاضي قادن جا صحيح ۽ هڪا پختا بيت موجود آهن جن جي سٽاءَ ۽ ٻولي ۽ معنيٰ کي سامهون رکي هن ذخيري جي هر بيت کي ڀڄي سگهجي ٿو.

لائق مؤلف ۽ ٻين سچن به ڪنهن حد تائين هن پوئين اصول جي پوئواري ڪئي آهي جو ”بيتن جي ٻولي جو روپ، وياڪڻ جي جوڙجڪ ۽ شبد اولي سنڌي“ کي ڏيان ۾ رکيائون (1)، ۽ جملي هڪ سؤ ٻارهن بيت قاضي قادن جا ڪري سمجهيائون. اسان جي خيال ۾، انهن بيتن کي هن اصول جي ڪسوٽي تي وڌيڪ پرکڻ جي ضرورت اڃان باقي آهي.

اسان جي راه ۾ مٿين ٻن اصولن جي روشني ۾ اڃا به ڪي ٻيا وڌيڪ بيت، قاضي قادن جي ڪلام کان ڌار ٿيندا. پهرئين اصول جي پوئواري لاءِ وڌيڪ مطالعي جي ضرورت آهي، جنهن لاءِ وڌيڪ وقت گهرجي. البت ٻيو اصول انهن هڪ سؤ ٻارهن بيتن سان لڳائي، نه فقط ڪن ٻارهن بيتن کي جدا ڪري سگهجي ٿو پر خود قاضي قادن جي بيتن جي پڙهڻن کي وڌيڪ صحيح ۽ سهڻو ڪري سگهجي ٿو.

هيٺ اسان پنهنجي محدود ڄاڻ موجب اهڙي ڪوشش ڪنداسون، پر ان کان اڳ ڪن ضروري ڳالهين ڏانهن ڌيان ڇڪائينداسون. سڀ کان پهرئين ”سنتون ڪي وائي“ ۾ جنهن سٽاءَ ۽ صورتخطي ۾ اهي بيت لکيل آهن، تنهن کي ڌيان ۾ رکڻ ضروري آهي. انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ ڪونهي ته درويش دادوديال پاڻ قاضي قادن جي بيتن کان متاثر هو. هن پاڻ پنهنجي حماتي ۾ قاضي قادن جا بيت پڙهي ٻڌيا، جنهن کان متاثر ٿي هوءَ سندس چيلن ۽ بالڪن انهيءَ کي ياد ڪيو يا لکيو. انهيءَ اوائل ڏي-وٺ ۾، انهن بيتن جي پڙهڻي تي ڍاٽڪي ۽ راجسٿالي ٻولين جو رنگ چڙهيو: يعني ته لهجو بدليو ۽ ڪن لفظن جي بيهڪ بدلي. ان بعد راجسٿالي رنگ واري روايت پنجاب (عربانا) تائين پهتي، ۽ ان تي پنجابي ٻولي جو

(1) قاضي قادن جو ڪلام: ص 38-39.

رنگ چڙهيو، ۽ پنجابي لهجي مطابق لفظن جي موڙ سوڙ ٿي. بهرحال قاضي قادن جي وفات (1551ع) يا ان کان به اڳ جڏهن کان وٺي اهي بيت دادو ديال (1544-1603ع) تائين پهتا؛ ان بعد راجسٿاني جون حدون ٽپي پنجابي جي حدن اندر آيا، تان جو 18 صدي ۾ ڀڳت هريداس يا سندس چيلن لکيا. انهن لڳ ڀڳ ٻن صدين دوران انهن سنڌي بيتن جي لفظن ۽ عبارت تي راجسٿاني ۽ پنجابي ٻولين جو رنگ چڙهيو. انهن بيتن تي اهورنگ ”سنتون ڪي وائي“ واري هڙهڻي مان ظاهر نظر اچي ٿو. جڏهن اهو رنگ لاهيو تڏهن لفظن، فـقـرن ۽ مصراعن جي صاف سنڌي صورت نظر ايندي.

ٻين ذخيرن ۾ آيل قاضي قادن جي بيتن مان ظاهر اهي ته قاضي قادن جي ٻولي جيتوڻيڪ ڳوڙهي آهي پر سچ سنڌي آهي. البت جڏهن قاضي قادن بکر ۾ ئي ڄائو ٿيو ۽ وڏو ٿيو ته سندس ٻولي ٻن انهيءَ ڀاڱي جي مڇي مڇجي ٿي: يعني ته اها ان دؤر جي اثر يا سري واري سنڌي ٻولي هئي، جنهن مان ان اڳاٽي دؤر ۾ سرائيڪي ٻولي جي آميزش ٿي؛ پر اها اهڙي ٻولي نه هئي جو ان جي سنڌي صورت گهڻي حد تائين مڇجي وئي هجي، يا ان ۾ سنڌي جو جزو ٿورو ۽ سرائيڪي جو مقدار زياده هجي. قاضي قادن جا بيت اهي ئي هوندا جن ۾ سنڌي الفاظ يا اصطلاح گهڻا ۽ سهڻا هجن. اهو پاڪل ممڪن آهي ته قاضي قادن سنڌي سان گڏ سرائيڪي ۾ پڻ بيت چيا هجن، جيتوڻيڪ ٻين ذخيرن ۾ سندس جيڪي به بيت ڏنل آهن سي سڀ سنڌي ۾ آهن. هن کان اڳ سرائيڪي ۾ سندس ڪوبه شعر اڃان تائين نه مليو آهي، پر هن موجوده ذخيري ۾ سرائيڪي ۾ چيل ڪلام پڻ شامل آهي. اهڙي ڪلام کي ڏسبو ته ان جي سٽاءَ به ايتري سهڻي آهي ۽ ان جي معنيٰ پڻ ايتري اعليٰ آهي، جيترو قاضي قادن جي ٻين معلوم ۽ مشهور سنڌي بيتن جي آهي.

صاف سنڌي ٻولي ۾ چيل بيتن جي ڀرڪ فقط معنيٰ ۽ مقصد جي لحاظ سان ئي ٿيندي. يعني ته ڏسبو ته انهن ۾ سمايل خيال ۽ معنيٰ جو معيار ايترو ٻنڌ آهي جيترو قاضي قادن جي ٻين معلوم ۽ مشهور بيتن ۾ آهي.

”سنتون ڪي وائي“ ۾ قاضي قادن جي بيتن کان سواءِ ڪي ٻيا شامل بيت

مٿي جن ويچارن کي ورجايو ويو آهي، تن کي ذهن ۾ رکندي، ۽ پڻ ان سان گڏ سنڌي آساني شاعري توڙي عام سنڌي شاعري جي مشهور معروف لفظن، محاورن ۽ مثالن کي سامهون رکندي اسان في الحال هن نتيجي تي پهچون ٿا ته ڪتاب ”قاضي قادن جي ڪلام“ ۾ انهن ڇهن بيتن کان سواءِ جيڪي مؤلف ڌار ڌار ڪيا آهن، اڃان ٻيا وڌيڪ بيت اهڙا آهن جيڪي ڌار ڌار ضروري آهن، ڇاڪاڻ جو هڪ ته انهن جي ٻولي ارالي آهي، ۽ ٻيو ته انهن جي سٽاءَ، انهن جو وزن انهن جي شاعري خوبي يا انهن جي معنيٰ جو معيار قاضي قادن

هي مشهور معروف بيتن جهڙو يا جيترو ناهي. حقيقت ۾ جڏهن 'سنتون ڪي وائي' آڊ گرنٽ ۽ ٻين مکيه ڪتابن کي پڙهي شيخ فرید شاه حسين، قاضي محمود، دادو ديال ۽ ٻين اهڙن شاعرن جي بيتن کي قاضي قادن جي بيتن سان پڙهيو، تڏهن ئي ڪنهن صحيح نتيجي تي پهچيو. ڪهڙا بيت قاضي قادن جا ۽ ڪهڙا ٻين جا آهن. في الحال جيڪو مواد اسان جي آڏو آهي، تنهن کي ڌيان ۾ رکندي اسان هن نتيجي تي پهتا آهيون ته هڪ سؤ ٻارهن بيت جيڪي 'قاضي قادن جي ڪلام' ڪتاب ۾ ڇپيا آهن، تن مان پنجويهه (35) بيت ڪن ٻين درويشن جا ڇپيل آهن. انهن بيتن بابت ڪهڙي به ڪهڙي به ائين چئبو ته اهي بالڪل شڪ کاڌن آهن. يقين سان ائين چئي سگهيو ته ڪو قاضي قادن جيائو آهي. هيٺ ايندڙ ٻن عنوانن هيٺ اسان انهن بيتن کي جيڪي گهڻو ڪري ٻين جا ڇپيل آهن، ورهائي جدا ڪيو آهي، ۽ ٻن هر هڪ بيت جي صحيح صورتخطي ۽ صحيح معنيٰ بابت مختصر طور سمجهاڻي ڏني آهي.

اهي بيت جيڪي گهڻو ڪري قاضي قادن جا ناهن

جملي هڪ سؤ ٻارهن بيتن مان جيڪي ڇاپي هيٺ آيا آهن، تن مان هيٺيان 35 بيت، ٻاهرين توڙي اندروني ثابتي مطابق گهڻو ڪري ٻين شاعرن جا ڇپيل آهن ۽ قاضي قادن جا ناهن. اسان هيٺ انهن تي وڌيڪ روشني وجهنداسون. بيتن جي مٿان جيڪي نمبر ڏنل آهن سي ساڳيا ڇاپي وارا آهن.

[4]

[هاڻا] پڙهندو ڪي وي، ڪوڙين لک ڦڙاڻ

لکي لوڪ نه سگهيو، ٻيائي اندر پاڻ.

1- ڇاپي جي پهرين سٽ جي پڙهڻي ۾ لفظ 'هاڻا' ڪونهي، هر وزن توڙي معنيٰ جي لحاظ سان اهوئي موزون لفظ آهي، جيڪو ڪٽل آهي.

2- پهرين سٽ شعر توڙي فڪر جي لحاظ سان سادي آهي. ٻيو ته قاضي قادن جهڙي عالم يقيني طور 'قرآن' کي 'قرآن' ڪري ڪولہ اچارين هوندو. اسان جي راءِ ۾ هي درويش دادو ديال جو بيت آهي.

3- مؤلف هن بيت جي معنيٰ صحيح ڪري لکي آهي، ۽ جيڪڏهن هيٺين طور معنيٰ ڪبي ته به سهڻي ٿيندي.

-- پاڻ ئي پاڻ (رڳو پنهنجي لاءِ) ڪوڙين لکين دفعا قرآن شريف پڙهيائين:

-- هو پنهنجي آبي اندر ايترو ته غرق هو جو ٻين کي (لوڪ کي) سڃاڻي نه سگهيو.

(يا)

سڄو لوڪ (عام ماڻهو) پنهنجو پاڻ ۾ ايترو ته محو آهي، جو حق ۽ حقيقت کي
لٽو سڃاڻي.

[14]

در پُورا کُتر سڀي کُهران؟ حقيقتاً همنجهه
ڪوڙين هنڌان ڪنڻ چڱن، سر ٻائيءَ جي منجهه.

1- ٻيءَ ست ۾ ”سر ٻائي جي منجهه“ وارو فقرو سٺاءَ ۾ سادو آهي. ’سر‘ (تلاءُ)
آهي ئي ٻائي جو، الهيءَ ڪري ’سر منجهه‘ چئي سگهجي ٿو، پر ’سر ٻائي جي منجهه‘ ڪونه
چئبو. ٻيو ته هن ست ۾ سمايل خيال پڻ توحيد، هيڪڙائي ۽ هڪ-مٽائي جي ابتڙ آهي.

2- جيئن بيت ٻيٺل آهي، تيئن ان جي معنيٰ ٿيندي ته:

-- مون کي اهڙن ڪروڙن جي طلب آهي جيڪي ’در پوربا‘ آهن، يعني ٻاهران
در پوري بند ڪري، اندر ئي اندر ٿا ڏئيءَ کي ياد ڪن؛

-- اهڙا ڪرو حقيقي هنجهن مثال آهن، جيڪي ٻائيءَ جي تلاءُ کان ٻاهر نٿا لڪرن
پر اندر ئي اندر ٿيون ڏيئي ڪيترين ئي جاين تان موتي ڪٽا پيا چڱن.

وڃي آيو ڪير، ڪنهن ڏٺو منهن لاهوتين

اچي ڪندو ڪير، ڳالهين رڀ ڀرتيان!

1- هن بيت ۾ ساڳيو قافيو ’ڪير‘ ٻه دفعا آيل آهي، ۽ شاعريءَ جي لحاظ سان اها

وڏي اوڻائي آهي.

2- هي ڪنهن ٻئي درويش جو چيل بيت آهي، ۽ ان ۾ جيڪو ٻچيل سوال آهي تنهن

جو جواب بيت نمبر [16] ۾ ڏنل آهي، جيڪو قاضي قادن جو آهي يا قاضي قادن جي ڪنهن
همعصر اهو بيت چيو ۽ سوال ٻڌيو، ته اهو بيت اڃا به اڳ جي ڪنهن درويش جو هو، جو
قاضي قادن ان جو سهڻو جواب ڏنو.

3- معنيٰ صاف آهي ته:

-- اوڏهن وڃي الله وارن (لاهورين) جو ديدار ڪري، وري موٽي ڪول

آيو آهي،

-- سو، الهن رڀ جي پيارن ۽ ڀرتلن جون ڳالهين هت ڪير اچي ڪندو!

[20]

اک اندر سَريو، جاڳي ڀس جَوَان

منجهي مڪوڙيءَ، منجهي ملتان.

1- ’اک اندر‘ کي ’انگ اندر‘ پڙهڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو. ’انگ اندر‘ يعني پنهنجي

جسم ۽ جان اندر، پنهنجو پاڻ ۾. ’منجهي‘، ’جوان‘ ۽ ’ملتان‘ الفاظ جنهن شاعر هي بيت

چيو تنهن جي مقامي لهجي وارا آچار آهن. هن وقت ’منجهي‘ چئبو.

2- 'الک اندر' پڙهڻ سان معنيٰ ٿيندي:

-- اي جوان مرد! تون سجاڳ ٿي ڏس ته تنهنجي پنهنجو پاڻ ۾ ئي سڀڪجهه سمايل آهي.

-- ڪو به تنهنجي اندر آهي ته ملتان به تنهنجي اندر آهي.

[22]

شهباز باز ٿيو، پنکي نه ماري

اک کڙي عرس ۾ لڏي مناري.

1- هي بيت ڪهڻو ڪري دادو ديال جو آهي. 'پنکي' ۽ 'عرس' درويش دادو جي

پنهنجي مقامي لهجي وارا آچار آهن. دادو جي ٻين بيتن ۾ پڻ 'عرس' آهي. سندس هيٺيون

بيت ۽ مٿيون بيت ساڳئي سلسلي جا آهن:

اٺي پهر عرس ۾ لڏندا آهن

دادو پسي تن کي اسان خبر ڏين.

2- مؤلف بيت جي معنيٰ سهڻي ڪئي آهي ته:

-- باز (رواجي انسان) شهباز (عارف ۽ ڪامل) بڻجي پيو: هاڻي اهو پنکين کي ٽٽو

ماري (منساري حرصن هوسن ۾ لٿو ڦاسي).

-- ان جي اک آڪاس ۾ ڪتل آهي ۽ اهو مناري تي ويهي لڏي رهيو آهي

(اهو ڌيان ۾ مڱن ۽ اُٺند ۾ جهومي رهيو آهي).

[23]

جنهن جان جڏا ڪئي، تون منهنه ٽينهن پَس

لتاڙن لتڻن سين، اٺي پهر عرس.

1- هن بيت ۾ سمايل خيال وڏو آهي، پر الفاظ اهڙا سهڻا ناهن جهڙا قاضي قادن

جي ٻين بيتن جا آهن. پهريون ته 'عرس' وارو قافيو ڪنهن حد تائين صحيح آهي، پر

قاضي قادن جهڙو وڏو عالم ۽ داناءُ 'عرش' بدران 'عرس' استعمال ڪري، سو اعتبار جوڳو

ناهي. ٻيو ته 'لتاڙي لتن سين' واري ٻولي پڻ معياري ناهي پر عامي آهي. ٽيون ته جن

جان جدا ڪئي آهي ۽ جن جو اهڃاڻ پيءُ ست ۾ ڏنل آهي، تن جي 'اٺي پهر عرس' کي

لتن سان لتاڙڻ واري عمل مان ڪا خاص معنيٰ يا ڪو خاص نتيجو نٿو نڪري: يعني ته

اهو ذهن نشين نٿو ٿئي ته ڇا ٿا ڪن ۽ ڇو ٿا ڪن؟ پيءُ ست ۾ اصل لفظ 'آپي' آهي، جنهن

کي بهتر آهي ته 'اٺي' پڙهجي.

2- معنيٰ صاف آهي ۽ مؤلف هيٺين طرح لکي آهي:

-- جن پنهنجي وجود کي وڃايو آهي، تون انهن جي منهن ڏانهن ٺه.

-- اهي اٺي پهر عرس کي لتن سان لتاڙيندا رهن ٿا.

جي لوڙيندي نه لٽهان؟ آلوڙيندي ڏير.

ٽوڙي ڏسن سونهي، آئين؟ ٽل نه ٻير.

1. هي بيت صاف سرائيڪي ۾ آهي. سٽاء جي لحاظ سان جيتوڻيڪ سهڻو آهي، پر معنيٰ دنيا ئي وڌيڪ واري آهي ۽ ان ۾ ڪوبه والهاء يا عارفانه خيال سمجھيل ڪونهي. معنيٰ عام مشهور مثال واري آهي ته ”ٿوه ڏسڻ جا سهڻا“ يا ”البن جو مٿ ٻڙيون نه ٿينديون“. اسان جي راءِ ۾ هي بيت قاضي قادن جو ناهي.

2. معنيٰ ته:

اهي (ظاهري سچ-تہ) ضرورت وقت گولها به نٿو لهي سگهان؛ باقي جڏهن ضرورت ناهي تڏهن ڍڪ لڳي ٿا وڃن (گهڻائي موجود ٿي ٿا وڃن).

اهي جيتوڻيڪ ڏسڻ جا سهڻا آهن، پر ڪو (لال ڳاڙها سهڻا) ٻير، البن جي مٿ ٿيندا (جيڪي رنگ ۾ ايڏا لال ناهن)!

سونهي سڙپ نه لوڙيان، جي لوڙيان تان لٽڪن

مون تنهان سنڌي بڪ، جنهن مستڪ مٽهي پئي.

1. چاهي مطابق بيء مٿ ۾ پڙعڻي ’بلهه‘ (= پلٽ) آهي، جنهن کي ’پلي‘ پڙهڻ مناسب ٿيندو. بيت ۾ سمجھيل خيال سهڻو آهي پر ٻولي جي سٽاء ۽ اسلوب بيان مان ظاهر آهي ته هي ڪنهن ٻئي شاعر جو چيل آهي.

2. مؤلف هن جي معنيٰ صحيح لکي آهي، ۽ جي هيئن طور ڪبي ته به صحيح ٿيندي:

مون کي سڇا سڙپ يا نانگ (سوني سڙپ) جن جي مٿي ۾ مٿن لاهي، سي نه گهرجن؛
جي گهرجن ها ته اهڙا نانگ لڪين موجود آهن ۽ سڀي وڃن ها.

مون کي ته اهڙن واسينگ نانگن جي طلب آهي، جن جو مٿو مٿن سان ٻري پيو.

سنڌي شاعري جي روايت ۾ هي خيال آکاڻو ۽ عام مقبول آهي. مثلاً به سو ورهيه کن اک جي شاعر سيد ڪبيرشاهه جو بيت آهي ته:

وَن تون واسينگن وٽ، تـرت لـهي ترپاءِ

سڻ جني جي مٿي ۾ آهي شـم جهڙي شغلـاءِ

سي سڙ سڙسي، سڙ ڏيندا، اُٿي تان ارواح،

ڪنندا پاڻ پتنگ جيئن، صدقي صدقي ساھـ.

ڪيرت ڪبيرشاهه، چئي وڃي ڳاڇ نني وٽ ڳاءِ

جن جو ڳڻن ڀريو ڳالهائ، سي ٿا عطر اوتين ادب سين.

[34]

تون وڙئون ئي وڙين، جوڳي سو جو جڳت ۾،
نئون اسان جو پير، سوڌي ڏئين سر-رير ۾.

1. سنئون سڌو عام دعا وارو خيال آهي، جنهن ۾ معنيٰ جي ڳوڙهائي يا بلندي ڪانهي.
قاضي قادن توحيد ۽ هيڪڙائي جو قائل آهي، الهيءَ لحاظ سان هي بيت سندس ئي نٿو سگهي،
البت ائين ممڪن آهي ته سندس ڪنهن مريد ۽ عقيدتمند خود قاضي قادن بابت اهو بيت
چيو هجي.

2. مؤلف صحيح معنيٰ لکي آهي، جيڪا هن طرح هن لکي سگهجي ٿي:
- تون سڀني وڙن (وڏي ست ۽ صبر وارن درويشن) کان وڏو وڙ وڙ آهين، ۽
تون ئي جڳ-گرو جوڳي آهين.
تون ئي اسان جو مرشد آهين، ۽ اسان جي من (سرير) ۾ سنئين وجهين.

[43]

ڪا ڪٽر ڪالهي آڪرين، مٿن وڇيندا آلتو،
سڄڻ آڇي اڪرين، مٿن لوڙيندو لٽو.

1. ڇاڀي مطابق پهرين ست جو آخري لفظ 'اڻي وڻو' آهي. بيت جي مطلب ۽ معنيٰ
مطابق اهو لفظ "نه لٽو" جي برابر 'آلتو' هجڻ گهرجي.
2. ٻولي قاضي قادن جي ناهي، ۽ شعر توڙي معنيٰ جي لحاظ سان هي بيت سادو آهي.
معنيٰ ٿيندي ته:

[ڪاغذ ڪارن اڪرن وارو مون (ارت ڪري) ڄاڻچيو ته ٻه (ان جو ڪو اڪر ٻه
لفظ چئي يا صحيح نموني ۾ نه) مون نه ڏٺو.
- سڄڻ اچن اڪرن وارو صاف مهاندي آهي، جنهن کي مون جڏهن گهريو تڏهن لٽو.

[46]

هسيين ڪيت سهجڙي، روڻ ڪيون ٺاهين،
پريان ٻه ڇوگيان، اڪين تو ٺاهون.

1. ڇاڀي مطابق پهرئين ست ۾ 'هسين' ۽ 'روڻ' آهي. اهي آچار راجسٿاني لهجي
جا آهن. سنڌي ۾ آچار 'هسيين' ۽ 'روڻ' ٿيندا. ٻيءَ ست ۾ اصل پڙهڻي 'اڪ' آهي، پر
صحيح لفظ 'اڪين' ٿيندو.
2. هن بيت جي ٻولي سرائيڪي واري علائقي کان به مٿي جي راجسٿالي آميز آهي، ۽
اها ٻولي قاضي قادن جي ناهي. 'آدگر' ۾ الهيءَ ٻولي ۾ رچيل ڪلام ملي ٿو.

3. معنيل صال آهي ته:

- ڪهڙي سهج ۽ خوشي سببان ڪلين ٻيو؟- روئين ڇو نٿو.
- جو تو وٽ ٻرين کي پسڻ وارين اکيون لاهن!

[59]

پتو ڦٽو پيت ۾، ويڙي ملان ماه.

ڏوئين ڏي ڏوڙ ۾، الله اوري آه.

1. ٻولي توڙي شعر جي لحاظ سان بيت ايترو معياري ناهي جيترو قاضي قادن جا بيت آهن. 'ملان' ماه ڪونه وڃندو، ۽ لکي ڪيم يا ويڇ کي سنڌ ۾ 'ملان' سڏيو ويو آهي. ٻوئين ست جي ٻولي توڙي معنيل مبهم آهي. 'الله اوري آه' وارو جملو، ڏي تعالٰي جي ذات بابت ادب جي معيار مطابق ناهي.

2. جيڪڏهن ائين ڪري ڄاڻجي ته هي بيت اڻ ڄاڻ ويڇ يا ليم-ڪيم بابت چيل آهي ته ان حالت ۾ هيٺين طور ٻڙهن وڌيڪ صحيح ٿيندو:

پتو ڦٽو پيت ۾، ويڙي ملان ماه.

ڏاڻين ڏي ڏوڙ ۾، الله اوري آه.

'ملا' معنيل 'وٽان' يعني ٻاهران ماس کان. 'ڏوئين' ڏي کي 'ڏاڻين ڏي' (= ٽي هنڌي) ڪري ٻڙهو ته صحيح ٿيندو، معنيل ٿيندي ته:

- مرض اندر ۾ آهي ۽ پتو پيت ۾ ڦٽو آهي، ته هو (ليم-ڪيم) وري ٻاهران جسم تان ماس کي ٻيو وڃي.

هن (ويڇ) ته سڪي ڏوڙ ۾ ٽي هنڌي آهي (صاف غلطي يا ناانصافي ڪئي آهي)، باقي الله ئي آهي جو منهنجي آه کي اوري ۽ اگاهائي.

[60]

قاضي ڪٽ ڪم ايترو، مت ڪيروئي ٻيو،

پلا ٿيندو ٻولي، مٿي ڪيڻدو ڪير.

1. ڇاڻي ۾ بيت ائين ڏنل آهي. شعر توڙي معنيل جي لحاظ سان هيءُ بيت قاضي قادن جي معيار جو ناهي. 'مت' لفظ صاف راجسٿاني-هندي آهي. 'مت ڪيروئي ٻيو' جي ٻڌڻ ۾ 'مٿي ڪيڻدو ٻولي' ڪري پڙهجي ته ٻيو معنيل ٿيندي ته 'تو چڱي راه نه ورتي'. سچي ست کي هيٺين طور ٻڻ ٻڙهي سڳوچي ٿو:

”قاضي ڪٽ ڪم ايترو، مت ڪيروئي ٻيو“

ڪيـرو = ڏيري واري ڪيلي. ڏيري کي ڦيرائڻ ۽ ست ڪٽڻ واري معنيٰ جي لحاظ سان ست جو مطلب ٿيندو ته: 'اي قاضي! تون ايترو نه ڪٽ، ۽ پنهنجي ڏيري کي ايترو نه ڦيراء!'.
2- جيئن بيت ڇاپي ۾ بيٺل آهي تيئن مؤلف بيت جي معنيٰ هيٺين طرح لکي آهي:
--- قاضي! ايترو گهڻو وعظ نه ڪر؛ پنهنجي سمجهه کي لاهي ڪري سڀرن ۾ ڪيو اٿئي.

--- جيڏي مهل اٺ هلائيندا، اوڏي مهل تنهنجي وعظن جي ٻوٽلي (بجڪي، گوڙي) ڪير مٿي ڇاڙهي ٿيندو.

[62]

ذَٰلِئِينَ هَآءُ وَاڪَاڻَ ڪُون، جِيءَ تَهِنِجي واتِ
وڏي خالق نه گهڙين، ڪرين ٻاڙي قاتِ.

1- پهرئين ست ۾ اصل لفظ 'وَڪَاڻَ' آهي، جيڪو 'واڪاڻ' پڙهڻ بهتر ٿيندو. ٻيءَ ست ۾ ڍاڻڪي-راجستاني جي اثر هيٺ اصل ۾ "گهڙين" آهي، جيڪو 'ڪرين' والگر 'گهڙين' ڪري پڙهڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو.

2- 'واڪاڻ ڪُون' محاورو سھڻو ٺاھي. ھيءُ بيتِ مخاطب ٿي جنھن تڪي تنبيھه واري لمولي ۾ چيو ويو آھي سو قاصي قادن جي نمائندگي سھڻي ٻولي مطابق ٺاھي.

3- معنيٰ صاف آهي ۽ مؤلف پڻ سھڻي ڪري لکي آھي ته:
--- جڳت جي آھائيندڙ تنھنجي وات ۾ چپ ان ڪري رکي آھي ته تون ان سان سندس جس ڳائين.

--- تون پنهنجي زبان سان ان وڏي خالق کي ياد ڪندي سندس طلب ٿو رکين (يا کائڻ ٺوڳهين) جو (ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي يا ٻئي کان گهڙ واري) ٻي اجائي ۽ ان سھڻيندي ڳالھ ٻيو زبان تي آئين.

[63]

تَمَن پُڄي آسان، تُون آئين نهين پُڄيو
پڙهڻ هار قرآن، نهين رتو رحمان سان.

1- هن بيت جي ٻولي قاضي قادن واري ٺاھي. 'آسان' ۽ 'قرآن' وارا اُچار قاضي قادن جا ٿي لڳا سگهن. هيءُ بيت درويش دادو ديال جو آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي سٺاءِ دادو جي بيتن جهڙي آهي.

2- معنيٰ ظاهر آهي ته:

— تو هيءَ ڳالھ اسان کان پڄي آهي، اسان توکان ڪانه پڄي آهي.

— تون سدائين قرآن شريف پڙهه ڙ آهين، پر اڃا رحمان سان نه رتو آهين، يعني
ٻاجهاري ڌڻي سان هڪ نه ٿيو آهين.

[66]

سڄي سائين سان، تون مَ ڪر ڪوڙي ڪوڙيان
جي تڻو منجهه هيٺائون، وو سپو ڪسي پرکڻو.

1- ٻولي توڙي شعر جي لحاظ سان هي بيت قاضي قادن جو لاهي 'سان' ۽ 'هيٺائون'
قافيا صحيح لاهن.

2- معنيٰ صاف آهي ■ مؤلف هيٺين طور صحيح لکي آهي ته:
— پنهنجي سڄي سائين سان، تون ڪوڙن وارو ڪوڙ نه ڪر، ڪوڙي (لکي) نه ڪر.
— جيڪو تنهنجي هردي اندر ويٺو آهي، اهو سڀ جي پرک رکي ٿو.

[68]

جيتي سڄ منسار سان، سڄ جا سائين سان هوءَ
تو پڌر هي ٻڙا ٿري، ڇه ٿاء لير نه ڪوءَ

1- سهڻي معنيٰ وارو بيت آهي پر ٻولي پنهنجي-راجستاني آميز آهي، ۽ قاضي قادن جي
لاهي. (جتي = جيترا)، 'سد' (اهو) ۽ 'ڇه ٿاء' الفاظ پنهنجي-راجستاني آميز آهن.
2- اصل پڙهڻي ۾ "ڇه ٿانءُ" آهي، جيڪو اصليت جي لحاظ سان "ڇه ٿاء" (= جنهن جاء)
هجن ڪهرجي.

3- معنيٰ ٿيندي ته:

— (ماڻهوءَ جي) جيتري سڄائي منسار سان آهي، اوتري جي الله سان هجي.
— ته ٻو ■ جنهن جاء (ٿاء) تي هاڻي نه هجي، الهيءَ پڌري پٺ تي به جيڪر
ٻوڙ و ٿري.

[69]

سڄ ۽ هيٺارا سائين سائين، سڄ سڄ سڄ
سڄي سڄي سڄي سڄي سڄي سڄي سڄي سڄي
سڄ سڄ سڄ سڄ سڄ سڄ سڄ سڄ سڄ
جڏهن ڪڏهن ڪوڙ ڪي، ڏيندا سڄ سڄ.

1- ڇاهي جي ٻيءَ ست ۾ 'دهني' بدران 'دهه' ۽ 'چوڙهي' بدران 'چڙهه' اڃا راجستاني
مطابق آهن.

2. بهريون به ستون پنجابي-راجستاني-هندي آميز ٻوليءَ ۾ رچيل آهن، ۽ ٽين ست جو ٻيون فقرو ۽ چوٿين ست سنڌي ۾ سڙيل آهن. بيت سهڻو آهي پر مجموعي طور سان هي ٻولي قاضي قادن جي ناهي.

3. بيت جي معنيل صاف آهي ۽ مؤلف ٻن سهڻي ڪري لکي آهي ته:

- سائين ڪي سچ ٻارو آهي، سائين ڪي سچ ئي وٺي ٿو.

- سچي انسان ڪي منگل گره جي آگ به جلائي نه سگهندي.

- سچي ڪي نانگ به ڏلڪي لٿو سگهي، سچ (جو ٻيڙو) سمند جي سيني تي چڙهي

هلي سگهي ٿو؛ پر ڪوڙ ڪنن جي باهه ونڪر آهي (جيڪا تمام تڪي ٿيندي آهي،
پر ٿورو وقت جٽاءُ ڪندي آهي).

جڏهن ڪڏهن (سدائين) سچ ڪوڙ ڪي مزياب ڪندو.

[73]

جيءُ ٿي پائين هڻي، تيهڙي پاڻ پيرين،

پائين مڃان چڏيو، تون نه چڏ ڏسي.

1. بيت جا لفظ سنڌي آهن پر معنيل مڃهر آهي. پهرين ۽ ٻي ست جي معنيل ۾ ڪو

سهڻو سنڀند ڪونهي؛ خيال ٻن عام سطحي شڪايت وارو آهي. مؤلف ٻن ڄاڻايو آهي ته ”هيءُ
بيت معمولي تبديل سان گرو گرنٽ صاحب ۾ شيخ فريد جي بيتن ۾ ملي ٿو“.

2 ڇاڻي مطابق پهرين ست ۾ ’پائين‘ بدران ’پائي‘ آهي، ۽ ٻيءَ ست ۾ ’پهڻ مڃا‘

آهي، جيڪو ”پائين مڃان“ پڙهڻ سان وڌيڪ صحيح ٿيندو. انهيءَ لحاظ سان معنيل ٿيندي ته؛

جهڙي ڪنهن ڪي هڪ ۾ ڏيندا، تهڙي هو پاڻ ٻن پريندا.

”چئن (مڃن) توکي پائين چڏي ڏنو آهي، پر تون پنهنجي ڏني ڪي نه چڏا

[74]

ڏيه لڻا، سڃها پئي، اکون اُٺي رات،

ڪڙا هڪاري پائيني، پيءُ ڙا ڪٽر وات.

1. ٻولي صاف سرائيڪي آهي. انهيءَ معنيل وارو ’دوهو‘ ’گرو ڪرلٽ‘ ۾ ٿوري تبديل

سان شيخ فريد جي دوهن ۾ موجود آهي، جيڪو مؤلف پاڻ نقل ڪيو آهي (ص 35) ۽
جنهن کي سرائيڪي ۾ هيٺين طور پڙهڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو:

فريدا! ڏڪان سڀني ڏينہ ڳيا، سولان سڀني رات،

ڪڙا هڪاري پائيني، ’پيءُ ڙا ڪٽر وات‘

2. معنيل صاف آهي ۽ مؤلف ٻن سهڻي ڪري لکي آهي:

- ڏينهن پورو ٿيو، سانجهي ٿي، ۽ مٿان رات اچي وئي (يعني حياتي جا سڀ دور ختم ٿيا ۽ وقت پورو ٿي ويو).

- پٽن اڪارڻ وارو ٻيو وڏي سڌ سڻائي، ته ٻيو (پائيندڙ سببان) ڪرندڙ ڪنڌيءَ جي منهن ۾ آهي (يعني موت اچڻ وارو آهي).

[76]

سُڃِي نَسِي جَبَابُ چئي، مهي سڄڻ ڪيٽ ڪنهي،
جيتهي بال سرير ۾، تيتهي چوڻ ٿئي.

1. ٻولي سنڌي - سرائڪي - پنجابي آميز آهي ۽ قاضي قادن جي ٺاهي. ڇاهي مطابق پهرين ست جي پڙهڻي ۾ 'سو سڄڻ ڪيٽ گهي' آهي، پر بهتر ائين ٿيندو جيئن اسان لکيو آهي. ٻيءَ ست ۾ اصل لفظ 'چن' آهي جيڪو 'چن' پڙهڻ بهتر ٿيندو.

2. معنيٰ صاف آهي ۽ مؤلف پڻ سهڻي ڪري لکي آهي:

- سُڃِي پڙيانگ ٿيل بستي جواب ٿي گهري ته اهي سڄڻ (جي هت هئا) سي اڄ ڪيڏانهن وٺا.

- (سندن ڏک ۾) جيترا وار جسم ۾ هئا، سي سڀ چئي پيا.

[77]

پڙيان؟ سڄي ڏهه پيان؟ اهي ٻيڙ نه ڪا
جڻن وڃڻ واهو ٿئي، چالي هڪ خدا.

1. ٻولي سرائڪي - سنڌي آميز آهي، ۽ خيال عام سطح وارو آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ رواجي بي صبري ۽ شڪايت سمائل آهي.

2. ٻيءَ ست جي ڇاهي ۾ 'جڻن وڃن' ۽ 'چانڊ' (راجسٿاني لهجي مطابق) الفاظ آهن، جن کي 'جڻن وڃن' ۽ 'چائي' ڪري پڙهڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو.

3. معنيٰ صاف آهي ۽ مؤلف پڻ سهڻي ڪري لکي آهي.

- سور سڀ ڏکيا آهن، پر اهڙو درد (محبت جو) ڪو ٻيو ڪونهي.

- هڪ خدا ٿو چائي ته (منهنجي لڏو لڏو ۾) واهي والڪر پيو وڃي.

[89]

سَٿو هَٿو جاڳڻ، راتڙين؟ سَٿو وِهاڙيان؟
سَٿين ٿيو آڀاڳڻ، ڀر بن وسارڻ مَ ڪَر.

1. ٻولي ڍاڻڪي - سنڌي - راجسٿاني رنگ واري آهي. ڇاهي مطابق پهرين ست ۾ پڙهڻي 'هَٿو' ('ه' جي ڀيٽ سان) آهي، پر صحيح 'هَٿو' (زبر سان) ٿيندو جيڪو ڍاڻڪي جو

عام لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس 'هو' يا 'رهيو'. پڻ 'رائڙين' بدران چاڀي ۾ 'رائڙي' آهي. ٻي
ست ۾ چاڀي مطابق 'ڀاڳ' آهي، پر صحيح 'آڀاڳ' ٿيندو. يا وري ائين پڙهجي ته
'مٽين' ٿيو ڀاڳ.

- تون ستو رهيو! اٿي جاڳ جو رات سڄي وهامي وئي آهي (سڄو وقت گذري ويو).
عمر پوري ٿي وئي. جيڪڏهن 'رائڙي' پڙهيو ته ٻيو ٻوڀان فعل جي صورت
'وهائڻي' = 'وهائي' ٿيندي؛ يعني رات سڄي وهامي وئي.
- تو مٿان بد بختي آئي آهي. (يا تنهنجو ڀاڳ مٽو ٿيو يا ڦٽو آهي)؛ تون پنهنجي پرين
(خالق) کي ائين نه وسار.

[90]

پرين وساري رت روئن، ڪٽي ري ڪارڻ،
ڪنڇن راس وڃاء ڪي، ٻُڪڻن ڏوڙ پون.

1. ٻولي سنڌي - ڍاڻڪي - راجسٿاني آميز آهي. پهرين ست ۾ 'ري' معنيٰ 'جڳي'
(ڍاڻڪي - راجسٿاني).

2. معنيٰ مؤلف سهڻي ڪري لکي آهي ۽ انهيءَ مناسبت سان ئي هيٺ ڏجي ٿي:
- گهٽ ٻڌي ۽ ڪم عزلائي جي سببان (ري ڪارڻ)، هو پنهنجو پرين وساري (هاڻي)
رت پيا روئن.
- اهي سون وارو سور ڪٽيو وڃائي، هاڻي ڏوڙ ڇا ٻُڪ پيا پرين، يا ٻُڪن ۾
ڏوڙ پيا پرين.

[93]

منجهين سائو لاهير ڪي، پسن ڪي گهاٽي،
دلي ڪٽوئي ڀي رنگ جيون، ويندوئي وائي.

1. چاڀي مطابق بيت جي پڙهڻي ائين آهي. بيت ۾ سمايل خيال بلند ڪونهي، بلڪ
شامي آهي ته هي دنيا بي وفا ۽ بيڪار آهي. پسن ڪي گهاٽي توڙي 'ويندوئي وائي' وارن
فقرن جي مٿاءِ سهڻي ٺاهي، ۽ پڻ انهن جي معنيٰ سمجهي آهي. هي بيت تنبيهه طور مخاطب ٿي
چيل آهي، ۽ اهو انداز قاضي قادن جو ٺاهي.
2. بيت جي معنيٰ مؤلف هيئن طور لکي آهي.

- ڪنهنو رنگ ڏسڻ کي ته گهاٽو ٿئي ٿو، پر ان ۾ اندر آهي ڪجهه به نه.
- هي دلڙا به ڪنهن به رنگ وانگر آهي، جو وات هلندي ئي ويندو آهي.

[94]

منن پالڻي سون، هي جڙ ٻوس جڙ ڪٽون،
ويئين ورائي ون، ڪٽه لڳي ڪارو ٿيو.

1. لفظ جي سماءُ توڙي وزن ۾ اهڙي سهڻائي ڪانهي. معنيٰ پڻ مبهمل ۽ مسئل آهي.
2. مؤلف هيٺينءَ طرح معنيٰ ڪئي آهي، جيڪا غور طلب آهي.

مون هن چمڪندڙ پاڻيءَ کي سون ڪري سمجهيو.
(هٿ لاهڻ سان) اهو مون کي ورائي ويو ۽ مٺي لڳي، ڪارو ڪري ڇڏيائين.

[95]

پيلي (پيلي) وي پيلي، پيلي ٽيگئون؟ آئي
بابا آدم آهي هوا پيلي، پيلي سڀ ڏاڍائي.

- 1- ٻولي صاف سرائيڪي آهي. خيال سهڻو پر عام آهي.
- 2- بيت جي وزن مان ظاهر آهي ته پهرين ست ۾ ٽڪ لفظ 'پيلي' لکيت ۾ رهجي ويل آهي، انهيءَ ڪري "پيلي پيلي وي پيلي" ڪري پڙهڻ سان ئي وزن پورو ٻهندو.
- 3- معنيٰ صاف آهي ۽ مؤلف پڻ سهڻي ڪري لکي آهي ته:
- پيلي ڙي پيلي، هنن (آدم ۽ هوا) جي زماني کان وٺي پلندي آئي.
- بابا آدم ۽ هوا پئي پيل، هر سڄي دنيا ئي پيل آهي.

[98]

هٿ وٺي ڇڏين 'لوڻ' ڪٿوري جهنگين 'گهري'
سڄان دي صابوڻ، اندر اچا نه ڪري.

- 1- ٻولي سرائيڪي-راجستاني آميز آهي ۽ قاضي قادن جي لاهي. 'ويا جهڻ' ۽ 'جهنگين'
راجستاني محاورو جا لفظ آهن.
- 2- 'ويا جهڻ' کي 'وهاڻن' پڙهجي ته معنيٰ ٿيندي 'خريد ڪري'. 'جهنگين' کي
'جهنگين' پڙهجي ته سڄي ست جي معنيٰ ٿيندي ته: شهر ۾ دڪان کان وٺي لوڻ ٿو، ۽
جهنگ ۾ گهر ٿو ڪري 'ڪٿوري' جي.
- 3- اسان جو گمان الهيءَ طرف وڃي ٿو ته جيڪڏهن بيت 'ضمير غائب' بدوان 'ضمير
مخاطب' سان پڙهجي ته معنيٰ ۽ اثر جي لحاظ سان بهتر ٿيندو. ٻيو ته هن مجموعي ۾ شامل
ٻيا بيت به ڪهڙو ڪري 'ضمير مخاطب' يا 'ضمير متڪلم' ۾ آهن. بيت هن طرح پڙهجي ته
وڌيڪ سهڻو ٿيندو.

هٿ وٺي 'لوڻ' ڪٿوري جهنگين گهري
سڄان دي صابوڻ، اندر اچا نه ڪرين.

(يعني تون پاڻ هٿ تان لوڻ وهاڻين ٿو پر ٻاهر جهنگ ۾ اچي ڪٿوري جي، يا
ڪٿوري جي ملهه جي گهر ڪرين ٿو- وغيره).

مڻيان مڻحلان مڻنديان، آڇنديان ڇڻين.
هڻنئون ٻينن ٻڪري، جهڻنگين اٺ مڻين.

- 1- ٻولي سرائڪي، ٻر پنجابي-راجستاني آميز آهي. قاضي قادن جي ٻولي ناهي.
- 2- اصل لفظ ”آڇيان ڇڻين“ آهي، ٻر ”آڇيان چلن“ ٻڙين بهتر ٿيندو، يعني ته:
له ڇڻي ڇڻيون ريتيون هان، ان سھائيند ٻون ڪن، ڪڙيتيون ڪن، اصل ’جهڻنگين‘ آهي، ٻر
’جهڻنگين‘ ٻڙين بهتر ٿيندو.

- 3- جيئن بيت بيٺل آهي تيئن ان جي معنيٰ هونين طرح وڌيڪ مناسب ٿيندي:
-- چڻن جي وچ ۾، مڻحلاتن ۾، توڙي بازارن ۾ ڪڙيتيون ٿا ڪن.
-- شهر مان دڪان تان ٻڪري سودين، ۽ ٻو جهنگ ۾ ان جي عيوض اٺ جي،
يا اٺ جي ماھ جي، گھر ڪن.

توبھ ڪڙين باھڙي، باھڙي توبھ ڪڙين
ڪپھي سادي هٿ ۾ راڌي آڇ-اڙين.

- 1- پهرين ست صاف سنڌي ۽ ٻي سرائڪي آميز آهي.
- 2- چاڻي مطابق الفاظ پهرين ست ۾ ”توبھ ڪري له“ ۽ ٻي ست ۾ ’رڌي‘ آهن،
پر مٿي ڏنل ٻڙهي بهتر ٿيندي. باھڙين گھڻو ٿاڙين؛ توبھ ڪڙن = پچائي گناھن کان هميشه
لاه ٻس ڪڙن جو عهد ڪڙن. راڌي = ٻج وڌل، ٻوڪيل ٻني. سادو هٿ = بيجا غرور،
اجايو گھمنڊ.
- 3- معنيٰ ٿيندي ته:

-- اٻوجھ غافل (پنهنجو پاڻ گناھن کان پاسو نٿا ڪن، ۽ هو) توبھ تڏھن ڪن
ٿا جڏھن ٿاڙين ٿا (يعني جڏھن کين تڪليف پھچي ٿي؛ پر پوءِ توبھ وساري گناھ
ڪن ٿا ۽ وري) ٿاڙجي ڌڪ کائي (پوءِ وري) ٿا توبھ ڪن.
-- ڪهڙي غلط گھمنڊ ۽ اجائي وھم ۾ هو پنهنجي ٻوڪ يا ٻني ٻيا ٻيلائين ۽
برباد ڪن.

جي سائين سُون سچ، نو پوءِ ڪهڙا سڙي،
آپا ٿي ڪم لڄ، ته وڙي اڱرڙا ٻٽاڻي.

- 1- ٻولي سرائڪي-سنڌي آميز آهي.

2- ڇاڀي مطابق پهرين ست هر اصل الفظ ”ڀوڪوڙا سٽڙي“ ۽ ٻي ۽ ٻي ”بلڻ“ آهي.
 ’بلڻ‘ آچار راجسٿاني لهجي مطابق آهي، ۽ سرائيڪي ۾ صاف آچار ’ٻلڻي‘ (پري) ٿيندو.
 ’سٽڙي‘ معنيٰ ’مئل مرد کي‘؛ پر جيڪڏهن ’سٽڙي‘ پڙهيو ته پوءِ ٻيءَ ست ۾ پڻ ’آڀا‘
 جي بدران ’آڀي‘ پڙهيو.

- جي هو پنهنجي سائين سان سڄو آهي، ته پوءِ سٽل کي به ڪهڙو ڊپ!
 - (اي سٽل!) تون آڻي ٻيئي لڄ، توڙي ڪٿي (پهرن هيٺان) اگر ٻرندا ٿاندا هجن.

[105]

ڪٽوسين؟ ڪٽو هٽل ليهڻ ڇڏي ٿاري ٻڌا هئي،
 ع-قل غميب اللله دا، اللله اي آهي.

1. ڇاڀي مطابق پهرين ست هن طرح آهي:

’ڪٽوسين ڪٽو هٽل ليهڻ ڇڏي ٿاري ٻڌا هئي‘

اصل ٻي ست ۾ ’آي‘ آهي.

2. ٻولي سرائيڪي هندي آميز آهي، ۽ قاضي قادن جي ناهي. پهرين ست جي معنيٰ
 مبهم آهي، پر البت ٻي ست صاف آهي:

ٿوري ويڙم ۾ ڪوٺج پيدا ٿئي ٿو ۽ پوءِ وڏي ٿاري ٻڻجي ٿو.
 اللله جي غمب يا گجهه جي پروڙ اللله کي ئي آهي.

[106]

توڙي وڃين روم، نانهي نصيبون؟ آڳرو،
 مانيي وڃين؟ ٿرم، جڀي ليڪييا ڇڏين م.

1. ڇاڀي مطابق پڙهڻي ائين آهي. پوئين ست جو وزن ٻورو لاهي، ۽ بيت ۾ سمايل
 خيال پڻ قاضي قادن واري اعليٰ سطح جو لاهي. بيت جو مکيه مطلب سنڌ ۾ هيٺين عام
 مشهور ٻهاڪي وارو آهي ته:

جڀي شوم وڃي روم،
 ته به ڀوڏي مٽي ٿوم.

هي خيال زندگيءَ جي هڪ خاص طرز جو عڪس آهي، ۽ ان حد تائين ان ۾ هڪ
 حقيقت آهي، مگر ان سان گڏ ان ۾ انسان جي هڪ ڪردار جي شڪايت ۽ لدا پڻ سمايل آهي،
 اهڙي ليدا جو اظهار وڏن صوفين درويشن وٽ روا ناهي. البت عام سطح جو شاعر اهڙي
 ڳالهه ڪري سگهي ٿو.

2. جيئن بيت بيٺل آهي، تيئن ان جي معنيٰ مؤلف هيٺين طرح ڪئي آهي:

- چاڻي ڪير روم به وڃي، اهو پنهنجي نصيب ۾ لکيل شيءِ کان وڌيڪ هٿ ڪري نه سگهندو.

- اهو مائي ۽ ٿور لاه به پئڪندو، جو لکيل آهي سو لکندو ڪونه.

جيئن ته بيت ۾ سمايل خيال مشهور بھاکي واروئي آهي، الهيءَ ڪري بهتر ائين

ٿيندو ته بيت کي هيٺين طرح سنواري پڙهجي ته معنيٰ پڻ سڌي سولي ٿي ٿوري:

توڙي وڃي روم، (توه) ناه نصيبتون آڳڙو،

ساني مڻهي روم، جهڻن جو ليکيو چيني ۾.

اڳين ٻولي موجب، ’توه‘ معنيٰ ’ته به‘، ’چني ۾‘، يعني روزازل واري چيني ۾.

معنيٰ ٿيندي ته:

- جيڪڏهن (ڪوشور) ڪٿي روم وڃي، ته به پنهنجي نصيب کان اڳتي ٿي نه سگهندو.

- (هن جي واسطي ڪاٺڻ لاه) ساڳي مائي سان ٿور هوندي، جيئن سندس واسطي

روزازل کان لکيل آهي.

[111]

جي جي ٻولي مڻين؟ ڪيٽي، سو سو مڻجه نه ٿيان،

اس چڻگي ديوان مڻين؟ سڀي مڪرر ڳيان.

1. ٻولي سرائڪي، ٻه هندي - پنجابي آمير آهي.

2. اصل الفاظ ائين آهن جهڻ مڻي ڏنا ويا آهن. ’جي جي‘ کي پڻ معنائن جي

لحاظ کان پڙهي سگهي ٿو: هڪ ’جي جي‘ جي معنيٰ ’جيڪي‘، ٻيو ’جي جي‘

معنيٰ ’هائو هائو‘ (’قالوا ٻلي‘) واري قول ڏانهن اشارو). رب ڇڏهن روحن کسي ٻيڏا

ڪيو تڏهن انهن کان پڇيائين ته: ”ڇا، آڱ اوھان جو رب ناهيان.“ (”آلست بير بڱڪر“).

جواب ۾ چيائون ته ”هائو“ (قالوا ٻلي) ”بيشڪ تون اسان جو رب آهين.“ ’جي جي ٻول‘ يا

’جيڪي ٻول‘، ٻنهي مان مراد ”قالوا ٻلي“ وارو وعدو آهي. پهرئين ست جي سڀاءُ مان به

اها معنيٰ لکري ٿي. جيڪڏهن هي بيت اصل صاف - سرائڪي ۾ هو ته هو ان کي هيٺين طور

پڙهو ته وڌيڪ صحيح ۽ بهتر ٿيندو. ’ٿيان‘ ۽ ’ڳيان‘ کي ت ۽ ڪ جي زير توڙي زير سان

پڙهي سگهجي ٿو. يا وري هن طرح پڙهجي:

جي جي ٻوليان مڻن ڪيٽيان؟ سي سي مڻجه نه ٿيان؟

اس چڻگي ديوان مڻين؟ سڀي مڪرر ڳيان؟

- (زل جي رول) جيڪي ٻول مون ڪيا هئا سي مون کان ٻورا نه ٿيا.

- هن ٺاهوڪي محفل (هن جهان جي جنسار) ۾ (آڱ ۽ ٻيا) سڀ پنهنجي ڪيل قولن

تان ٿوري ويا.

پڻ ڪا ساڃا نه ٿيڻي، من موٽاهل ڪڇ،
ڪنن سٽيا نه سٽيڻي، اکين ڏٺو سچ.

1. سنڌي اميز سرائڪي ٻولي آهي. صاف سرائڪي ۾ ’ٿئي‘ ۽ ’ڏٺو‘ جي بدران ’ٿيوي‘ ۽ ’ڏٺا‘ پڙهيو. ڇاڻي مطابق ٻي سٽ ۾ اصل الفاظ ”سٽيا“ ۽ ”اک“ آهن، جن جي بهتر ۽ صحيح صورت ’سٽيا‘ ۽ ’اکين‘ ٿيندي. هن بيت ۾ سمايل مثال ۽ ٻياڪو سنڌ جي ادبي روايت ۾ آڳاٽي وقت کان وٺي مشهور آهي ۽ ويندي هن پوئين دور تائين سگهڙن جي رس رهائ جو هڪ دلچسپ موضوع رهيو آهي. چوڻا ته ”ڪو موتي ٻيو سٺ، ٻئي ڀڳل، ته ٻيو سڃا نه ٿيندا“. چوڻا ته ”ڪنن سٽي ۽ اکين ڏٺي ۾ تفاوت آهي“. موتي ۽ من جي ڀڄڻ واري مثال بابت هڪ بيت آهي ته:

ڏيئي ريڙهه رهي ڪسي، ڳنڍيو صرافن،
پڳو سڄو نه ٿئي، ڪو موتي ٻيو من.

اهي بيت جيڪي وڌيڪ خاطري سان قاضي قادن جا ٿي سگهن ٿا

ٻولي ۽ محاوري لفظن جي بيهڪ ۽ ستاءُ معنيٰ جي معيار، حق ۽ حقيقت جي اظهار جي لحاظ سان وڌيڪ خاطريءَ سان چئي سگهجي ٿو ته هيٺيان 77 بيت قاضي قادن جا ٿي سگهن ٿا، بشرطيڪ اهو مڃجي ته قاضي قادن سرائڪي ٻولي ۾ پڻ بيت چيا.

[1]

زيران؟ زبران آيتان؟ اکران؟ انت؟ نه ٻار،
هيڪڙو ايمان ۾ لهيڻ؟ سڀني سار.

1. ڇاڻي مطابق ٻه ربن سٽ جا الفاظ ”اڪر انت نه ٻار“ آهن. وڌيڪ صحيح پڙهڻي ”اڪرين انت نه ٻار“ يا ”اڪران انت نه ٻار“ ٿيندي. پر جيئن ته قاضي قادن پنهنجي آتر واري بکر جي محاوري مطابق ”زيران زبران آيتان“ آندو آهي، ته هت پڻ ”اڪران“ وڌيڪ موزون ٿيندو.

2. ٻيءَ سٽ ۾ ڇاڻي وارا لفظ ”هيڪڙيو“ ۽ ”لهن“ آهن. ”هيڪڙيو“ واري پڙهڻي ڀاڻڪي-راجستاني لهجي مطابق آهي: سنڌي محاورو ”هيڪڙو“ ٿيندو، ”لهن“ پڙهيو ته مطلب سمجه ٿيندو، ڇاڪاڻ جو ”لهن“ جو فاعل لاسعلوم آهي. ”لهن“ (تون لهن) پڙهڻ سان بيت جو خطاب هر پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ کي ٿيندو. انهيءَ لحاظ سان معنيٰ ٿيندي:

- زيرن، زيرن، آيتن ۽ اڪرن جو ڪو ڇهه ۽ شمارئي ڪونهي (لهن سڀني جڙن کي سنڀالڻ مشڪل آهي ۽ جزوي علم جي تفصيل کي ڪوبه عالم ٻڃي ڪونه سگهندو).

- (هر) ڌڻي واحد ۾ جي تنهنجو ايمان آهي، ته هو تون انهن سڀني کي منيالي سگهندين (واحد خالق ئي سڄي جهان جي علم ۽ معلومات جو سرور ۽ جامع ڪل آهي؛ انهيءَ 'ڪل' علم جي جامع ۾ ايمان مان 'جزن' جو علم خود بخود حاصل ٿي ويندو).

[2]

جيئون؟ جيئون؟ پڙهه ۽ ليکڪ ڪوڙين؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟

ايءَ سڀني سڀڪن، جان؟ جان؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟

1. ڇاهي مطابق پهرين ست هن طرح آهي:

'جو جو ٻاره لکڪ، ڪوڙين ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟'

'ٻاره لکڪ' صحيح ناهي، ۽ اها اصل راوي يا لکندڙ جي غلطي آهي. تعداد جي معنيٰ آهي لفظ 'ڪوڙين' ۾ موجود آهي، جنهن سان گڏ وري 'ٻاره لکڪ' اٺن شعر ۽ معنيٰ جي سهڻائي جي خلاف ٿيندو. 'لکڪ' (ل) جي زير) وارو قافيو ٻيءَ ست جي 'سيڪ' (س) جي زير) سان ٿئي ملي. صحيح لفظ 'ڪٿي؟ ڪٿي؟' آهي جيڪو 'ڪٿي؟ ڪٿي؟' (معنيٰ 'ڪٿي؟ ڪٿي؟') جو جمع آهي. 'پڙهه' آچار راجسٿاني لهجي مطابق آهي، سنڌي آچار 'پڙهين' ٿيندو. ٻين بيتن ۾ ٻين فعلن جا الهيءَ قسمن وارا آچار ('ڪرين' بيت 31 ۾، ۽ 'لهين' بيت 32 ۾) موجود آهن.

2. ٻيءَ ست جي ڇاهي ۾ 'ايهه'، 'سڀائي' ۽ 'مڙهه' الفاظ راجسٿاني لهجي موجب ڏنل

آهن، جيڪي سنڌي ۾ 'اي'، 'سڀائي' ۽ 'مڙين' ٿيندا. بيت جي معنيٰ ٿيندي:

- جيستائين جو تون ليکڪ ۽ پڙهه ۾ محو آئين، ۽ پوءِ کڻي ڪوڙين ڪٿي؟ ڪٿي؟

- ته ٻين اها سڄي ٻارائي ٻڌ واري سڀڪيا ۽ شاگردي چئي، جيستائين (تو ۾ اها ڄاڻ ۽ روشني پيدا نه ٿي آهي) جو حقيقي محبوب سان تنهنجو وصال ٿئي.

[3]

ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟

ڪو ڏيهه ٿي ڪو ٻيو، ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟ ڪٿي؟

1. ڇاهي مطابق ٻوئين ست ۾ لفظ 'ڏيهه' آهي، جيڪو 'ڏيهه' پڙهڻ صحيح ٿيندو.

هي بيت 'پيان العارفين' ۾ ٻن موجود آهي. مگر ان ۾ 'پڙهه' ۽ 'لڌار' جي بدران 'پڙهه' ۽ 'لڌوم' قافيا آيل آهن؛ ٻيءَ ست ۾ 'جان ٿي' واري پڙهڻي قاضي قادن جي ٻڪر علائقي واري اترين ٻولي مطابق آهي. 'پيان العارفين' واري پڙهڻي ۾ 'ڏيهه ٿي' جي بدران 'هار ٿي' آهي، جيڪو شعر جي لحاظ سان وڌيڪ موزون آهي، ڇاڪاڻ جو اهو لفظ 'هري' سان وڌيڪ سهڻو لڳي ٿو.

2. بيت جي معنيٰ جيئن اڳ معلوم ۽ مشهور آهي، مؤلف ٻن صحيح نموني ۾

لکي آهي ته:

- ديني فقه ۽ وياڪرڻ (صرف نحو) جا ڪتاب - ڪنن، قدوري ۽ ڪافيا - انهن مان ڪوبه ڪو نه پڙهيو اٿم.

- اهو هنڌ ئي ڪو ٻيو، جتان ئي پنهنجي هريتر کي هاتو اٿم.

3- غور طلب ڳالهه هيءَ آهي ته قاضي قادن جهڙي عالِم اهي توڙي ٻيا ڪتاب پڙهيا هئا: اهي ئي ڪتاب ان وقت نصاب ۾ داخل هئا ۽ هر شاگرد کي اهي پڙهڻا پوندا هئا. الهيءَ ڪري جيڪڏهن پهرين ست جي معنيٰ ائين وٺبي ته اهو مطلب ڪونه لکڻو ڇيڪو بيت ۾ سمايل آهي. تئين ڪتاب جو اصل صحيح نالو 'ڪافييه' آهي؛ بيت ۾ آندل 'ڪافيا' واري صورت 'ڪافيان' جي برابر آهي يعني 'ڪافييه مان يا منجهان'. پر اهو 'مان' سڀني مان لڳندو. انهيءَ لحاظ سان "بيان العارفين" ۾ ڏال پڙهڻي 'کي ڪونه پڙهڻوم' وڌيڪ صحيح معلوم ٿئي ٿي. سڄي ست جي معنيٰ ٿيندي ته:

- 'ڪنن، قدوري ۽ ڪافييه ڪتابن مان (حقيقي پرين مان ملڻ بابت) سون ڪجهه به حاصل ڪونه ڪيو'.

[5]

هر ڪهڙو ڪهڙي نه ڪيئن، سائين تو ڏيڍار کي
ڪهڙي ڪهڙي ڪهڙي، سڀني پنهنجي رب ڏان.

1- ڇاهي جي پهرين ست ۾ 'ڪين' بدران 'ڪيئن' ۽ ٻيءَ ست ۾ ان سان ملندڙ قافيو 'ڪريئن' آهي، ۽ ٻنهي جا آچار پاڻ ۾ مان ٿا. پر انهن آچارن لاءِ ته ڪو خاص سبب آهي، ته لڪا وري سنڌي ٻولي ۽ شاعري جي سرمايي سان انهن آچارن جي ڪا ثابتي ٿي ملي. سنڌي لهجي مطابق انهن کي 'ڪيئن' ڪري پڙهيو. لفظ 'ڪين' (معنيٰ 'ڪئن') لاڙي محاوري مطابق آهي. هن وقت اهو ڪو ورلي ڳالهائجي ٿو، پر اڳ شايد وڌيڪ استعمال ٿيندو هو، ۽ ٽئي طرف رهڻ دوران قاضي قادن جي زبان تي چڙهيو. ساڳئي آچار مان فعل 'ڪيندا' (= ڪندا) بيت نمبر [60] ۾ موجود آهي پر غالباً اهو بيت قاضي قادن جو ناهي. ٻيو لفظ 'ڏان' (= ڏالهن) پڻ لاڙي لهجي مطابق آهي.

2- ڇاهي ۾ ٻيءَ ست جي ٻئين اڌ جي پڙهڻي "سووي پنهڻچئون رب ڏان" آهي. پالنجي ٿو ته اصل راوي اهو فقرو صحيح طور نه پڙهيو يا اصل لکندڙ صحيح نمولي ۾ نه لکيو. صحيح فقرو "سڀني پنهنجي رب ڏان" ٿيڻ گهرجي.

پهرين ست جو فقرو "سائين تو ڏيڍار کي" صاف آهي، پر جيڪڏهن هي بيت قاضي قادن جو آهي ته پوءِ ائين صحيح نه ٿيندو، جنهن جا ٻه سبب آهن: هڪ ته هن فقري مطابق شاعر جي شڪايت خود 'سائين' (الله) جي سامهون آهي، ۽ اهڙي شڪايت احلي سنڌي شاعري

جي خواجهن جي خلاف آهي. ٻيو ته الهيءَ فقري مان اهو ڪمان به نڪري ٿو ته 'سائين' ڪو ٻيو آهي، جنهن کي شاعر ٿو چوي ته جيڪي پنهنجي ديدار جي گهر هڪ ڪهڙي به نٿا ڪن، سي پنهنجي رب کي ڪيئن رسندا!

اسان جي ڪمان موجب اصل لفظ "ساعت ئي" هئڻ، جنهن کي آچار جي ڪجهڙائي سببان 'سائين تو' ڪري پڙهيو ۽ لکيو ويو. 'ساعت ئي' فقري سان هي بيت هيئن طرح سهڻو ٿي پيهندو:

جي گهر ڪهڙي نه ڪيئن، ساعت ئي ديدار کي
ڪيئي هج ڪريئن، سائين پنهنجي رب ڏان.

- جيڪي الاهي ديدار لاءِ هڪ ڪهڙي به گهر نٿا ڪن.

- سي پنهنجي رب سان (سندس قرب، پاڇهه ۽ ڪرم جي) ڪهڙي حجت ڪري
ٿا سگهن!

[6]

مٿي، ويٺي، آڻي، ڳالهائيندي، ڪيئن ٿي
اسان تسان جي تائڙهي، واتن ٻين؟ ويندي.

1- چاهي مطابق، پهرين ست هر 'ويندي' بدران 'ويندو' آهي. ظاهر آهي ته اصل راوي يا اصل لکندڙ اهي الفاظ صحيح ڪري نه لکيا. سنڌي ٻوليءَ جي سهڻي بيان موجب اهي لفظ ائين ئي پيهندا جيئن مٿي ڏنا ويا آهن. قاضي قادن جي پٽي هڪ مشهور معروف بيت جي ست ("سچن منجهه هئام، مون ويٺي واءِ ڏيا") هر لفظ 'ويٺي' موجود آهي، جيڪو ثابت ڪري ٿو ته مٿيان لفظ به انهيءَ سٽءَ موجب هوندا. ٻيءَ ست هر لفظ 'تسان' -رائڪي جو آهي، هر لفظ 'اسان' سان سهڻي پيچ هر پيٺل آهي. جيئن بيت هر سڀايل اها معنيٰ، قرآن شريف جي هيئن آيت مطابق آهي ته:

"قُلْ إِن صَّلَاتِي وَنُسُكِي وَمَسْجِدِي وَإِلَّاهُ رَبِّ الْعَالَمِينَ" (= 'چئو ته،

منهنجي عبادت، آرام، حياتي توڙي موت الله خاطر ئي آهي جيڪو جهان جو ڀالهار آهي). انهيءَ ڪري هيءُ بيت قاضي قادن جو ئي آهي. اهڙي منزل تي پهچڻ وارن بابت شاهه جي رسالي جي بيت جي هيئن ست چيل آهي ته:

'سٽا اوسولهن، ننڊ عبادت جن جي'.

2- معنيٰ صاف آهي ته:

- ستي، ويٺي، آڻي، ڳالهائيندي، ڳائيندي توڙي واتن ويندي

- اسان کي، اي سائين! - اوهان جي ئي تات طلب آهي.

آڪر ٻيا وسار، الف اڳيون ئي ياد ڪر،
سو تون ڏيئو ٻار، جو نه آجهامي ڪڏهن.

1. ڇاهي مطابق پهرين ست ۾ اڳيون، بدران 'اڳيون' آهي. اهو آچار پڻ صحيح آهي ۽ لاڙي محاورن ۾ وڌيڪ رائج رهيو آهي. پر جيئن ته قاضي قادن جي پٺي هڪ مشهور معروف بيت ۾ 'اڳيان' لفظ موجود آهي ("اڪر اڳيان آڀري، واڳو ٿي وريام")، انهيءَ ڪري هت پڻ هي لفظ 'اڳيون' جي آچار سان لکڻ بهتر ٿيندو. ٻيءَ سٽ ۾ ڇاهيل لفظ "آجهندي" آهي جيڪو راجسٿاني لهجي مطابق آهي. سنڌي ۾ 'آجهامي' ئي ٿيندو.
2. هن بيت ۾ هڪ الله سان محبت ۽ ان جي يادگيري واري معنيل سمائل آهي. سنڌ جي عارفن ۽ الله وارن اهو سبق وري وري پئي ڏنو آهي. ميان شاه ڪريم جي ملفوظات "بيان العارفين" ۾ ڏنل پهريون ئي بيت هي آهي ته:

تون چو الله هڪڙو، وائي ٻي مَ سِڪَ،
سچو آڪر مَن ۾، سوئي ليڪو سو ليڪ.

شاه جي رسالي جو بيت آهي ته:

اڪر ٻڙم الف جو، ٻڙا ورق سڀ وسار،
الدر تون آچار، ٻيو ٻڙا پڙهندن ڪهترا.

چون ٿا ته پٽائي صاحب کي جڏهن پهريون سبق مليو، ۽ استاد چيس ته ڇڻو 'الف' ته چيائين 'الف' هو. استاد چيس ته ڇڻو 'ب' ته چيائين ته 'الف' ئي بس آهي. هڪ سنڌي ڪافي جي مصرع آهي ته:

'اڪر هڪ 'الف' جو ڪافي - ملان! ڏي 'ب' ڪمان معافي!'

بهر حال هن معنيل جو مثال اسان کي پهريائين قاضي قادن جي مٿين بيت ۾ ملي ٿو، جنهن ۾ چيو اٿس ته "الف-ب" جا باقي ٻيا اڪر وساري، فقط پهريون 'الف' (=الله) کڻي ياد ڪر.

3. بيت جي معنيل صاف آهي ته:

- ٻيا سڀ اڪر وسار ۽ فقط منڍ وارو اڪر 'الف' ئي ياد رک.

- ('الف' يعني 'الله' جي يادگيري وارو) اهو اهڙو ڏيئو آهي جيڪو تون ٻاريندين ته وري نه آجهامندو.

لاڻي لارُ الف سان، ڪاتبُ ليکي جيئن،
سون هيٺيڙو پريان سان لکيو آهي تيئن.

1. پهرين ست ۾ ڇاهي مطابق ”ڪاتب لکين جيئن“ (= اي ڪاتب! جيئن تون ٿو لکين) آهي. هيءُ بيت شاھ جي رسالي ۾ مختلف پڙهڻين سان موجود آهي. مثلاً:

ڪاتبُ ليکي جيئن، لايو ’لام‘ ’الف‘ سين،
اسان سڄڻ تيئن، رهيو آهي روح ۾.

هن مان ظاهر آهي ته سنڌ ۾ هلندڙ قاضي قادن جي بيتن جي روايت موجب، پهرين ست ۾ ’ڪاتب لکي جيئن‘ يا ’ڪاتب لکين جيئن‘ آهي.

’لام الف سان لائي لکڻ‘ وارو مثال پنهنجي پرين سان ويجهائي لاءِ آندل آهي. الف - بي ۾ جڏهن ’ا-با-با-ها‘ واري هتي لکجي ٿي ته ٻين سڀني اکرن جي پيٽ ۾ ”لا“ ۾ ئي ’لام‘ سان ’الف‘ وڌيڪ ويجهو لڳي ٿو. ’الله‘ لکڻ ۾ ته ’الف‘ بلڪل ’لام‘ ۾ ئي سمايل آهي. مؤلف هن انهيءَ لحاظ سان معنيٰ سهڻي ڪري لکي آهي:

- جيئن ڪاتب (خوشنويس) ’الله‘ لکڻ وقت ’الف‘ کي ’لام‘ سان جوڙي لکي ٿو
- تيئن منهنجي دل ۾ پنهنجي پرين سان گنڍيل آهي.

جان؟ (ئي) پاران؟ پڌرو، پڌائون (سو) سڏم
سون هيٺيڙو سان ئي ڪيو، سڀ پريان سان گڏ.

1. ڇاهي ۾، پهرين ست هن طرح آهي:

”جان هاڻان جو پڌرو، پڌو آءُ سڏ“

ٻوليءَ جي لحاظ سان، ’هاڻان جو پڌرو‘ توڙي ’پڌو آءُ سڏ‘ فقرا صحيح ناهن. پهريون فقرو صحيح ٿيندو ”هاڻان پڌرو“ ۽ ٻيو فقرو صحيح ائين ٿيندو ته ”پڌو مون سڏ“. جيڪڏهن هن هتي فقري جي اهمائي معنيٰ هجي ها، ته پوءِ اصل پڙهڻيءَ مطابق هن ائين ئي لکيل هجي ها: ڇاڪاڻ جو ’مون‘ جو لفظ قاضي قادن جي ٻين بيتن ۾ موجود آهي ۽ هن ست ۾ به اچي سگهي ها.

اسان جي خيال ۾ اصل لفظ ”پڌائون“ هو، جنهن کي ”پڌو آءُ“ ڪري لکيو ويو؛ يعني اصل ۾ هو ته ”پڌائون سڏم“، پر اهو ڪهڙو سڏ ۽ ڪنهن جو؟ اهو سڏ ’آلسٽ‘ (= آلسٽ ٻير ٻڪڻ ۾ = ڇا آءُ اوهان جو رب ناهيان) وارو هو، جيڪو رب جي طرفان ٿيو. روحن پڌو، ۽ ”چيائون ته هاڻو“ (= قالوا بئلي)، انهيءَ معنيٰ جي لحاظ سان به ”هاڻان جو“

يعني ”پنهجي اندر جو“ سڌ صحيح نه ٿيندو. ”پاڻان“ وارو لفظ اصل ۾ ”پاران“ (= رب جي پاران جو)، يا ”پُريان“ (= منڍ وارو، اصل وارو)، يا ”پهريان“ (اصل وارو) ٿي سگهي ٿو، پر جيئن ته ”پاران“ جي صورتخطي ”پاڻان“ سان ملي ٿي، انهيءَ ڪري ”پاران“ رکڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو.

وزن جي لحاظ سان ’پُٿائون‘ کان اڳ وءِ سڪولفظ ڪٽي ٿو، جيڪو ”سو“ ٿي سگهي ٿو. جيئن اِي ست ۾ ”تان ئي“ آهي ته پهرين ست ۾ پڻ ”جان ئي“ ۽ ”تان ئي“ ٿيڻ گهرجي. بيت نمبر [31] ۾ پڻ ”جان ئي“ ۽ ”تان ئي“ ڪڍ آيا آهن.

اِيءِ ست ۾ ”پهريان سون“ آهي. شعر توڙي وزن جي لحاظ سان ”پهريان“ پڙهڻ ئي صحيح ٿيندو. ٻيو ته هن کان اڳئين بيت ۾ لفظ ”سان“ موجود آهي، انهيءَ ڪري هت به ”سون“ بدران ”سان“ پڙهڻ گهرجي.

2. معنيٰ ٿيندي ته:

- (روز ازل کان وٺي) جڏهن کان ئي (جان ئي) روحن رب جي ڀار جو سڌ ٻڌو
- مون تڏهن کان ئي (تان ئي) پنهنجو من پنهنجي سهڻي ڀرين سان گنڍي ڇڏيو.

[10]

پهريون ئي ڀيريامر جان مون سائين، مون سهڻان،
هينپڙو هيپڇ پٺت ڪري، لڳو ڪڏه ڪهپڻان.

1. چاهي مطابق پهرين سٽ جي پڙهڻي آهي:

”پهريون ئي ڀريامر جا، مون سان ئي سوڙان“

هن پڙهڻي مطابق ”مون سان ئي سوڙان“ وارو فقرو ٻوليءَ جي لحاظ سان صحيح ناهي ۽ پڻ ان سان سهڻي معنيٰ نٿي اٿڪري. غالباً اصل ۾ ”مون سائين“ هو، جنهن کي ”مون سان ئي“ ڪري پڙهيو يا لکيو ويو، ۽ پڻ ”سيٺان“ بدران ”سوڙان“ ڪري لکيو ويو.

’سيٺان‘، ’سڀن‘ جو جمع آهي، معنيٰ سڄڻ، جيڪي سڄڻائي ڪن. ’سيٺ‘ جو لفظ قاضي قادن جي بيت [نمبر 25] ۾ پڻ آيو آهي. لفظ ’جا‘ اصل ۾ ’جان‘ (= جيئن) هو. اِهيءَ ست ۾ اصل لفظ ’ڪڏه‘ (هه جي پيش سان) آهي، جيڪو ’ڪڏه‘ يا ’ڪڏه‘ (هه جي زهر يا زهر سان) ٿيڻ گهرجي.

2. مٿين پڙهڻي مطابق معنيٰ ٿيندي:

- اصل کان ئي (روز ازل کان وٺي) منهنجا ڀرين، جيئن ته منهنجا سائين ۽ منهنجا سڄڻ آهن

- (انهيءَ ڪري ئي) منهنجي دل وڏي چاهه ۽ خوشيءَ سان پٺت ڪري سفر جي وڏي ڪشالي واري ڌڪي منزل (= ڪهه) ۾ سندن پٺيان لڳي.

نه سو لاهو، نه سِرو، نه اورار، نه هار،
سوڙهو وٽين، جنه کي، سو من منجه لهار.

1. ڇاڀي مطابق پهرئين ست هر 'اورار' بدران 'اروار' آهي، ۽ ٻيءَ ست هر 'جنه' بدران 'تين' آهي. 'اروار' غلط آهي، صحيح 'اورار' ئي هجڻ گهرجي؛ ٻيءَ ست هر 'تن' بدران 'جنه' هجڻ گهرجي. 'لاهو' يا 'لاه' معنيٰ لاڙ يا ڏکڻ (وارو پاسو سنڌ جو). شاعر ڪريم جي بيت جي ست آهي ته "جي آئر جي لاه، سچن سڀ پرکڻا". 'اورار' معنيٰ درياه جو اوريون پاسو، ۽ 'هار' معنيٰ درياه جو پريون طرف.

2. معنيٰ:

- هو (پرين) نه لاڙ هر آهي ته نه سري هر، ۽ نڪي درياه جي هين پر آهي. ته
لڪي هنن پر.

- جنهن لاءِ تون حيران پريشان ٿي پيو هان، سو پنهنجي من اندر گولي ڏس.
ڀڃائي صاحب ان ساڳئي خيال کي هيئن بيت هر آندو آهي ته:

"ليڪو ڪو لطف چئي، پاروچو پئي هار،
نالي ليڻ لهار، ته تو هر ديرو دوست جو."

دل اندر درياءُ پڇين ڪيائون سمولڊر ڪٿل،
مائيڪ اي سرياءُ، چڱي چوڪا نه ڪٿين!

1. ڇاڀي مطابق پهرين ست هر اصل الفاظ 'درياو'، 'ڪيا سمولڊر ڪٿل' آهن. 'درياو' به صحيح آهي پر اهو عام اچار آهي؛ 'درياو' پڙهڻ بهتر ٿيندو. 'ڪيا' صاف سرائيڪي آهي، معنيٰ 'ڇا'؛ سنڌي هر 'ڪيائون' ٿيندو (معنيٰ 'ڇو') 'سمندر' هندي آميز آچار آهي، سنڌي هر 'سمندر' ٿيندو پر وزن جي لحاظ سان 'سمولڊر' ڪري پڙهيو. لفظ 'ڪل' صحيح آهي پر بيت [19] هر "ڪنولاهه ڪر" آهي، انهيءَ ڪري ته به "سمولڊر ڪر" پڙهڻ بهتر ٿيندو. ٻيءَ ست هر ڇپيل الفاظ 'سرياو' ۽ 'چوڪي' آهن. 'سرياو' (اوهان ڪي سريا) بدران 'سرياءُ' (توڪي سريا) وڌيڪ صحيح ٿيندو، جو سڀي ٻڻ جمع بدران واحد آيل آهي. ٻيءَ ست هر لفظ 'چوڪي' آهي، پر جيئن ته 'مائيڪ' جمع هر آهن، ته هي لفظ ٻڻ 'چوڪي' بدران 'چوڪا' ٿيندو.

2. معنيٰ:

- درياءُ تنهنجي دل اندر آهي، ٻاهر سمندر ڇو پيو پڇين!

- مائيڪ آهي اتي ئي تو وٽ موجود آهن؛ سهڻا سٺا چولڊي ڇو نه ٿو ڪٿين!

ڪاٺومسُڌ ڏيئي، ٻيٽا جي درياءَ ۾،

پسندا مڃي، مائڪَ اڪڙين سين.

1. پهرين ست ۾ اصل الفاظ 'ڪاٺا' ۽ 'درياو' آهن. 'درياو' بدران 'درياءَ' لکڻ وڌيڪ صحيح ٿيندو، ۽ 'ڪاٺا' جي بدران 'ڪاٺو' وڌيڪ صحيح ٿيندو. 'ڪاٺو' جي معنيٰ سمنڊ يا درياءَ ۾ پاڻيءَ جي لاٽ، يا ماڻائي. 'پاڻي' جو ڪاٺو ڏيڻ، معنيٰ لهڻ، هيٺ ٿيڻ، ماڻو ٿيڻ. سالوڻ ۾ درياءَ ۾ پاڻي کڻڻو هوندو آهي، ۽ سمنڊ ۾ به پاڻي جو ڇاڙهه ۽ سختي هوندي آهي. سالوڻ گذرڻ ۽ سُرءَ لڳڻ سان پاڻي ڪاٺو ڏيندو آهي. شاه جي رسالي جو بيت آهي ته:

”سُڪِي ڍڙو ڍڙو ڏيئي، ڪنڌي ڏنو ڪاٺو،

پاڻي ٻڌو ٻڌو ٻڌو ٻڌو ٻڌو ٻڌو.“

ٻيڙياڻا (ٻيڙين وارا) به سالوڻ جي موسم ۾ مڃي لاه، سڀين ڪيڏن لاءِ يا واهار لاءِ سمنڊ ۾ نه ويندا. سالوڻ کان پوءِ جڏهن پاڻي ماڻو ٿيندو ۽ هيٺ ٿيندو تڏهن ٻيڙيون تيار ڪندا:

”ڏئي ڏياري، سامونڊين سڙه سنباهيا“

ڏياري ڄڻ سياري جي شروعات آهي. ان بعد پاڻي ڪاٺو ڏيندو ۽ ماڻو ٿيندو، ۽ ٻيڙياڻا ٻيڙيون تياريندا (پاڻي ۾ وجهندا ۽ هلائيندا). انهيءَ پوري ۽ صحيح موسم ۾ جيڪي سمنڊ ۾ ويندا مڃي سڀون ڪيندا ۽ سلامت رهندا. ٻيءَ معنيٰ جي لحاظ سان جيڪي لاٽ ۽ هيٺاهين وٺندا سي ئي مرادون مائيندا. شاهه عبداللطيف، قاضي قادن جي هن بيت کي ڄڻ وڌيڪ تفصيل سان ورجايو آهي ته:

ويا جي عميق ڏي، منهن ڪاٺو ڏيئي،

تن سڀون سوجهي ڪڍيون ٻاڏاران ٻيئي،

پسندا مڃيئي، اصل اڪڙين سان.

2. بيت جي معنيٰ ٿيندي ته:

- اهي لاکڻا جيڪي ڪاٺي ۾ درياءَ (سمنڊ) اندر کڙيا (1).

- مڃي وڃي مائڪَ اکين سان ڏسندا (حاصل ڪندا).

هِنَ سَرَ سنڌا هَنجھڙا، اتي ئي آهن،

ڳالهين؟ رب ٻڌايان؟ جو منگهي تنه ڏين.

(1) سنڌ جي ڪاري (سامونڊي ڪناري وارن تعلقن) جي ٻولي ۾ 'سمنڊ' کي اڪثر درياءَ سڏيندا آهن.

1. ڇا ٻي مطابق، ٻيءَ ست ۾ 'تنه ڏين' بدران 'سو ڏين' آهي، جيڪو سنڌي محاورو ناهي؛ انهيءَ ڪري 'تنه ڏين' پڙهڻ بهتر ٿيندو. قاضي قادن هيءَ بيت ڪنهن ٻئي جي چيل هن کان اڳ واري هيٺين بيت [15] جي جواب ۾ چيو:

وڃي آيو ڪير، ڪنه ڏٺو منهن لاهو ٽيڻ،
اچي ڪندو ڪير، ڳالهين رڀ ڀرتيان.

لفظ 'ڳالهين' مان گمان اٿي ٿو ته هي بيت وچولي يا هيٺ لاڙ جي ڪنهن درويش جو چيل آهي. قاضي قادن جي مٿئين بيت ۾ لفظ 'ڳالهين' (= ڳالهين) آهي جيڪو روڙي ڊويزن جي آدرئين ڀاڱي (خاص طرح گهوٽڪي، ميرپور ماٿيلي ۽ آباوڙي جي بهاري واري سنڌي) جي ٻولي جو لفظ آهي. ٻن هن بيت ۾ سرائڪي-آمير مقامي ٻولي جو لفظ 'منگي' آندل آهي.

2. معنيٰ ظاهر آهي ته:

- هن تلاءَ (الاهي راز وارو ٻيو جهان) جا هنجهه هتي ٻن موجود آهن؛
- جيڪو ڪالهن رڀ جي ٻرنلن (ڀلارن درويشن ۽ ولين) جي ڳالهين جي گهر ڪندو تنهن کي ئي هو ٻڌائيندا.

ائين ٿو معلوم ٿئي ته پهرين ست جي معنيٰ وارو ٻيو ڪو اڳاٽو بيت ٻن هلندڙ هو، جنهن جي هڪ ست مهين شاھ ڪريم هن طرح پڙهي ۾:

”ڪيه سر سندا هنجهڙا، ڪيئي ٿا چئن“.

ساڳي معنيٰ ۾ ٻيو هڪ بيت ٻن اڳاٽي وقت کان وٺي سنڌ ۾ هلندڙ هو، جنهن جو جواب پٺاڻي صاحب ڏنو. اڳ ڪنهن درويش چيو ته:

”هو جي رڱ رڱين، سي ڪٽي ڪٽي ڪٽي وٺا“.

پٺاڻي صاحب جواب ڏنو ته:

اڃان ٻن آهين، هولدا ڪلجڪ تائين ڪاڙهي،

لالائي جو، لطيف چئي، هو لاک ڇڱو لائين،

ٿا نيٺ مٿاڻل لائين، ماڻهو ميرا ڪڍا.

[17]

سَر هڪڙي وٺن، جَر ۾ ليجه لڳندو،

سار لڳ سائورن، مٿي ڪٽول ڦٽاريو.

1. 'سَر' معنيٰ تلاءَ، پر 'سالورن' جو لفظ هن وقت سنڌي ۾ عام طرح مشهور معروف ناهي. هن کان پوءِ واري بيت [18] ۾ 'سالورو' واحد ۾ استعمال ٿيل آهي، ان بعد ٻئي

بيت [19] ۾ جمع ۾ 'سالور' آندل آهي. 'سالورو' جو جمع 'سالورا' هجڻ گهرجي. هن وقت سنڌ ۾ 'سالور' يا 'سالورو' هڪ سائي گاهه کي چئجي جيڪو تلاون جي ٻائي ۾ گڻي ٿو. مؤلف (ه) ان جي معنيٰ 'ڏيڏر' ڄاڻائي آهي.

2. بيت جي معنيٰ مؤلف (ه) ۽ ٻين طور لکي آهي:

- ڪنول جو گل ۽ ڏيڏر، ٻئي هڪ ئي تلاءُ ۾، ٻائي ۾ رهن ٿا، پر سندن وچ ۾
براهڙي نه سگهيو آهي.

- ڏيڏرن کي اها سڏ ٿي نه آهي ته مٿي ڪنول ڦلاريو ويٺو آهي.

[18]

جڏي سالورو سڏ لڙهي، ڪنولان سنڌي ڪاء
تو پيو ٻاٽال ۾، هوند نه مٿي نه ڪاء.

1. بيت جي معنيٰ صاف آهي، مگر لفظن جي بيهڪ ۽ بيان جي سٽاءُ جن اڄ ڪلھ جي
ٻولي واري آهي، مؤلف (ه) بيت جي معنيٰ هيٺين طرح لکي آهي ته:
- جيڪڏهن ڏيڏر کي اها ڄاڻ پوي ته تلاءُ ۾ ڪنول به آهن
- ته اهو جيڪر ٻاٽال (تلاءُ جي ٿر) ۾ ويهي مٿي نه کائي.

[19]

ڪٿي ويجهائي ڏور، ڪي ڏور ٿي (اوڏا) وٺها،
هو جي ڄڻ سالور، لڏي نه (تن) ڪنولانه ڪر.

1. ڇاڻي مطابق، پهرين سٽ جي اصل پڙهڻي ۾ لفظ 'اوڏا' ڪٽل آهي، ٻيءَ سٽ ۾
اصل الفاظ 'هوئي' ۽ 'لڏي نه ڪنولانه' آهن. قاضي قادن جي هن خيال کي شاهه عبداللطيف
هڪ بيت ۾ تضمين طور ڪيو آهي، جنهن ۾ لفظ 'اوڏا' موجود آهي. انهيءَ لفظ وٽان
کان سواءِ وزن ڀورو ڪونه بيهندو. ٻيءَ سٽ ۾ پهريون لفظ 'هوئي' آهي جيڪو غالباً
راجسٿالي محاوري مطابق آهي. سنڌي ۾ 'هو جي' (= هو جيڪي) پڙهيو، ۽ 'جي' لفظ
قاضي قادن جي مٿي ڏنل بيت [5] ۾ اڻ موجود آهي. ٻيءَ سٽ جي پوئين اڌ جي اصل
پڙهڻي 'لڏي نه ڪنولانه ڪر' آهي جيڪا وزن ۾ ڪٽل آهي، ۽ ائين ٿو لڳي ته لفظ
'تن' رهجي ويل آهي، 'ڪنولانه' جي بيهڪ غور طلب آهي. اهو ٻاٽوڪي آچار موجب
لفظ 'ڪنولان' (= ڪنولن جي) جي برابر آهي. پر ائين لڳي ٿو ته اضافي يا جري ترڪيب
وارا اهڙا جمع جي صيغي جا الفاظ يا ٻيا اهڙا الفاظ جن جي پڇاڙي 'آن' هجي، سي 'ه' جي
ٿيڪ سان آچار ٻا هئا. ڏسو ايندڙ بيت جنهن ۾ 'اڪسانه' يا 'منجهانه' آيل آهن. هن

اڪين پڙهين ۾ 'اسالھجو' (= امان جو)، 'اسالھجي' (= امان جي) ۽ ٻيا اهڙا آچار موجود آهن. 2. معنيٰ هيءَ آهي ته: ٻن ڌرين جي محبت جو مدار مفاصلي تي لاهي: ڪي ٻري رهندڙ به دل کي ويجهو آهن، ته ڪي گڏ رهندڙ به ڇڻ ٻري آهن.

- ڪي ويجهو رهندڙ به ڇڻ ٻري آهن، ته ڪي ٻري رهندڙ ٻارا (ولها = گهوت) وڻ (دل کي) وڌيڪ ويجهو آهن.

- 'سالور' ۽ ڪنول ٻئي ساڳئي پاڻيءَ ۾ ڏٺا آهن، ته به هڪٻئي کان ٻري آهن، جو کين هڪٻئي جي ڪل ٿي ڪانهي.

شاهه عبداللطيف هيٺين بيت ۾ قاضي قادن جي بيت جي پهرين سٽ ڪٺي آهي ۽ اڳتي ان کي وڌيڪ سهڻو ڪيو آهي ته:

ڪي اوڏائي ڏور، ڪي ڏور به اوڏا سپرين،
ڪي چڙهن نه ڇت تي، ڪي نه ورن مڙور،
مينهن ڪنڍيءَ جڻ پور، تن دل وراکو دوست سين.
(هرو سنڌي)

[21]

اڪيون اڪاسانه، فوجون ڪري آلتڻ-پون،
سوڙهي گڏلي منجهانه، سوچهي پرين لهند پون.

1. اڪاسانه، معنيٰ 'اڪاس مان' يا 'مٿان امان کان'. 'اڪين جو اڪاس تان فوجون ڪري لهن' واري سهڻي تصوير ۽ سهڻو خيال قاضي قادن انهيءَ لحاظ سان آندو آهي، جو محبت واريون اڪيون فراق سببان پاڻيءَ سان ڀريل آهن، ۽ ڇڻ ڪڪر آهن، جيڪي اڪمر ڪري اينديون ۽ هر جاءِ تي ۽ هر گهر ۽ گلي ۾ وسنديون ۽ پنهنجا سڄڻ گولي لهنديون. اڪين جي اڳڃڻ ۽ وسڻ وارو خيال، قاضي قادن کان پوءِ واري دؤر جي اعليٰ شاعري توڙي عوامي شاعر ۾ عام آهي. مثلاً 'شاهه جي رسالي' جي بيتن ۾ اهو خيال هن طرح سمايل آهي:

اڪمر ڪيو اچن، سڄڻ سالون مينهن جيئن.

--

لس ٻياريون لوڪ، اڪمر ڪيو اڪين مين،
(سر مارلنگ)

--

اڪين جا اڪمر، مون تان لاهه مر سپرين،
(سر رپ)

اڪين جو فوجون ڪري لهڻ وارو جنگ جو خيال ۽ ڪڪرن وانگر اڳهڻ وارو مثال
پسالي جي هيٺين بيت ۾ وڌيڪ تفصيل سان سربستو آندل آهي:

اڪين ڪي آهين، وڏا واجهه وڙهن جا،
آپيون منڊي سامرو، جهيڙو لاهين،
جيئن سي ڪڪر آن ۾، تيئن اڳئون آهين،
جهيڙو ڦڙ لاهين، وسن سانئون مينهن جڻن.

(سر ڀ)

2. معنيٰ ته:

- اڪيون مٿان آسمان تان فوجون ڪري لٿيون آهن (اٿين جيئن ڪڪر قطارون ڪري
وڌي ڪوڙ ۽ غلطي سان ڀرجي اچن)
- (اهي ٻائيءَ سان ڀريل اڪيون ڪڪر وانگر) سوڙهين ڪهڻين توڙي ڪهرن ۾ هر جاءِ
سند يون ۽ پنهنجي سچڻ کي ڳولي لهند يون.

[24]

واحدہ ہندوین دائرہ میں، ہیکڑو میٹھی،
جینیہن جان جندا کی، پسندا سیٹی.

1. پهرين مت ۾ اصل لفظ 'هڪڙو' آهي، جنهن کي 'هڪڙو' ڪري پڙهڻ وڌيڪ
صحيح ٿيندو، جيئن سٽي بيت [1] ۾ آهي. لفظ 'ميٽي' قاضي قادن واري وقت جي مقامي
ٻولي جو آهي؛ 'ميٽي' کي ان وقت مقامي طور بکر ۾ يا آسپاس 'ميٽي' ڪري اُچاريندا هئا.
عربي لفظ 'دائرو' سنڌي ۾ ٻن خاص معنائن ۾ استعمال ٿيو آهي: هڪ 'حلقو' تعليم جي
سلسلي جو (شاگردن جو استاد آڏو ڪولائي ۾ ويهڻ)، جنهن جي اصطلاحي معنيٰ ٿيندي درسگاه يا
ڪنهن خاص تعليمي ۽ اعتقادي نظريي ۽ فڪر وارو گروه. ٻي معنيٰ، ڪوبه ماڳ مڪان، جتي
ماڻهو ڪنهن خاص مقصد لاءِ ايندا ۽ گڏ ٿيندا هجن.

2. بيت جي معنيٰ صاف آهي، ۽ مؤلف (هم) پڻ سهڻي ڪري لکي آهي ته:

- هر جاءِ ۽ هر ماڳ مڪان (تي ماڻهو يا سندن خيال جيتوڻيڪ جدا جدا آهن، مگر
سڀني جو خالق) ڏئي هڪ (واحد) آهي.
- البت ان کي اهي ڏسي سگهندا، جن پنهنجو پاڻ وڃايو آهي ۽ پنهنجي هستي ۽
خودي کي ختم ڪيو آهي.

[25]

حقيقي سون سڄڻ، وسن شهر حقيق ۾،
ڳالهه چون حقيقتان، چوڪن حقيقتي ويڻ.

1. ڇاڻي جي پهرين ست ۾ اصل لفظ 'سهر' آهي، جنهن کي 'شهر' ئي پڙهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته قاضي قادن 'شهر' کي 'سهر' ڪوٺو چيو هوندو.

2. بيت جي معنيٰ صاف آهي، ۽ مؤلف (ه) ٻڌ صحيح لکي آهي. هيٺين طرح ڪبي ته به سهڻي ٿيندي:

- منهنجا سڄا سڄڻ (سدائين) رهن ئي سچ جي شهر ۾
- اهي جيڪي ڳالهائين ٿا، سو سڀ حق طرفان يا حق مطابق آهي، ۽ هو
(سيڪنهن کي) سڄا (حق ۽ انصاف) اکر يا گفتا چون ٿا.

[26]

شفيعي مون سهڻ، وٽن شهر شفيعي ۾،
ڳالهه چئون شفيعيان، چئون شفيعي ويڻ.

1. ڇاڻي ۾ بيت جي پڙهڻي هيٺين طرح آهي جيڪا مؤلف (ه) ڪهڙو ڪري هونديو،
ديوناڪري ۾ لکيل اصل دستخط مطابق ڏلي آهي.

شفيعي مون سهڻ، وٽن شهر شفيعي ۾،
ڳالهه چئون شفيعيان، چئون شفيعي ويڻ.

هن پڙهڻي مان اهو نتيجو نڪري ٿو ته ديوناڪري واري 'دستخط' جي لکندڙ هاڻ يا
بشي جنهن قاضي قادن جا بيت کيس ٻڌايا تنهن ڪنهن ٻئي 'دستخط' (جيڪو سنڌي-عربي
صورتخطي ۾ لکيل هو) تان اهي بيت پڙهيا ۽ اتاريا ۽ پنهنجي آثاري ۾ غلطي ڪئي جو
'شفيعي' لفظ کي صورتخطي جي هڪجهڙائي سببان، 'شفيعي' ڪري سمجهائين، لکيائين ۽ پوءِ
پيا پويان الفاظ به الهيءَ لحاظ سان لکيائين. اصل لفظ يقيني طور 'شفيعي' هو، ڇاڪاڻ جو هي بيت
پنهنجي سڄي سٽاء ۾ هن کان اڳئين بيت [25] سان ملي ٿو، جنهن ۾ حقيقي، حقيقي، حقيقيان ۽
حقيقي الفاظ آيل آهن. هن بيت ۾ ساڳي مناسبت سان شفيعي، شفيعي، شفيعيان ۽ شفيعي الفاظ ئي لهندا.
2. 'شفيعي' - مني 'شفيعن وانگر' يا 'شفيعن جهڙا' 'شفيعن' معنيٰ پياري سڳي ڀاءُ وانگر

قرب ڏيندڙ. انهيءَ لحاظ سان ئي (عربي فارسي ۾) 'آخي شفيع' محاورو مشهور آهي سنڌي ۾
اهايت پيار ڪندڙ ڀاءُ کي 'شفيع ڀاءُ' سڏيو ويو. 'مين' جي لفظي معنيٰ آهي ڀيڻ-ڀاءُ جيڪي پنهنجي
نياڻي جو سڱ ڏين. جيڪو سڱ وٺي ان کي 'سيءَ' چئبو ۽ جيڪو سڱ ڏئي سو 'مين' سڏبو.
'مين' جي اصطلاح معنيٰ سڄا سڄڻ يا وڏي قرب وارا ميت. 'وسن' معنيٰ رهن؛ 'ويڻ' معنيٰ
'هنن سامهون گفتگو' ميار وارو ڳالهه يا ڏکيو ڏوراهو. انهيءَ لحاظ سان بيت جي معنيٰ ٿيندي:
- منهنجا پيارا سڄڻ وڏي قرب وارا آهن، ۽ سدائين قرب واري شهر ۾ رهندڙ آهن.
- ڪا ڳالهه ٿا ڪن ته به قرب وڃان ٿا ڪن، ۽ جيڪڏهن ڪو ڏوراهو ٿا ڏين ته به
پيار ۽ قرب سان ٿا ڏين.

[27]

جينيهين 'مڪت ملاء' آسي آلتيني آڪيڙنهن،
تينهين جي ڳالهه، مائندوئي ساڄو ٿيو.

1. ڇاڻي مطابق پهرين ست هر لفظ 'ميرانه' آهي، پر صحيح 'ملاء' ئي ٿيندو، جنهن جي معنيٰ آهي 'وڏان' يا 'کان' ٻيو لفظ 'آسي' آهي، پر صحيح شايد 'آسي' (؟) ٿيندو. معنيٰ اوس، تپش، جلڻ، ساڙو؛ آڻي يعني لٿي. ٻيءَ ست جي ڇاڻي هر لفظ 'معدوئي' آهي، پر صحيح "مالدوئي" ٿيندو.
2. معنيٰ ٿيندي:

- جن جي منهن کان (يعني هري کان منهن ڏسڻ مان) اکين جو اوس ۽ ساڙو لٿو.
- (۽ اڪيون لڙيون).
- تن جي ڳالهه (ٻڌڻ) مان مالدو وسائل جسم واري تازو توانو ٿيو.

[28]

سُڃي ڏيئي جهليو، جينهين روح رساو،
تينهين سنڌي تلهڙي، سونهاري سڀاو.

1. ڇاڻي مطابق ٻيءَ ست هر 'تلهڙي' (ت جي پيش سان) ۽ 'سڀاو' (س جي پيش سان) لفظ آهن، ۽ مؤلف (ه) بيت جي معنيٰ هيئن طور ڏلي آهي:
- جن (ستگرن) منهنجي آتما جي رساو (پهچ) کي ڪنجي ڏيئي ضابطي هيٺ رکيو.
- تن جي رهبريءَ هيٺ هلندي، منهنجو سڀاءُ سولهاريو بڻيو.
2. لفظ 'تلهڙو' بيت نمبر [82] ۾ پڻ آيل آهي، ۽ اتي ان جي معنيٰ 'ٻيڙو' يا 'ٻيڙي' آهي. 'ٻيڙي جي رسن' يا ٻيڙيءَ جي لحاظ سان، 'روح رساو' جي معنيٰ 'روح جڙي رستي کي' ٿيندي. 'سڀاءُ' معنيٰ سٺ يا سنگت (جيڪا هن حياتي جي ٻيڙي ۾ گڏ چڙهيل آهي). الهيءَ لحاظ سان، بيت جي معنيٰ هيئن طور ٿيندي:
- جنهن (ناڪشي، اڳواڻ، مرشد يا ستگر)، روح جي رسن کي ڪنجي هڻي قابو ڪيو آهي (يعني جن جي هٿ ۾ اهي رسا آهن).
- تنهن جي ٻيڙي ۾ چڙهيل سنگت پڻ سهڻي اوج ۽ رخت واري آهي (يعني انهيءَ ٻيڙي ۾ چڙهڻ جي ڪري ئي اها سولهاري ٿي آهي).

[هلندڙ]

قاضي قادن

هندستان مان، تازو شايع ٿيل ڪتاب 'قاضي قادن جو ڪلام'، ڀاءُ ڊاڪٽر مرليدار جيتلي ڏهاري موڪليو. جس هجي شري هيري ٺڪر کي، جنهن 'قاضي قادن' جا 112 بيت، منظر عام تي آندا آهن. هيءَ هڪ وڏي ادبي خدمت آهي، جا اديبن ۽ عالمن جو ڌيان ڇڪائي ٿي.

سچ پچ ته شري هيري ٺڪر جي تحقيق، سنڌي ادب ۾ له رکونڀيادي اضافو آهي، پر 'سنڌي لغت' لاءِ هن قيمتي مواد آهي. تنهن کانسواءِ بيتن کي اعرابن سان سولو ڪري، معنيٰ ۽ شرح سان سينگاري، مبارڪن جو مستحق ٿيو آهي. انهيءَ چوڻ ۾ ڪو وڌاءُ نه ٿيندو ته هيري صاحب، ٻين محققن لاءِ، تحقيق جو ميدان کڻي پاڻي هموار ڪري ڇڏيو آهي. ڪيترا اهڙا به الفاظ سندس ڪتاب مان ملن ٿا، جي اڳين شاعرن ۽ سگهوڙن هن ڪم آندا آهن. جيڪڏهن ڪو اديب، هينئر "سنڌي ادب جي تاريخ" لکندو ته شري هيري ٺڪر کي ضرور ياد ڪندو، ورنه تحقيق جي هڪ ڪٽڙي ڪم نظر ايندي.

ڪتاب جي مطالعي مان صاف ظاهر آهي ته شري هيري ٺڪر، ڪتاب کي پنهنجي مغز جي مرڪز سان لکيو آهي؛ ڇاڪاڻ ته ڪتاب هر طرح سان، ادبي سينگار جو مرڪز نظر اچي ٿو. ڇا لفظن جو تلفظ، ڇا لفظن جي معنيٰ ۽ ڇا سڀيئي سمجهائي! مطلب ته ٺڪر صاحب، ڪتاب کي سوڌي، سنواري ۽ سينگاري پيش ڪيو آهي، جنهن لاءِ ان فن جا ڳولائو، سندس ٿورائتا ٿيندا.

ڪتاب شايع ٿيڻ کان پوءِ، هڪ ڳالهه جي وضاحت ٿئي ته اصل قلمي نسخي تي "ڪاجي ڪادن جي ڪٽي ساڳي" لکيل آهي. اها "ڪادن" واري ڳجهارت، پنجنن سَوَن ورهين کان، سنڌ تي بيٺل هئي. جيتوڻيڪ سنڌ جي عالمن، اديبن، هارڪن ۽ ڳولينڊڙن 'ڳجهارت' کي پڇڻ لاءِ، ڏکڻ ٻنيان ڏک ٻئي هنيا، پر تڏهن به پيهجي ويئي هئي. پڇاڙيءَ وارو هنڌائو ڏک، سنڌ جي مشهور محقق محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ هنيو، جنهن ڪري "قادن" واري ڳجهارت پڇي پيئي، جو قلمي نسخي تي به 'قادن' لکيل آهي.

يقين آهي ته 'قاضي قادن جو ڪلام' مان ڳوليندڙن کي تحقيق لاءِ ڪيتريون ئي ليون ڳالهون نظر اينديون. دادا جئرامداس دولترام لکي ٿو:

"هيري ٺڪر جي هن ڪوچ - ڪشالي مان هڪ کان وڌيڪ ڦل ملڻا آهن، جو سنڌ هند جا سنڌي عالم، له رڳو سندس پورهئي جو نتيجو مائيندا، پر منجهائن جن کي ان قيسم جي ڪوچ جي سڪ چڪ آهي، سي سندس ڪتاب مان سنڌي ٻوليءَ جي اوسر ۽ وڪاس جي اتهاس تي چڱي روشني وجهي سگهندا."

ڪيترن شاعرن جو ڪلام اسان وٽ موجود آهي، پر سندن اصولڪي آستالي جو ڪو پتو ڪونهي. البته ڪلام جي آڌار تي چئي سگهون ٿا ته فلاڻي ڪ فلاڻي پاسي جو هوندو، پر تڏهن به "يقين" جو لفظ انهن مان لاڳو ڪري نه سگهنداسين "لڇڙو" شاعر، سنڌ ۾، مشهور ٿي گذريو آهي، پر سندس باري ۾ ڪا هٽيڪي خبر ڪانه آهي؛ فقط سندس ڪلام جي لفظي مواد کي ڏسي، چئي سگهيو ته 'ٿر' پاسي جو آهي:

سهي ترانگيون نه ٿنجن، ڪوٺين جني ڪونگر،
ميرانگت جني جي سومرا، رڻواپي رجن،
لپن جو لڇڙو چئي، پيڻا آتي پجن،
گنگوا گجن، پرنڻهي ٿيندي سومرا.

جوڳسر به مشهور شاعر ٿي گذريو آهي:

گنگن گنجي آيا، مهي ٿر ٿنمي،
ڪهي گنجا، ڪهي گنجا، ڪهي گنگر منجهه گهي،
گجاوليون گجهمپر جون، آيون چڙه چڙهي،
پاريون تن پيئن تي، ڪنن ٻيون سونگت سهي،
آهي ۽ بهي، سڀئي ماريان سومرا.

جوڳسر جي ٻولي ٻڌائي ٿي ته ٿر جو شاعر آهي.

شري هيرو ٺڪر به قاضي قادن جي بهن جي ڪسوٽي مقرر ڪندي چوي ٿو:

"قاضي قادن جي تازو مليل بيتن جي ٻولي سرائڪي/ملتاني ۽ پنجابيءَ کان متاثر ٿيل سنڌي آهي. سرائڪي/ملتاني اثر ٻوليءَ جي وياڪڻ واري روپ يا جوڙجڪ تي ڇاڻيل آهي. ٻوليءَ جي شبدآوازي (Vocabulary) ان کان گهڻو متاثر نه ٿي آهي. قاضي قادن بکر جو رهندڙ هو، جو آثر سنڌ ۾ آهي. اهو علائقو جاگرافيائي طرح ملتان جا صدين کان پاڻ ۾ سياسي، روحاني ۽ سڀيتڪي لاڳاپا رهيا آهن ۽ ملتان

صوفين جو ڳڙھ ۾ رهيو آهي. اڪري قاضي قادن جي سنڌي ٻوليءَ تي اهو اثر
سڀاويڪ آهي.

شري هيري نڪر، قاضي قادن جي ڪلام کي هرڪن لاءِ، مٿين ڪسوٽي قائم ڪئي
آهي، پر تڏهن به اڃا ڪي ٻيون ڪسوٽيون به آهن، جن تي ڪنهن به شاعر جي ڪلام کي
پرکي، جدا ڪري سگهجي ٿو:

۱- قافيا

قاضي قادن جا جيڪي ست بيت مليا آهن، تن مان ڪوبه اهڙو بيت نه آهي، جنهن جي
قافيه ۾ ڏنل ٻيل هجي. جن:

1- ج-وگي جاڳايوس سَـتـو هوس ليندَ ۾،

تيهان هـو ٿيـيوس ٻـريـان سنڌي ٻيچري.

2- سڄن منجهه هڻدام مون ويٺي واءِ ٿيا،

هيڏان هوڏان هٽـڙا، هيڏين جاڙ وڌام.

”قاضي قادن جو ڪلام“ مان ڪن بيتن جا قافيا:

1- مٿن ڀانڀي سسون، هي جَرَ هوس جَرَڪئون،

ويـسـن ورائي ۾ ۾ ۾، ڪٺ لڳي ڪارو ٿيو.

قافيا آهن: ’سون‘ ۽ ’ون‘.

درحقيقت ’سون‘ سان قافيو ’هون‘، ’اون‘ وغيره ٿي سگهن ٿا. ’سون‘ سان ’ون‘
جو قافيو نٿو ٿئي. جيڪڏهن ”قاضي قادن جو ڪلام“ ۾، قلمي نسخي واري پڙهڻي-ديوناگري
ليپيءَ واري-۾ آندل هجي ها ته صحيح تلفظ لاءِ ويچار ڪري سگهجي ها. اڄ سمجهان ٿو
ته اهو لفظ ’سون‘ نه پر ’سُون‘ آهي. جيئوئيڪ معنيٰ ٻنهي جي ساڳي آهي، پر قافيه کان
'سُون'، 'سون' کان اصح ٿيندو.

'سون'، 'سُون'، سنسڪرت 'سُون'، سنسڪرت 'سُون' = 'س' = 'چڱو' + 'وَرَن' = رڱ. سڀئي
رڱ وارو.

اڳين سگهڙ شاعرن ۾ گهڻو ڪري 'سُون' ڪم آندو آهي. هڪ بيت ٻيڻ ڪجي ٿو:

سُون سَـرـسا سڀئي، ست ٻاٽر ٽينبي لار.

سيهه ڳچي، ڪٽ ڪيسري، آرگ آليهنه وار.

[سُون = سون (Gold)، سَـرـسا = سرس، وڌيڪ. سَـتـ = هٿ، ٻاٽر = پٿر، ست ٻاٽر =

پٿر جو هٿ، سو ٿيو ”سرمون“. ٽينبي = ٽيڻ = اڪيون، نار = عورت، سيهه = ڪونج.

ڪٽ = ڪٽڻ، چيلهه = ڪيسر = شينهن، آرگ = لالڪ، اليهر = لالڪ].

شاعر چوي ٿو ته، ”اها عورت، سون کان به سولمن ۾ سرس هئي. کيس اکين ۾ سرمون پيل هو. سندس گچي، ڪولج جيان ڊگهي ۽ ڪمر، شينهن جيان لڪدار هئي، ۽ وار، لانگ جيان ڪارا، ڊگها ۽ خوفناڪ.“

پهرين بيت جي ٻئي مصرع ۾، ”ون“ لفظ آهي، جو پڻ ’رنگ‘ جي معنيٰ ۾ آهي. ون، سنسڪرت ’وَرَن‘= رنگ.

2. توڙي هو نه ورسهون، سئين سسهن ماڙوهن،

اکين کين متاع، جتي هوئين سان پرين.

اڄ سمجهان ٿو ته بيت جا قافيا آهن: ورسهون ۽ متاع. اهي قافيا ڏک وارا آهن.

’وسهون‘ بدران ’وسا‘ يا ’ويسا‘ يا ’ويساه‘ هوندو، تڏهن ته ’متاع‘ سان ميل کائيندو. وسا، ويسا يا ويساه=ويساه، اعتبار.

3. جئن ڦٽڙ ماهه ۾، ائين روزا عید نماز،

اچا آهي ڪا پري، الله دي حاج.

قافيا آهن: نماز ۽ حاج.

قلمي نسخي ۾ ’نماز‘ بدران ’لماج‘ هوندو، تڏهن ته ’حاج‘ سان قافيو ملندو.

قاضي قادن جهڙو عالم، اڏا قافيا ڪم آڻيندو؟ تنهنڪري گمان غالب آهي ته اهي بيت قاضي قادن جا نه آهن.

2. ساڳيءَ معنيٰ وارا لفظ، ٻن هڪٻارن ۾.

توڙي هو نه ورسهون، سئين سسهن ماڙوهن،

اکيون کين متاع، جتي هوئين سان پرين.

کين= کائين.

سيچائو آهي سينهن، ڏوون وٽن وٽن جهنگ ۾،

سو کٽڙ ڪاون کيئن، ساس جنهن ڪو ليکيو.

ڪاون= کائين.

ساڳيو شاعر، هڪڙي هنڌ ’کين‘ ۽ ٻئي هنڌ ’ڪاون‘ ڪم آڻي، سو بعد از قياس آهي.

اهو الهيءَ ڪري ٿيو آهي، جو ٻئي شاعر، مختلف خطن جا آهن، جن پنهنجي تر جي محاورن پٽلدر جدا جدا لفظ استعمال ڪيا آهن.

3. لفظن جا ساڳيا حرف، مختلف صورت سان.

الف- سهجاز باز ٿيو، پنکي لـ ماري،

آک ڪوڙي عرس ۾، لـڏي مـناري،

’سهجاز‘ بدران ’سهجاز‘ ۽ ’عرش‘ بدران ’عرس‘ ڪم آيل آهي.

ب - حقيقي مون سين، وسين ستهر حقيق ۾.
 ڳالهه ڇوون حقيقتان، ڇوون حقيقي وين.
 'شهر' بدران 'سهر' ڪم آيل آهي.

ج - روز مڪش ڏينھڙي، ستر سچ تهن.
 سڀوئي جڙ پانٿيان، جي مون پيرين ميلن.
 'مڪش' ۾ 'ش' صحيح آندل آهي.

د - جن محبت سن ۾، تي مٽيلي ٿي سوپتن،
 تن ۾ پليٽ مشعلان، سدا سپرين.
 'مشعلان' ۾ 'ش' صحيح آندل آهي.

جيڪڏهن شاعر ماڳيو هجي ها ته اهڙن لفظن ۾، يا ته 'س' قائر رکي ها، يا 'ش' قائر رکي ها. هيٺ ڪن بيتن ۾ 'ش' بدران 'س' ڪم آيل آهي ته ڪن بيتن ۾ صحيح 'ش' ڪم آندل آهي، جنهن مان کلهو اشارو ملي ٿو ته شاعر، مختلف خطن جا آهن. قاضي قادن هڪ چٽو عالم، سو ڪيئن 'شهباز' کي 'شهباز'، 'عرش' کي 'عرس' يا 'شهر' کي 'سهر' لکندو!

هينئر شري هيري ٺڪر جي، ڪن لفظن جي معنائن تي، ويچار ڪجي ٿو:

1- نه سو لاهو، نه سڀرو، نه آر وار نه ٻار،
 سوڙهو وٽين، تن کي، سو من منجهه لهار.

ٺڪر صاحب لکي ٿو:

آر=چاٽي، وار=هيءَ پٿر، ٻار=هڻو پٿر.

هن طرح معنيٰ لکي ٿو:

(برهم جو) نه آهي لهوارو (پڇاڙي)، نه ان کي سرو (منڍ) آهي ۽ نه چاٽي آهي.

نه ان کي هيءَ پٿر يا هڻو پٿر آهي. (تون) منجهي ڪري، ان کي ڳوليندو ٿو

قرين. هن کي من ۾ جهاتي پائي ڏس.

مٿئين بيت جا فقط ٻه لفظ - آر ۽ وار - غور طلب آهن.

منڍ جي سدا ملوڪ مڱڙ شاعرن، پنهنجي ڪلام ۾، 'آر' چاٽيءَ جي معنيٰ ۾ برابر

ڪم آندو آهي:

آليهه آڊليا آر تي، پٿر ٿيو پٽين.

[آليهه=ٺانگ، هت معنيٰ: ڪارا، ڊڳها ۽ خوفناڪ وار، آڊليا=ليڻيا، ڪيريا.

آر=چاٽي، آرهم، ٻار=هجرم، پٽين=ٺانگ، پٽين=ٺانگ].

شاعر، عورت کي ڏيندي ڏسي ٿو. جڏهن سمورا وار، اڳيان ڇڪڻ ۽ سنوارجي بيٺا، تڏهن ٿو شاعر چوي!

عوت جي ڇاتي تي ڪارل ڊگها ۽ خوفناڪ وار ڪيري پيا ۽ ائين ٻيو نظر اچي، جو ڇٽڪ ڪارن لالڪن جو هجوم لڙڪي رهيو آهي.

الهيءَ ’آر‘ لفظ مان، سنڌيءَ ۾ ’آرَ هُ‘ ٺهيو، جو اصل ۾ سنسڪرت آرس (ڇاتي) آهي؛ پر هت ’آر‘ ڇاتيءَ جي معنيٰ ۾ نه آيو آهي. ’آر+ وار‘ کي هڪ ئي لفظ ’اروار‘ سمجهڻ ڪٿي.

سنڌ جو مشهور ستيت ماسي چوي ٿو:

الف- ساري ڇڙهيو سِيرَ تي، **آروار ڀار** ٻيٽي.

ب- جنهن جو منهن محبوب ڏي، **سي اروار له ڀار**.

شاعرن جو سرتاج شاه پٽاڻي چوي ٿو:

الف- ”**اورارا** آهون ڪريان، بهچان شال **پَرار**“.

(سر سهڻي)

”اورارا“=اورينءَ پَر- ڪان. پرار=پرينءَ ڀر (درياهه جي).

”اروار“، ”اورار“ يا ”اوروار“ ٽيئي لفظ ساڳي معنيٰ-هيءَ پَر- رکن ٿا.

”اروار“ سنسڪرت ”آوار“ آهي، جنهن جو ضد ”ڀار“ آهي. (1)

آوار ڀار=آور=هيءَ پر+ ڀار=هوءَ پَر (2). سنڌي لفظ ’آرهار‘ ۾ اِتان ئي لکتو آهي.

2- روزِ محشر ڏينهنهڙي، ستر سچ تهن،

مٽوئي جتو پائڻيان، جي مون ڀرين مڙن.

ٺڪر صاحب لکي ٿو:

جتو=جتل، ٻاڻي.

”قيامت جي ڏينهن ستر سچ تهن ٿا (حد درجي جي تابش ٿئي ٿي)، پر اُن ڏينهن

جيڪڏهن منهنجو ڀرين مون کي ملي وڃي ته سان جيڪر ائين محسوس ڪريان ته،

ڄڻ چوڌاري ٻاڻي هئڻ جهڙي ٽنڊڪ لڳي پئي آهي.“

اها معنيٰ، شاعر جي حقيقي خيال جي ترجماني ٿئي ڪري؛ ڇاڪاڻ ته بيت ۾، ’سچ‘

جو ’جتو‘ سان (ٽنڊڪ جي معنيٰ ۾) هڪ واسطو نظر نٿو اچي. آءٌ سمجهان ٿو ته قلمي لساني

۾ ”جهڙو“ آهي، جنهن کي ”جتو“ سمجهيو ويو آهي.

(1) سنڪشپت هندي شبد ساگر- صفحو 93- ڪاشي لاڪري پرچارڻي ۾.

(2) ڀدم چندر ڪوش- صفحو 74- ڀنڊت گنڀش دت شاستري.

معني هيئن ٿيندي:

قيامت جي ڏينهن، جڏهن سخت گرمي ٿيندي، تڏهن جيڪڏهن منهنجو محبوب مون سان ملندو ته منهنجي لاءِ (اها سچ جي گرمي به) جهڙو ٿي ويندو.

3- توڙي وڃن روم، نساڻيهه لصبهان اڳ-را

سالي وقتين ترم، جي ليڪا چيئن هر.

ٺڪر صاحب 'وئين' جي معنيٰ لکي ٿو: پٽڪي، ڦيري:

اڄ سمجهان ٿو ته 'وئين' بدران 'وتي' آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: آئي (مٿي، مٿان). سنڌيءَ ۾ عام چوڻي آهي:

توڙي وڃي روم، ته به ڏوڍي آئي توم.

بهر حال 112 بيتن جو دور مقرر ڪرڻ سولو ڪم نه آهي؛ ڇاڪاڻ ته بيتن ۾ شاعرن سڳورن جا لالا ٿي نه آهن. البت ڪن آهڃاڻن مان ٿاڻي وائي چئي سگهيو ته ڪهڙي دور سان تعلق رکڻ ٿا. 'قاضي قادن جو ڪلام' ۾ هڪ بيت آيل آهي، جنهن ۾ "ساڱرو" واه جو ذڪر ڪيل آهي:

"جي مهران ميا ڪري ته ساڱرو جهلي نه سٽ."

اهو ساڳيو 'ساڱرو' "شاه ڪريم ٻلڙيءَ واري جو ڪلام" ۾ پڻ آندل آهي. تنهنڪري اسان کي گهرجي ته "ساڱرو" واه جو پتو لهون ته ڪهڙي دور جو آهي.

هڪ سگهڙو کان سنڌ جي واهن تي، هُننَ جو ايت مليو آهي، جنهن ۾ 'ساڱرو' واه به آندل آهي:

هارڪ مون ٿي، شاهو، بيجر ڪي،

خيرو، محمد علي ڪندو، ڄام واهن تي،

آوت ڪرين ٿو سومرا، ڪلياڻ آئي،

اي "امام بخش" آئي، ساڱرو ٿئي نه سومرا.

تنوير عباسي

قاضي قادن جو ڪلام

مؤلف: هيرولڪر.

پڄا پبليڪيشنس، C-8/16313، لارنس روڊ، دهلي 110035.

قيمت: رواجي 12/00 ۽ ڪو جلد: 15/00

مهاڳب: جئرم داس دولترام دعائون: رام پنچواڻي

صفحا: مقدمه: 83 متن 60.

قاضي قادن جا وڌيڪ بيت هٿ ۾ اچڻ سنڌي ٻوليءَ جي ادبي تاريخ ۽ تحقيق لاءِ نوان باب کوليا آهن. اهو اسان جي ادب لاءِ هڪ ليڪنل آهي، ۽ اسان جي ادبي روايتن جي قدامت جو وڏو ثبوت پڻ.

شري هيري لڪر، هڪ مٿ (مڙهيءَ) مان هن ڪلام کي هٿ ڪري ان جون وڙهيون قائم ڪري ان کي ڇپايو آهي، جنهن لاءِ کيس ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جهڙا محقق ۽ عالم به مبارڪون ڏئي چڪا آهن.

قاضي قادن جو ڪلام ڀارت جي هريانا صوبي ۾ رائيلا نالي ڳوٺ مان هٿ آيو آهي، جتي هڪ هستڪ ۾ ڪيترن سورداس، دادو ديال، شاهه حسين ۽ ٻين جي ڪلام سان گڏ ارڙهين صديءَ ۾ لکيو ويو هو.

هن واقعي مان ظاهر ٿئي ٿو، ته سنڌيءَ جو وڏو ادبي ذخيره ديوناگري لپيءَ ۾ موجود آهي. ڪجهه سال اڳ سراج پٽ برٽش ميوزم لائبريريءَ مان، ديوناگري لپيءَ ۾ لکيل سنڌي بيت (جيڪي شاهه لطيف کان به اڳ جا مٿا) ڳولي ڪڍيا ۽ انهن جي باري ۾ ”نئين زلہ کي“ ۾ هڪ مضمون لکيو.

ان حقيقت کي آڏو رکي اهو لازمي ٿيو پوي، ته سنڌي قديم ادب تي ڪوچنا ڪرڻ لاءِ اسان جي عالمن ۽ محققن کي ديوناگري لپي سکڻ کپي ۽ ان ۾ لکيل پراڻن ڪتابن کي وڙهڻ گهرجي.

بي ڳالھ، جيڪا هن واقعي مان واضح ٿئي ٿي، ته هنن جي پوتر ڇاين تي، مسلمان شاعرن جو ڪلام، هنن جي مذهبي توڙي ادبي شخصيتن سان گڏوگڏ رکيو ويو آهي.

اها ان دور جي بي تعصب سماج جي خوبي آهي. جتي سورداس، ميران ٻائي، ۽ ڪرو لالڪ آهن ته اتي شيخ فرید، شاھ حسين ۽ قاضي قادن پڻ آهن.

قاضي قادن جي ڪلام کي هريانا توڙي برهانپور تائين مشهوري ملي. ان زماني ۾ سنڌ جو علم فضل ڪيڏو نه ٿلهيو، اها ڳالهه به خوشيءَ جهڙي آهي.

قاضي قادن تي هيري ٺڪر جي ڪتاب ڇپجڻ سان ئي ادبي ماحول ۾ چتر پُر آئي. سنڌ جي مشهور محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ڪمس مبارڪون ڏنيون. هو صاحب تفصيلي تبصرو ڪجهه وقت کان پوءِ لکندو. ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ”قاضي قادن“ ۽ ”قاضي قاضن“ نالي جي صحت تي بحث ڪيو آهي، ۽ پڳت گرداري لعل لکيو آهي ته اهو ڪلام جيڪو هيري ٺڪر ڇپايو آهي، سو ماڳهين ميان مير جو آهي، نه قاضي قادن جو.

انهن سڀني مسئلن جي تحقيق ۽ چنڊ ڇاڻ لاءِ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي تفصيلي محققات تبصري جو انتظار رهندو. جنهن جي باري ۾ هن صاحب ”هلال پاڪستان“ واري ڇپيل خط ۾ اظهار ڪيو آهي. بهرحال انهن مسئلن تي ٿوري چنڊ ڇاڻ ڪجي ته بهتر آهي.

قاضي قاضن يا قاضي قادن

اول اول، سڀني تاريخن ۾ ”قاضي قادن“ يا ”قاضن“ لکيل آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي سنڌي ٻوليءَ جي مختصر تاريخ ۾ ”قاضي قادن“ لکيو آهي، جيڪو ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ جي لکڻ موجب بنا دليل ۽ بنا سند جي آهي. ڊاڪٽر عبدالمجيد مختلف قديم ڪتابن جي حوالن سان ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته اصل لالو ”قاضن“ آهي. هيري ٺڪر جي باري ۾ هن صاحب لکيو آهي ته هن ”قاضي قادن“ ڊاڪٽر بلوچ جي قلميه ۾ استعمال ڪيو آهي. حالانڪ هيري ٺڪر صاف لکيو آهي ته اصل هٿ آيل قلمي نسخي ۾ ”ڪاجي ڪادن“ لکيل آهي. اهو قلمي نسخو جيڪو راڻيلا جي مٿ ۾ موجود آهي، اهو قديم آهي، ان ڪري ان جي لکجڻ جو وقت به قاضي قادن کي سڀ کان ويجهو آهي، ان ڪري ان جي روايت کي ئي تسليم ڪرڻ گهرجي.

ميان مير جو مسئلو

پڳت گرداري لعل انهن شعرن کي قاضي قادن جا تسليم نٿو ڪري، ۽ لکي ٿو ته اهي منڊس پاڻهجي ميان مير سنڌيءَ جا آهن، جيڪي اڃا تائين پڳت ميان مير جي نالي ڳائيندا ٿا رهن. هو صاحب لکي ٿو ته پاڻ پڳت هريداس جو چيلو آهي، هن صاحب اهو به لکيو آهي ته ميان مير سنڌي، قاضي قادن کان ملڪي مسئلن جي اختلاف تان ڪاوڙجي، پنجاب هليو ويو هو.

پهرين ڳالهه ته داراشڪوه جو سرحد، ميان مير سنڌي، قاضي قادن جو ڀائيڄو آهي. سندس ڏوهڻو هو ۽ هو قاضي قادن جي وفات وقت هڪ سال ڄميو هو. ان ڪري هن جو قاضي قادن سان ملڪي مسئلن تي ڪاوڙجي پنجاب لڏي وڃڻ ممڪن ئي ناهي. ٻيو ته ميان مير سنڌي جو دؤر قاضي قادن کان پوءِ جو دؤر آهي ۽ ان وقت جي سنڌي ٻولي، جيڪا اسان کي ملي ٿي، قاضي قادن جي ڪلام کان پوءِ جي ٿي لکجي. قاضي قادن جي هٿ آيل بيتن جي زبان مان ئي لکجي ٿو ته اها زبان قديم آهي. ان ڪري، بنا ڪنهن سڌ جي، تاريخي حوالي جي، انهن بيتن کي ميان مير سنڌيءَ جي نالي منسوب ڪرڻ زاهد ٿي آهي.

قاضي قادن جو سياسي ڪردار:

قاضي قادن جي شخصيت سنڌ جي تاريخ ۾ تڪراري رهي آهي. هو سمن ۽ ارغوان جي دورن ۾ رهيو؛ سيد مهدي جولپوريءَ جو مريد ٿيو؛ شاهه بهگ جي لشڪر جي ڦرلٽ ۾ سندس ٻار ٻچا قيد ٿيا ۽ هو ڇرهن وانگر کين ڳوليندو وڌيو. ليٽ ڪوشش ڪري اها ڦرلٽ ٻنهي ڪرايائين؛ سيد حيدر سنائي تي سندس مرشد قتل جي فتويٰ ڏني، ۽ پاڻ سندس خاص صلاحڪارن مان هو.

قاضي قادن جي شاعريءَ ۽ سندس سياسي ڪردار ۾ متضاد شيون آهن؛ پر اهڙا مثال ٻيا به آهن جو ڪي بلند هائي جا شاعر سياسي طور تي بلڪل ئي آهڻو ڪردار ادا ڪري رهيا آهن. غالب جو مثال آهي، اقبال اوڏاير جا قصيدا لکيا، ۽ خود اسان جي دؤر ۾ به مثال ملي سگهن ٿا.

قاضي قادن جي شاعري:

قاضي قادن جي شاعريءَ جي اڀياس ڪرڻ سان معلوم ٿو ٿئي ته هو لنڊي ڪنڊ جي شاعرائين روايتن کان پوريءَ طرح واقف هو. ان جو اونهو اڀياس ڪيو هئائين. هو هو ته شريعت جو صاحب؛ پر تڏهن به صوفين وانگر ڪتابن جي علم کي ننڍو اڻائين:

زبان زبـران آيتـان، ڪتـبان جي پڙهڻ،

ايهه سڀئي سک، جان جان ڀريان نه مڙه.

... ..

پڙهندو پڙهي ويو ڪوڙين لڪ ڦـرائڻ،

لکي لوڪ نه سگهيو، ڀاڻي اندر ڀاڻ.

... ..

قاضي قادن جي شاعريءَ ۾، ڪيترا اهڙا موضوع آهن، جن جي روايت هن وٽان ئي شروع ٿي آهي، ۽ اهي موضوع اڳتي هلي سنڌي شاعرن جا پسنديدار موضوع ٿي پيا. --

شاه عنايت ۽ شاه لطيف ته انهن موضوعن تي سڃا سر لکيا۔ 'ڪارابل' جي هنج جي اوائلي صورت قاضي قادن وٽ اڃا هيءَ آهي:

در پـورا سي ڪهـران، حقيقتـا هنجـهـن،

ڪوڙين هنڌان ڪن چڳن، سر پاڻيءَ جي منجهـن۔

ڪلياڻ جي 'ويد ۽ وايوڙ' جي ابتدائي شڪل به قاضي قادن وٽ ملي ٿي:

آلهـان اندر مـاهـه، باهر ڏک له پـتـرا،

ويد ڪريـندو دانـهـن، پسان سي وايوڙيا۔

قاضي قادن هن بيت ۾ سسئيءَ جونالو ته له ڪنيو آهي۔ پر ان جو بس منظر سسئي پنهنونءَ جو داستان ٿو ڀانئجي:

لڳي وڃان پـير، دانـهان ڪنـدي ڏونـگر،

سو ٿي سڄڻ ميڙ، جنهين هـئون ڏڪـڻي۔

ساڳيءَ طرح بيت 34، 35 ۾ رامڪليءَ جي جوڳن، بيت 60، 61 ۾ 'مُـلان' ۽ بيت 72 ۾ 'ڏهيسر' جو ذڪر آهي۔ انهن موضوعن ۽ مضمونن، جن جي قاضي قادن شروعات ڪئي، اهي صدين تائين سنڌي شاعريءَ تي اثر انداز رهيا۔ ائين ٿو لڳي ته سسئي، ڪلياڻ، ڪارابل، رامڪلي، سورڻ ۽ ڪلاسيڪي شاعريءَ جا ٻيا سُر، قاضي قادن جي شاعريءَ کان متاثر ٿيل آهن۔

قاضي قادن جي شعر جو گهاڙيٽو:

دوهي ۽ سورلي مان بيت جي ارتقا جا ابتدائي اهڃاڻ پڻ قاضي قادن جي شاعريءَ ۾ ٿين ٿا۔ دوها ڇند به قاضي قادن وٽ آهي، جيئن:

جتي سنسار سچ سان سهـ جا سائين ساڻ هـو،

تو پتر هي پيڙا تري، جـهـ ٿانـهـ نير نه ڪو۔

مورڻا ڇنڊ جا مثال پڻ ملن ٿا۔ جن ۾ قافيو پنهني مصرعن جي وچ ۾ ٿو اچي:

سڀان هـنـدو مـڱيو، پـيهـو آيو،

لڳي لوڪ نه سگهيو، اسان ڳالهايو۔

دوها سورڻا ميل جا مثال پڻ آهن:

سڄي سائينءَ سان تون مـهـ ڪر ڪوڙي ڪوڙيان،

جـي تـون منـجهـن هـيالو، وو سڀو ڪلي پـرڪـڻو۔

ٻن ستن وارا بيت گهڻا آهن، پر قاضي قادن وٽ ٻن ستن کان وڌيڪ ستن وارن بيتن جا مثال پڻ موجود آهن:

سچ پيارا سائينيان، سائينء سچ سـهـاء
 سچي سنگل لـه دهنـهـ مچي سرپ لـه کـهـاء
 مچ سمنبان سر چڙهنـهـ ڪوڙ ڪڪائين باهـهـ
 جڏهن ڪڏهن ڪوڙ کي، ڏيندو مچ سـزـاءـ

... ..

تون آڌار سڌار تون، تـون اڏاـئون اڏ
 تون ئي اڪڙين مون، تون ئي الدر هـڏ
 ڪـل لـڳي ڳالهـه چـوان، ڪيـهـي حـاجـت سـڏ

هن ستن کان وڌيڪ ستن وارن بيتن ۾، قافيو سڀني ستن جي ٻچاڙيءَ ۾ ٿو اچي.
 قاضي قادن جي هڪ آيل بيتن مان، هيٺين بيتن ۾ سندس مشاعدي جي قوت، اصليت ۽
 فڪر جي باريڪين جا اهڃاڻ ملن ٿا:

جي سالورو (1) سڏر لهي، ڪنولان سندي ڪاهـ
 تـو پيو پـاتـال ۾، هـولـه نـه مـيـٽـي ڪـاهـ

... ..

روز مـجـهر ڏيـنـهـڙي، سـتر سچ تـڀـنـ
 ميوئي جر پائڻيان، جي مون پـريـن مڙنـ

... ..

ساو (2) مـصـلي وـيـر، هـالي وـيـي وـسـارـهـونـ
 عيه ڪـرـبـندو ڪـير، مـاڪـي مـڃـن گـڏـيوـ

... ..

جيئن ڦـڙـڙ مـاـهـ ۾، ائين روزا عـيـد لـمازـ
 اچـا آهـي ڪـاهـ پـي، الـلـه دـي حـاجـ

... ..

شري هيري نڪر هن بيت جي معنيٰ ٺيڪ نه ڪئي آهي. چوڻا آهن ”ڦڙڙ نه ڪوشت“
 معنيٰ ماس ۾ ڦڙڙ کي گهٽ اهميت آهي، تيئن روزن ۽ عيه نماز کي ’هي حاج‘ کان گهٽ
 پالنجي. هن بيت جو مفهوم شاهه لطيف جي بيت ”ايءُ ٻن چنگو ڪم“ مان ملي ٿو اچي.

ڏيهه لـهـا سـنـجـهـا هـڻـي، اڳـون آئـي راتـ
 ڪـڙا پـڪـاري پـاڻـڻـي، پـيـڙا ڪـپـر واتـ

... ..

(1) ڏيڏر. (2) منهنجو.

پريان سندي گالهڙي سرمنجهين ئي هوء
بتائين پين ڪي، ڪيهو ڪاج سريو.

... ..

ڪڏهن پيريءَ پور، ڪڏهن قل ل هڪڙو
ڪڏهن پريان جا پور، ڪڏهن مڪان سڏ ڪي.

... ..

جي سائين سون سچ، تو پو ڪوڙا ستڙي
اڀا ٿي ڪر لڇ، توڙي اڱرڙا بلا.

... ..

مٿي ڏنل بيتن جي اڀياس ڪرڻ سان معلوم ٿو ٿئي ته سنڌي شاعري قاضي قادن جي
دؤر ۾ به ايتري رچيل ۽ ترقي يافتہ هئي جو ان ۾ گهڙا ۽ پهچدا خيال، پالت پالت جا
موضوع، ۽ مشاهدي، ۽ مطالعي جا نتيجا اچي ٿي سگهيا، ۽ فيلسوفيانہ توڙي صوفيانہ ڀڳتي
توڙي ويدانت جا مضمون سمائجي ٿي سگهيا.

شاهه لطيف تي قاضي قادن جو اثر

هر شاعر تي، پنهنجي ابتدائي دؤر ۾ ڪانئس اڳ جي مشهور شاعرن جو اثر هوندو آهي.
ڪي ادبي روايتون هونديون آهن، جن جو بنياد ڪي شاعر وجهندا آهن ته ٻيا وري انهن
روايتن کي سنواري، سينگاري، چيلي گهڙي، فن جي بلندن تائين پهچائيندا آهن. قاضي قادن
شاهه ڪريم ۽ شاهه عنايت جي روايتن کي، شاهه لطيف پنهنجي فن سان سوڌي سنواري، چيلي
گهڙي، چوت تي پهچايو، قاضي قادن جي شاعريءَ ۾ اهي اهڃاڻ ٿا ملن جن روايتن تي هلي،
سنڌي شاعري اڳتي وڌي، ۽ شاهه لطيف وٽ پنهنجي انتهائي بلنديءَ تي پهتي. قاضي قادن
سنڌي شاعريءَ لاءِ ڪوٽائي ڪري پڙهه ٻڌي، شاهه ڪريم ۽ شاهه عنايت ان تي اوساري ڪري
هڻاچو تيار ڪيو، ته شاهه لطيف ان کي رنگ روپ هڻي سينگاري، سنواري ان کي هڪ
خوبصورت عمارت بنايو.

قاضي قادن جا بيت آهن:

لاڻي لام الف سان ڪاتب لکين جيئن
مون هنيوڙو پريان سان لڳو آهي تيمڻ.

... ..

ڪاڀا مهر ڏيئي، ههڻا جي درياهه ۾
پسندا سڀئي، ماڻڪ اڪڙين سمن.

... ..

ڪي ويجهائي ڏور ڪي ڏوري ٿي ولها،
هوئي جر سالور لڏي نه ڪنولانه ڪر.

... ..

عين قصر در لڪ ڪوڙين سهسين ڪڙڪيان
جان ٿي ڪرين پرڪ، ٿان ٿي سڄڻ سامهان

... ..

پيتو ڦيٽو پيٽ ۾، وڏي ملان ماهر
ڏوٽو ڏٺو ڏٺي ڏوڙ ۾ الله اوري آه.

... ..

ستو سڄي رات، هم ٻڪي مان جيئن
نه تو سنبل تات نه جهوري تو آه ڪا.

... ..

هنن بيتن ۾ ليک ڏنل محاورا شاه لطيف وٽ به ملن ٿا. ان مان ظاهر ٿو ٿئي ته قاضي قادن جو اثر شاه لطيف جي دؤر تائين به رهيو.

شري هيري ٺڪر جي لڪڻ موجب ”ساهتڪ ڪيتر ۾ ڪرامتون نه ٿينديون آهن“ (ص 23) هر شاعر ڪنهن ماحول ۽ اس منظر جي پيداوار هوندو آهي. قاضي قادن تي پنهنجي همعصرن ۽ اڳ وارن شاعرن ڪيترن سورداس شيخ فريد، گرو لاک ۽ ميران ٻائيءَ جو اثر آهي (ص 29). ڪي بيت گرو گراٺ ۾ پڻ دادو ديال جي نالي آهن (ص 43) جن جي ٻولي سنڌي آهي. هيري ٺڪر وٽ جيڪي دادو ديال جا بيت آهن، تن مان هو صاحب اهو نتيجو ٿو ڪڍي ته اهي بيت هن قاضي قادن کان متاثر ٿي چيا آهن. اهي سڀ ڳالهيون شري هيري ٺڪر جي ڳالهه ته ”ادبي ڪيتر ۾ ڪرامتون نه ٿينديون آهن“ جي ثابتي آهن. قاضي قادن پاڻ کان اڳ وارن شاعرن کان اثر ورتو، ۽ پاڻ کان پوءِ ايندڙ شاعرن تي اثر وڌائين.

هيري ٺڪر جي هيءَ ادبي کوجنا، سنڌي ادب تي هڪ احسان آهي. بهتر هو ته اصل نسخي جا فوٽو پڻ ڏنا وڃن ها. ان تصنيف سنڌي عالمن ۽ ماهرن لاءِ ٻيون راهون کوليون آهن. هن ڏس ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ماهرن، پير حسام الدين راشدي، ڊاڪٽر ابي بخش خان بلوچ، ڊاڪٽر غلام علي الانا، مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي، شري موتي لعل جوتواڻي، شري منجهارام ملڪاڻي ۽ ٻين ماهرن کي قلم کڻڻ گهرجي، ۽ پنهنجا رابا ڏيڻ گهرجن.

ٿاريل ۽ ٿر

برسات کان اڳ — برسات ۾ — برسات کان پوءِ

ٿر ٿوهر ڪهر جهو پڙا، هُو پهرن مٿي ٻيٽ هاڪ،
وهرن وراڪن ۾، جن جي اڄوڪي اوطاق.

ويچارا ٿر جا ٿاريل. راڻي رتين ريلن جا رهاڪو. سندن ملڪ ٻر. وٺو ته وهر واه!
نه ته دريڏر. رات ڏينهن سندن مهاڙ مال ڏي. جڙو ۾ نه اٿن جر ۾ نه جاگير. ڪي وڻ تي.
ڪي ڪڻ تي ته ڪي وري ڏڻ تي. چنڊ ٻيٽ هوي ته ڪيئن ۾ الله جي آسري اوڙون ڏين.
مينهن وٺي وڻ ٿين. ڪڻ ٿين. ڏڻ جا ٿڻ به خوب ڪير ڏين. ”برسات ڪسان اڳ“ ٿوڪ
به ٿاريل. ٿوڪي مان ٿڪ ڀري ماڃڪن ڏي موٽيا. ”چيٽ چتيا ويساڪ وراهيا“ پائر ۾
هارڪر ۾ پيرون اچي لال ٿيا. هاڻي ته وڻ وڻ هيٺ وهانءَ لڳي ويسن. ساڙوهين ۾
— ڀڙهڪن جي ڏنگڙن ڌارن تي چڙهيون. لامن ۾ لڙڪيون. ٻيا ڏيهين ڪي ڏور ڪيون ڏين.
... ”پيلو هڪا لمان لڙيان، آءُ ته ملون چن يار...“ ساڻسگر سائيه جو سيڪي خوب ڪاڏائون.
هاڻي ڪوڪا به ڪيربا ۽ پيرون به اچي پورا ٿيا. هر ڪنهن ٻئي آپ ڏي لهاريو. موسم مينهن
جي سنڀاريو ڇي: ادا ڏيو خبر چار ته ڪهڙا آهن سال جا آثار! ڀاڻو، سال ته مولا ڪٿي موچارو
ڪندو پر چوندا ته چيٽ ڇمڪيو نه پلو، وٺو پلو نه چيٽ. راجا رڻو نه پلو، سرتو پلو نه سيٺ.
شڪ ٿو هوي ته ان ڏهاڙي چيٽ ۾ ڪنوڻ ٻئي نلها ڇمڪا ڪيا. مولا خير ڪري. سيانن سچ
چيو آهي. ته چيٽ جو ڇمڪڻ چڱو ناهي. چيٽ جو وسڻ... راجا رڻي نقصان آهي. سيٺ راضي
ته ڇيهو. سيٺ جو رنج معنيٰ قرض جو انڪار. وڪٽ پاس ٿي ويندو. قرض ڪنڀو ته چڻ گهيو.
هر ادا ماروڙين مڪي به جام جهلي آهي. سال سٺو اچڻ ڪهي. ڪيڙي ماڪوڙي، هڪي هڪڻ
۾ به سٺا ۽ سهاڳ ٿو ڏسجي. هر هڪڙي ڳالهه آهي. هن سال وڻ ڦر ٻاڇو ٿو هو... شايد سال
ٻاڇاٽ ڪري: هر ڪڏهن به آرڇو نه اچڻ ڪهي. جهنگ جهڙي ويڙي ڪيت ٻڌايو. مينهن
اڄهو آيو ڪي آيو. چوندا آهن ته ”ورميه ڪري ته جهڪ ڪري، مڙس ڪري ته ٻڪ ڪري،
قوت ڪري ته اڪ ڪري“. چوڌاري اهي ڇميگويون ۽ چوڀول... ”روهن تهي، مڪسر وائي—

اڊا مينهن وعلو آئي. روھن. مڪسر-آڊ... اھي برسات جا نڪت آھن. ويچارا ماروئڙا روھن
 تبي ۽ مڪسر وائي ته خوش. کين ويساھ آھي، ته آڊ ۾ برسات ضرور پوندي... ۾ جي آڊ
 جي نڪت ۾ ملڪ کي اوسر ۽ آريج بنايو، ته چولدا: ”آکاڙا ٻيج واڌرڪا ويڄ، سوڙھا رکو
 ٻڙڏيا ڪوري رکو ٻيج...“. آکاڙ جي ٻيج جي رات آسمان ۾ ٻادل ۽ ڪنوڻ ڏٺائون ته ٻڪ
 ٿيندن ته سال سورھن آنا، ۾ جي: ”آکاڙا ٻيج واڌرڪا ويڄ، ٻھلي ٻيجو ٻڙڏيا ٻاچي ڇو ٻيج.“
 ٻيج جي رات آسمان ڇٽو-ڪليل ڏٺائون ته دل لھي ويندن، چولدا ته مينهن ملڪ کان
 موڪلائي ويو. ڍڳا ڍور وڪڻي ٻچن جو سمر ٺاھيو. آڊ کان پوءِ ۾ برسات جا نڪت آھن.
 وڏو وايو. ننڍو وايو. آسريس. منگھ آڊ جو نڪت ولو ته ملڪ سورھن آنا، ۾ جي وائين
 ملھايو ته ٻڻ ملڪ ٿيو سوايو... ٻاچائين وسن ۾ ۾ سانگيڙا سرھا... ۾ جي وائين ۾ ڇنڊ ٻٽ
 تي لھ وڌي، ته چولدا آسريس ڏيسا ڏيس...“ آسريس ۾ ملڪان ملڪ مينهن وسندو، ۾ جي
 آسريس ۾ الله تھار چئي موڪلائي ويو ته چولدا ”منگھ تائي ٻڌو تنگ“، اھي اکر ماروئڙن
 جا ٺاھيندي جا آھن... پنھنجا سندرا ٺاھوت ٻڌو... آڃا ۾ کين اميد ھوندي... ”ست-ستاويھ
 سترھن-چوڏھن ۽ چار-ھن وليءَ جا ور گھڻا نو ٻيا ۾ ٺھار...“ اھي جملي 72 ڏينھن ٿيل
 جن کي ٿاريل ٻاھترو چون. ائين تڏھن ٿيندو جڏھن، روھن نڪت ۾ ڪوئي ڪنوڻ ڏسندا...
 چي... روھن ڏجھي ٻئي... ٻاھترو ٻوندو... مطلب ته ٻاھتري ۽ آڌڪ کان ٿاريل ٻاھترو
 چرڪن... آڌڪ ٻيو ته چولدا سال ٻاچائو آھي. ھن سال ۾ سانوڻ آھن... آلاچي ڪھڙو سانوڻ
 سانگيڙن کي وسي وسون ڪري ڏي... ڌنار ويچارا ڏن لھاريندي ڪيڙي ماڪوڙي ۽ مال
 جو اوسر وغيره ۾ ٺھارين. جي ماڪوڙين جو اوسر، آنا ڪڍي ڪنھن آٿاھين ڊڙي ڏي
 ڏٺائون، ته ٻڪ ٿيندن ته برسات جلد ٻوندي... ۾ جي ڍولير ٻڪيءَ جو ڪنھن ٻٽ تي آکيرو
 ڏٺو ته غور سان لھاريندا ته ڪھڙي طرف اولو ڪيو اٿس... جنھن ۾ طرف کان آکيري جو
 اولو ڏٺائون ته چولدا برسات ان طرف کان ايندي... چي... ”ڍولير اولو رکيو آھي...“
 ٻڪرين وڻاڻ تان رات جو اوڀر طرف اوسر ڪئي، ته ڄڻ کين مينهن جي مبارڪ ڏٺائون...
 ڍڳن ڍورن ٻگھر ڪري ڪوٺ ڌڪارا ڪيا ته چولدا، ته ضرور مال جي ڪوٺن جي ۾
 برسات سان ڏوھندي... مطلب ته ماروئڙا پنھنجي ڍنگ ڍول ۾ سارنگ ڪري ٻيا سارين.
 وڪاري جي وائي واتون مور نه وسارين... ماروئڙا چوماسي ھوائن تي ۾ گھڻو ويساھ
 رڪن-چي... ”سامونڊي ساڻي ته مينهن نڪو ٻائي...“. ”ڪا مھوڙي ٿي لاڳي-ٻٽو ڪٿيو ڪلا
 ٿي ڀاڳي“ ”سوريو ٿي ٻايو، ٻڙڏ چوڙھيو نٿي آيو“. اھا ڪھاوت ٻنيري ۽ ٻنيري جي زال
 جي وچ ۾ ٿي ھئي... ٿاريل اتر يا اوڀر جي ھل ٻي ٿي سمجھندا برسات ضرور ٻوندي.
 ڪا مھوڙي (اتر جي ھل) سوريو (اوڀر جي ھل) آڻنگ آپ ۾ ڏٺائون ۽ ان سان گڏ
 ڪا مھوڙي-سوريو لڳو ته ٻيا وھندا منڊائتي مينهن جون مبارڪون ڏيندا...

اوڪاج به نظر نه ايندو... پل جي گتِي سو ستون پاڻي. ڏن پنهنجو سنڀالجي، وهه ٻئي کي نه ڏجي. عجيب چوپول آهن. بنا اجهي ڏنگهر جي ڌار. الله جي آسري. اکين جي اونگهه. قنائي، روزيءَ جي تلاش ۾ سرگردان رهن. سري ٻانئون ڏيئي ٻولڙين ۾ پاسا ورائڻ وارن جي زندگي ته ڇڻ جهاد اڪبر آهي... سندن جهر پڙا ٿير ٿير ڪيو ٿين، پٽ پسيرو چڪون چارا ٿين... هر سدائين سرها سنورا... ڇي... ”مينهن ۽ مهان، گهڙي پل جا مهان-مينهن جي پُساڻي حاڪم جي ماري تي ڪهڙو ارمان.“ الله جي رحمت جيترو وسي، ان وس آهي... ٿڙ-ٿرايون، تليون، مَر تار ٿيو چوليون هڻيو ٻيون چاڪن... ٻادل بس ٿي نه ڪري. ٻر، مجال! جو پاڙو ٻولن! ڇي... نوانسي ۽ آجالو ٿئي... ڏن به ساڻي ٻئي ۽ اکين جي اونگهه به آجهايون... اڄوڪين اوطاقن ۾ کين آڻڪو نه آڻ تن... ٿر جي واري، وسندي مينهن ٻڌري پاڻيءَ جي چنڊ به نه چڙهي... پل کڻي ڪيترو به وڌ ڦڙو واڌا ڪريو ٻيو وسي... ٻر مٿس چڪ چارو سور نه ٿئي... پٽ پٽيهه ٻاٻو، ڀلي پٽ تي ٻيو پاسا وراءِ. سنگهاريون سانچن لپيءَ آڏي ڏيو آڻن. وڌ ڦڙي وسندي، واوڙا ولوڙي، جهڻ جهڳي جهڙو جهڙو... ڪري ٻيون جهيلاڻو جهولنگاربن... مڪن ڀريا هڻا ڏسيو ٻيون مڪن ۽ مڪن... ڪير ڦڙي جي حاج لاهيو، ماڻورا سڻن لپيءَ چڻن تي چاڙهين... وسندي مينهن، گهر جي مٺ سانچن سهيڙ ڪن ۾ کڻيو پوري ڪن... ٻئي ٻرڪ ٻر، جو چولريون، چروڙا-مٽ ماڻورا-ٿاڻن جا سر ۽ ٿيلها ڪٽيو، وڏي لاءِ ڪوڏ سان ٿيلنديون وڏيءَ ويل وڃو وٿان تي سهڙن... مينهن وسندي مال جي ڏهاڻي به ڏمڪي... برسات جا اوعيرن تي اوهيرا... آهڻ جي به ويساند نه، ٻر سالڪي سدائين سرها... مال کي مهلاڻو ميڙي، ڏوپ ڏهاڻي ڪري، پٿارين کي پتل ڀاڻ جي بدبوءِ مان ڪڍي، ڪندا ٻڪر ٻنڌ ۽ هڙڪن جي هنج حوالي... ته مال پتل ٻهر وڃي پتل روڻا جهلي ساهه ٻئي؛ ٻر جي جهڙ ۾ جهل نه ٻئي، ته ٻيرن تي آهي رات وعائيندا. ڪير چڪو سڀي وين ته مهل ٿي. ان جا ڪيڙا سور لائن. گس ٻنڌ ويندي جي چار گهرنا وات ۾ وڌائون، ته ڇڻ مهلاڻي مالي ملين. سالڪيڙا ٻيهون ٻڌي سات ڏيو سهڙن. ستئي سيمون چرندا، ٻر مال کي سيم مان سو هي سموي سهڙائيندا سات جهلي. مٿان ڪا ڪنهن کي مشڪل هوي. ڀيڙن جو ڀر ۾ آهي. چنڊ ڦڙيءَ جو ڏن کان چينل ٿيل ڇيهه ٿيل نه ڏيندا، ورائي ڪندا وار ٻيڙي، هوءَ ڪنهن جي به کڻي هجي. ٻرائيءَ پنهنجيءَ جو ويڇو مور نه رکن... ڇي... مٿان ڪنهن غريب جي وٺي مينهن وڃي هلي. مينهونگيءَ ۾ ڏنار ڏڻ کي تڙ توابون نه ڏيکاريندا ۽ نه وري ورائي وٿان تي آڻيندا... ڇي... ڏن ڪارڻ جهڙ ۾ جهنگ ننگ آهي. ڪڪ ٻن ڪرڻيو ٻيون قوت ڪندون... رائي رتين ريلن ۾ رکيو ڇا آهي... ڏڪن جي رات پوري ٿي... سڪن جو سچ آڀريو... ٻر رهه ٻاڪون ڪڍيون... هاڻي اوڀر ٺاهي... ڌرتي ته ڏسو، ڦٽي ڏوٽا ٿي پئي آهي... اوڀر اوڀارا ڏيو ٻيو اٿي... جهنگ ٻچي ولدا... رهيون ڪهيون ريلن ۾ رڻشا ڪنديون... واع، جوڙيندڙ جي

جوڙا ڏٺولي ڏڻ ري دلگير رهن... پل کڻي بي ڪنهن ڪار ڪرت مان لڪ لهن؛ هر سندن روح کي راحت ٿڌن اچي... جڏهن مال مچي...!

... ..

آهي خشڪ واريءَ جا دڙا، پيانڪ پٺن وارو وايوسنڊل، خاردار خشڪي جا وڻ، جي پنهنجي بدحالي تي ماتم هتي رهيا آهن، ٿر جي ويچاري واري جنهن کي بي رحم طوفان دربدر ڪري رهيو هو، اهي اڪهاڙا ڪنڊن ڀريا وڻ اڄ مچر ۽ سور سان مخمور ٿي جهولي جهمي رهيا آهن، راڻي رتيون ريلون ۽ پٺن جا گوچار ۽ تڙڪول جهڙا چتون ۽ پڪ، چهچ ساوا، ڪلن ڦلن جي هڪڪار ۽ ولين واس ماروئڙن جي ملڪ کي مست بڻائي ڇڏيو آهي. هر هر بازاريون لڳي ويون، پڪا پڪن ساهان آڏي وس چرو ويڙهيچن اچي پراڻا پٽ وساهي پائڻ وڌائڻ تي پيڙيون پٿاريون ڏسيو دل پيئي بهار ٿين... چوڌار چڙن جي چڻ پٺن ڀڙيو پيا سرير هر سرها ٿين، ۽ ديس جي دڙي دڙي تي پيا دولهون دولڪائين، مال تان مچر سهو ٿري مال جي مک ٿري ته چارئي بهر پيون چرنديون، چڙا چينگهارينديون، مجال! جو گوڏو پيڪڙين، هر ره جو پويان بهر ڪنديون، اوه اڪيڙو ڪندن، ڌار جون روڪيون نه رهنديون، جيتر ميڙاو ۽ ڏهائي نه ٿيندين، ڏهائي ڪري سڏايون ڪندا سالي سيم ڏي، پوءِ ته ويندس. ته ڪي وري ڪيئن هر ساوا سلا آسندا ۽ اوچون ڏيندا ڏسي پيا وعسندا، اڻ ڀري اٿن، ته وري تارن ڀري رات هر موٽن، جڏهن هڪ جا سلا سهه ۽ ست ڀريا سمجهن ٿڌن سڏ وجهن ڇيڙ ڇيڙ ۽ آيت جو، گهر گهر مان نڏيو وڌو اڻ ڀري لسيءَ لپ پيو ڪتھو ڪتھي ڪتھو ڪيت ڏي پيو ويندو، ڪيت هر گڏيا هو، ته ويٺو ڏس ۽ پٽا همرچي جي هونڪار لڳي ويندين، ڪتھا ڪرب پيا هلائيندا، پگهر واٽون ڪريو پيو وهندو، دم اٿر هر پورو نه پيو ٿيندو، هر مجال! جو چيلهه سڌي ڪن، چيلهه سٺين ٿڌن ڪندا جڏهن پنهنجو مهاڙو پورو ڪندا، ڪيت چڻ ته ٿيتر بڻجي وڃي، همرچي جي هٽنگه، جهٽول اصل جيءَ هر جڙجي ويندي، سلا ليڏاڻيا ته چڻ آيا، مٿان هڪ پڪي ته پوءِ ڪندا ڪرهولن ۽ ڪنن ٺاهڻ جو سعيو، ڪنيون ڪوب بڻائي، ڪڙچ ڪڍي ڪندا تيار، پوءِ ويچارا ٿاريا چنڊ ڏسي چڱو وار ٺهاري، وجهندا ڪيت هر لاٻارو، هر ڦٽيءَ جو ڪاهي پهچندا ڪيت هر اول بادشاهه بهر جو هڪل هڪ مان پورو ڪيلدا، پوءِ ڪندا لاٻارو شروع، ڪيت لائيءَ تي مور نه لٽائين، پنهنجو پاڻ لٽن ۽ چوڻاڻا چارا ڪن، لٽندي جي ڪچو آيون هٿ لڳي وهن ته بهي هٿندا ٿري، آڇو اڻ ڪري هٿندا ٿڪ وات هر، ڪائيندا ۽ ڪلندا وٽندا، ڪيت هر ڪرسيءَ گهٽ ۽ هڪ جي آهت جي پرواهه مور نه ڪن، جي ڪٿي ٽولس تيارن ته هائيءَ ڪاڻ ٺاهاريءَ ۽ بهي پاسي مور نه موٽندا، لمي ڪلندا ڪيٽ مان هڪل چاهيون، هٿ جي ٺونگي يا مارڪ سان پڇي اڏاوا ڪري بهندا ڪاٺ. ستن هر ڪوري ڪٿي ڪٿوري جهڙو بڻائيندا، وري ڪريون مور زبان نه ڪندا چوڻدي

ميڙي کڻي ڪٺڙ ۾ وجهندا. سڄي ڏينهن ۾ ساهيءَ هڻڻ لاءِ اوتارو هڪ ڀيرو ڏسن. سندن اوتارو ڏسڻ وٽان آهي. ميوي جي مارڪيٽ پيو معلوم ٿيندو... گذار، چانهان، چيٽ، ريٽڙ، ڍنگ سان رکيا هوندا. مزمان مڙو آيو ته پوءِ ويهي ٺوڙڪا هڻي ٺڪائيندا، جي: هي ڪچو آهي پر پلو، هي هڪو آهي پر ڀوڏ. پٺڀرڻ جا ٻارڙا ته اوتاري ۾ آڀري کان لٿي تئين رهن ۽ ٻيا خوب خوبان ڪيٽ جي ٽلاشي وٺن. سندن کاڌيءَ تان چانهين جي رس جا ريلا وٺندا نظر ايندا. ميرا ۽ رس جا رتل ڪپڙا سندن پٺ تي ڪي اڀالا ۽ آڻاوا مور نه لڳندا. هر ڪن وٽر ٻيا وٺندا ۽ سڀاڻيندا.

سڀي ٿاريل ڦٽن ۾، جي مان گهٽ گهري
وطن وٽس وسنديئون، هٿياري نيت هٿياري
آندر چيٽ چٽري، وري وڙهيڇن جو.
(شاه)

آديسي اُڏي ويا....

مرحوم محمد صالح راهو

مرزبن سنڌ جو هي عظيم فرزند پنهنجي علمي ۽ ادبي خدمتن جي ڪري تعليم کاتي ۾ هڪ ممتاز حيثيت جو مالڪ هو. مرحوم هڪ مشقت پسند ۽ محنتي ماڻهو هو، جيڪو پنهنجي ذاتي صلاحيتن ۽ جدوجهد سان فضل و ڪمال جي بلند مقام تي وڃي پهتو. راهو صاحب جي رحلت دوستن کان هڪ سدا مرڪندڙ دوست ۽ ابهر پڇڙن کان هڪ شفيق پيءُ کسي ورتو. ڪنهن کي خبر هئي ته هيءُ سدا ڪلندڙ ساڻي اسان کان ايترو جله وڃي حقيقي حبيب سان هيڪانڊو ٿيندو!

پروفيسر محمد صالح راهو 16- جنوري 1926ع تي ڳوٺ سوائي راهو، تعلقي مڪرنڊ ۾ ڄائو. پهرين ڪلام پاڪ جي تعليم حاصل ڪيائين ۽ پوءِ ڪجهه عرصي لاءِ مدرسي ۾ فارسي پڙهيائين. ان بعد ڳوٺ جي سنڌي اسڪول مان چار درجا پاس ڪري نوابشاهه جي مشهور لوڪلبورڊ هاءِ اسڪول ۾ سنڌ جي ماهر ناز تعليمي ماهر جناب حاجي خان خوجا صاحب جي زير لگرائي ثانوي تعليم حاصل ڪيائين. ان بعد ڪراچي سنڌ مسلم ڪاليج مان بي. اي پاس ڪيائين. آخر ۾ سنڌيءَ ۾ ايم. اي پاس ڪرڻ بعد سال 1951ع ۾ ڪراچيءَ جي گورنمينٽ ڪاليج آف ڪامرس ۾ سنڌيءَ جو ليڪچرار مقرر ٿيو.

مرحوم راهو صاحب 28 سال تعليم کاتي جي خدمت ڪئي ۽ انهيءَ عرصي ۾ هو مختلف عهدن تي فائز رهيو. راهو صاحب ڪاليج جو ليڪچرار، ويسٽ پاڪستان ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جو آفيسر آن اسپيشل ڊيوٽي، پروفيسر، پرنسپال، تعليم کاتي جو سيڪشن آفيسر، ڪاليج جو ڊپٽي ڊائريڪٽر، ثانوي ۽ اعليٰ ثانوي بورڊ حيدرآباد توڙي سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جو سيڪريٽري ٿي رهيو.

راهو صاحب جي علمي لياقتن، انتظامي تجربن ۽ ڪم سان دلي لڳاءُ ۽ پسمن اعڙين لياقتن کي نظر ۾ رکندي سال 1975ع ۾ کيس سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جو چيئرمين مقرر ڪيو ويو، جنهن عهدي تي وفات تائين فائز رهيو. مرحوم راهو صاحب سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي چيئرمين جي حيثيت سان ايتري ته محنت سان ڪم ڪيو، جو هن بورڊ جي ڪارڪردگيءَ کي

صدر مملکت طرفان لڳو ساراڻيو ويو، بلڪ بورڊ جي ڪتاب سازيءَ واري ڪم جي طريقي کي پاڪستان جي ٻين بورڊن لاءِ مثالي قرار ڏنو ويو ۽ انهن کي هدايتون موڪليون ويون، ته سڀئي ٽيڪسٽ بڪ بورڊ، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي ڪتابن تيار ڪرائڻ جي طريقي موجب ڪتاب تيار ڪن.

مرحوم راهو صاحب جو جيئن ته وڪالت جو امتحان به پاس ڪيل هو، ان ڪري ايل. ايل. بي. جي شاگردن لاءِ سندن لکيل ڪتاب Leading Cases Book I and Book II ڪراچي يونيورسٽيءَ طرفان درسي طور رائج ٿيل آهن.

مرحوم راهو صاحب اڪثر رات تائين ويهي افس ۾ ڪم ڪندو هو، ۽ تمام گهڻي محنت ڪرڻ ڪري 5- ڊسمبر تي اوچتو سندس طبيعت خراب ٿي پيئي. 7- تاريخ کيس اسپتال ۾ داخل ڪرايو ويو. قدرت طرفان سندس هن دنيا ۾ رهڻ جو وقت هورو ٿي چڪو هو، ان ڪري ڏکين ڪوبه فرق ڪو نه ڪيو ۽ 8- ڊسمبر تي قلب ۾ ڪمزوريءَ جو دورو پوڻ ڪري پنهنجي جان، جانِ آفرين جي سپرد ڪري يارن کي هميشه لاءِ وڇوڙو ڏيئي ويو.

إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

مرحوم جي اٽڻي ويهڻي ۽ رهڻي تنهنجي اهڙي سادي هئي جو ايڏي وڏي عهدي هوندي به ائين محسوس نه ٿيندو هو، ته دنيوي لحاظ کان هاڻ تمام وڏي عهدي تي فائز آهن. ايتريقدر جو سمهندو به زمين تي هو، غريب توڙي امير سان هڪجهڙو ورتاءُ ڪندو هو ۽ سادا ڪپڙا پڪيندو هو. طبيعت ۾ حليم، نهڻو، ڪل مک، رڻو ملڻو ۽ نهايت خوش مزاج هوندو هو. مذهبي لحاظ کان وڏو ديندار ۽ صوم و صلواة جو پابند هو. زماني جي ڏيپي لپٽيءَ ۾ صاف رهندو هو. هٿ جو چوٽ اهڙو هوندو هو، چڻ سخاوت سندس سرشت ۾ پيل هئي. مرحوم راهو صاحب رسول پاڪ صلي الله عليه وسلم جي عشق ۾ ٻڌل هو ۽ هروقت کيس سر زمين حجاز جي ڏسڻ جو گهڻو خيال ۽ شوق هوندو هو. سندس وفات تي سڄي پاڪستان مان تعزيتي ٺهراءُ آيا، جن ۾ سندس خدمتن کي ساراڻيو ويو ۽ سندس مغفرت لاءِ دعائون گهريون ويون. اسان جي دعا آهي ته الله تعاليٰ مرحوم جي مغفرت ڪري ۽ کيس پنهنجي جوار رحمت ۾ جاءِ ڏئي ۽ سندس پوليون کي صبر جميل جي توفيق ڏئي ۽ کين صالح ڪري.

آمين ثم آمين.

— پروفيسر محمد اسحاق ابڙو —

سجڙا (ادارا)

لاڙ ادبي سوسائٽي، ٻدين سنڌ.

پس منظر : 1956ع ۾ لطيف پبليڪيشنس (3 ڪتاب)؛ ساڳئي سال: جيلاني پبليڪيشنس (21 ڪتاب)؛ 1960ع ۾ ساگر پبليڪيشنس (5 ڪتاب)؛ ٻارڙن جي ٻاري (4 ڪتاب)؛ ادبي محفل (3 ڪتاب). انهن مختلف ادارن پاران ڇپايل ڪتابن جو ڪل تعداد 36 ٿئي ٿو. اهو تعداد ان ٻن تھائين وڌيڪ ٿي وڃي ٿو، جو ان جو سڄو ڪريڊٽ اهڙي اڪيلي شخص کي وڃي ٿو، جيڪو هڪ غريب ۽ مسڪين پرائمري ماستر آهي، جنهن لنگهڻ ڪاٺي، پنهنجي ٻارن کي بکيو ڏکيو رکي، نور نچوڻي، رت ست ڏيئي، اهي ڪتاب سنڌي ادب کي ڏنا آهن. سندس چواڻي: ”پوءِ اها ٻي ڳالهه آهي، ته آڄ ڪڏهن بک مٿو هجان، ٻارن کي مهل سر لٽڻا وٺي ڏيئي نه سگهيو هجان، يا انهيءَ ادبي چريائي لوڪ ۾ ڏٺو ڪيو هجي.“ مان اهڙي شخص کي ”چريائي“ سڏيندس-- ۽ اهو چريائي آهي: محمد سومار شيبخ-- جنهن هيٺ تي پٿر ٻڌي، ادب کي پستڪن جي ٻنارڪ ڏني آهي!

1970ع ۾ مٿين سڀني ادارن کي گڏي هڪ ڪيو ويو. ان اداري تي نالي رکيو ويو: ”لاڙ ادبي سوسائٽي، ٻدين“. مٿين سڀني ادارن جا ڪتاب به ان اداري جي نالي سان ڇپا. هيٺ تائين ”لاڙ ادبي سوسائٽي“ 58 ڪتابن جي ”نماڻي سوکڙي“ سنڌي ادب کي ڇپڻا ڏيئي چڪي آهي. اهو ڪارنامو به سنڌواسين جي روايتي بي حسيءَ جو بڪ ٿي ويو، پر محمد سومار شيبخ کي پنهنجي ليکي ان خدمت تي اُٿل آهي ۽ سڪڻي ساراهه به هن لاءِ ”سوني ٻلي“ کان گهٽ ڪونهي.

”لاڙ ادبي سوسائٽيءَ“ نه رڳو ڪتاب پڻي ڇپايا آهن، پر علمي، ادبي ۽ ثقافتي سرگرميون جاري رکندي، ٻدين ضلعي جي سالي ماحول ۾ ولوڙ پڻ پيدا ڪندي پڻي رهي آهي. ان ڏس ۾ لاڙ جي شاعرن ۽ اديبن جون ورسيون ملهايون پڻي ويون آهن، جن مان پير عالي شاهه جيلاني، قريشو ڀانڊاري، سالوڻ فقير ۽ مرڪسان شيبخ مکيه آهن. ان اداري جيئن اديبن، شاعرن ۽ فنڪارن کي به نه وساريو آهي-- ۽ ان ڏس ۾ جان محمد جت ۽ ميرمحمد لنڊ جي مان ۾ گڏجاڻيون ڪري، هڪ سٺي روايت کي جنم ڏنو آهي. هيٺ اسين

ان اداري جي مختلف موضوعن جهڙوڪ تحقيق، شاعري، ڪهاڻيون، ڊرامو، نفسيات تي ڇپايل ڪتابن جي لسٽ ڏيئي رهيا آهيون. ■ مھراڻ جي پڙهندڙن کي اهي ڪتاب خريد ڪري پڙهڻ جي اپيل ٿا ڪريون:

- (1) شاھ جا گم ٿيل بيت (سُر مارئي)، (2) مناجات ساقی، (3) سوکڙي، (4) ھارس،
- (5) تاريخ الشعراء لاڙ۔۔ ڀاڱو پھريون، (6) پڙڏيھن ڏانھن پيغام، (7) گوگو چوھڻ، (8)
- چڱو ۽ مدو، (9) شاھ جا گم ٿيل بيت (مختلف وڌيڪ سُر)، (10) ڪليات فاروقي، (11)
- نوراني جاسوس، (12) پورس جا ھاڻي، (13) لھرون، (14) نزان، (15) ھڪ ندي۔۔ ٻہ ڪنارا،
- (16) چولھون، (17) انڌيرو اجالو، (18) تنھنجون ڳالھيون سچڻ، (19) تند ٽنوار، (20)
- ماھ ذولحج، (21) بو علي قلندر، (22) ڪھرو چور، (23) قلم وھي ويو ڪالھن، (24) پير شاھ
- قادري، (25) سنڌي آوازن جا تبادلا، (26) ماءُ جي قرباني، (27) روحاني ابيات، (28) قصو
- ڪرھيي پير جو، (29) تيرھين ٿالي، (30) درد جو درياھ، (31) تاريخ الشعراء لاڙ۔ ڀاڱو ٻيو،
- (32) ڪليات شيخ الھد ڇاپو، (33) روپا ماڙي، (34) ڪلام مرڪان شيخڻ (35) ڪلام جڙيل
- عباسي، (36) ڪلام جوڻيجو، (37) ڏاھو گھيٽو، (38) دوا ۽ دونھان، (39) بلبل جون باتيون،
- (40) سون سريڪا سڀڻا، (41) چراغس چوري، (42) مسٽر جاجي، (43) بيت ورندو، (44) ڪلام
- پير ڀاون علي شاھ 'ساقی' (45) ڪلام حيات جمالي، (46) درٻار محمدي (47) لاڙ ادبي سوسائٽي،
- (48) سنڌ جون سورھيون، (49) عبرالي، (50) پيروز فقير جو ڪلام، (51) جذبات ٻنائي،
- (52) مدد خان ٻٺاڻ، (53) اسان جا شعر هي سادا، (54) منھنجي ماضيءَ جا چنڊ ورق، (55)
- بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخ، (56) پڪڙن جي پچار، (57) ميگھ رک، (58) شيخ ڪرھيي
- ڀانڊاريءَ کي ڳائيندڙ شاعر.

ڏونگر نم ڏوري. سڪڻ جون سڌون ڪري،
ويئي گھر گھوري، مٿان پرين جندڙو.
۔ شاھ

تبصرا

سچ تريء هيٺان (تنوير عباسيءَ جي شعري ڳنڍي تي ويچار)

جديد دؤر سنڌي ادب کي جيڪي شاعر ڏنا، تنوير انهن ۾ نمايان حيثيت رکي ٿو. هن جي شاعري جذبات جي بي پناهه آڻڻ سان گڏوگڏ شعور جو هڪ تيز رفتار وهڪرو به آهي، جيڪو هن دؤر جي بدلجندڙ حقيقتن ۽ ازلي سچ جي آئينڙن سان پيدا ٿيل پس منظر ۾ فطري موسيقيءَ سان هر آهنگ نظر اچي ٿو. اهوئي سبب آهي، جو تنوير جي شاعري، ڪنهن هڪ طرح جي ناهي، بلڪ مختلف جذبا ۽ مختلف حالتون، جتي ڪٿي نظر اينديون. اها ٻي ڳالهه آهي ته انهن سڙلي ڳالهين ۾ انقلاب جو عڪس نظر ايندو. انقلاب صرف جسماني نه پر ذهني معاشي ۽ اقتصادي انقلاب:

مضبوط جهوٽ-ڙيون ۽ ڪمزور محل ماڻهون،
سو ڏينهن آهي ويجهو، ٿينديون آيون ڪهاڙيون.
وري جڏهن وطن ڏالهن وري ٿو:

چٽ پراوا ڪين وٺن،
هنهجي لوئي لاک رتي.

ديس جي آزاديءَ جي خاطر، هر ڪو سر سهائيندو،
هر ڪو ٿيندو ڳاڙهو گهوٽ ۽ رت جي ميندي لائيندو.

ڪين وساريندس مان ڪڏهن،
ڪڏهن ڇڏي ڪو ٿول،
منهنجو پيلاين مان ٻول.

تنوير جو اهو چوڻ ته:

او تنوير، ڳاڻڻ ته هر ڪوئي ڄاڻي،
اسان سوز ان ۾ سمائي به ڇڏائون.
پا

وري شعر تنوير لازل ٿين ٿا،
ٽمر سوچ جا نيٽ حاصل ٿين ٿا.

انهن ٻن شعرن ۾ هن تمام سولن لفظن ۾، شاعريءَ جي ٻن اهم بنيادي نقطن جو ذڪر ڪري ڇڏيو آهي، جنهن کان هن دؤر جو ڪافي اڌ پڙهيل انسان انڇاڻ آهي. سوز ۽ سوچ - انهن ٻن شين کان سواءِ شاعري تڪ بندي بڻجي وڃي؛ Creation تخليق جي ڏاڪي تان لهيو Craftmanship يا جوڙڻ (Making) جي درجي تي پهچيو وڃي ۽ جيڪڏهن ائين چئجي ته وڌاءُ ڪونه ٿيندو، ته هر دؤر ۾ تخليقڪار کان وڌيڪ سگهڙ ٿي پيدا ٿيندا رهيا آهن. هن دؤر ۾ ته شاعرن جو ڏاڍو ڪال آهي، جنهن جو سبب شايد اهو آهي، جو ڪنهن به اهڙي شخص کي چئلينج ڪونه ڪيو ويو آهي، جيڪو شاعر نه هولهي به شاعر هجڻ جي دعويٰ ڪري. شاعر صرف اهو ٿاهي، جيڪو شعر لکي ڄاڻي، بلڪ هن کي انهن جي مفهوم جي به خبر هجي - ٻين لفظن ۾ هو جيڪي ڪجهه چوڻ چاهي، تنهن کي شعر جي صورت ۾ پيش ڪري. الهيءَ ۾ هڪ حصو وجداني ڪيفيت جو به هجي؛ پر وجداني ڪيفيت ۾ به لاشعوري طور اهي ئي ڳالهائون ظاهر ٿينديون آهن، جيڪي شاعر شعوري طور تي ٻڌي، ڏسي يا محسوس ڪري چڪو آهي، تڏهن به معاملو سوچ تي اچيو هورو ٿئي. تنهن کان پوءِ جديد دؤر، گوشه نشينيءَ جي شاعري يا اڪيلائيءَ جي گيتن جو ڪونهي. سڄي دنيا جو انسان هڪٻئي کي ايترو نه ويجهو اچي چڪو آهي، جو هاڻ هو هڪٻئي جون خوشيون ۽ غم محسوس ڪري ٿو. مظلومن ۽ محڪومن سان همدرديون ڪري ٿو. بادشاهن ۽ ورثي ۾ ملندڙ خوشين جا خواب ٽٽي چڪا آهن، هاڻ ته هر قوم ۽ هر فرد پنهنجيون خوشيون پاڻ ٿو حاصل ڪري. تنهن ڪري 'هاڻ' جو شاعر رڳو پنهنجي ذات لاءِ نه، بلڪ پاڻ جهڙن ٻين به انسانن جي خاطر ٿو شعر چوي ۽ لازمي طرح هن کي پنهنجو پاڻ مان لڪري، ٻين قومن ۽ فردن بابت به معلومات رکڻي پوي ٿي. هونئن، ڪوبه شاعر جڏهن پنهنجي ڪا پيڙا پيش ڪندو آهي، ته به هن جو مقصد انهيءَ ۾ ٻين جي پيڙا جو عڪس پيش ڪرڻو هوندو آهي. تنوير ته انسانيت جي لاءِ چوي ٿو:

مات ٿياسون تون ۽ مان

مات ٿي انسانيت.

تڏهن به کيس اها ڀڪ آهي ته:

جيڪو خواب ڪلهوڪو

سوئي سچ اڇوڪو.

پر هي به چوي ٿو:

مٿيڪو سڀئي ماڻهي

ماڻيڪو سڀئي ماڻهي.

پر ڪٿي ڪٿي هو شديد ردعمل به ڏيکاري ٿو، اهڙن موقعن تي:

هر ڪو ماڻهو موتيءَ دائو،

هر ڪا دل هيري جي ڪاڻ، ڄاڻي ڏس ته مهڻي انڇاڻ.

وارو تنوير عباسي بي اختيار چيو اٿي:

اوچيون رکون هي لائون، هي سشلون هي ڏيائون،
پنهجن لئه روشني ۽ دشمنن لئه آسائون.

هي رد عمل شعوري آهي، جڏهن حالتن ۽ واقعن جو رخ شعور تي Ideal سان ٽڪرائيندو آهي؛ جڏهن هر شيءِ کان انڪار جو جذبو پيدا ٿيندو آهي ۽ ماڻهو رڳو پنهنجي وجود کي محسوس ڪرڻ لڳندو آهي ۽ انسان هاڪار جي جذبي کان هٽي ناڪار جي حالت تي پهچندو آهي: پنهنون ٿيس پاڻ، مسٽي تان سور هئا.

(شاه)

واريءَ حالت ۾ هوندو آهي، جتي 'انسان'، 'انسان' هوندو آهي، نه کي دوست ۽ دشمن، پنهنجو پرايو.

تنوير جي هڪ ٻي خاص خوبيا اها به آهي ته هن افرڪا ۽ ويتنام جي هيروز به ران، پنهنجا ماروٽڙا چونڊيا آهن. حيدر بخش جتوئي ۽ شهيد عبدالرزاق سومرو، هڪ سنڌ لاءِ جدوجهد ڪندي پنهنجي جان ڏني، ته ٻئي کي سنڌي هجڻ جي الزام ۾ هڪ درسگاهه جي اندر شهيد ڪيو ويو. هڪ حالتن جو شهيد ٻيو ماڻهن ماريو. تنوير پنهي لاءِ شعر چيا:

زندگي جدوجهد اڻ ٿڪ سفر،

زندگي محنت ڪنهن هاريءَ جو هر.

--

ڪيڏا ڪيڏا ڳايان پنهنجي سنڌ لئه،

مٽيءَ ۾ ملندا وڃن، ماڻهو موچارا،

نه هن هچارا، ٽڙبا پنهنجي سنڌ مان.

تنوير جا ڪئين رنگ آهن؛ هو انقلابي به آهي، ته رومالوي به؛ حقيقت پسند آهي، ته جذباتي به. سندس شعر مان محسوس ٿئي ٿو، ته هن پنهنجي ديس جي مٽيءَ جي خوشبوءِ چڱيءَ طرح محسوس ڪئي آهي. پنهنجي شاعرن جو چڱيءَ طرح آڀياس ڪيو اٿس. تازو هن سنڌ جي سدا حيات شاعر شاهه لطيف مائينءَ جي شعر جو آڀياس به لکيو آهي ۽ خود هن مجموعي ۾ هڪ نظم محمد فقير جي شعر جي هڪ سٽ مان شروع ڪيو اٿس:

جا وڪ ڇاوين ما وڪ اڳتي.

رسمي طرح ته تنوير کي انگريزي رومانوي شاعرن مان، ڪنهن مان پيئي سگهجي ٿو. ٻال ويلري، ايزرا پاؤنڊ ۽ ٽي. ايس. ايلٽ مان سندس پيت ڪري سگهجي ٿي؛ پر منهنجي نظر ۾ اها غلط ٿيندي، ڇو جو تنوير جو هڪ الڳ اسٽائيل آهي ۽ الڳ مقام. هن جي شاعري ديس جي مائڪيٽن جي جذبن ۽ اميدن جو اظهار آهي. تنوير سنڌ جو سوت آهي ۽ هت رهندڙن جي من ۾ هن جو مقام ڏاڍو اوچو آهي.

پاڦال ۾ بغاوت

مائنڪ: پهريون ڇاپو: 1976؛ ڪراڻون سائين: 80 صفحا؛ چار رهيا: آگر پبلشنگ ايجنسي،
هوسٽ باڪس 238، حيدرآباد سنڌ.

هن ڪتابڙي تي مهراڻ جي 78/2ع ڀرجي لاء تبصرو ڪرڻو هوم، پر موڪلي 78/3ع
لاء رهيو آهيان. اوڀر نسوري منهنجي آهي— ڪجهه پڙهي پوري ڪرڻ ۾ ڏکيائيءَ جي ڪري.
ڪجهه سيسفوس (مائنڪ موجب: سيسفس) واري ڏند ڪٿا وري پڙهي ڏسڻ لاء بولائي ديومالا
تي ڪنهن ڪتاب هٿ ڪرڻ جي اڌوگاريءَ ۽ ان ڪارڻ ان ڪٿل ڪوشش جي ڪري، ۽
ڪجهه ٺلهيءَ سسٽيءَ جي ڪري. پڙهي پوري ڪرڻ ۾ ڏکيائي ان ڪري جو ٻولي، خاص
ڪري مهاڳ ۾، اهڙي ڪم آندل آهي جو معنيٰ مطلب پروڙڻ لاء ماهيون وٺيون ٿي ٻيڻ.
انهن ماهين ۾ عجيب قسم جي پنڪچونيشن ۽ پروفن جي چڪن جو به هڪ هو. بولائي
ديومالا تي ڪتاب هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ان ڪري جو اهو ڄاڻڻ ٿي چاهيم ته آڳاٽي يونان
جي ڪارلٽ نالي عياشيءَ ۽ لئچي ڪان بدنام شهر جي ڏند ڪٿائي ٻائيءَ ۽ پهرين بادشاهه،
سيسفوس، کي مهاديوتا، زيوس، جن لوپ ۽ لڳي جي ڪن تان پاڦال ۾ سنگ مرمر جي
چپ ٻنهي هٿن سان ڏکي ٿڪريءَ جي چوٽيءَ تي ڀڄائڻ جي ڪڏهن به پوري نه ٿيندڙ
مزا (ڪڏهن به پوري نه ٿيندڙ ان ڪري جو چپ چوٽيءَ تان ڦرندي اچي وري پٽ پوندي
هئي) ڏٺي هئي، تن جي وچور چاهي. جي مائنڪ پنهنجي 25 صفحن جي مهاڳ ۾ ڪٿي
منڍ ۾ اصل ڏند ڪٿا به درج ڪري ها ته هوند مون ٻارن وٽسرين ۽ گهٽ ڄاڻ تبصري
ڪندڙن جو ڀلو ٿي پئي ها.

’پاڦال ۾ بغاوت‘ جا ٻه ’ڀاڱا‘ آهن. پهريون ڀاڱو (ص ص 9-33)، ’سيسفس جي
ناڪار‘ هڪ طرح جو مهاڳ آهي، جنهن ۾ مائنڪ هين ’دائمي ڦٽڪاريل ۽ ننڍيل‘ ڪردار
بابت پنهنجي Thesis هيئن اپتاري آهي: ’سيسفس، ڪامو ٻارن مڙهيل وجود کان مٿانهون
آهي. گهڻو مٿانهون. ڇاڪاڻ ته هو اختيار جو ننڍيل آهي ۽ ڦٽڪاريل. سندس وڏائي انهيءَ
۾ آهي ته هو سدائين، هر ويل، اختيار کي چوي ٿو: نه— جو ڪجهه مٿس مڙهيو ويو آهي،
اختيار ٻارن، جنهن وٽ سگهه آهي. سيسفس ان کي ٿڌي ٿو. ٻاري واري ٿو. نه ۽ انهيءَ
”نه“— جي حد کان ”ٻان هجڻ“ جي اظهار جي سرحد شروع ٿي ٿي. جنهن ۾ پنهنجي
تقدير/چرچر جي چوٽ جو حق محفوظ رهي ٿو، چوٽ جو حق، جيڪو آزاديءَ جو نت آهي،
تنهنڪري الاهي فتوائن، مقدس احڪامن ۽ اختيار جي سرن کي ٿڌڻ، سيسفس پنهنجي اخلاقي
جوابداري سمجهي ٿو... سندس ناڪار... اختيار طرفان مڙهيل امر کي لٽڪار آهي. هو اهو
ٿو مڃي ته ڪو مٿانهون، يا ڪا مٿين هستي سندس ٻاري ۾ فتوا مڙهي، فيصلو ڪري، نصيب
جوڙي. ۽ نه ئي هو انهيءَ حيثيت مان لاء جاکوڙ ڪري ٿو، ٻان مٿانهون مڙهندڙ هستي ٻڌجي.

جيڪا ٻين جي مٿان فتوائون مڙهي ۽ نصيب ٿاڻي. سندس ٺاڪار، پنهنجي هستيءَ جي ٺاڪار لاءِ آهي. (ص 22-23، 27). انهيءَ ٺاڪار کي develop ڪندي، ماڻڪ پاڻ اختيار/سگهه جي هر علامت جهڙوڪ خدا، مذهب، نظريي، رياست، استبداد، قاعدي قانون جو منڪر ٿئي ٿو ۽ انهن علامتن کي هوڪارن/لٽڪارن/ٽڙن/ٺاڪارن هيٺن/هيٺن/خلق/عوام، خاص ڪري حساس ۽ ايماندار فنڪار جي 'اخلاقي جوابداري' ۽ 'آدرش' ڄاڻائي ٿو.

ٻيو ڀاڱو، جو ص 37 کان ص 79 تائين آهي، تنهن ۾ اصل 'Story' بيان ڪيل آهي. جاءِ واردات ٻاٽال/موت-گهر، هاديس (ماڻڪ موجب: هيڊز) ۽ ديوتائن جي درٻار، اولمپوس، آهي. هاديس ۾ ديوتائن جي ٻين 'ڦٽڪاريل، دائمي سزا ڏيڻ' سان گڏ، سيسفوس به پنهنجي ان ڪٽ سزا جو عتاب ڀوڳي رهيو آهي. — اهو سلسلو جڳن کان هلندو اچي ٿو. اصل قصي جي شروعات تڏهن ٿئي ٿي، جڏهن 'هڪ لڱا اوچتو' سيسفوس ڇيپ ڪري ريڙهن بند ڪري، ان مٿان ويهي رهي ٿو. — پهرين ٻاٽال/موت-گهر جي واليءَ، هاديس، جي هڪل تي ۽ هو مها ديوتا، زيوس، جي پيغمبر، هيريس (ماڻڪ موجب: هرمز) جي چوڻ تي به پٿر ريڙهي چوٽيءَ تي پهچائڻ کان ٺاڪار ڪري ٿو. تنهن تي کيس اولمپوس ڏانهن ٺٺو وڃي ٿو، جتي هو زيوس سان مهاڏو اٽڪائي ٿو. آٺان هو وري ٻاٽال ڏانهن موٽايو وڃي ٿو، انهيءَ حڪم سان ته سندس سزا جو ڇڪتاڻو نه ٽڪو ڪيو وڃي، جو منجهس 'سوچ لاءِ ڪا وڻي نه بچي، سندس سونجهه جا سمورا ڳوڙا بند ٿي وڃن'، پر سندس 'هيڙا جي سرت' ۽ 'پوسِيءَ جي ڇاڻ' جيئن جو ٿيڻ رهي.

سرورق تي جو ڪارڊ جو آهي، هڪ هيٺي/وهيٺي انسان جو چٽ آهي، جنهن جا هٿ larger than life آهن. ۽ ڇوڌاري ڇانهل اوندھ جون ڪڙيون، سندس ڪٽي مٿي سان ڇوڏن ڇيهون ٿي رهيون آهن.

منهنجي هڪ دوست، جو مڇيل ڪهاڻيڪار به آهي، منهنجي پڇڻ تي ماڻڪ کي indecent ليکڪ سڏيو هو. ۽ indecent ليکڪيءَ جو جيڪو مثال ڏنو هئائين، تنهن سان چانو هٿ ٿي ماڻڪ ۾ اهو ڪجهه چئي ڏيڻ جو ساڻس آهي، جيڪي ٻيا هوند سوچيندي به ڪپهائين. 'ٻاٽال ۾ بغاوت' جي به اهائي striking خوبي آهي. ماڻڪ سوچ توڙي ليکڪيءَ ۾ سراسر unorthodox آهي. هن لاءِ ڪجهه به مقدس ۽ سڳورو ۽ اڇوت نه آهي. — پر رڳو سنڌ جي milieu تائين، ڇو ته شايد ئي ڪو اهڙو موضوع هوندو، جنهن کي اولهه وارن کنيو ۽ وائڪو نه ڪيو هجي.

'سفسف جي ٺاڪار' rationale جي ٻدران هڪ قسم جي جذباتي، منجهيل ۽ لفاظيءَ سان پٿر exposition ٿي پيو آهي. ان جي jerky ٻوليءَ ۽ چوڻي لهجي مان ائين لڳي ڄڻ ماڻڪ جذباتي صدمي جي اثر هيٺ، غضبناڪ ٿي ويو هجي ۽ دماغ جي ٻدران ڌل سان سوچڻ لڳو هجي. هو انهيءَ غضبناڪيءَ جي ترار ٻنهي هٿن ۾ کڻي چوٿر ڪهڻائيندو نظر

اچو ٿو، پر سفسس ٽڪ اڀرڻ، اناچرڙا ۽ انڌا آهن، جي سندس سوچ جي anarchy کي وائڪو ڏن ٿا: 'نڙا' جي زور تي اختيار ۽ سگهه جو بڻ پڇندي پڇندي هو خود 'نڙا' جو بت ڪهڙي بيهاري ٿو، جنهن جي اسر اڳيان پاڻ ماڻڪ به هئو، بيوس ۽ لاچار آهي.

'سفسس جي لاڪار' ۾ ماڻڪ پنهنجي سوري سان هي ٽئي آسون به رکي ٿو: (1) ته هو 'پاڻ هجڻ' جي اظهار لاءِ مدائين، هر ويل اختيار کسي چونڊو 'نڙا'، (2) ته هو خود پنهنجي لاءِ اختيار ۽ سگهه جي ڪالڪ/گهر/جاڪوڙ نه ڪندو، ۽ (3) ته هو پنهنجي لاڪار سان جتي ويهي خلق جي احساس جرم کسي جاڳائيندو، اتي اختيار جي احساس جرم کسي ۽ وڌائيندو. پر ڪهڙيءَ ۾، ڇا دراصل 'story' کان وڌيڪ dialogue بلڪ monologue آهي، سفسس رکڻ بهرين آس پوري ٿو ڪري، باقي ٻيون به آسون پوريون نٿيون ٿين.

بهرين موت-گهر ۾ هيرميس اڳيان (ص ص 55-56) ۽ پوءِ ديوتا-درٻار ۾ زيوس اڳيان (ص ص 71-75) هو پاڻ تي ههڙي 'پوائنٽي سزا' ۽ 'سڪئي، بيهودي مشغوليءَ، مڙهڻ جو ڪارڻ هئو، ليستو ۽ بيوس ۽ ديوتائن منجهان نه هجڻ ٻڌائي ٿو، ۽ سگهه ۽ اختيار جي باب ۾ جنهن passionate نموني ۾ ڳالهائي ٿو، تنهن مان پاسي ٿو ته اڻڄاڻائيءَ ۾ سگهه ۽ اختيار جو ڪالڪي آهي. هن جو ڄاڻائيءَ ۾ اها ڪالڪ رکڻ وڌيڪ سپاويڪ ٿئي ها، پر هو 'سنان' آهي، ۽ شايد سپاويڪ ٿيڻ ۾ ڪا وڌائي ۽ آتمتا نه آهي.

سفسس جي بغاوت تي ڪتاب هيٺ آيل روحن طرفان جهڪي ردعمل (چرڪ ڀري ڪنڀڻ، اچرڇ ڀريل لڪاهن سان ڏسڻ، هاريس جي موڪ تي چرڪڻ وغيره)، ۽ هاريس، هيرميس ۽ زيوس طرفان جيڪي ردعمل (لوڙ گهٽجائڻ، اکيون چنجهيون ڪرڻ، منهن جو ٽاسي ٿي پوانتو ٿيڻ، آواز ۾ ڪروڙ ۽ غضب جي باهه اوتي سفسس کي هڻائڻ، مچائڻ، ڊيچارڻ ۽ مڙهوب ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ وغيره) ظاهر ڪيا وڃن ٿا، تن مان ڪٿي به اهو محسوس ٿو ٿئي ته ڪو ويهي خلق جو احساس جرم جاڳي ۽ اختيار جو احساس جرم ڏولڙاڙ جي رهڻو آهي. انهن ردعملن کان سرت ڀري ۽ سڄاڻ، سفسس جي بيهروامي ڏيکاري ٿي ته هو پنهنجي ذات جو اسير آهي، کيس ٻاهر وارن/بين سان دلچسپي ڪانهي.

ذات جي اها اسيري هن ڪردار جي طاقت به آهي ته ڪمزوري به، طاقت ان ڪري جو هو نتيجي کان لاهرواه ٿي سرڪشي ڪري ٿو ۽ جيڪي سچ سمجهي ٿو، سو چئي ڏي ٿو. ڪمزوري ان ڪري جو هن جي سرڪشي ۽ حق گوئي خال (vacuum) ۾ ۽ خال لاءِ آهي. ۽ جڏهن هو سوچ ۽ سولجھ ڦرائي ۽ ٻيڙا جي سرت وڌائڻي موٽي ٿو، تڏهن ڪا آس آسپد نٿي رهي، نه هن لاءِ، نه ٻين لاءِ، جو پاڻال ۾ پائيتال جي بدران 'گهرو سنائو' آهي؛ ڇوڌاري موت جا ٻاچولا رڙهي رهيا آهن! هيءَ لراس پڄاڻي هن ڪردار کي سڪئي ڪئيءَ والڪر ڪهڻو آهاندڙو، ڇرپاڻ (foolhardy) ۽ پاڻ آزارائيندڙ بڻايو ڇڏي. اها هن سان ۽ هر

هن جي وڏاڏائي، آر. زورائي ۽ هٿ چمراڻي آهي، جو هو الهن تهتن جو، جن تان کيس سزا ڏني وئي هئي، ڪوڙ وانگو نٿو ڪري؛ بچاءُ ان جي سزا ڏهندڙ اختياريءَ کي indict ڪري ٿو. ۽ جنهن passionate ٻوليءَ ۽ لهجي ۾ هو پنهنجي ماضيءَ ۽ پنهنجي پيڙا بابت ورور ڪري ڳالهائي ٿو، تنهن مان هو ايترو سڃاڻ سوچ وارو نٿو لڳي، جيترو brooder.

ماڻڪ جي ٻولي هونئن ته شاعراڻي سونهن واري آهي، پر ڪٿي ڪٿي jerky به آهي، جنهن سبب پڙهندڙ کي پنهنجي گرامر جي قاعدن جي ٻولي واري ڪندڙ ٻوليءَ سان هير پيڇي پوي ٿي. امداد جو چوڻ آهي ته ماڻڪ ۽ نئين ٺهيءَ جا ڪجهه ٻيا ليکڪ ٻوليءَ ۾ تجربا ڪري رهيا آهن. ڪا به ٻولي انهيءَ ٻوليءَ جي سڀني ڳالهائيندڙن جي موڙي ۽ ملڪيت مولدي آهي، چوڻ ته اهي ئي ان جا سرچيندڙ، سنواريندڙ هوندا آهن. سنڌيءَ تي ماڻڪ جو به ايترو ئي حق آهي، جيترو منهنجو. جي هو ٻوليءَ ۾ ڪي تجربا ڪرڻ گهري ٿو ۽ ڪندو رهي ٿو ته اکين تي، پر سون، هڪ پڙهندڙ ۽ سنڌيءَ جي وارث جي حيثيت ۾، ايترو ته لهو نه سون کي ٻڌايو وڃي ته ليٽ به هن الهن تجربن جي ضرورت ڇو محسوس ڪئي آهي؟

ٻچاڙيءَ ۾ ڪجهه 'هاڻال ۾ بغاوت' جي relevance بابت. سوچ جي لوج سدائين آجيان لهي. هر لئون وڃار سوچ جي موڙيءَ کي وڌيڪ شاهوڪار ۽ سگهارو ڪري ٿو. پر جي اهو وڃار milieu ٻاندر ۽ چالو context ۾ هوندو ته وڌيڪ اثر ڪندو، وڌيڪ آجيان ماڻهندو. سنڌ جي واسطي سان 'هاڻال ۾ بغاوت' جي ڪهڙي relevance آهي، سا مونکي سمجهه ۾ نه آئي آهي. ڇانهيندڙن کي به سمجهه ۾ نه آئي هوندي، شايد ان ڪري ئي هنن ٻارن ۽ ٻارن 500 رکيو آهي.

- سليم احمد

■ توانن جذبن جي لوج

(مشتاق احمد شوري جي ڪهاڻين جي ڳڻڪي تي راه)

جيڪڏهن ڪتاب جي ڏنل سيري (ٽڪل جذبن جو موت) مان مشتاق جي ڇپيل ڪهاڻين جي ٺهيل ترورن منجهان سندس مجموعي فڪر/زندگيءَ کي مثل جذبن جي موت جي روپ ۾ نتيجو ڪڍڻو آهي، ته منهنجي خيال ۾ غلط ٿيندو.

مشتاق جون هيءَ ڪهاڻيون ٽڪل جذبن جي جهڙيل احساسن جي اهڙا ضرور آهن، موت نه. هنن ڪهاڻين ۾ مون کي مشتاق جي توانن جذبن جي لوج نظر آئي آهي. اها لوج جيڪا سپاويڪ، فطري تڪميل جي منزل کي رسڻ پاران مختلف روپن ۾ ٽڪندي لڇندي رهي ٿي. جذبن جي انهيءَ لوج ۾ چڪتان ۾ توانا جذبا، ٽڪجي چور ٿيل، پر مثل نه. پوڳنا، ذلت، بي وسي، ڪالڙپڻو (حاصل ڪرڻ جي ڏس ۾) بس اسٽاپ، بس پٺيان ڊوڙ،

پوڙ، پوڙ ۾ لڄندڙن (ڏنڀيل انا) جيڪڏهن ڪار هجي ها، ته ائين نه ٿئي ها (بي وسي)، هاڻي نه سگهڻ جي شڪتي نه ڌاريندڙ، ويچارڻ ۾ لڪيل، هوريت جو چلندڙ احساس... مشتاق جي ڪهاڻين جو واپو منڊل دوستو فسڪائي آهي: پوکنا جي وهڪ ۾ اڙهندڙ ۽ چلندڙ. جنهن تي روڪي ضمير (Sick conscience) جو ٺٺو هنيو ويو هو، جيڪو دراصل روڪي ضمير نه، پر حساس ۽ سجاڳ ضمير هو: لڄندڙ.

مشتاق ايماندار آهي. پنهنجو پاڻ ڏانهن ۽ پنهنجي تخليقي عمل ڏانهن: '...لاشعوري، شايد ايم شعوري، شايد ڪنهن حد تائين شعوري سطح تي ڪندي، پاڻ کي اجنبِي، لاتعلق ثابت ڪرڻ جي جاکوڙ ۾ ٽٽڙ ڪاٽيندي، ۱. ۱۱ نالي ۽ مشهوريءَ لاءِ پٽڪو آهيان...' (ص: 9 مهاڳ).

مشتاق پنهنجو پاڻ کي اجنبِي/لاتعلق بنائڻ ۾ اولهه جي ڌارڻپ (Alination) واري در گهٽتائي کي ذهني طيور قبوليو آهي: '...شخص موجود ۽ ناهي. هو ڪسڪي ويو آهي. وڃائجي ويو آهي. صرف اردگرد جي حالت موجود آهي - ۽ اسين رڳو هڪٻئي سان دغا ڪري رهيا آهيون. چوٽه اسان سڀني سان ڊوھ ٿيو آهي. انسان، بي وس هڻو بنا ڪنهن ڪارڻ ۽ سھاري جي هن ڦارتيءَ تي پٽڪن لاءِ ڇڏيو ويو آهي' (ص: 9، مهاڳ). اولهه جي ڌارڻاپ: جاني به شخص ڪسڪي ويل. جنهن ۾ پوکنا جو تجربو/احساس اڻ لپ، ختم ٿيل، جڏهن ته اوڀر ۾ شخص موجود آهي. جيڪو پوکي ٿو. پوکنا مان ماڻي ٿو (Masochistic Suffiring) سٺي جيڪو اوڀر جو پاڳڙو آهي. جنهن ۾ مشتاق رهي ٿو ۽ پوکي ٿو. ان پوکنا واري حقيقت مان سیرجي اهل هي ڪهاڻيون، جيڪي مشتاق جون آهن، سي خود مشتاق جي اختيار ڪيل اولهه جي بي معنائِيءَ واري ورٽل اُنڊا کي رد ڪن ٿيون. اهو ئي سگهي ٿو ته اولهه جي ڌارڻپ کي مشتاق پنهنجي ذاتي زلھ کي ۽ ۾ ذهني طور قبوليو هجي، پر سندس سیرجيل، جیٽريون جاگند پون ڪهاڻيون اوڀر جي موجود شخص کي وڌيڪ نمايان ڪن ٿيون. اوڀر جو اهو موجود شخص جيڪو احساس رکي ٿو، جنهن جا جذبا توانا آهن، جيڪي مائٽ لاءِ لوچين ٿا، پر بي وس، اهل ۽ هيٺي هجڻ ڪارڻن، آماڻن جي نتيجي ۾ پوکين ٿا. پوکنا، جيڪا جیٽري جاگندي حياتيءَ جو اهڃاڻ آهي. جيڪا تڪميل جي الجار کي نه پهچڻ جي حالت ۾ 'جيون جا روڻندڙ' تهڪ بڻجي وڃي ٿي. تڏهن مشتاق جو هيءُ ڪيڊل نتيجو ته 'ڊوھ ٿيو آهي' ساڍيان لڳي ٿو، هنن سڌڪندڙ ڪهاڻين جي ۾ منظر ۾. جيڪي ڪهاڻيون سندس مهاڳ سان ميل کائڻ پدران، الڳ، پنهنجو سماجي، مقصدي وجود کنيو بينھون آهن، لڄندڙ، ان-آسودو، تسڪين جي تڪميل نه هائيندڙ وڌيندڙ احساس کڻي-اهوئي سبب آهي جو مان فيصلو ڪري نه سگهيو آهيان ته، مشتاق، پنهنجي ٿيندڙ اوسر مطابق ڪيڊل نتيجي ۾ هنن ڪهاڻين منجهان ڪهڙين ڪهاڻين کي ڊس اون ڪيو آهي؟

مشتاق جون هي ڪهاڻيون ذهانت ۽ سوچ کان وڌيڪ چليندڙ احساس کي ڪمپيوٽيڪيٽ ڪن ٿيون. چليندڙ احساس، جيڪو گهٽ ۽ ٻيوسات جي اولڏاهين وهڪ جي ڳڻجهي سيمر (Under-current) هوندو آهي. ان سان گڏوگڏ گهرو مشاهدو، جيڪا خارجيت (Objectivesim) جو اهم ڀاڱو ٿيندو آهي. تڏهن، ڪن طرفان مشتاق تي اهو لغتائو ته هو داخليت جو شڪار آهي، ڪيڏو نه بيهودو ۽ جهل وارو لڳي ٿو. هولئن به منهنجي آڏو داخليت ڪو عيب ڪون آهي. جو زندگي پنهنجي موجودگيءَ جي حقيقت ۾ نه ٿلهو خارجي آهي، نه ٿلهو داخلي. دراصل زندگيءَ کي خارجي ۽ داخلي خانن ۾ ورهائڻ ئي، هن کي نه سمجهڻ ۽ اڳيون پورڻ جي برابر آهي. - مائڪ

● ڳالهيون من اندر جون

محترم لعل محمد چانڊيي جهڙا اسان وٽ ٻيا به اهڙا ڪيترائي اديب، شاعر ۽ فنڪار هوندا، جن جي جيڪر سرپرستي ۽ حوصلي افزائي ٿئي. ته سنڌي ادب هر شعبي ۾ مالا مال ٿي سگهي ٿو. علم ۽ فن لاءِ ڊگريون جي اشد ضرورت نه آهي، علم هڪ ذات ۽ روشني آهي. محترم لعل محمد جو هي ڪتاب به الهيءَ ذات جو مظهر (out come) آهي.

چوندا آهن ته ”نانءُ چڙهيو واهاري ڪٿو ڪاٺي.“ اڄڪلهه ڪنمار ۽ گوشه نشين اديبن جي ادبي ڪاوشن جي ڪير حوصلي افزائي ڪري؟ اهڙا ڪئين املهم مائڪ قلبي صورت ۾ رهندي رهندي آڏوهيءَ جو ڪاڇ بڻجي رهيا آهن.

پبلشر حضرات مواد کان وڌيڪ مصنف جي شهرت کي ڏسي ۽ ڪتاب جي چٽي ڪسي پرکي. پوءِ رقم جي سيڙپ ڪندا آهن ۽ پهريون اولو مارڪيٽنگ جو رڪندا آهن. تنهن ڪري ادب جي ڌار ڌار صنفن ۾ معيار جو فقدان آهي. انهن حالتن ۾ لعل محمد صاحب جو هي ڪتاب، جيڪو صوفيائي رنگ جي ڳالهين، نصيحتن ۽ دعائن تي مشتمل آهي، تنهن کي شايع ڪري پڌرو ڪرڻ، سنڌي اديبن جي سوسائٽيءَ جو هڪ نيڪ ۽ جرئتمنانه قدم آهي.

120 صفحن تي پکڙيل هي ڪتاب مهاڳ کان علاوه ٽن مکيه ٻاڻن ۾ ورهايل آهي.

پهرين ”ڳالهيون“، ٻيو ”لاصحاتا لڪتا“ ۽ ٽيون ”بيت ۽ ڪافيون“.

دواڻي جي اندر گوٺ بچل خان چانڊيي جي ڳڻ ۾ ويهي، جتي ماحول جي لحاظ کان ٻن سالهه کي، حسرت ۽ حوصلي شڪني جهڙو ماحول هجي. جتي ڪو پڙهڻ ماڻهو ريجهر رهائڻ لاءِ نه ملي. جتي بجليءَ جي بهران ڏيڻا ٿي سگهن، جتي سٺي ڪيس جي بهران چيئن جون دونهيون ڏهن. ويهه سال اڳ جي دور ۾ محترم لعل محمد چانڊيي جهڙو سگهو ۽ پنجهار هڙا ۽ حقيقت پسندانه خيال ۽ ٻارا ٻيڙا ۽ ٻاجههرا ٻول محفوظ ڪري، اهو سنڌي ادب ۽ سنڌي ٻوليءَ جي زرغيزي ۽ سڳاڳائيءَ جو نشان ۽ ثبوت آهي. ”سڃاڻپ“، ”انقلاب“، ”اسلام ۽ ڪفر“

”حق جي ڳولا“، ”اسلام جي منزل“، ”انسان ۽ حيوان“، ”حق ۽ حقوق“، ”پهريون“، ”موت“، ”مست“، ”علم ۽ عمل“، ”آسرو ۽ اعتماد“ ۽ ”دعا“ اهڙا عنوان آهن، جن تي ڪو سڳوڻا هئا مطالعي جي، تڪڙ ڪري فلم آزمائشي ڪوٺ ڪندو. اهڙن عنوانن چولپندڙن ۽ لڪندڙن ۾ ”ضرور ڪي ڪٿا هوندا.“ ان جو واضح ثبوت هي ڪتاب آهي.

ڪتاب جو هيون حصو ص-101 کان 120 قانونن ۽ ڪافين تي مشتمل آهي. هيءُ شروع ۾ الله تعاليٰ جي حمد، لبي سڳوري جي نعت، شهيدن سڳورن ۽ امام صاحبن جي شان ۾ چيل آهن. اگرچ انهن ۾ فني خوبيون رانجهن ۽ رواني گهٽ آهي، ته به هي صوفياڻو ڪلام سانڍڻ جهڙو آهي.

ڪٿي ڪٿي هن ڪلام ۾ جيئن ڪافين جي چولپند ۽ ناهه ۾ معيار ۽ اصولن جي اعتبار کان معمولي گهٽ وقايون آهن، پر انهن جي ڪري ڪلام جي افاديت متاثر نٿي ٿئي:

”وڙهين ٿو واڳون، جيان وجهي وراڪا ونگ“

هتي ”وجهي وراڪا ونگ“ وارو اصطلاح واڳون لاءِ سوزون نه آهي، البت ”وڙهين ٿو واڳون، جيان، وڏو ٿاڙي وات“ بلڪن مناسب ٻيو لڳي. جيڪو بهت به خود ساڳئي شاهه جو ٿي آهي.

شاعريءَ جي تضميني، تشبيهي، پس منظر، گهاڙپڻو ۽ لفظن جي چولپند جي لحاظ کان شاعر لطيف سائين کان گهڻو متاثر ٿيو ڀالجي. محترم لعل محمد جي ڪافين ۾ لٽي ۽ مٺاڇا آهي. مضمون صوفياڻو اٿن. خيالات جي لحاظ کان ڪٿي ڪٿي لعل صاحب دلپت صوفي ۽ ساهيءَ کان متاثر ٿيو ڀالجي.

هي ڪتاب سنجيدگيءَ سان پڙهندڙن ۽ سوچيندڙن لاءِ ڪارائتو مواد مهيا ڪري ٿو. اڃان توقع ٿا رڪون ته محترم لعل محمد ڇاڻپو پنهنجو اهو ادبي سلسلو جاري رکندو.

— ڊاڪٽر عبدالرحمان محمد بچل قريشي

● ساڳي:

دل جا ارمان هورا ٿين ٿا

هاڻ هورا ٿي ويندا آهن. — مجبورين جو شاعر

ليکڪ، شاعر، فنڪار ۽ فيلسوف پنهنجي پنهنجي وقت جا سڀ کان سچا حساس ۽ ذهين پارکو ٿيندا آهن. سندن حساس دل ۽ ذهن دماغ ڏلڳيءَ جي لاسورن، لاکسين، لالچن ۽ لاهارين کي سهي ڪوٺ سگهندا آهن ۽ مختلف ورلن ۾ ان جو اهڙو ڪري ڇڏيندا آهن، ته جيڪر ڇن سان جي به نه سگهن. خود شاعر جي لفظن ۾:

لڪڻ لاءِ نٿو لکان،

ذهن جي صحت

قائم رکڻ لاءِ ٿو لکان!

شاعر ۽ ليکڪ جو سٺو سٺو واسطو ادب سان هوندو آهي، جنهن کي سولي سنڌيءَ ۾ ٻڌائجي، ته جيئري جا ڳنڍي زندگيءَ کي صفحن ۾ سهيڙڻ ئي چئبو ۽ شاعري ته وڌيڪ لفظن ۽ جذبن جي مائنس جو ڪيتر آهي، جا لطيف احساسن جو بهترين اظهار ڪري ٿي.

اڄ جو ادب اتي پهتو آهي، جتي کيس فوٽوگرافر کان پئي، هڪ ڊاڪٽر سرجن جو گهر ڪرڻو پوي ٿو، يعني نه صرف مسئلن کي چيڻ يا عڪاسي ڪرڻ، پر انهن جي وڌيڪ ڪٽ ۽ ٻاڙ ٻڻڻ جا نسخا ڳولهي ڪڍڻ، اڃا بهن وهمن، رسمن ۽ ڪچاڻن مان اڏول انسان کسي ڪڍڻ ۽ سندس چند چڙائڻ:

پتڪو لاهي

ڪات ٿي

پهرن تي رکڻ جا ڏهنهن ويا

ڪهاڙو ٿي

ها

هاڻ جي حق وٺڻو آهي

ڪجهه نه ٿي

ته پتڪو لاهي پئي جي ڪچي ۾ وڃي

ڪيستائين پڪرو ٿيندين؟

ڪسڻ سا ڪڏ

ڪهن ۽ سڪ

ته جي سگهين -!

۽ ”سائي“ سمورو اميد، همت، ويڙهه ۽ حوصلو سان ڀريل آهي؛

پورهئي سان به

جي پٺ جي

پورائي نه ٿئي

پار پڇا بڪ سرن - ته

چوري نه ڪند - ته

پيو ڇا ڪند -!

آزاد نظم ۾ سهڙيل هئي سائيءَ جون سونون ٻانڀون سان وڏي لوان ۽ الوڪا وهچار ڪئي آيون آهن. هونئن به آزاد شاعري شعر جي دنيا ۾ انقلاب آندو آهي. شاعر جي خيال

thought کي بحر وزن، قافيي ردیف جي ڪنٽراڪٽ ڪان ٻڃائڻ لاءِ ۽ سوچ کي اصول کي صورت ۾ رکڻ لاءِ آزاد شاعريءَ جو استعمال آندو ويو؛ پر هر آزاديءَ وانگر اها آزادي ۽ پاڻ سان ڪجهه پابنديون کنيو آئي آهي.

ڪتاب ۾ نيون روايتون پڻ نظر آيون. اسان وٽ تعارف ڪرائڻ جو مرض تمام پراڻو آهي، پر هتي آرٽ ۾ امرجيل جو خط ڏئي، ان مقصد کي پورو ڪيو ويو آهي ۽ ڪتاب جي ٻنڪ تي ليکڪ جي تعارف جو ڪم شاعر جي هڪ Self-introducing شعر کان ورتو ويو آهي، جو ڏاڍو سٺاويڪ لکي ٿو:

هر-هاري ۽ هاريائي
جي رت آهيان،
سنڌ-سنڌو ۽ سنڌڙيءَ
جي خاڪ آهيان.

ڪتاب جي شروعات ۾ هڪ آمريڪا جي شهريءَ جو پنهنجي سامراجي حاڪم خلاف لکيل هڪ ڪڙي شعر جو منظوم ترجمو ڏيڻ، ليکڪ جي انقلابي سوچ جو اهڃاڻ آهي، وري شعر جي ابتدا سنڌ جي مهندارشاهه ۽ سچل نالي لکيل نظمن سان ڪئي وئي آهي ۽ پوري سماجवाद سوچ جو کين مرڪز قرار ڏنو ويو آهي. ڪيڏو نه اولهه اڀياس؛ حقيقت سمجهڻ جي تڪي نظر ۽ تيز فہم ذهن آهي. شاعر پنهنجي دور جو سچو اکين ڏٺو شاهد هوندو آهي ۽ پنهنجي وقت جي حالتن جي صحيح عڪاسي ڪري تاريخ ڪان به اڳتي لڪري ويندو آهي، جنهن لاءِ ئي ارسطوءَ شاعريءَ کي تاريخ ڪان وڌيڪ سچو ۽ فلسفياڻو قرار ڏنو هو. عالمي صاحب:

سڳ سوڌو جهلجي

سو ڇڏيو وڃي

بنا سڳ جي

ٻڌ جو وڃي

قيه ڪابو وڃي

لڪو داد

لڪو فرياد

سنڌ کان سواءِ-هي ڪنهن هنڌ

اهڙو الذير

آهي يا نه -

مون کي خبر نه آهي -!

يا طبقاتي سماج تي لکندي چون ٿا ۱۱

هڪيو اگهاڙو رهي

آن آهائي

ڪيڏو نه قلندر آهي - اسان جو هاري!

هي در ديار

.....

جنهن جوڙيا

الهيءَ جي به زال هئي

پار هئا

بر الهن لاءِ

هو نه در لاهي سگهيو

نه ديوار

.....

ٻين لاءِ جوڙيندي

مري ويو

هاڻي سندس ٻارن جو وارو آهي -!

کيس ڳالهه چوڻ جو ڏاڍو ڇپندڙ ڏانهن آهي، ٻولي سادي سادگي ۽ صاف اٿس
محاورن جو وقتو استعمال ڏاڍو لئون ۽ سوڀاوان لڳي ٿو.

هاڻ کي

ماضيءَ سان پيار آهي

ٻيهر - ڏاڍو پيار

اهو ماضي جنهن بڪ بيروزگاري اتي لٽي ۽ اجهي جا مسئلا ڏلا، تنهن سان پيار - هڪ
ارڏو ماڻهو ڪڏهن به ماضيءَ سان پيار ڪري ڇڏ نه ڪندو آهي. اڳتي وڌڻ حياتيءَ جو

اهڃان آهي ته ٻنهي ڇو؟ ماضيءَ کان ته ڪجهه سڳيو آهي ۽ مستقبل سنوارڻ لاءِ معيا ڪبا آهن.

هر ٻيو به آڄ ڇولڊس ته 'ساڻي' جون هي سٽون پاڻ ۾ وڌي مٿيا رکن ٿيون. شعري دنيا ۾ وڏو انقلاب، سوچ ۽ فڪر ۾ وڏي تبديلي آهي. پنهنجي جڳهه تي هڪ نرالي الوڪي ۽ انفرادي شيءِ آهي، جنهن جو ان کان پهرين ڪو وجود ڪونه هو.

مذهب، جنريشن ڪپ، شادي (ڪنواري) ۽ تعاليم تي عالماني صاحب جن جنهن الڳ اسٽائيل ۾ ترقي پسند سوچ ڏني آهي، سا منهن ئي حصو آهي. دل ٿي چئيم ته جيڪر سنهن هر ست جو حوالو ڏيان، ڪيڏي نه جدت، سجاڳي ۽ انقلابي فڪر آهي.

آخر ۾ ائين ئي ڇولڊس ته، هن ڪتاب جو وڏو حصو انهن ڪتابن جي وچور ۾ اچي ٿو، جن لاءِ بهڪن چيو آهي ته: سمورا چٻاڙي هضم ڪرڻ جهڙا ٿيندا آهن. - ٺاڪپال

[”سچ ٿريءَ هيٺان“ تي تبصرو قاضي خادم ڪيو آهي.]

● ڏيان ۾ رکڻ جو ڳيون ڳالهيون:

1. خط مختصر لکيا وڃن ۽ انهن ۾ ڪنهن به لکڻيءَ جي وٺڻ/ڏي وٺڻ جا ڪارڻ لکڻ گهرجن.
2. مواد فلاسفي ۽ ٻئي تي چئن اکرن ۾ لکي موڪليو وڃي.
3. ڪنهن جواب طلب ڳالهه جو ئي جواب ڏنو ويندو، ان ڪري جوابي لغافو نه موڪليو وڃي.
4. اڃا به ۽ غير ضروري بحثن کان پرهيز ڪئي وڃي

... خبر ڪالهه ٿي هوندي ته اسان 'سنڌي سنڌي' چوندي، نه ٿڪجن جي باوجود به. اهو نه سمجهي سگهيا آهيون، ته اها ٻلا ٿيندي ڪهڙي آهي؟ ڇا اسان ايترا بي حس ٿي چڪا آهيون، جو اڃا ڪم ۽ ان جي نوعيت ۽ ڌانءُ کي به نه سمجهي سگهيا آهيون!

قومي شعور رکندڙ سنڌيءَ جي سڃاڻپ به ته ڪرايو، ته اها مخلوق ٿيندي ڪهڙي آهي؟ ۽ "ڦڙي ڦڙي تلاءُ" جا ڦاٽل آهيو به! "ڄمندي ڄام" جا رڳو هڪ پاسي تنهنهه ٺيڪ ڪانهي. توهان ٻڌائي سگهندا ته ظفر ڪاظمي آرٽ جي دنيا ڇڏي، ڇو وڃي هراونشل ميوزم پيڙو ٿيو آهي؟ اارا اڀڙو آمريڪا ڇو هليو ويو؟ علي اڪبر سکر وارو دڪان ڇو ڇڏيو؟ ع. ق. شهبخ جنهن سڄي ڄمار فن لاءِ وقف ڪئي، اهو ٻيريءَ ۾ پبلڪ اسڪول جي لوڪريءَ ۾ ڇو ٻيو گهي! گل محمد ڪنري، جنهن پنهنجي زندگي سنڌ سنڌي آرٽ کي ڏني، تنهن کي آجوري ۾ رت جي آئين ريءَ ٻيو ڇا مليو؟ اهو سڀ ڪجهه ڇا ٻيو ٿئي؟ ڪير ٻيو ڪري؟ ڇا اهو سڀ ڪجهه پاڻ ڄاڻ ٻيو ٿئي؟ ادب ۽ آرٽ سان اڏا وڌا هاجا!

۽ هاڻي سولهه ٻڌڻ جو وارو منهنجو ۽ ٻين چترڪارن جو آهي، جهڙوڪ: رضوان، خدابخش اڀڙو، قيس ۽ منصور عالم. الهن سڀني ڳالهين هوندي به اسان اهو چولدا سين ته اسان سنڌي ڪتابن ۽ رسالن کي گيت اپ جي پراڻي ڪاسٽيڪس کان نجات ڏهاري آهي. مان اهڙي هٿ ٽوڪي سنڌيت جي مخالفت ٿو ڪريان، جنهن ۾ رڳو مظلوم ماڻهن سان ادبي ۽ انٽليڪچوئل ليول تي ٺڳي ۽ مڪاري ڪئي ٿي وڃي.

مان محسوس ٿيو ڪريان، جن ڪيتريون ئي فيشن ايل چورون منهنجي جسم کي ڇهڻيل آهن. منهنجو رنگ ٻيلو ٻڄي رهيو آهي. شايد نه، پر هڪ سان اوهان سنڌ جي ذهن کي 'السر' ۽ 'هاڳليو' ۽ 'ٽي. بي' ڏين ٿا ڇاهيو. ۽ پوءِ ادبي مذاڪرن، گڏجاڻين ۽ ورڪشاپ ۾ ٺهراءُ پاس ڪري، آگ لهرائڻ ٿا ڇاهيو! ڇا اها ڊپلومي سي ٺاهي؟ ڇهري تي هڪ وڌيڪ نقاب ٺاهي؟

جنهن قوم جا فنڪار چندن ۽ وظيفن تي ٻلڻا آهن، الهن جي خودداري ۽ االيت مري ويندي آهي. ان ريت قومي ضمير کي سمهارڻ ۾ ڪنهن جو هٿ آهي؟ اهو هٿ ظاهر ڇو نٿو ڪيو وڃي؟

پڙهندڙن وڌان

● اڌل اڄوڪي ٿال ۾ توهان جو موڪليل ”مهراڻ“ مليو ان لاءِ مان توهان جي ٿورائتي آهيان. نسيم تي لکيل سمورا ليک مان ڏاڍي دلچسپي ۽ ڌيان سان پڙهيا (البت اڌا لاصر جي غير حاضري ڏاڍي محسوس ڪيم).

اڌي ماهتاب جو ليک ڏاڍو دلچسپ ۽ من موهيندڙ هو. پر هڪ ٻن هنڌن تي سندس لکيل سٺن منهنجي دل کي ٿورو دٻڪ پهچايو آهي. ان لاءِ مان هاڻ کيس ذاتي طرح مان ٻه چونڊس جو منهنجي سائنس ايتري حجت آهي. مون کي ڊپ آهي ته اهي سٺون پڙهندڙن تي ڪو سٺو اثر ڪونه ڇڏيندڙون. ماهتاب لکيو آهي ته:

”گهر واريءَ کان پچير ته هن ٻڌايو ته آيو آهي ته سچو ڏينهن پيو“ گولا جي گراه جا پڙهي.“

”ڏاڍي پور ٿيندي هوندين.“

”پوءِ ڇا، تنهن ڏينهن چيو مائس ته پڙهڻ جي هر هر تڪليف ڇو ٿو ڪرين، مون کي ڏي ته تعويذ وانگر گهوڙي ڏيان ته ٻي وڃ.“

اهڙا خشڪ ۽ ڇپندڙ لفظ منهنجي واٽان ٻڌي لازماً پڙهندڙن جي ذهن تي منهنجو تصور هڪ جاهل ۽ بد ذوق عورت جو ٿي اچي سگهي ٿو. حالانڪ مان ئي سنڌ جي واحد خوش قسمت انسان آهيان، جنهن نسيم جو هر ليک پهرين پڙهيو. نسيم منهنجو من چاهيو ليڪ هڪ مون کي هر دفعي چاهيا هوندي هئي ته عين دفعي نسيم ڇاڻو لکي! زرينداري ۽ دنيا جي ٻين ڏلڏن ۾ مهينن جا مهينا کيس لکڻ جو موقعو نه ملندو هو، ته منهنجو من اڇين ٿي پوندو هو، ته نسيم جي قلم کي ڪٿي ڪٿي نه لڳي وڃي ۽ وري جڏهن کيس ويهائو سينو هيٺان رکي لکندو ڏسندي هيس ته اطمينان محسوس ڪندي هيس ته نسيم منڌ ماڻ جو فرض ڪو نه وساريو آ ۽ انهيءَ ترنگ ۾ مون ڊسمبر ۽ جنوريءَ جي رت ڄمائيندڙ راتن ۾ نسيم کي ڪيئي ڀيرا چالهيون ٺاهي ڏنيون ۽ اسر ويلي ٿاڻين سائنس سندس لکيل ليک تي ٽيڪا ٽپي ڪئي. اها ٻي ڳالهه آهي ته منهنجو لکڻ طرف لاڙو ڪونهي.

مون ماهتاب کي ائين برابر چيو هو: پر هن به مذاق ۾ ڳالهه ڪئي ته مان به وري مذاق ۾ جواب ڏنو. اڌي ماهتاب وري ڳالهه کي ڪجهه ٻئي نموني لکيو آهي، حالانڪ اهڙي ڪا ڳالهه ڪانهي.

اڳتي هلي ٻيڻ ماھتاب فلم ھلندي لسيم کي اکيون آڳھندي ۽ سندس اکين جي چوڌاري حلقن ۽ محرومين جو ذڪر ڪيو آھي. لسيم واقعي دل جو نرم ھو (’ھو‘ لفظ لکندي روح ڪيتري نہ ٻيڙا ٻيو محسوس ڪري-). لسيم جي ڪوٺاري ھنيانءَ جو مثال مان پنھنجي ذاتي مشاھدي مان ھڪ واقعو ٻڌائيندي ھلان تہ تنھن زماني ۾ لسيم ”سُنڌ ٻوڙيو مھراڻ“ لکي رھيو ھو. وڃتو منھنجي نظر مٿس پئي. جان ڏسان تہ سندس ڳالھ تي لڙڪ ھئا ۽ اکيون ٿي ڪٽيائين تہ ڳاڙھيون لال لڳيون پيون ھئس. منھنجي ٻچڻ تي ڪھاڻيءَ جي آخري ٻيرا جي آخري سٺ اڱر رکي مون کي پڙھايائين. مان تہ اچرج ۾ اچي ويس؛ يا اللھ! ھيءُ انسان آھي يا دھوتا!! ايتري ڪومل من جو ڏٺي بہ ڪو ٿيو، جو پنھنجي ئي جوڙيل رٿا تي ٻيو ھنجون ھاري!! (زينت جي ڀتير ٻار تي ماتر ڪندڙ جي ننڍڙي ڏھن اڃ پاڻ مجسم ماتر آھي).

باقي لسيم جي محرومين متعلق، تہ خدا جي فضل سان لسيم جي ڪا خواھش اڻ پوري نہ رھي (سواءِ سندس خير پور تي لکيل نامڪمل ڪتاب جي)، جو ھن چاھيو سو کيس مليو. مالي اسودگي، جنت مثل گھر، ٻيڙا ٻار ۽ جيون ساڻي، وفادار دوست، مراد وارا ڀائر-پنھنجي لکڻين مان ھو satisfied ھو. کيس جيئري ئي عزت ۽ آھو مان مليو جنھن جي ھو لائق ھو. ادا، دنيا ۾ اھڙا انسان گھٽ ملندا جن جون سڀ خواھشون پوريون ٿين ۽ لسيم بہ الھن مان ھو. سندس موت بہ اھڙوئي ٿيو، جھڙي موت لاءِ ھو خواھش ڪندو ھو. باقي غم روزگار تہ ھر انسان پاڻ سان خدائي تحفو کڻي آيو آھي- زمينداريءَ جي future متعلق تہ ڄاڻو ٻيا تہ ڪھڙو آھي ۽ ھڪ لسيم جي سر تي ايڏي ڪٽنب جو بار ھو. لسيم جھڙو ڏسڻ جو جبل ھو تہ حوصلا بہ جبل جھڙائي ھئس. لسيم ڪنھن کان شڪست کائڻ وارو نہ ھو. نہ سياسي ٻگھڙن کان؛ نہ ادبي مالڪرن کان؛ ۽ افسوس موت کان شڪست کائي ويو. نہ اھو تہ مان غلط ٿي چوان تہ لسيم مري ويو- لسيم تہ شھيد ٿيو ۽ شھيد مرلدا تہ ڪونہ آھن. ڏنوَ ادا، لسيم موت کي بہ شڪست ڏيئي ڇڏي!!!

لسيم ۽ موت؟ ڪوڙوئي ڪولہ ٿو لڳي.

پاڻ، جي توھان جو ”مھراڻ“ سان ساٿ سلامت ھجي تہ منھنجو ھي خط ضرور ڇپيندا. جو مان ٿي چاھيان تہ سنڌواسين تي منھنجو image خراب پوي.

آخر ۾ توھان کي اھو چوندم تہ توھان ائين نہ ڀانئجو، تہ اھو ڪجهہ ڪري توھان پنھنجو فرض ٺيائي ڇڏيو. نہ نہ، توھان کي ھر دل ٿاڻين لسيم جو پيغام پھچائڻو آھي، تان جو ھر انسان لسيم ٿئي. سچائيءَ تي سر ڏيڻ وارو لسيم، انسانيت کي پيار ڪرڻ وارو لسيم، برائيءَ جو بدلو ڀلائيءَ ۾ ڏيڻ وارو لسيم!

غمزد

- انيس لسيم احمد

● مون تازو ئي ”قاضي قادن جو ڪلام“ نالي هڪ ڪتاب شايع ڪيو آهي. جنهن ۾ قاضي قادن جا 112 ناياب بيت، شرح، ذڪرين لفظن جي معنيٰ ۽ مهاڳ سان ڏنا ويا آهن. ان ڪتاب کي ڀارت جي راشنريٽي (president) گذريل مهيني نئين دهليءَ ۾ راشنريٽي-يون ۾ وڪري لاءِ Release ڪيو. ڪتاب جون ٻه ڪاپيون ڪجهه ڏينهن ٿيا ته مون توهان کي ”مهراڻ“ جي انڊريس تي رجسٽرڊ پوڪ پوسٽ ڪري روانيون ڪيون آهن... ممڪن هجي ته ”مهراڻ“ ۾ سمالوچنا (تبصرو) ڪرائيندا... اٿان جي مکيه عالمن جون انڊرپسون موڪليندا ته مان انهن کي ڪتاب ڏياري موڪلڻ جو پهرين ڪري سگهندس... ٻيو ته ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مون کي لکيو ته هن ڪن سنڌي اخبارن ۾ ان ڪتاب تي لکيو آهي. ٻين به ڪن دوستن مان پتو پيو آهي ته اتي جي ڪن سنڌي اخبارن ۾ ان ڪتاب تي تبصرو ٿيو آهي. توهان مون کي انهن Clippings موڪلي سگهو، ته مان توهان جو تمام گهڻو شڪرگذار رهندس. توهان حيدرآباد سنڌ ۾ ويٺا آهيو، جا سنڌي ماهيت ۽ اخبار جو مکيه مرڪز آهي. ”مهراڻ“ جا ڪي تازا پرچا موڪلي سگهو ته مهرباني.

-- هيرو ٺڪر، دهلي.

■ توهان جو خط پهتو ۽ ان سان گڏ ”دودو چنيسر ڀاڱو 2“ ”مهراڻ 78-2“ ۽ ”گل ڦل“ جا جون ۽ جولاءِ جا ٻه پرچا سوڪڙيءَ طور مليا. دهلي يوليورسٽيءَ ۾ جديد هندستاني ٻولين جي وڻاڳ ۾ يارهن ٻوليون آهن جن ۾ سنڌي به هڪ آهي. سنڌي ٻوليءَ جي اڀياس مٿان مان آهيان، ان ڪري توهان جا موڪليل ڪتاب مون کي موڪليا ويا. هن ڊپارٽمينٽ ۾ ٻيا سڀ غير سنڌي آهن ۽ ڀارت جي ٻين ٻولين وارا آهن.

مون ٻه تحقيقي مضمون: ”سنڌي ٻوليءَ جو بڻ بنياد، ڪجهه ويچار“ ۽ ”سنڌيءَ ۾ لام جي گردالي بناوٽ“ موڪليا هئا، جيڪي 68 جي پرچن ۾ ڇپيا هئا. ان بعد غلام محمد گرامي (آن وقت جي ”مهراڻ“ جي ايڊيٽر) جي لکڻ موجب سنڌي ٻوليءَ تي ٻيو به هڪ تحقيقي مضمون ”سنڌيءَ ۾ فعل جي بناوٽ“ سري مان موڪليو هوم، جيڪو اٽڪل فول اسڪپ چاليهه ڪن صفحا هو. توهان کي ”مهراڻ“ جي فائيلن ۾ جيڪڏهن اهو مضمون هٿ اچي وڃي، ته ان جي شايع ڪرائڻ جي ڪوشش وٺندا.

-- مرلي ڌر ڪشنچند جيتلي، دهلي.

■ چنڊڇاڻ نوس دليلن سان ٿيڻ گهرجي. نه ڪي اجاڻن الزامن سان. اڄ جو اديب صحيح سوچ رکي ٿو. هو عام ماڻهن جي حال تي قلم کڻي ٿو. هو پنهنجي جذبن، آسنگن ۽ احساسن کي پرڀور لموني سان اظهار ڪرڻ جي صلاحيت رکي ٿو. اڄ جو اديب ديس جي ميرن، ڪوچهن ۽ مظلومن کي ڳائي ٿو. هن ادب کي نئين جوت ۽ نوان سوڙ ڏنا آهن. ”مهراڻ“ جي موجن ۾ اٻڏي ته مستي آهي. جو پنهنجي رستي ۾ ايندڙ هر بند کسي لوڙهي

ڇڏيندو. اسان کي ”مهراڻ“ جي سڃاڻي ۽ قوت ۾ يقين آهي. هن پيري شاعري گهٽ ڏلي اٿو. مير محمد بخش ٽالپر ۽ الهداد پوهڻي جا مضمون نهايت معلوماتي ۽ ڪارائتا هئا. -- راهي چٽا، سنڌ يوليورسٽي.

● ”مهراڻ“ ۾ ڪهاڻيون ۽ شاعري معياري هوندي آهي. اسيد ته اڳتي به اهو معيار برقرار رکندا. -- رياض حسين ميمڻ، ميرپورخاص.

■ ”مهراڻ“ هن پيري به دستوري سونهن ۽ سمجهه پري وندر سان ڪري پهتو. توڙي جو اوسيٽو ڪجهه وڌيڪ ڪرايائين، شايد: -- ’پل پل ڪوڪن جان -- ماس ۾ -- تنججي رهيو آهي‘ سحر جي نظام جو اصلي ۽ عملي چٽ ٿي چٽيائين. ائين نه سمجهجو ته اوسيٽي منهنجو ڌيان به ڪنهن سيڪس پيڪس ڏي ڇڪايو... اسيد ته هر وڪ ڪڍڻ وقت ٻوليءَ ۽ ادب جي وسيع تر مفاد کي نه وساريندا، هوءَ ڀلي شخصي اها کي ڏڪجڻو هوي. -- رسول بخش قريشي، جهڙو.

● ٽائيمل ٽي سنڌ جي سورسي ۽ ننڍڙو هوشو ڏسي، وقت جا گهايل گهاو ڇڻي پيا. شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ انقلابيت نظر ڪانه ٿئي اچي. شاعري تمام سٺي ٿيل هئي. ڪهاڻين ۾ سڀ کان وڌيڪ ”آدرش“ وٺي. شاگرد جي حيثيت سان آئون ان ڳالهه سان اختلاف ڪندس ته هو مينڊرڪس استعمال ڪن ٿا. شرجيل جي ”لوٽڪ“ مان ڪجهه صفحا رڳو پوريت تي لکيل هئا، البت ڪي اهميت وارا به هئا. مشتاق شوري جي ڪهاڻي بلڪل نه وٺي. خبر ناهي آهنگات تي ايترو ڇو لکيو اٿس، جڏهن ته هن مهالڪائيءَ جي دؤر ۾ هرڪو شاديءَ ڪمان لنوائي ٿو ٻيو. علي بابا به ٻنگالين جيان پڪ جو ماريل ٿو ڏسجي. اڳي ته خط لکڻ جو ماهر هو، پر هاڻي واهون پٽال ٿي ويون اٿس. اولڙن پٺيان ڊوڙن جي ڪوشش ٻيو ڪري. خدا کيس ساڳي تي رسائيندو. عبدالجبار جو ”بهانو“ ساراهه جوڳو هو. ڪيهر جو ”ڊڄڻو“ به چڱو موضوع هو. ’هورنريٽ‘ حفيظ جون سٺيون ماروڻيون ڏئي رهيو آهي. نسيم تي لکيل ماهتاب جو ليک اڌسا ڏيندو رهيو. ان کان سواءِ ”المنصوره - برهمڻ آباد“ ۽ ”سابيءَ جا سلوڪ“ به سٺا مضمون هئا. تنهنجي محنت تي توکي جس هجي.

-- ظاهر منڌي، لاڙڪاڻو.

■ هاڻ ”مهراڻ“ اسان جهڙن اڀرن جي هٿ ۾ کڻي پڙهڻ جهڙو ٿيو آهي. ”مهراڻ“ ۾ جيڪا اوائ ڏسجي ٿي، تنهن کان ڪير انڪار ڪندو!

-- گل محمد، گل هيسباڻي، ٽنڊوڄام.

■ ڪيهر جي ”ڊڄڻو“ ۾ خيالن کي لڪائي ظاهر ڪيو ويو آهي. ليکڪ هاڻ به منجهيل ٿو لکي، تنهن هوندي به سماج تي چڱي چوٽ آهي. علي بابا ڏاڍو فري ٿي ٿو لکي. ڏکيا لفظ سندس سٺي ليکڪ هجڻ جو احساس ضرور ڏيارين ٿا، پر انهن لفظن کي سمجهڻ عام ماڻهوءَ

کان گهڻو مٿي آهي. 2/78 وري پڙهيم ته سحر جو ”هنر جنم“ پهرين ڀيري جيتروئي دور لڳو هو، هن ڀيري اوتروئي اعلى محسوس ٿيو. نسيم لاءِ ڳچ صفحا وقت ڪري سڄيءَ سنڌ تي احسان ڪيو اٿو. - خالد الزمان گاجئي، هالا نوان.

● ”مهراڻ“ منهنجي پسند جو رسالو آهي. ”مهراڻ“ جي مقبوليت تمام وڏي چڪي آهي، اهوئي ڪارڻ آهي، جو لاڙڪاڻي جي ٻوڪ اسٽال تي ”مهراڻ“ جو نئون پرچو هفتي گذرڻ کان پوءِ ملڻ ڏکيو هوندو آهي. - سلطان ڪوڪر، لاڙڪاڻو.

● من سهڻو ”مهراڻ“ پڙهيم، دل ۾ گهر ڪري ويو. ٽائينل ڏاڍو سهڻو ۽ جاذب نظر هو. مهراڻ جي مطالع مان ملندڙ موتي اي بها ۽ قيمتي آهن. اوهان جي لکڻ ۽ ڪاوش مبارڪ لائق آهي. نسيم ڪرل کي پيش ڪيل خراج عقيدت ۽ مائٽس محبت جو اظهار ايترو ته پسند آيو، جو خوشيءَ وچان لڙڪاڻي آيا، خدا پاڪ شال ڪيس جنت ۾ جاءِ ڏيڻ فرمائي. ترجمي جو ڀاڱو وٺيو. مضمون ۾ ”فتحنامو“ معلوماتي ۽ دلچسپ هو. شاعريءَ ۾ مهر پروين جي ڪافي ڏاڍي وڻي. ٻيا شعر به موهين مثل هئا. اوهان جي غزل متاثر ڪيو. علي بابا ۽ مشتاق شوري محنت ڪري ڪهاڻيون لکيون آهن. - محمد اسلم ’صابر‘ ڪنڌڪوٽ.

● ”مهراڻ“ سنڌ جو واحد خالص ادبي ۽ عظيم مخزن سمجهو وڃي ٿو. الله اوهان کي وڌيڪ توفيق عطا فرمائي. - سيد ماڪن شاه رضوي، ميرپور خاص.

● جيڪڏهن ڪو صاحب ذاتي پسند ۽ ناپسند جا اصول ادب تي مڙهڻ گهري ٿو، ته اها هڪ ڏاڍائي آهي. جيستائين مخصوص گروه جو سوال آهي، ته منهنجي خيال ۾ توهان ”مهراڻ“ کي ڪنهن مخصوص گروه يا نظريي جو ٿيڻ نه ڏسو آهي؛ پر جيڪڏهن ڪي ”مهراڻ“ کي ڪنهن هڪ گروه جو رسالو بنائڻ چاهين ٿا، ته مينڊ ۾ مارئي نه ڪڍجن. ”مهراڻ“ جي ايڊيٽر ته رسالي تي ڪابه نظرياتي يا ذاتي پٽ نه ٻڌي آهي. توهان ”مهراڻ“ جي ايڊيٽر جي حيثيت ۾ ۽ منهنجي سڄي شالدار ادبي زندگيءَ ۾ صرف ۽ صرف سنڌي ادب ڏانهن جوابدار رهيا آهيو. ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته توهان ان جوابداريءَ کي پوريءَ ريت لباھيو آهي. توهان کي ڪنهن ٻئي جي آڏو جوابدار هئڻ تي خوشي هئڻ گهرجي. توهان کي سنڌي ادب، ٻولي ۽ سڀيتا آڏو جوابدار هئڻ تي خوشي هئڻ گهرجي. - بلبل ڪورواهي، سنڌ يونيورسٽي.

● ”مهراڻ“ دلاويز رسالو آهي. اوهان جي محنت قابلِ صد تحسين آهي. توهان سنڌي علم ادب لاءِ هڪ نئين ۽ ناياب شيءِ جو اضافو ڪندا رهو ٿا. شعر ته پنهنجو مٽ پاڻ هئا، خاص ڪري ”مارئيءَ جا سلام“ پسند آيو. نسيم ڪرل جي فن کي پيش ڪرڻ لاءِ جيڪا ڪوشش ورتي اٿو، تنهن لاءِ اوهان ڪهرون لهڻيون. ماهتاب محبوب ”سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج

بادشاهه ۾ دل جي ڌڪ سان سڄا واقعا ٻڌايا آهن. پڙهڻ سان ائين ٿو معلوم ٿئي ته نسيم هن وقت موجود آهي. ترجمي جو ڀاڱو به هسند آيو. الهداد پوهڻي جو مضمون ”شعر جي اڀياس جا نوان طريقا“ پڙهڻ وٽان هو ۽ شاعرن جي لاءِ هڪ رهبريءَ جو ڪم ڏئي ٿو. ”ساميءَ جا سلوڪ“ مضمون تي ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ کي جس هجي. — عبدالعزيز ’آسي‘ ڪنڌ ڪوٽ.

● ”مهراڻ“ ٺي آهي، جنهن سنڌ ۽ سنڌيءَ جي سينت کي سينگارڻ سنوارڻ لاءِ سالون سياري ڇوليون پئي هنيون آهن. جڏهن ”مهراڻ“ جي ساڄي ڪپڙ ڏانهن نظر ڊوڙايم، ته عنايت بلوچ، ذوالفقار راشدي، ثريا سوز، مائيٽو اونو، بشير سيتائي، مقبول اختر، اياز گل، غلام نبي ناشاد کي بهترين راکا ڏئم، جن پنهنجي پنهنجي ڍنگن سان سٺي سنڀال ڪئي آهي. انهن کان اڳرو سرو پچند رشاد جو ’پهروبي‘ ۽ ’ڏاهو‘ عذرا جبين جو ’جيئن ڪارڻ جيڏيون‘ ۽ نورالهدى شاهه جو ’ديس جي سنسان گهٽين ۾‘ ”مهراڻ“ ۾ سيلابي صورتحال جو رڪوالو ڏئم. اوهان جي ’آخري ڊائلاڪ‘ سڀني کان سرسي ڪئي.

ڪاٺي ڪپ تي، نسيم جي ياد ۾ نسيم جون ڪهاڻيون ۽ ماهتاب محبوب جو ”نسيم سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج بادشاهه“، ”مهراڻ“ ۾ ڏيئي، نسيم جي وڇوڙي کان آيل گهاو ۾ ڪاٺي ٽنبي ڪڍي اٿو. — سرڪش سنڌي، رتودورو.

● ڪيهر جي ڪهاڻي سماج جي منهن تي ڀرپور چمات آهي. ”گالهه“ کي ڪوبه لفظن جو پوس نه ٻارايو ويو آهي. اهڙا واقعا ۽ مشاهدا ڪڏهن به پنهنجي سگهه يا عمر نه وڃائي سگهندا. — قمر شبير، خيرپور ميرس.

● توهان جي اڀرپريءَ ۾ ”مهراڻ“ هڪ نئون رنگ ماڻيو آهي، شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ مڙئي ڪسو آهي. شاعريءَ جي نالي ۾ گهڻي ڀاڱي نظاما اثر ٻيا ڇڄن، جن ۾ ڪو مره ڪونهي، رڳو شاعر جي ذهني خلفشار جو عڪس آهن. عام پڙهندڙن جي دلچسپيءَ کي آڏو رکي شاعري ڇاپيو، آزاد لظ ۾ شاعريءَ جي اصولن کان ٻنهي آزاد آهن. — هاسمين، خيرپور ميرس.

● ”مهراڻ“ پڙهيم، ڏينهنون ڏينهن وِڪ اڳتي اٿو. هن دفعي سائين الهداد پوهڻي جو مضمون معياري هو. ڪهاڻين ۾ علي بابا ۽ مشتاق شورو سٺا رهيا. ممتاز مهر جي ڪهاڻي ”منزل“ ۾ ڪو تاثر ڪونه هو، پر تڏهن به چڱيڙي هئي. نسيم ڪرل جي ياد ۾ نڪتل هي پرچو مجموعي طرح سٺو هو. نسيم جو مضمون ۽ سندس ڇپيل ڪهاڻي واهه جي هئي. اهڙو عظيم ڪهاڻيڪار اسان جي دل تي گهاو ڪري ويو. هڪ گذارش ته ”مهراڻ“ جهڙي بلند هاءِ درجي کي اجاين بحثن ۾ نه ڦاسايو. — آزاد جتوئي.

● پرچي کي سنوارڻ لاءِ اوهان جون ڪوششون ساراهڻ جو ڪيون آهن. اوهان جنهن سڪ آڪير سان ”مهراڻ“ کي اسان جي هٿن تائين پهچايو ٿا، ان لاءِ اوهان کي جس هجي. —اياز سنڌي.

● ”مهراڻ“ جي سونهن ۽ سويپا سان توهان جي محنت ٻئي بکي. رسالي کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهايو اٿو، ان سان رسالو وڌيڪ زيبائو ٿيو لڳي. ڪهاڻيڪارن ۾ علي بابا، نسيم ٿيو، مشتاق ڪاملڻي ۽ ڪيهر شوڪت سرس آهن. ’سر ۾ ساريشتي‘، نسيم ڪرل جي ياد ۾، ماهتاب محبوب، علي بابا، سحر امداد، تنوير جوڻيجو ۽ نسيم ٿيو جا تاثر وٺيا. ’موت‘ سارتر جي نظر ۾، پڙهي وٺي رام ولپ جي محنت کي ساراهيو ٿو هجي. شاعريءَ ۾ خاڪي جوڻيجو، ثريا سول، بشير سیتائي، طاهر سنڌي، ڪنول لهاڻو، وليرام ولپ، اسداد حسيني، رسول ميمڻ، ذوالفقار راشديءَ جي ڪلام، ان حصي جي سونهن وڌائي آهي. اسيد آهي ته توهان جي محنت صاب پوندي. —پيار علي ’پريمي‘، ٽنڊو باکو.

● سمجھان ٿو ته اڃا ”مهراڻ“ تي بزرگ ليکڪن ۽ شاعرن جي مَهر لڳل آهي. هر دفعي ساڳيا ساڳيا ليکڪ ۽ ساڳيو مواد. اهو سڀ ڪجهه ڇا هي؟ ڪتريءَ جو اسڪيچ وٺيو. شعرن ۾ سروچندر شاد، رسول ميمڻ، ولي رام ولپ ۽ تنهنجا شعر وٺيا. سحر ته شايد هر دفعي ”مهراڻ“ جا ٻه ٻيچ لکائي ورتا آهن، ڀل هوءَ اڃا ڇو نه اچن. —مختار ”لاز“ سومرو، ڪنڌڪوٽ.

● ”مهراڻ“ نئين تهجي لوجوانن جو رسالو آهي. نه اڳيان پارسي ڪتاب، نه حاڪمن جا خطبا. ڪرل تي ماهتاب جو ليک لک لهي. ڪرل جهڙي عظيم ڪهاڻيڪار جي ادبي توڙي ذاتي زندگيءَ کي سمجھڻ لاءِ اهو مضمون ئي ڪافي آهي. اوهان جي غزل جون مٿيون ٻه مٿون پنهنجو مٿ ٻاڻ آهن. ان سان گڏ شاعري ۽ ڪهاڻين جو ڀاڱو به پڙهڻ وٺان آهي. —اشرف ”أصف“ مصرائي، لاڙڪاڻو.

● ”مهراڻ“ ڏاڍو پسند آيو. اسان جو ”مهراڻ“ پاڪستان جي ڪنهن به ٻوليءَ ۾ نڪرندڙ ادبي رسالي کان ڪهڙي به طرح گهٽ ناهي. —عبدالجبار عباسي، هري پور، هزاره.

● ڪوڙنائو هو، جو ”مهراڻ“ رسالو اسٽئنڊرڊ جو سمجهيو ويندو هو، پر پوءِ جيئن ئي معيار ڪريس ته اسان جهڙن ڪيترن پڙهڻ ئي ڇڏي ڏنو. توهان جي ادارت هيٺ پهريان ٻه پرچا ته نه پڙهي سگهيو آهيان، پر 3-78 وارو پرچو بوڪ اسٽال تان ملي ويو. ڏاڍو دلچسپ لڳو آهي. ٻي ڳالهه اها ته لڳي ٿو ته سنڌ ۾ فقط ٻه آرٽسٽ آهن. —ظفر ڪاظمي ۽ گل محمد ڪتري — جو، گهڻي ڀاڱي انهن جون ئي Paintings نظر اچن ٿيون ۽ ڪيتريون ته ساڳيون

ماڳيون ڏسي ٿڪجي پيا آهيون. سرورق جي تصوير ۾ ته وري ڪمال آهي، جو ماءُ جي چهري تي مائتا بدران ڪاوڙ ۽ غصو بکي رهيو آهي ۽ لڳي ٻيو ته هوءَ ٻار کي ٽولڻو هڻي هئي. — الطاف شيخ ڪراچي.

● اکين ڀرجن جي ڀيٽ ۾ هي ڀرڇو ڪجهه مانو ٿيو لڳي. ”مهراڻ“ بابت ڊيريون اڳ به مشهور هيون، پر توهان آتر لهڻو. هن ڀيري ڪهاڻين جو حصو ايترو جاندار ڪونه هو، جيترو هئڻ گهرجي ها. ڇا ممتاز مهر جي ڪهاڻي ”مهراڻ“ ۾ شايع ٿيڻ جهڙي هئي. وري به لک شايسون هجن علي ٻاها، مشتاق شوري ۽ مشتاق ڪاملاڻي ڪي، جيڪي ڪهاڻين جي حصي جو ڀر ڀري رکي ويا. ”پورٽريٽ“ جي ٻي قسط اهڙو خاص اثر نه ڇڏيو. نسيم ڪرل تي لکيل ماهتاب جو مضمون ڏاڍو وڻيو. شاعريءَ جي حصي مختصر هئڻ جي باوجود گهڻو متاثر ڪيو. توهان جي غزل جون هي سٽون:

ٻانهن ۾ ٻل لاهي ڇاهي، هڻو ناهي هان،
جان جان جيءَ جسي کي جوکو، تن تالگهي تان تان.
عذرا جبين جو هي ٿيڙو:

لنڊي نيٽي ڪنوار
ٿلهي ٻوڙهي سيٺ جي
اڪين منجهه خمار.

اشرف آصف جو ٿيڙو:

سيائو يا لادان
هرين ۽ ڀيٽ لئه
هرڪو آهي ران.

ان کان سواءِ تهمينه مفتي جو نظم ۽ رحيم بخش قمر جا ”مارئيءَ جا سلام“ ڏاڍا وڻيا ۽ متاثر ڪيائون. مضمونن جي حصي مان سائين الهداد پوهيو ڪيرون لهي. — قل علينواز سعيد، نوابشاهه.

● ”مهراڻ“ جي شاعريءَ واري ڀاڱي ڏاڍو متاثر ڪيو. ڪنول لهائي زان ٻال سارتر جي آواز ۽ ٻيڻام کي سٺي ترتيب ڏيئي اسان جي آڏو پيش ڪيو آهي. هرچي جي هر شاعر هاڻ نٻاهيو آهي. نسيم جي ڪهاڻي ”پهرين مڙاد“ دلچسپ ۽ بهترين ڪهاڻي آهي. نسيم اسر آهي ۽ رهندو. — راڻو ”راز“ ميني، ٿرپارڪر.

● ”مهراڻ“ 3/78 نومبر جي ڇڙڙيءَ ۾ مليو. اهڙي ليت شايد برداشت نه ٿئي. پر وري رسالو ڏسي دل چوڻدي آهي، ته امداد اڃا به سجاڳ آهي. ايڊيٽوريل ڪو خاص نه ٿيو اچي. گهٽ ۾ گهٽ پڙهندڙن سان رهائڻ ته هئڻ گهرجي. شاعريءَ جي ڀاڱي ۾ هڪ

شاعر جا وڌ ۾ وڌ ٻه شعر هئڻ گهرجن. مهر ۽ ڀروين، عنايت بلوچ، ذوالفقار، ثريا سوز، تاج جويو، واجد، سورث سنا رهايا، ٻه اياز گل، سروچندر شاد، تهمين، ڪنول ۽ نورالهدى شاهه ڪهڙو متاثر ڪيو. امداد ۽ سحر سٺن شاعرن ۾ ليکجن ٿا. نورالهدى ڪان ”مهراڻ“ لاءِ ڪا ائين ڪهاڻي وٺو. علي بابا حسب دستور متاثر نه ڪري سگهيو. ورور پڙهڻ سان به سمجهه ۾ نه آيو ته ڇا ٻيو لکي! مشتاق شوري شروع ۾ لڳو ته سٺو لکيو، پر پڇاڙيءَ ۾ اڻپورو نتيجو ڇڏي، سڄي ڪهاڻيءَ جو ٻيڙو ٻوڙي ڇڏيائين. عبدالجبار جوڻيجي جو ”بھانو“ وٺيو. ممتاز مهر متاثر نه ڪري سگهيو. خبر نامي ڇو اهڙيون ڪهاڻيون ٿا ڇپيو؟ رعنا شفيق صدقيءَ جي ”آدرش“ بهترين هئي. ڪهاڻيءَ ۾ ڪٿي به ڪو جهول نظر نه آيو. ڪهاڻيءَ جي رواني ۽ دلڪش لفظن ان کي ”مهراڻ“ جي جان ثابت ڪيو. ”اولبڪ“ جو هڪ ٻيو به سمجهه ۾ نه آيو. لسيم ٿڀو جي ناول جي هڪ باب پڙهڻ کان پوءِ هر ڪو ائين سمجهندو ته هي هڪ بهترين ناول آهي. مشتاق ڪاملاڻي ۽ ڪيهر سنا رهايا. نسيم جون لکڻيون پڙهي دل ڀرجي آئي. لسيم جو ”ڇوڻيهون در“ وري ياد آهر. لسيم بابت ماهرتاب محبوب جي يادگيرين ٻار ٻار پڙهڻ تي مجبور ڪيو. لسيم بابت سڀني جا تاثر سٺا هئا. مضمون سڀ ڪارائتا ۽ وڻندڙ هئا.

محمد اقبال بلوچ، تلهار سنڌ.

■ ”مهراڻ“ نهايت شوق سان پڙهندو آهيان. پرچي ڪسي باقاعديءَ سان ۽ بهترين نموني سان شايع ڪرڻ تي مبارڪون.

روشن منگي، ٻنوعاقل

● شاعريءَ ۾ مهر ۽ ڀروين، ذوالفقار راشدي، تاج جويو، اياز گل، ڪنول لاهي ■ سحر امداد پاڻ موڪيو آهي. ”بھانو“ ■ ”منزل“ بهترين ڪهاڻيون آهن. ترجمي جي ڀاڱي ۾ وليامز ولسپ کي جس هجي. مضمونن جي حصي ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب، ڊاڪٽر ميمڻ صاحب ۽ ٻوڙي صاحب جا مقالا اهر حيثيت رکن ٿا.

”مهراڻ“ سنڌي ادب جو هڪ انقلابي ادبي رسالو آهي، جيڪو جديد خيالن ۽ موجوده سماجي ضرورتن کي اڳيان رکي شايع ڪيو ويو آهي. هر صنف تي معياري مواد پيش ڪيل آهي. ”مهراڻ“ سنڌ کان وڇريل ساڻين لاءِ ”سنڌڙي جي سوکڙي“ آهي. بيشڪ ”مهراڻ“ سنڌ جو واحد علمي، ادبي، تاريخي، تمدني، اخلاقي ۽ اصلاحي رسالو آهي.

الطاف سومرو، داد لغاري.

● ادب خاطر، ڏک سور مهڻي به ڪم ڪندا رهو. ائين نه ٿئي جو سڀاڻي سڄي قوم کي لوڙهڻو پوي... اڳي کان اڳرا ٿي وڪ وڌائيندا رهو.

راشد مورائي، مورو.

● مدت کان ”مهراڻ“ پڙهندو اڃان. توهان جي رنگ روپ ڀريا اٿس، اهي به روح کي راحت ڏين ٿا. شل ويران وڃي هجي.

غلام رسول شاھ، رضوي، عمرڪوٽ.

● سرورق: ويچارو معصوم مصور پاڻ مايوس آهي؛ ان ڪري تصوير ۾ مائي مايوس نظر اچي ٿي؛ ڀار کي ڄڻ ڪٽي ڇڏي. شاعريءَ ۾ رڳو نالا آهن. ڪهاڻيون، ڳالهه، پورٽريٽ سڀ هڪ هنڌ سٽيل آهن. ”سوچ لوچ“ صفا نه وئي. حاسي جي غزل (سڪائون ٻاسڻ) پڙ وڃهن، ڇلا ڪڍڻ) ۾ ڪهڙي لوان آهي؟ رحيم بخش قمر روح جون ڳالهيون ڪيون. مهر ڀروين جو شعر موچارو هو. عنايت بلوچ 1976ع جي ياد بڻجي ويو آهي. نعيم ڀوٽن جي ڳالهه ڪري ٻارن کي ڊيچارڻ ٿو چاهي. ذوالفقار جي ڪوشش سمجهڻ ڪپي. ماڻهي جو غزل شاهڪار هو. سرويپ ۽ عذرا جا ٿيڙو مائٽائڻ تي پورا ناهن. تنهنجي غزل متاثر ڪيو. توهان جي آئي شرجيل، شوڪت، علي بابا، ڪنول ۽ سحر هر ڀرچي تي ڇاڻيل آهن. علي بابا جي ڪهاڻيءَ جي ٻولي ڪڇي ۽ انگريزي لفظن سان ڀريل هئي. مشتاق شوري جي ڪهاڻي پاڻ سان جنگ هئي. ممتاز جي ڪهاڻي حقيقي لڳي. عبدالجبار جوڻيجي جو ”بهانو“ وڻيو. رعنا جي ڪهاڻي ”آدرش“ انگريزي کاڌڙ هئي. نسيم ٿپو جي ڪهاڻي غير حقيقي ۽ جڙتو لڳي. مشتاق ڪاملانيءَ جي ”ٽنبل رت“ جي ٻولي نه لاڙي آهي نه آترادي. ساول جي ”خالي پنو“ هئي به خالي پنو. ڪيهر ڪهاڻيءَ ۾ ذليل، ڪٽي، بد معاش جهڙا آگرا لفظ لکيا آهن. مسڪين جي ڳالهه به مسڪين هئي، ٽهي ٺڪي، لڏولاهي وڃي ڪٽ تي ويٺو، ”سڪيو“، ”تور ٻيو“ جهڙا نالا مون ته پنهنجي سانڀر ۾ نه ٻڌا. پورٽريٽ ۾ ڪالڊيرا ڇاڻي لکي ليڪ پنهنجي مشاهدي جي ڀت والڪي ڪئي آهي. علي بابا جو ليکڪ پڙهي لڳو ته نسيم سانڀر يا جو رهاڪو آهي. سحر امداد وقت سر چڱو لکيو. ولي رام جي ڪوشش ساراهه جوڳي آهي. ڊاڪٽر بلوچ جو مضمون چڱو آهي. ڊاڪٽر ٻوهني جو مضمون چڱو آهي؛ پر انگريزي لفظن سان ڀريل. مهر صاحب ۽ سنڌي صاحب جا مضمون وڻيا. ”مهراڻ“ ۾ ڀرڻ جون ڪوڙ ڇڪون آهن.

محمد عثمان سولنگي.

● ”مهراڻ“ مستيءَ ۾ اڳي کان اڳرو آهي. ٽائيمل بهترين هو: ٻهراڙيءَ جي عورت، ڪڇ ۾ ٻار، نمائڻ نيٺ! ”سوچ لوچ“ پڙهندڙ کي سوچ لوچ تي اُڀاري ٿو. تو نسيم جي ياد تازي ڪرائي، ادب جي نيڪيدارن کي سچ چيو آهي. شاعري سڀ سون هئي. عنايت بلوچ، ٿريا سوز، اياز گل، طاھر سنڌي، ڪنول لهاڻو ۽ تنهنجون شيون وڻيون. نعيم سچو صفحو اڃايو وڃايو. سچاڻ پڙهندڙ کي سٺ آهي ته توهان نوان ۽ سٺا لکندڙ پيدا ڪيا آهن. مشتاق شوري، علي بابا، مشتاق ڪاملاني، شرجيل ۽ رعنا جون ڪهاڻيون سٺيون هيون. ”پورٽريٽ“ پڙهي لڳو ته اسين به ڪانپ ڪڍيو ويٺا حفيظ سان ڪچهريون ڪريون. ”سر ۾ سارينهي“ ۾ سڀني نسيم سان انصاف ڪيو آهي. -- ڪل هيسٽائي، خيرپور گنبو.

● ”مهراڻ“ جو سنڌ وٺيو. شاعري ساراهه جوڳي هئي. علي بابا ۽ نسيم کرل جون ڪهاڻيون بهترين هيون. شرجيل جو لوڻڪ سٺو هو. نسيم ٻابت ليکڪ وٽندڙ ۽ دلچسپ هئا. نسيم اڄ اسان وٽ ناهي، پر هن جي ياد سدائين رهندي. دعا آهي ته ”مهراڻ“ اڃا به ترقي ڪري.
- لياقت علي سيال، هالاڻي

● شاعريءَ ۾ نعيم، ٿريا سوز، واجد، اياز گل، طاهر سنڌي، سروپ (ڏياري)، ليکن جو گهرو تهذيب ۽ توهان سٺو لکيو. رعنا جي ڪهاڻي ”آدرش“ هرڇي جو ٺڪ هئي. علي بابا، نسيم ٿيو ۽ ڪيهر جون ڪهاڻيون بهترين هيون. ”نسيم نسيم کرل کرل“، ”پورٽريٽ“ ۽ پوهڻي صاحب جو مضمون سٺو هو.

● وچين دؤر وارن تي اها ميار آهي، ته هو عربي ۽ فارسيءَ ۾ ڪاهي پيا هئا. توهان ”سماهي“ کي ”تماهي“ ته ڪيو، پر ساڳئي وقت انگريزي ۽ هنديءَ ۾ وڃي ڦاٿا. علي بابا کي عرض ته هو انگريزي لفظن سان انصاف ڪري. نسيم جون ڪهاڻيون سون آهن، جن تي وقت جو ڪٽ لٿو چڙهي، افسوس جو نسيم جي وڃڻ سان اهڙين ڪهاڻين لکڻ جي اميد ختم ٿي وئي! ”پهرين مراد“ جي ٻولي کاڌڙ آهي، جيئن: ”حجتن“، ”جنگهان“، پر ڪٿي وري عنائت ۽ ماڻڪ ”چٿرون“، ”ڪلون“ ڪري چون ٿا. فعل به حيدرآبادي لهجي جا آهن. نسيم جو مضمون ”چٿريون ليبريون“ ڀلو هو. کرل تي ماهتاب محبوب جو ليک ڇڱو هو. کرل تي علي بابا جي ليک جو رڳو عنوان وٺيو ناز سهتي کي اهو ٻڌائڻ ڪبي ها ته ’خفتي‘ ۾ ڪهڙو زهر هو ۽ ٻين ڪهاڻين ۾ ڪهڙي ماڪي ٻيل هئي. تخليقي ۽ تحقيقي مواد لاءِ ”مهراڻ“ جي صفحن جي برابر وڃڻ گهرجي.

- رشيد ڇڪائي، چڪر

● ”مهراڻ“ جيڪو سنڌي ادب ۾ واڌارو آندو آهي، سو شايد ئي ڪنهن ٻئي رسالي آندو هجي. هن پيري ممتاز مهر ۽ ڪيهر جون ڪهاڻيون چڱيون آهن. نسيم کرل جي ”پهرين مراد“ وٽندڙ ۽ دلچسپ هئي. ذوالفقار راشدي ۽ طاهر سنڌيءَ جا غزل سٺا هئا. مشتاق شوري جي ڪهاڻيءَ ۾ آپگهات تي ڪيل بحث پسند آيو. ڪيهر جي ڪهاڻيءَ جا ڪردار چڻ پٽلا هجن، جن کي ليکڪ پنهنجي مرضيءَ سان گهمايو ڦيرايو آهي. اهو انداز غير فطري ٿو لڳي. شرجيل، ماهتاب محبوب، بيدل، علي بابا، سالول ۽ سحر جون لکڻيون پڻ وڻيون. پوهڻي جو مضمون معلوماتي هو.

- سرهش، لاڙڪاڻو

● ”سارو ٿيون“ ۾ سحر لکيو آهي ته ”جنوريءَ جو ’سوجهرو‘... اڃا پگهر ٻئي سڪايم...“ اهو جنوريءَ ۾ پگهر ڪٿان آيو؟ مشتاق شوري جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪنهن ”چٿي قسم جي شهوني ڇوڪريءَ“ جو ذڪر آهي. شاعريءَ ۾ بحر طويل جا ٽوٽا ٽڪرا ڪري گچ مچ مضمون ٺهي، ڪنهن ست ۾ به، ته ڪنهن ۾ چار لفظ ۽ بي معنيٰ نثري ٽڪرا لکي هر ڪو لشيءَ مان لٽ ڀڃيو

شاعر بنيو وٽي! اڪثر تحريرن ۾ انگريزي جملا ۽ اڪثر ٽنبل آهن. ڇا اها ٻوليءَ جي خدمت آهي؟ مهرباني ڪري ”مهراڻ“ کي بازاري پرچو نه بڻايو.

- اسدالله عاجز، ڳاڙهي موري (خيرپور)

■ ”مهراڻ“ انگريزيءَ سان ڀريل آهي، خاص ڪري ٻوهڻي جو مضمون، جيڪو مواد ڇپي رهيا آهيو، سو نالي کي ڏسي ڇپي رهيا آهيو. مواد مقصد ۽ معنيٰ جي لحاظ کان ڏين گهرجي. ص 21 تي غلام نبي ناشاد جو نظم ”ڪناري“ سنڌي ثقافت تي سٺين سڌي چڙعت آهي. طاهر سنڌي جو غزل معياري هو. اياز گل جو غزل به ٻياريو هو.

- نظير احمد شهزاد، لاڙڪاڻو

■ نورالهدئي شاهه لفظن کي معنيٰ ڏين ۾ سڦل آهي. نثر توڙي نظم ۾ رسالو آتسز هو. نئون لسل ادب تي هڪ هٿين، دقيالوسي اصولن، پرائن تورن ۽ ماڻن کي رد ٿو ڪري- پوڙهين ڪوڙهين سوچن کي ٺنڊي ٿو.

- منظور علي پٽو، ٺنڊو محمد خان

■ ”مهراڻ“ ۾ آيل نوان سواءِ اندر جي اٿڻ جي هر طبقي پسند ڪئي آهي. اهو ڪريبت آهي. ان لاءِ ڪنهن مڏي خارج شخصيت کان ڪنهن سرٽيفڪيٽ وٺڻ جي ضرورت ڪانهي. ادب ۾ اختلاف راه جي اهميت کان لٽوئي ٿو سگهجي. اختلاف راه نه رڳو ليکڪ جي شعور ۽ Perception کي اڳتي وڌي هلي ٿي، پر نون تجربن جي اڌار تي تخليقن کي جنم ۾ مدد به ڏئي ٿي. جتي اختلاف راه ناهي، اتي فڪر ۽ عمل جون راهون بند ٿي وڃن ٿيون ۽ ذهني اوسر رکجي ٿي وڃي. اسان جهڙين قومن لاءِ ته ان جي اهميت تهائين وڌي ٿي وڃي، جنهن جي روشنيءَ ۾ اسان کي تجريبي جو سامهون ڪري آفاقي تخليق کي جنمي، پنهنجي ادب کي بين الاقوامي معيار تي پهچائڻ جي جاکوڙ ڪرڻي آهي، پر ان جو مقصد اهو ناهي، ته بدنييتيءَ کي برداشت ڪيو وڃي. ڌرتيءَ جي گولي تي ٿيندڙ ٽڪڙين سياسي، سماجي اقتصادي ۽ ثقافتي تبديلين کي محسوس نه ڪرڻ، چاڪيءَ جي ڏالڊ جيان اکين تي ڪوٺا ڇاڙهي، هڪئي ٻڙ ۾ ٿرڻ واري ساڻهوءَ جي ذهني اوسر ٻاٽ ڇاڻو ڇڻي سگهجي؟ ادب رڳو الڳ اکر ڪڍ ڪرڻ جو نالو ڪونهي- ادب انسان جي آئيني پوئلڳ جذبن جو نالو آهي.

- نور گهلو، دادو

● ڪيهر دليريءَ سان ڪهاڻي لکي آهي، جس هجس. ٻيا به ناليرا ڪهاڻيڪار هئا، پر سڀني ۾ هڪجهڙائي هئي! هاڻ علي بابا جون هڪ ئي ڍنگ ۾ لکيل ڪهاڻيون پور ٿيون ڪن. مضمون سٺا ۽ سانڍڻ جهڙا آهن.

- ممتاز عباسي، لاڙڪاڻو

● ”مهراڻ“ پنهنجي اصل ڪارب ۾ سموبل آهي، ان لاءِ جس لهُو. باقي سچ تي ٻاهرو نه رهندي آئي آهي، نئين-پراڻي جي ويڙهه به هلندي آئي آهي. ”مهراڻ“ سڙيل ۽

سٺواريل سر نه، پر وهندي واهڙ جيان آهي. شعرن وارو پاڻو ڪجهه ڪسو رهيو. شايد مواد جي کوٽ جي ڪري. ڪهاڻين ۾ علي بابا جي ڪهاڻي اهم آهي. ممتاز مهر جي ڪهاڻي سمجهه ۾ نه آئي. عبدالجبار جوڻيجي جي ڪهاڻي ٽيڪنڪ جي لحاظ کان وڻي. شرجيل ڪسي لکڻ جو ڌانءُ آهي. نسيم ٿيڻو جي ڪهاڻي من ڪي ڇهندڙ آهي. ’پورٽريٽ‘ متاثر ڪيو. - اڪبر سومرو.

■ ”مهراڻ“ نه رڳو اڳي کان اڳرو آهي پر ارڏو پڻ. الھداد ٻوهڻي جو مضمون ڪارائتو آهي. ٽالپر صاحب جو مضمون سٺي تحقيقي ڪوشش آهي. ’سائيءَ جا سلوڪ‘ ٻرائي ماڻهي ۾ ئي ماڻهيل آهي. ’ڇيڙيون لميريون‘ پڙهڻ سان نسيم اکين آڏو اچيو ٻيهي: هن پنهنجي طبقي سان جنگ جوئي - سندس ڪهاڻيون ادب جو آئيه خزانو آهن. علي بابا ۽ ماهتاب محبوب جا تاثر وٺيا. داخلي ڪيفيت هٿ لکيل عليءَ ۽ مشتاق جون ڪهاڻيون من ڪي ڇهندڙ ٻجائي رکن ٿيون. ’بهانو‘ طنز سان پرور آهي. شرجيل جي ڪهاڻي ٺاهوڪي آهي. سواءِ سورسيءَ لاءِ اگرين تشبيهه جي. نسيم ٿيڻو جي ڪهاڻي سٺي آهي. ’آدرش‘ چڱي هولدي به ڏيکيه جي ڪري پور ٿي ڪري. شاعريءَ ۾ نسيم، ذوالفقار راشدي، ثريا سوز، تاج جويو، خاڪي جويو، سروپ، عبدالجبار جوڻيجو، نصير، رسول ميمڻ، ولي رام ولپ سرس آهن. تنهنجي غزل ۾ نئون لڪور خيال ڪٽيل آهي. ڪنول جي نظم ۾ هن ڪوڙهڻي ۽ پرماري سماج خلاف زبردست Protest آهي. سحر امداد جي نظم ۾ داخليت آهي، جا ڪوبه واضح تاثر ٿئي ڇڏي ■ اهو نظم نه پر Prosaic ٿو لڳي، عنوان به صحيح نه اٿس. ’پڙهندڙن وٽان‘ ۾ سٺا رايو آيل آهن، سواءِ انهن جي جن وٽ اڃا پراڻا ڪٽيل وٽ ■ تڙاڙا آهن.

- بشير سيتائي، ٽنڊو باکو.

■ ”مهراڻ“ وقت تي ڇو ٿيو اچي؟ اياز گل جو غزل سٺو آهي. ظاهر جي هن شعر: ’تنهنجي هٿ تي لڪو لاهي، تنهنجا پاڳ ڀلارا آهن‘ متاثر ڪيو. سروپ ’پهروبي‘ ۾ امن جي پوڄارين تي چڱي ٽوڪ ڪئي آهي. ڪنول جي ’سوٽ‘ متاثر ڪيو. ولپ جو آخري نظم سٺو هو. ’رَسندو پرچندو ڪهڙو‘، ’خالي پنو‘ ۽ ’ڳالهه‘ سٺيون هيون. نسيم ڪرل ۽ ماهتاب محبوب جون لکڻيون وڻيون، علي بابا انگلش جي ڪيڊ آهي يا انگلش سندس ڪيڊ! مضمون سڀ اهم هئا، چنڊا پٽ کان پاسو ڪريو. - منظور احمد قريشي، شهداد پور.

سائينم! سدائين، ڪرين مٽي سنڌ سڪار،
دوست تون دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين.

قيصر

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”آداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو: انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي آداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڀرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻَ، ويجهڻَ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڻن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڙهندڙ نسل . پڻ The Reading Generation

پَن کي گليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرن ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چُپن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهات چُپن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم- گولو،
 جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!
 مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -
 ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڙهندڙ نسل . پ ن The Reading Generation

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسل . پَنَ The Reading Generation